

8 249188

ном

СІ. Т. 91

Р. 1909, кн. V.

Рік XVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ВІДПОВІДАЮЧА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

XCI.

1909, V B.

XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

—•••— Закінчено 20 XI с. с. —•••—

ЗАШИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

НАУКОВА ЧАСОПИСЬ,

ПРИСВЯЧЕНА ПЕРЕДОВСІМ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЇ, ФІЛЬЛОЛОГІЇ Й ЕТНОГРАФІЇ

виходить у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESSELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

WISSENSCHAFTLICHE ZEITSCHRIFT, GEWIDMET VORZUGSWEISE
DER UKRAINISCHEN GESCHICHTE, PHILOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE,

REDIGIERT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

B. XCI.

1900, V B.

XVIII Jahrgang.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Веднарського.

Закріплено 20/XI с. с.

НБ ПНУС

249188

БІБЛІОТЕКА
Н. С. Сухомлинського
педагогічного Інституту
№ 249188

Зміст ХСІ тому.

---

1. Зміст тому . . . . . с. 3—4
  2. Гетьманське гніздо. Урочища і перекази села Суботова, зібрані в рр. 1897—9, подав Марко Грушевський (з ілюстраціями) . . . . . с. 5—32
  3. Галичина в другій половині XVIII ст. Огляд нових видань, подав Іван Кривецький . . . . . с. 33—94
  4. Хоценський співанник Левицьких, подав Володимир Гнатюк . . . . . с. 95—125
  5. Студії над галицько-українськими граматиками XIX в., написав Михайло Возняк, VIII—IX . . . . . с. 126—150
  6. Причинки до історії руського духовного семінарія у Львові від 1837—1851 рр., подав Юрій Кміт . . . . . с. 151—158
  7. Miscellanea: а) З руїн Галича, под. Й. Пеленський; б) Буквар Ос. Лозинського з 1838 р., под. М. Возняк; в) Відклик австрійського уряду за добровільними жертвами на війну, под. М. Зубрицький . . . . . с. 159—166
  8. Наукова хроніка: Огляд часописей за р. 1908 (докінчене) (реєстр обговорених часописей на с. 202) . . . . . с. 167—203
  9. Бібліографія (рецензії та справоздання, зміст на с. 236) . . . . . с. 204—237
  10. Оголошення . . . . . с. 238—240
-

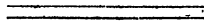
Inhalt des XCI Bandes.

---

1. Inhalt des Bandes . . . . . S. 3—4
2. Hetmanennest. Oertlichkeiten und Ueberlieferungen des Dorfes Subotiv, gesammelt in d. J. 1897—9 und mitgeteilt von Marko Hruševskýj . . . . . S. 5—32

3. Galizien in der 2. Hälfte des XVIII Jhrh. Eine Uebersicht der neuen Publikationen von Ivan Krevečkyj S. 33—94
4. Ein Liederbuch der Familie Levyčkyj von Chocen, mitgeteilt von Vladimir Hnatjuk . . . . S. 95—125
5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak, VIII—IX (Fortsetzung folgt) . . . . S. 126—150
6. Beiträge zur Geschichte des ruthenischen gr.-kat. Seminars in Lemberg in den J. 1837—1851, von Georg Kmit . . . . S. 151—158
7. Miscellanea, von I. Pełenskyj, M. Voznjak, M. Zubryčkyj . . . . S. 159 - 166
8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1908 (Schluss) (Register siehe S. 202) S. 167—203
9. Bibliographie (Register siehe S. 236) . . . . S. 204—237
10. Annoncen . . . . . S. 238—240

ГЕТЬМАНСЬКЕ ГНІЗДО.

УРОЧИЩА І ПЕРЕКАЗИ СЕЛА СУБОТОВА, ЗІБРАНІ В РР. 1897—9.

Подав *Марко Грушевський*.

І. Вжитки на Україні колись і тепер.

Оцеї тіко од Стеця Василя й переняв ся трохи, що каже :

„Ой Боже наш милостивий
Помилуй нас з неба
Зруйновано Запоріжжа
Буде колись треба!

Ой ходімо, братця,
Цариці просити
Чи не дасть нам землички
Віку де дожити!

Ой прийшли всі до цариці
Уклонились низько:
Оддай, мамо, землю
По наші границі.

Оддай нашу землю
Од Богу до Богу
По нашу границю
Бендерську дорогу.

— Ой як би ви, хлопці,
Нам вірно служили
Далиб вам степи-лимани
Щоб рибу ловили, справляли
— Ой спасибі, Катерино, [жупани.
Та за тую ласку,
Що ми їли на Великдень
Гречаную паску¹⁾.

Та й то голосом не зведу. З замолоду я старшинував був. Звісно, тоді не ті вжитки були, що тепера: тоді не двома коровками орали, або конячинкою, як тепера орють, а волів дві або й три парі запрягали в плуг — та ще й яких! То й жилось і старшинувалось, та й то ще не так, як треба було: не дурно-ж Запоріжці-козаки ще й тоді за землею добивались... А тепера такі вжитки — прости, Боже, гріха, — що годі що й казати. Не до співів! На лиху матір вонц, як дітись нігде. Ще як старшинував, то того вряду беседи²⁾ такі були, а вже на беседі без співу не буде. Пісні я любив, та не дотешний був заспівати. А вже Василь оцей, що не подалеці мене живе, Стець, вдатний до сього був.

1) по Стецю: пригожую паску. 2) бенкети.

Тіко прискучить мені у волости коли, або на беседі де засидюсь, так і посилаю за Василем.

— Діло є, повви Василя! гукну на десятника. А він вже знає, яке то діло і якого Василя треба. Василь прийде.

— Бояв ся, каже було, щоб у холодну не закинули, та й роботу покинув, прийшов. А з його робітник — не суди, каже, Боже.

— На, лишень, тобі за слуханство чарку, скажу йому, та дві аряду, та ще й косарських. Василь і повеселіє.

— „Ой Боже наш милостивий“, почну йому, а він уже не подасть ся. Так утне, що мені потраплять за ним добре треба, щоб улучить у голос. А вже Харка, Нечая або Мороза, Чалого або що, то я ніяк не зугарен був заспівати. Слухаю тіко було, як Василь виспіває. Він усе цих любив співати. Заспіває, було, ще й розкаже. Я слухаю розважаюсь і розважусь, було, хоч який буду.

Про Хмеля ж пісні отак і не доводилось чувати. Про його, мабуть, і пісні доброї не складено: не до любови був таки старий. Піддати піддав Україну під Росію, а покращати од того мирови не покращало нічого: били однаково і під Росією як і під Ляхами, злиднієм, дурніщем і досі, і все що день та гірше! Кажуть було старі люде, що козаки та гетьмани знали, що на Україні люде подоживають ся до такого, що вже далі ніяк гірше жити, тай понаховували скрізь у землі багато усякого скарбу: грошей, золота, намистів і всякої кладі, — щоб, мовляють, як прийде той час, то щоб у землі собі шукати добра усякого. А я так собі думаю: чи ритишуть люде землю, чи ні, а буде колись таке, що дориватимуть ся до чогось другого, будуть таки добиватись правів Хмельницького. Кажуть, що в його церкві — у мурованій — є кладь нечислима, саме золото пошід підвалинами. Нависне через те й ватоплена у землю глибоко. А в якійсь каломні, либонь, шкатулка є, а в ній ключі од льохів, плани та описи усякої кладі, яка де є на всій Україні. Там десь і права позамикані. Орловський, що попував у Суботіві, літ сорок уже тому буде — показував ті плани і по них знаходив усі ходи Хмельницького, а кладі не взяли — час ще не вийшов. Найпаче Орловський добивав ся до льохів Хмельницького, бо там би то найбільш показано схованки. Один льох починаєть ся в самої церкви мурованої та йде пошід Хмельницького дворищем, де оце саме вистроїв ся піп „горянський“, в мурованої церкви, его перерізало провалля, де оце тепера йде шлях меж церквою та поповим дворищем. То дірку, що вела під церкву, самі люде засипали, а ту дірку, що йшла під дворище Хмельницького, тепера вже попівське, ніхто не засував; так вона собі й була. Діти у їй усе грались, та од дощу з дороги ховались люде. Аж не швидко вже, якось по весні, земля над тею діркою обвалилась і зага-

тила дірку геть. Другий льох починаєть ся у току коло клуні у Сидора Дова-Пелиненка, не далеко за дворичем Хмельницького, бо його подвіре велике. Піп засів багато, а то — Коцурі. Варивон Коцур захопив трохи подвіря Хмельницького, як скоро ще з москалів прийшов: вали зарівняв, льохи позасипав під оселю. Сидір то недавно засипав ход у льох. Як строїли попови хату та повітки та росчищали місця, то познаходили і підземні покої Хмельницького — усе в такого каміння й такої роботи, як і у церкві. Спершу не загортали їх, а потім зарівняли чисто. Приспи, що й тепера є в попівськїм огороді¹⁾ — що зовуть ся царською дорогою через те, що ними гетьман їздив понад ставом у Чигирин до столиці — верхнею тудя, а нижчою назад, — піп оре, захищає та огородину садить. А люде, поки воно не попівське було, не чіпали осадьби Хмельницького. Такі і здавна знали, що то за шлях був і не чіпали. З цього шляху Чигирин за сім верст як на долоні видно. Не дурно Юрко з камінної гори — чи воно в Чигиринської, чи в нашої, не знаю — так уллучив в пушки у замчище батькове, як завели ся в Ляхами, що розгати в геть його, тіко перед і зостав ся, що оце вже церкву з його вробили і Хмельницького церквою назвали. Не знали люде, як вдячити Хмельницькому, та понам і замчище й осадьбу віддали — хай, мов, інші руки походять коло памяток Хмельницького. А що кладі Хмельницького в багату у землі, то є. Багатина не теперішної була. На шляху, де само перерізаний льох великий, що весни, що дощу великого, було виносить водою гроші, дукачі, намиста, пряжки, шаблі, стремена, кудеї, каблучки якісь тай не тіко тут, а й на других проваллях знаходять було усячину і все виробчаєть таке, що ніякі ковалі тепера не викують так; в проваллів у Тясмин наносить водою рогів з оленів, зубів якихсь з аршин удовш, або й більш, в пядь у товщ, або й товщ, — видко у двірці Хмельницького усякого звіру багато було. Чоловічі кістки неймовірно великі скрієв і в землі й у річці знаходять — гвардія козацька була видко. Гроші в й з бовванцем у кароні — се мабуть польські позоставались, а то все з козаком на коні з пікою — се вже, мабуть, виробка часу Хмельницького. Є й гетьман в булавою на деяких. Махей Трегуб старий, Топчій, розкажує, що як козакував у лісі (от на що перейшли козаки: на сторожу біля дерева!), та бачив, знайшли у Тінках люде Хмельницького грошей цілий вулик чавунний — усе з гетьманом на коні й з булавою були²⁾). Находили грошей золотих чимало й по проваллях і по ямах увалених то по могилах і в Суботові. Та се якісь инчі були — тоненькі, як луска з риби і жовті все. Мабуть давніші се, бо за Хмельницького золото як жар червоне все було, скіко не доводи-

1) Террася. 2) Мова мабуть про російські мідяні гроші з XVIII в., з св. Юрнем на коні.

лось де бачити. Не ті були часи і люде не ті були, шо тепера. Тепер голодні тіко та гострі, а розуму — тіко й того шо дивлять ся, а бачить нічого не бачать... Дожилась Україна до самого краю: як не було добра, тай досі не має, як теї приказки кажуть.

Розказував Пилип Шуть, літ білши восьми десятків.

II. Пісні старинні.

Як теї пісні співають:

Ой, Морозе та Морозенку,
Ты славний козаче!
За тобою, Морозенку,
Вся Вкраїна плаче.

Не так тая Україна
Як славнее військо,
Заплакала й Морозиха
Ідучи на місто.

Ой не плач, мати,
Да не плач, не жури ся,
Ходім в нами, козаками,
Мед-вина напий ся.

Ой чогось мені да, милее браття,
Горілка не петь ся:
Під царськими воротями
Да Турок в Шведом беть ся.

Нехай беть ся, нехай беть ся,
Хоч і розбиваєть ся,
Нехай мене молодого
Да й не сподіваєть ся.

Да в городі да в катраві
Там покопані шанці:
Взяли, взяли Морозенка
— В понеділок в ранці.

Посадили Морозенка
На дубові лавці:
Скидай, скидай, Морозенку,
Червоні сапьянці.

Посадили да Морозенка
На жовтім пісочку:
Скидай, скидай, Морозенку,
Всю червону сорочку.

Ой вивели Морозенка
На високу могилу:
Дивись, дивись, Морозенку,
Да на свою Вкраїну.

Дивись, дивись, Морозенку,
Да на свою Вкраїну:
Не викупить отець-ненька
І ні рідна родина.

...Не викупить, бідна головко, ніхто: і думки нікому не має. Людям тепер усе ні почому. Живуть, аби слава, що живуть, а як? то совісно й сказати: Скільки ото могил зоставлено нещасними Морозенками усякими? Як не скажуть: „а пора вже знать, що час визволити“. Навіщо ж воно й насипали ті могили? Он за березівкою, де Богунова нива, самі могилки — й місце Могилками зветь ся. Тай скрізь — хіба не самі могилки понасипувані. А про те... Ех!... Каже:

Ой їхав Харко да із Жаботина
Та на коника похилив ся
А за ним в ним його козаченьки:
„Ой стой, батьку, ти не жури ся“.

— Ой як же мені да, милеє браття,
 З вами не журить ся:
 Що вже підо мною коник буланенький
 Почав становить ся.

Ой як же мені та і не журить ся,
 Що на серденьку туга —
 Що я покидаю в славнім Жаботині
 Свого вірного друга.

Ой у лузі та при берези
 Та зацвіла калина:
 Побила Харка, побила сотника
 Да лихая година.

Оттак воно усе діється з тею лихою годиною. Спитай кого у самім Жаботині, це-ж ось не далеко звідси, рукою подать, чи хто хоч мениа Харкове знає, чи хто згадає коли його, а він же лишив там свого вірного друга, не то товариша. Зрадники всі — от що!

Ой був в Січі козак старий
 На прізвищі Чалий,
 Вигодував сина Саву
 Ляшенькам на славу.
 — Та дивись ти, старий Чалий,
 Що Сава, твій син, робить:
 Зібрав він нас
 Та в кайданах водить.

— Нехай водить, нехай водить,
 За те він добре знає:
 Хто його спіймає,
 Той йому згадає.

Тай поїхав пан Сава
 В Немир по обіді;
 Тай приїжджає пан Сава
 Й із гостей до дому.

Та питає челядоньки,
 Чи все гаразд дома?
 Та питає челядоньки,
 Чи все гаразд дома.

Усе гаразд, усе гаразд,
 Тіко одно страшно:
 Виглядають із-за гори
 Запорожці часто!

А Сава такий був, що його ніхто не міг узяти. Запорожці-ж хотіли вбити за те, що до Ляхів пристав, та не владжували собі, як його спіймати. А був у Савки годованець Гнатко. Колись з батьком Савка виїздив у поле на охоту, та набачив у снігу дитину. Кругом неї сніг ростав. Савка хотів ростоптати дитину, та старий не дав; звелів узяти до дому та годувати, щоб чобіт їм чистив, як виросте. Він виріс і в Січ утік.

І зібрались в Січу козаки
 І стали гадати:
 — Ой як би нам пана Саву
 У руки узяти?

Стоїть Гнатко за плечима,
 Стоя обізвав ся:

— Ой я добре Саву знаю,
 І сам упіймаю.

Ой був в Січу старий козак,
 Тай віри доймає,
 Скида з себе жупан синій,
 Гнатка одягає.

— Осідлайте йому, хлопці, Коня вороного Ще й чотирі козаченьки Приставте до його.	Сидить Сава кінець стола, Дрібні листи пише, А Савиха у ліжечку Дитину колише. ¹⁾
Приїжджає козак Гнатко До Сави тихо: Стережи ся пане Саво Буде тобі лихо.	Піди, хлопче, піди малий, Увточи горілки, Та винено по штакану За здорова жінки.

Піди, хлопче, піди малий,
Увточи ще меду,
Чогось мені трудно нудно:
Головки не зведу.

У Савки була ворожка. Савка знав, що його козаки хтіли вбити, але ворожка ворожила, що той, що вбити має, ще за чужими землями, за колючими тернами. А Гнатко стояв уже у сінях, і в пазусі у його й земля чужа і терен — ворожка не брехала. Савці було не спокійно на думці й на душі: от він і заходив ся писати і мед-вино пити. А це

Не всів хлопець, не всів малий
Увійти в скарбницю,
А вже козак, а вже Гнатко
Ускочив в світлицю.
-- Здоров, здоров, пане Саво,
А чи єсть ти в дома?
Із далека гостей маєш,
Чим їх привитаєш?
— Ой що маю, тим витаю,
Тим буду витати;
Породила жінка сина:
Буду в куми брати.
Не того ми приїхали
Щоб кумувати;
А ми того приїхали,
Щоб головку здняти.
Ой кинув ся Сава
До ясної зброї,
Тай підняли пана Саву
На три списи в гору.

¹⁾ Або пей:

Сидить Сава кінець столу, Листоньки читає;	А Савиха дитину У ночвах купає,
---	------------------------------------

Тай відняли пана Саву
 На три списи в гору,
 — Ой попрощай ся, вражий сину,
 Із дітьми, з женою.

Ой кинув ся Сава
 До ясної вброї
 Тай підняи пана Саву
 На три списи в гору.
 Набігли вражі Ляшки,
 Шаблями махнули:
 Вискочив козак Гнатко
 У Ляшків по-під руки.

Ой утікав козак Гнатко
 Та по під тею Россю,
 Одна нога у сапаянці,
 А другая боса.
 — Ой підожди, товаришу,
 Та глянься на мене,
 Ісकिць в себе шаравари,
 Та одягни мене.

бо йому стидно було, що він голій. Ляхи на йому все обірвали. Тоді обірванцем козакові не личило бути. Воно й тепер нікому не личить, та що діяти маємо? Ех! поки ще що, буде всього...

Ой у крутого та бережечка
 Та із зеленого гаю
 Ой крикнули козаченьки:
 „Тікаймо, Нечаю!“
 — Ой як міні, миле браття,
 Із вами тікати,
 Свою славу козацькую
 Так марно теряти.
 — Єсть у мене шпак-шпак
 І той добрий козак,
 Ой той мені дасть знати,
 Коли треба утікати.
 Козак Нечай не тікає,
 Потуги не має:
 З кумасею в Хмельницькою
 Мед вино кружляє.

— Стережи ся, козак Нечай,
 Холодної води:
 Ой іде Ляха сорок тисяч
 Хорошої вроди.
 — Стережи ся козак Нечай
 Та крайньої хати,
 Бо йде Ляха сорок тисяч,
 Хочуть тебе взяти.
 Козак Нечай, козак Нечай:
 Козак не тікає,
 З кумасею Хмельницькою
 Мед-вино кружляє.
 Одсунув він в віконечку
 Нову кватирку,
 Аж бігають Ляшки-панки
 Як шашки¹⁾ по ринку.

¹⁾ хатні собачки.

Крикнув на малого,
 На джурі старого:
 — Сідлай коня, хлопче,
 Сідлай вороного.
 — Сідлай коня, хлопче
 Сідлай вороного:
 А під мене сідлай, джуро,
 Старого гнідого.
 — Підтягай, хлопче-джуро,
 Із туга попругу,
 Бо йде Ляха сорок тисяч
 Буде нам велика потуга.
 Не вспів козак, не вспів Нечай
 На коника спасти;
 Да став Ляшків-панків,
 Як снопків класти.
 Не вспів козак, не вспів Нечай
 На коника сісти;
 Да став Ляшків скурвих синків
 Як капусту сікти.
 Оглянув ся козак Нечай
 На правес плече:
 Позад його коня гнідого
 Кривава річка тече.

Ой стиснув козак Нечай
 Тихо поводами;
 Не черкнув ся кінь гніденький
 До землі ногами.
 Ой спіткнув ся кінь гніденький
 На суху печину:
 Ой упіймали Ляхи-панки
 Нечая за чуприну.
 — А чи це цей Хміль
 Що по меду грає
 А чи це той Нечай
 Що Ляшків збавляє?
 — А чи це той Хміль
 Що по тичині вєть ся?
 А чи це той Нечай
 Що з Ляхами бєть ся?
 І зібрались козаченьки
 Тай стали гадати:
 Деб же цюю головоньку
 Її поховати?
 Поховаймо, милєє браття,
 У лядськїм костьолї,
 А одправим Службу Божу
 В церкві на престолї.

Таки душа своєї молитви бажа! Кортїло ї себе не забути й Ляхів не дражнити. А може козакї на памятникє їм козака в костьолї сховали. Щоб не забував Лях козака. Та тоді, правда, крутили на всі лади; з церкви костьол робили, а з костьолу церкву перероблювали. Й Хмельницький: який був, а й той... Мав батькову церкву святого Михайла, а на ласку людську кріпость на костьол повернув, а потім на церкву, поки не рішив Ляхів чисто.

Співав тай розказував Василь Стець Кириченко, лїт 90.

III. Лихолїтте було, лихолїтте й трівати треба.

До Очаківської віми менї вже, кажуть було мати, десять лїт було. Баба — материнї мати — ще й після віми теї живї були. Які страхїття було розказують баба й мати повійницї! За Татарву, під Хмельницину та й гайдамацтво не знаєш було, кажуть, хто до тебе в хату заїде: чи Татарин, чи козак, чи гайдамака: чи свій чи чужий. Були ще аленькі мати. А їх семїрко од батька сирїт восталось у баби. А не

нагрянули козаки, або їх тоді звали гайдаками. Увійшов у хату оден, а далі й другий: здоровенні чоловічища такі! Так усі й помііли. Смерть і край! А оден і каже до баби: „щоб сю ніч у тебе свічка страсна не вгасала, горіла, а дітей на горіще поховай: ніхто тебе і Татарин не зачепить. У ночі, каже, будуть і кінні уїздить у село, то ніхто не виходь. Хліб і сіль щоб на столі була і свічка щоб на столі стояла. То де в кого й горілку на стіл становили. Заходить заходили гості по хатах ту ніч, а не скрізь брали страву в столу. Оттак дїтвора та й в великих, хто в рябких був, усю ніч і просиділи по горіщах. А воно ніяково було, поки тіко не обізнались. Побули-побули і так як у глузу північ дей ділись в села. А страху великого було у глибоку давність, розказують було і баба й мати. Тепер — хвалити Бога до которого часу — супокійно. Бог знає, як далі буде, що отака тиснява зробилась — муль муля й їсть тай годі. Лихолїття було, лихолїття й сподіватись треба... Ліс був вільний, землі й гулящої було скіко завгодно: думай собі сам за себе, як собі знавеш, роби собі що хочеш. Усяк собі знав себе і дбав про себе як умів. А тепер хоч душа воп: все не твое — казюнное, або чернече, а далі од нас панське скрізь. І сам наче не свій. Діти не батькові наче і батьки не дитячі наче. Та отак і скрізь.

— Побачите, діти, кажуть було баба, світ сей оснуєть ся; то хіба й не вснований: і не викарабаєть ся бідна людина в душею на світ глянуть, який то він хоч той світ, не то що; снують його і дротом, і колїями залївеними, снують його, ще й як найкраще обновують його хитрощами усякими та здирствами — се вже бачимо, сповнилось.

— Цар турецький, кажуть було баба, приїде у Суботів своєї одшукувати шляпи (sic). А вона старим Хмельницьким затоплена он аж у ставу, ввідси верстов 60 буде, у Чорнім лісі. Його — сей став — усі знають. Бо то як збив Хмельницький шляпу з турецького сувтана тай затопив її у тім ставу. Затопив та ще й заляв. То цього ще не було, а повинно бути. А вже то в військом сувтанові внуки йтимуть — не як, мабуть.

Кажуть було мати й баба, що у Суботів приїдуть і внуки Хмельницького булаву дїдівську одшукати. Десь у замчиці на острові посеред моря старий Хмельницький оселив близнючків Тимошевих, як Тимоша вбито було. Навмисне все дбав, щоб роду не понизить і в роду не виїти: кортіло таки, щоб карона чужому не одійшла. То й сього сподіватись треба. Трегуб Махей то каже, що уже десь і у Херсонщині рід Хмельницького хутором живе, десь не далеко Ковалевої якономії, та хто його знає, не бачив і ні од кого другого не чув, той казати не буду.

Кажуть було мати: „була у двох колись церквах служба, діждете, діти, що й знову буде у двох — нарівні що в тій що в тій, а не-коли-не-коли, як у тоді було за одного михайлівського приходу: або зовсім у муровані не служать, або то в тій, то в тій.

То й се бачим. Діждали. Здержки хоч і білш стало, так разом у двох церквах отправка йде. Не так сумно дивитись на ту церкву, що наче сирота зостаєть ся, як не в ній, а в другій правлять. За Дирдовського, що після Орловського настав, налягли на муровану дуже церкву, на Ілїнську: усе в її одправа була, а Михайлівську геть залишили. Наровив усе Дирдовський, щоб зовсім Михайлівську знистожить, раяв на школу повернути, або кому продати. Бояв ся все, щоб другого попа не вкинули, та не одчепили людей на нову, окрему парохвію. За Орловського то усе у Михайлівські правила, а Ілїнську забили геть, а ще поперед Орловського, хоч і два попи було, то частіш правила по чергам у Михайлівські таки, а тіко у суботу як яку та на проводи правила у Муровані, Ілїнські. Хотинський та Ботвиновський довго усе тоді попували, а попереду хто був, не скажу. А твердо знаю, що баба було не раз кажуть, що й попереду їх ще люде старі згадували, що Мурованка була так собі, аби лік їй, що церква: ні вітвара, ні бабинця, ні дівиниці — так як у клуні. Це вже її привів у порядок Орловський. 20 тисяч од Синоду випросив на баньку маленьку та на бабинець та на дівиницю. А перше то й очеретом крита була. А давньої памяти то самі либонь стіни були і церквою їх ніхто не звав, а звали великим льохом, хоч правити в її правила, — мабуть через те, що почали кладовище заводити коло неї та поминки справляти. Михайлівську то ще батько Богданів стрів, кажуть. Бо як оце перестроювали її, то там видко було усе: на одвірках, на каміні під престолом написи були, коли, хто й ва ким стрів і перестроював її. Видко було, що й згоріла раз була. Це вже пята на цьому самому місці. Як забив оце на останці у її службу Дирдовський, та мужики заходились повивати його до бладики, якось сталось, що треба було її переносити на друге місце, та вже консисторія приписала, що не можна переносити, бо у її похований Тиміш, син Богданів. То через те й на цьому самому місці її лишили і як перестроювали, довелось бачити, що під нею було. Громада не дала у низость повернути Михайла святого, не поусталась та й годі. Лякали, що й злидні заїдять людей, як стрітимуть наново її та попа потребуватимуть. А воно й не погіршало. Воно гіршає таки на щот вжитків, але воно гіршає не од цього. Се видко. Чи погірша, чи ні од сього, а два попи маємо і одправа йде у обох храмах — се бачимо. Мати вгадали.

Невгадьком треба бути, щоб не вгадати, до чого воно дійдеть ся, як отакі й далі вжитки будуть. Нам ще сяк так, а вже дітям щось треба

думати инакше. Добра не сподіватись їм. На те нехай не вдаряють, що у льохах Хмельницького скарбу є багато наховано, то ще надовго, мов, хватить прожити, як знайдуть його, як льохи відкриють ті. Бо то оден льох починаєть ся в Мурованки та звідси йде аж у Тясмин річку, сюдою по воду коваки ходили за Татарву ще; другий льох іде в осадьби Хмельницького, тож до Тясмину йде, тіко внизу сомикаєть ся. У цих льохах Орловський в діяконом усе шукали кладі теї: молебні правила, в коровгами йшли до льохів. Та тіко увійти ні в оден ніхто не ввійшов, раз через те, що там заклени великі, стіни чавунні і двері однакові як і стіни, не знайдеш, де саме одчиняють ся, а вдруге дух там такий, що диханіє забиває. Дякон усе хвали Хмельницького шукав — булави б то. Казав, що й кладі ніякої не взяв-би, аби добути булави: така то вже вона коштована дуже. Треба мабуть булави до голови, щоб що знайти. Дурицею тепер не вживеш. Було лихоліття, лихоліття треба й сподіватись, казав і кажу се частодыхання.

Проказував Іван Пушкарь, лїт багато, більш сотні.

IV. Мурованка таки церква.

Що тиї мови про Муровану церкву! Той каже, що вона церквою й здавна була та в неї бані позбивав пушкою Юрко, як стрелив в камінної гори і тим то вона шуютою zostалась і на досї. Той каже, що се не церква, а костьол перероблений на церкву, або якийсь инчий будинок перероблюваний то на костьол то на церкву — коли кого як мурдувало, а на церкву вона ніколи не закладалась би то. Є такі, що на неї кажуть, бить-то вона перероблювалась то на церкву, то на костьол в замчища Хмелевого, або тодішньої кріпости, бо й бійниці у стїнах позоставались і вікна не задля світу пороблені, як то повинно бути в церкві, а скоріш пороблені на пушки. Звуть її й порохівнею, і льохом, і конюшнею, не то що. Кажуть і так, що се не церква таки була, а двірець Хмелів, та вже либонь, у двірці меж світлицями була й церква — у самих покоях би то, звичайно як от буває у великого чоловіка, бо Хміль же мав і булаву і за князя правив. Та все то кажуть, а воно казаному краю не має. То тіко вигадки людські: тісно, сутужно стало жити, то й сердять ся на Хмеля і глумлять ся й в церкві його; перевертають її то на конюшню його, то на арсенал. А не бійсь: як збунтувались ось проти начальства, як завзялись на писаря свого, щоб скинути з місця його, то й старого Хмеля згадали — „не смирилось, кажуть справникови та муровому, не залишимо діла, поки на нашому не стане: і Хміль не поклав булави, указують їм, поки Ляхів геть не рішив!“ От як обпирають ся перед начальниками... У людей тепер десять пе-

ремін на оден день. Твердого нічого не має. І яка їм віра, Господи! От дерев'яна Михайлівська церква ся не так на заваді їм. Не то, а ще й одстоюють її, як заходились були піп та благочинники усякі коло неї, щоб знистожить її чисто — боялись двох параквій у однім селі, то мужики наші не теї заспівали. Зараз у позови кинулись і одпозивали таки назад. Давности її не дали таки понизити. А вже як пустою була мурована церква, то нікому й думки не було її строїти і понів у неї просити. Дарма, що там же і Хміль старий похований був — сеж уже знали всі, а у дерев'яній ніякого-ж сліду Хмельнищини немає. Що у ній похований його син Тиміш, сього-ж не знали, аж поки концисторія не прислала у волость, що він там похований, і поки справді, як почали строїти її, не знайшли склепу й догомни у йому та поки Зотенко Захарко-Дон не одбив дверей у склепу та не вияв віка з домовини Тимошевої і не показав людям, що справди є його могила і він сам є там. А проте її одстояли таки і без його. І зарівнявши і засипавши склеп той, повкидали туди усе, що познаходили там, і кусок дверей одбитих Захарком уклали туди, засипали, затоптали і почали підвалини класти. Не то — й грошини не взяли з склепу того — усе то дорожили, щоб пам'ятки таки ще й на далі там повоставались. Ся таки церква улюбленіша була і не була такою запущеною, як мурована. Мурована не пригортувала так до себе людей. Був час, шо й телята туди в жару тікали в ліса і спасались там од мух. Жостір виріс був у ній завтовш у руку. Все то вжитки доводять до сього. На їх усе пеняють, а й забули, як воно до Хмеля було. Роскоші скортіло. „Нерад, Лях, що вбито, ще й ногами дрикага“.

Проказував, хоч грамотний сам, Варивон Коцур, літ 80 рівно.

V. Деж Хмельницький старий похований?

Кажуть, що Хмельницького поховано в Мурованці, з правого боку в церкві під стіною, де мідна плянка в написом про се пририта, а другі говорять, що він похований на дворі під церквою коло сіїни цеї самої і проти цього самого місця. Та тут то горе: кажуть, що Хмельницького узяв Чарнівецький — якійсь Лях та спалив на попіл і попіл той зарядив у пушку та й випалив на вітер в урочищі Греченім, що звемо „могилками“, де саме Богунова нива. Тут ще недавно були могилки, а одна ще довго маячила, аж поки й її зорали і розгорнули геть.

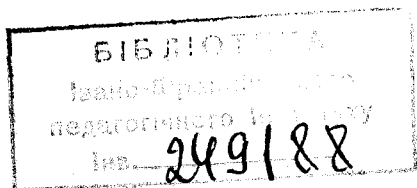
А ми собі думаємо: чи вже в козаків нехопило товку догадатись, що такого, як Хмельницький, Ляхи і мертвого шукатимуть, щоб хоч на неживому попідститись? Не повинно, щоб козаки не догадливі були, та не обманили Ляхів, як вони се й уміли часто їм виробляти. Скоріш над усе, що козаки замість тіла Хмельницького у землю поклали другого

мерця в простих козаків, або що, а його на другім місці десь сховали, де сами тіко знали. Може як раз у дерев'яні батькові церкві, де й син його уже лежав і ніхто про се й доси не знав. Воно колись ошутить ся й се, як поживуть люде на світі. А може старого Хмельницького ковічки ні защо не мали, та навмисне Ляхам показали, ніби не нарошне? Алеж не повинно, бо тож таки їх був князь, чи не тодішньому гетман він був. Не дурно-ж і патрет і доси його є у Мані-проскурниці нашої — і зараз є патрет змальований Орловському ще в патрету Мотроненого монастиря — десь ченці його взяли і нащось гляділи його!

Списав Маркіян Бердник, літ 35, а братчики михайлівські читали й слухали і децю од себе додавали.

VI. Баба-плаха.

Усякої розказують про оцю могилку, що коло неї камінна баба стоїть, де оце тепер на їй дяк живе у старих попівських хатах коло дерев'яної церкви. Та й про саму бабу усякої почути можна. На оцю кучугурку Микита Бевзишин-Кужівнин, що часом і за дяка на криласі править, як дяка коли немає, каже „Голгоа“, а москаль Кабачишин зве сю могилку ішафотом, тобто шибинецю, чи що. Мабуть через те вони на неї так кажуть, що чутка ходить, либонь би то за судів Хмельницького тут прилюдно наглою смертю карали винуватців великих — найпаче зрадників усяких. Бевзиха сама — стара-то — ся прямо каже, що тут кати катували зрадників за судів таки Хмеля ще. Не однакові й тоді видко, люде тут були: ті до Ляха тягли, а ті вже одлучались од його, сами хотіли правити, порядкувати вже в своїй Україні. А може ще й опісля, як од Росії хотіли одлягати, та зрадники з'явились. Їх не сіють, на їх не орять, сами родять, як то кажуть. Либонь тут, як розкопували місце, щоб під хату та під церкву землю звідси навозити, та знаходили у в одній стороні самі голови чоловічі поскидані в купу, а в другій самі тулупища, жужлом лежачі, без голів уже. Та й про бабу саму кажуть, що се навмисне колись була з камінюки зроблена баба таки, як і людина наче. Кажуть, що в неї плече одно було багато білше од другого. До цього-б то плеча й голови одгинали зрадникам та всяким винуватцям проти українського гетмана та старшини тодішньої. За синною у баби цієї був великий ярк — теж би то на те, щоб сокира, чи шабля, чи чим там тоді голови одрубували, гаразд одцюкувала голову, як рубнути по в'язіх. Ще недавно вона стояла на самій могильці, над шляхом, не подалеці од повітки дякової, та шляхом з гори вода все під весну та під дощі великі бігла дуже та й підмивала край могилки, а баби наші набачили глину браву та й собі почали підкопувати, поки

дійшло до того, що камінюка не вдержалась, та й скотилась на шлях. Лежала вона довгенько, поки аж Бог посухи не послав на хліб святий. Люде думали, що то й дощу через те не було, що баба занехаяна тай винесли її знову на скелю, трохи далі од першого місця, ближче до повітки. Але вода знову своє робила, а баби тож, а діти й собі копались коло неї, поки оце недавнечко вона ще раз повалилась до долу. Її вже звели на місці, якому лежала тепер і поставили під скелею побіля шляху таки. Знаходились і такі, тіко се вже меж приївджими сюди панами, що казали, що баба ся — бог колишнійсь на Україні, та діти, як грались коло його все, поцсували дуже і вид і стан, як терли камінцями об неї задля виграшки якої там. Тіко ся думка не йде якось людім у голову. Були й такі, що казали, що оце саме і є могила Тимошева перша, а вже побіля неї инчих мерців клали. Коли же і се не те, бо Тиміш під церквою похований, сеж відомо стало всім. Наші люди більш таки теї думки держать ся, що се плаха таки. Хоча знаходять ся і такі, що кажуть ніби се прикмета, де схована в землі є кладь велика. Глаголять, люде знайшли мішок цілий копійок старих ссипаних під нею. Вгадьки кажуть, що й сі копійки не є ще кладь, а прикмета: камінюка зверху, а мідь на споді. Од цього саме місця й треба доміркуватись, куди, чи на схід сонця чи на південь треба стати щоб утратить на ту лінійку, на які положена кладь настояща. Кажуть вони, що треба знати, як завдальш стати од баби на тій лінії, чи на зріст чоловіка, чи на тінь південну, чи там як инче, щоб там копати саме й улучити на поклажу ту. Звісно жадна кладь мудро ховалась, щоб і не пропала і щоб хоч правнукам пращурам досталась з свого роду. У Орловського в планах не показано було, правда, тут кладі і не шукали її тут. А вже воно, собі думают люди, під роїну та рівнечу тодішню люде не де дівали свою багатинку — у землю певно клали. Через те так і думают собі. І старі люде: те теї те другої, те плаха, а те прикмета. На думку Морщака діда — либонь живий ще він собі грішний, як коли мізкував таки, то ся могилка, каже було він, — не що инче, як така сама могилка, як і ото скривь по степу їх є багато. Під війни б то, по йому, давно насипали на побитих вояках могили. Часам над багатьма, а часом і над одним, як значнійший чим був. А вже баба оця — то се, видко, не було хреста, щоб поставити зверху могили, а трапилась камінюка, може й на бабу схожа, от і винесли її на верх могили і постановили, щоб ще таки чим иншим закінчити могилу. А людім не подавай! почнуть свої вигадування. Кажуть же, що є й залівна баба, що дітей нею лякають, а хто її бачив?! Йї здала ся ця баба нашим мужикам! Часом хто викаже що з ради, як радять що проти полів, або проти ченців, або й проти началства, то зараз на бабу йому й показують. Часом дітей полякати бабою, погуляти

коло баби. Та й по других слободах її знають. Їхали раз Трушівчане підводами, везли у Ведмедівський монастир в Яницького хутора верби на щось. Порівнялись в бабою. Хлопці й забачили бабу, обступили її чудують в неї, а далі в того чудування заходились пхатись і силувати той того, а той того: „цїлуй бабу!“ Нарешті которогось схопили на оберемок тай тулять до камінюки: „цїлуй, кажуть, бабу!“ Й пручав ся і просив ся, нічого не допомгло. Заюшили бідака чисто і покинули під бабою, сами побігли волів догоняти. „Оце так! цїлуй, чорте, бабу!“ сміялись люде, як той устав і насилу в стида поволік ногами за ними. Чи не врадив в чому? додавали инчі. Мабуть таки вона для каря якоїсь таки була.

Записано з гурту.

VII. Городки та могилки — се праця на спомин про старину.

Городків тіко два і є в Суботові. Оден Каралашів зветь ся, а другий у лісі, у Ключкинім обході, не зветь ся ніяк більш. Люди собі думають, що се або кіш був козацький, за гайдамачинц, а мо' ще й давніша, за Хмельнищниц, та городком звав ся, як от і долина Запорізька. У долині чисто наче стіл вироблений за-для багатьох людей. Або се якась примуція була під війни тодішні, як от окопи усякі або що. Знаходять багато тут стрілок в перах, стрепен, а то й пік усяких та якихсь, невнатно й шо воно, каблучок. По стєну є городки й в могилах самих зведені. І се люде не знають, що воно пороблено й на шо. Коло могилок, за Шпаквою отам у полі, то й хліб не хоче родить. Микита Пушкарів-Киндиків не раз жалів ся на сю місцину. Догадуєть ся, що там або крові багато налито людської, що й доси земля не пересилить її, або дробу та куль випущено стіко, що й землю покрито товсто було та й доси не перетліло все те на землю; грішить, що може заклята й земля там, що Бог не дає родити там нічому. А воно оці городки, та могилки не що, як памятки zostавлені нам козацтвом, щоб вгадували собі їх діла та розуму набірались. За щось же вои бились тоді, про щось дбали. Може-ж і за потомків щось думали, про нас гадали що. То се скоріш воно так має бути. Не дурно й родить перестав на отаких місцях. Бог навішки дає, щоб не забували про що дбали й щоб краю довели таки хоч тепер уже. Та тіко не про нашого брата се наука. Попи тіко тепер не забувають Хмеля. Бладика був — правив по Зіновію павахиду. Поки й у граматках вичитують його, й на Зіновія, 30 жовтня, мед справляють. Бладика молить Бога за те, що прилучив Україну до Росії, а попи, що церквів настроїв; а люде й собі за ними, хоч і спокво-

ла, а бредуть. Та вже шось инче й попи надумали, бо Грабовський, скоро став зараз за Дирдовським, так і росповів про російські порядки. Росердив ся старий, що на осадьбі Хмельницького пам'ятника йому ні губернатор ні митрополит не розвірили строїть і другому попови під хати ту осадьбу віддали, як другого пона вкинули до його; кого де стріне розказує було все: „Конюшні будуть строїть Богданови, а не пам'ятники в його резиденції. А те, мовляв, і забули, що Росія була без України і що стала з Україною? Смітнице-ж було, а не держава!“ Аж сплюне було разів скіко старий. Раз скинув шапку і давай просить людей складатись на пам'ятника без дозволу, але люде тіко плечима звигнули. Петренко не втерпів і пожалів ся до митрополіта на його. Хоч нічого й не було йому за се, бо швидко несподівано якось вмєр. А мужики дізнались про Росію краще ще, як знали попередю. Пан Микола Іванович¹⁾, що у Варивона Коцура ще в замолоду жив місяців зо-два та дознавався тут про Хмельницину і списував усе у книги свої, нагадував про сї порядки і тоді, та вже тепер друге зайшло. Грабовський краще пояснив; та тіко що в нашого брата хочуть? Йому хай і земля валить ся! Аби їсти було що, все байдуже. За батогом ідуть собі побратчики Михалівські, усе тіко шось потовмачать про старовину, як збирають ся до ради. Хотять вічний спомин Хмельницькому найнять та школу на його ймення зробити. Кострицький Зіниць на сході не втерпів, як просили грошей на школу Хмельницькому, та таки додав: „Хай, каже, й Чаплінському буде школа, все одно, аби дурними не були довше“, бо тож либонь Чаплінський убив сина Хмельницького й його самого кістки в пушки вистрєлив.

Записано тезис з гурту.

VIII. „Три криниці гайдамацькі“.

Колись, рік на 15 тому, ми з Форм та з Оникієм Кириченком та Гуголькою — були у Ведмедівці на ярмарку. А там якийсь чоловік — знать здалека — побачив нас тай питає:

— Звідкіля ви?

— З Суботова, кажем.

— А які то в вас три криниці є? Чи далеко, чи близько одна од одної?

— Є кажем, і близько вони, покупі собі.

---

¹⁾ Костомаров, що заїздив до Суботова, збираючи відомости про Хмельницького.

Се, звісно, річ зайшла про ті криниці що на Довгалівці, під Ярошівським (Покіщуківим) та Бражниковим садом, як іти Бражниковою вулицею.

— А не знаєте-ж, питає це нас той чоловік, який там хундамент під якою? Скажіть, то я скажу, під якою поклажа велика є, бо я знаю, що одна криниця в цеглового хундаменту, друга в чавунного, а третя в залізного. От якби знати, під котрою який хундамент, то й яб угадав, під котрою кладь узять.

Видко плани мов та описані усякі.

— Не знаєм за це нічого, кажем йому на це, бо й ті що близько їх живуть, не знають, бо скіко не зливають воду, як чистять, то все вода бе, а подивить ся, то дно піскове з камінцями усякими.

— Ну то й годіж і шукать кладі, сказав і попрощав ся з нами. А воно то й по планах не все по правді вказано, бо то не під нею кладь, то тіко прикмета така, а десь на обіч треба дошуковатись, як на мою думку. Умер уже й той, що й бито його було за поклажу коло трех криниць. Козаки, за гайдамацтва, було памятного дають молодим хлопцям, щоб не забули, де поклажу показать своїм людям, як виростуть. Та й він хвалив ся, що знає, що бито, і знає, що бито за поклажу, а де вона, не вкмітував горазд тоді, й забув. Привзуть було якого гуляку хлопця, натіпають і скажуть: „оце тобі памятно“ щоб не забув, де бито тебе, бо тут є отето й отето. Либонь тут і ножі гайдамаки ховали, як колись святили під коліївшину. Та за панщину все позабувалось. І я її літ до десятка робив. Управитель з Одамівки, верстов за десятків до трех звідси, по воду все посилав. Видко, що вода добра була і є у їх. Ринва так здавна і є коло криниць. Річка собі низче тече, а в криницях вода з гори набираєть ся і у їх вода висче богато од річки і не така на смак, як у річці, краща. Щоб за Хмеля ще були сі криниці, не повинно, бо все чутка йде, що вони настали за коліївшини. Воно й кладь є, та простий не візьме, а такий як гайдамака або хоч в їх роду. Такий візьме, такому дадуть ся узятись, а простому ні, дарма що ото багато є тепер митців копатись коло криниць, намножилось їх.

Проказав Омелько Топчий-Трегуб, літ 70.

ІХ. Сосна гайдамацька — се признака гульвища гайдамацького.

Вакуленко Іван — Михасеві жінці дядько рідний — розказував, що Юженів батько, Коваленко, то у... як звуть, не знаю, не буду й кавати, аж 20 заступів зробив і почав з парубками за Вовчим шпилем кладі скрізь шукати. І от на пересипі за шпилем, на Генгелеві, де саме

сосна росте, вирили гульвище гайдамацьке, а в йому золотий полумисок, дві серги золоті і перетінь золотий, бо й плани так показували, що там гульвище було. Порались вони довго. А це тіко що почали саме добиратись до кладі, де не візьмись пані якась. Видко й до неї чутка дійшла, що Суботяне шукають кладі. Поздоровалась до їх. Пара коней добрих і кучер гарний у неї.

— Боже поможи! каже. Льоху дошукуетесь? питає.

— Еге! одвічають ті.

— От — каже вона — найдіть льох гайдамацький, а в йому дїжа, кадка така з золотом, шо й кіньми в ній обернути можна, така завбільш дїжа та. От я й прикмету — каже — покажу. В оцім дубі, у дуплі — показала на дуба — шукайте ружжо.

Стали шукати й знайшли вже саме залізо з його, а дерево на йому обгнило.

— А шукайте під другим дубом два станки підків кінських.

Знайшли. Так як полумиски добрі. Мабуть тіко так пороблено, а під кіньми й не були, бо деж таких і коней достати?! а може! Під гнилою колодою кістки з купця. З товаришами їхали купці в Расей, а гайдамаки й спобігли, та одного живого, кавала пані, й спалили живцем. Золото забрали, а кістки за прикмету поклали й ружжо так само. Яка то тоді воля була гайдамакам, шо хотіли робили. Сама пані кавала, шо вона взята була гайдамаками з Умані ще дівчинкою. Усе їм їсти варила.

— Як же знайдите льох, — бо він од сих прикмет зараз недалеко є, то в йому одна дїжка золота, а друга з горілкою, третя з намистом. І одежа дорога над горілкою буде в льоху висіть, пояснює пані далі копчачам.

— То ви-ж знаєте, де й льох саме? спитали копачі ті в неї.

— Знаю, та не скажу, бо така клятьба положена гайдамаками, шо як я визнаю, то мене так і ровірвуть, не при хаті вгадуючи.

Вони й замовкли. Я вже тоді й кажу Вакулі. А чом же вони не скавали їй, вас же 20 чоловіка було, шо ми вас, мов, живою одначе не випустимо, як не скажете. А як скажете, та шо вже буде з вами, ми за вас „постарасёмся“, у церкві найшем чи шо.

— Еге! бідкувавсь Вакула, не прийшло їм у голову. У церковцю було-б чим старатись, як би знайшли були... А воно ховали гайдамаки гроші, думали, мов они знову вернуть ся туди, шо їхня таки візьме сила верх.

На спомин про гульбище з-за Тясмену гайдамаки й сосну перенесли сюди й посадили, а може й се прикмета, де кладь покладена...

Проказав Омелько Топчій-Трегуб — той самий.

Х. Вовчий шпиль — варта козацька.

За козаків не так заправляли Україною, як ось тепера нею правлять за російського уряду. Оцей шпиль, що зветь ся Вовчий, або прямо „Вовкова“, шо в лісі у Ключкинім обході в Мотронені дачі, за козацтва був вартою. Звідси навкруги дуже далеко видко — Дніпро побіля Черкас, Тяснин побіля Смілої, як на долоні, а степ Харсонський, скіко око сягне, видно. От воно на що мав знадобитись Вовчий шпиль. З його вартували, чи не підходив ворог який? Звідси варта бачила, де ворог обертаєть ся було, в якому саме місці і який саме завстрашніш він і через те добре могла зміркувати, як ногу йому підставити і, лиха матері, скурає було наших. А за теперішнього вряду він ніщо, цей шпиль. На шось, правда, ще нашої памяти зроблений був маяк на йому. Товстий такий стовп, як хата у кого завтовш, крутий і високий був. На шпилі був старий дуб і старі люде було не знають, коли він був молодим, усе однаковий був собі — старий та старий. Був він високий, а маяк ще вищий вигнали. Така височінь була неймовірна. За цього дуба маяк узятий був скабами залізними, а як де, то й загнані було скаби у дуба. Поки й зогнив маяк, діти все в йому лазили, грались, коли скотину пасли в лісі. Як звалили сього дуба, як продана була казною ця ділянка лісу Жидам, то у дубові тому і скоби ті познаходили. Може дуб ще козацький був, бачив хоч не Хмеля, то Гонту, або й на Мааєпу поглядав, як той з Петром бив ся за Україну по той бік Дніпра. А Жида його на шнали попиляли, нашому братови хіба тріски та обаполи з його остались. Геть казна зпліндрувала дубину й грабину на шпилі: полощуть ся Жида в йому, а нашому братови дубця не то тріски не можна вяти, й стежкою не маєш права йти лісом. Крім показаної дороги не ходи! А вже конячинці травички ввірвати — борони Боже! І штрап і попотилишники не менуть. Довартувались козаки, боронячи Україну, що нам і за Жида вже немає шанш. А ми-ж їх діти звемось! Замість варти на Вовчому шпилі, тепер лавки для гулянок лісничі поробили. Панота майює все тут. Воно гарно, звісно, на височині отакій гульбише мати. Та ще й дурничка отака — як його й не гуляти? Хто доглядав Україну, а хто користуєть ся нею! Кажуть, що кладі тут незчислимої, так от само, як і у трех криницях і скрізь. Воно й звісно, де найбільша сторожа, там і найбільше добра криєть ся. Але й те, що сховано козаками, не нам заказано, а Жидам, що все в лісі нашому купають ся, або панам, що там на гулянки збирають ся, та гроші за се в казни дуплять. Й кажіть — води собі не набере: треба, щоб хто подав з діжки, а на шпиль пішки випнет ся, де й охота й здоровя візьметь ся. Та не довго й се буде. Казна ліс випродасть, або він згорить,

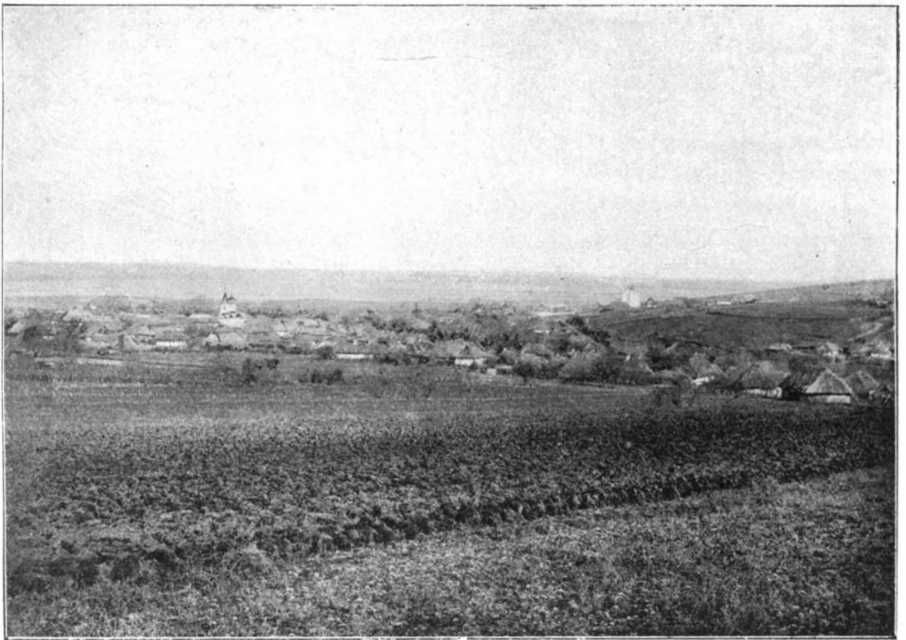
не буде з чого торгувати грошей, почне з торгу продавати шпиль, моголи, криниці, скріз де яка кладь показана. Вони вже планів добігли. У наших людей хіба не випитаєш, або не видуриш чого. І почнуть розривати тоді Жидки шпиля, Запорожцеву долину та й усячину — геть аж до Матвійцевої туди, висмокчуть і із землі козацьке добро. А мужикові, звісно, зась! Як аж рознищать усе, то аж тоді, може, наш брат очумасть ся. Та вже, мабуть, що з воза впало — за ними — пропало: козаки не так вартували, та нічого не втримали. Не дурно й Вовчим шпиля назвали, мабуть після козаків вовки тіко й вили там, аж поки ось не причипурила його Росія з Жидами та панками: й звір не вдержить ся за ними.

Оповідали сторожі на ділянці — діди вже.

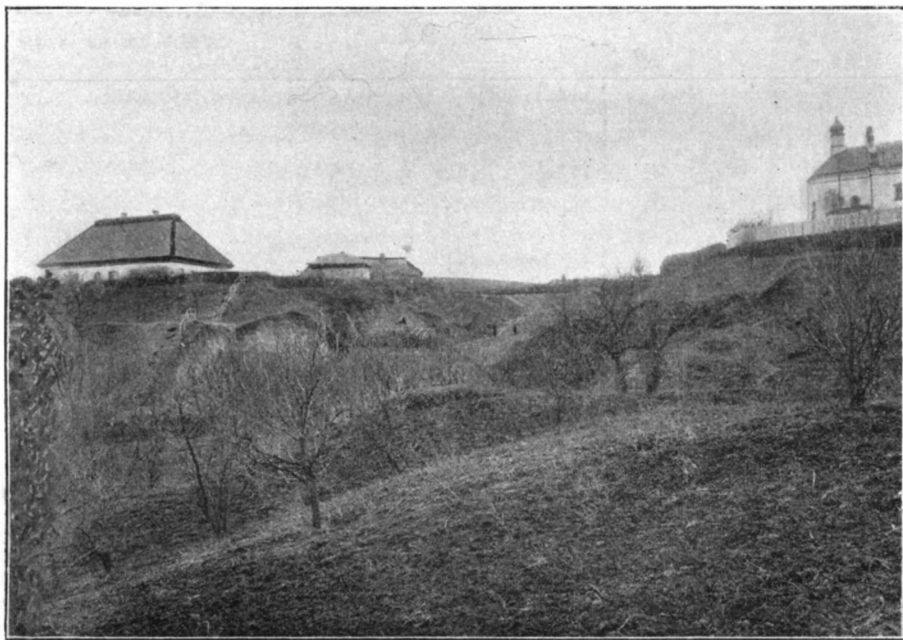

Памятки і урочища Суботова.

Загальний вид Суботова
(з кладовища).

МІСЦЕ ОСЕЛІ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (з лівого боку)

(ТЕПЕР ОСЕЛЯ ПОПІВСЬКА)

НИЗШЕ „ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ“, НАПРАВО „МУРОВАНКА“, БОГДАНОВА ЦЕРКВА.

ОСЕЛЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (ТЕП. ПОПІВСТВО)
з другого боку
{(внизу під ним „Малий Льох“)

БАБА-ПЛАХА.

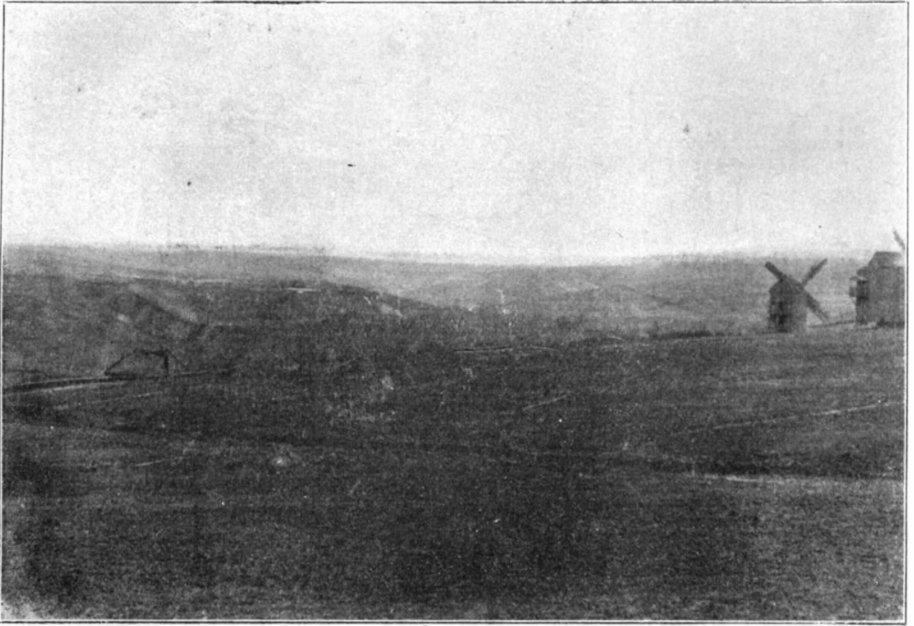
ЦЕРКВА СВ. ІЛІЇ (БОГДАНОВА)
(дзвінці і перехід прибудовані недавно).

ЦЕРКВА СВ. МИХАЙЛА
АРХИСТРАТИГА.

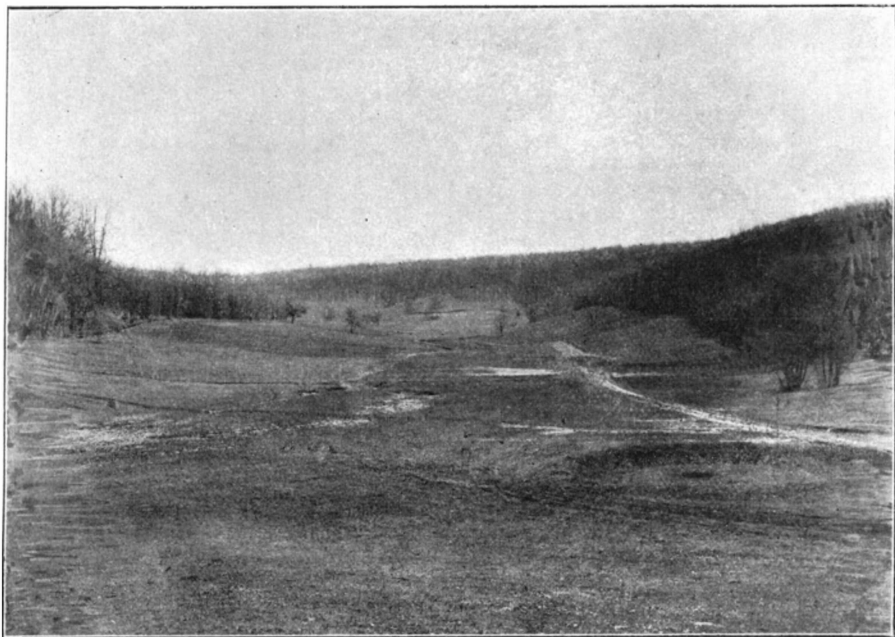
Три криниці гайдамацькі.

„КАРАЛАШІВ ГОРОДОК“.

„СОСНА ГАЙДАМАЦЬКА“.

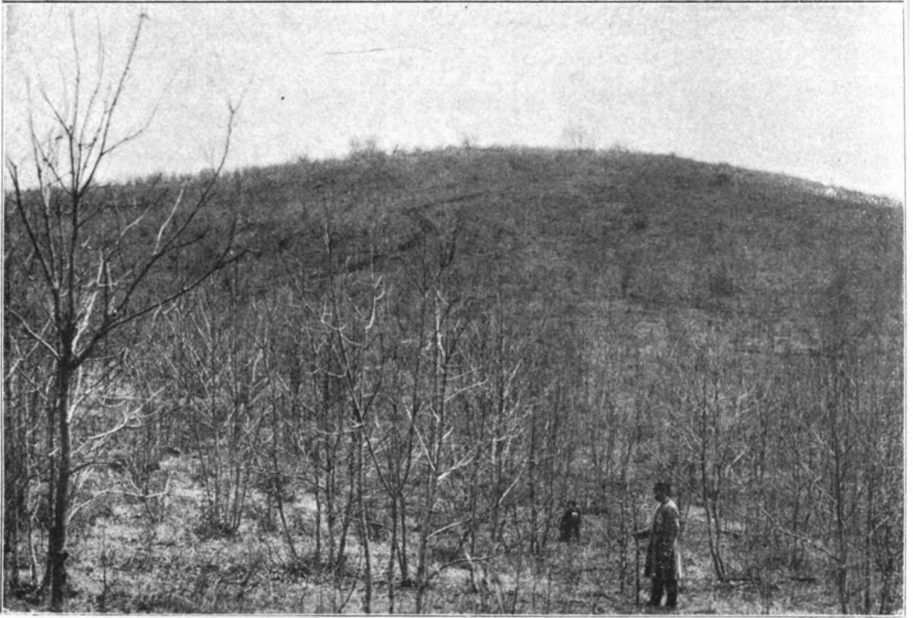

„Запорожцева долина“ під Суботовом.

Кш у Запорожцевій долині.

Вовчий шпиль у лісі (де була „Варта козацька”)
на образку полісовицки-сторожі.

Галичина в другій половині XVIII ст.

Огляд нових видань.

Подав *Іван Кривецький*.

(X. Władysław Chotkowski — *Historya polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy (1772—1780)*. Z zasiłkiem Akademii Umiejętności. Kraków, 1909. T. I. Ст. XXIII+444; T. II. Ст. XI+532. 8°; — *Historya polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi 1773—1848*. Z zasiłkiem Akademii Umiejętności. Kraków, 1905. Ст. XV+431, 8°; Dr. Wacław Tokarz — *Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1773*. Akademia Umiejętności. W Krakowie, 1909. Ст. 400, 8°; Władysław Szumowski — *Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomeдыка 1772—1783* (Archiwum naukowe. Wydawnictwo Towarzystwa dla popierania nauki polskiej. Dz. I. T. IV. Z. 1). We Lwowie, 1907. Ст. (портр.)+361+1, 8°).

Історія Галичини 2-ої пол. XVIII ст. була аж до останніх часів майже зовсім не рушеною, не зважаючи — в одного боку — на переважний перелом, який доконав ся у її політичній і громадській житю в 1772 р., з другого — на велику масу історичного матеріялу до сього періоду, нагромадженого по архівах у Відні, Львові й ин. місцях.¹⁾

---

¹⁾ Цр. в архівах: Міністерства внутр. справ, Міністерства Провсвіти, Haus- Hof- und Staatsarchiv-i — у Відні; в архівах: ц. к. Намісництва, Гродських і Земських актів, гр.-кат. й рим.-кат. капітул, Церковного Музею, Бібліотеки Оссолінських й ин. — у Львові; у ватиканськiм архіві — у Римі; в архівах: Академії Наук й Музею кн. Чарторийських — у Кракові.

Одиною й найповажнішою монографією по внутрішній історії Галичини кін. XVIII-го (й 1-шій пол. XIX-го) ст. була через довгий час праця відомого краківського історика кс. В. Калінки п. з. *Galicyna i Kraków pod panowaniem austryackiem*¹⁾ написана в пол. XIX ст. В ній одначе стан нашого краю перед австрійською окупацією запрезентований у таким ідеальнім освітленню, що півнійша австрійська господарка у Галичині вийшла в порівнанню з давнішою польською — одним тільки пляновим визиском і руїною давньої польської провінції. Взагалі-ж — ціла ся монографія аж кишить від закидів і докорів, пороблених автором новій (австрійській) адміністрації: і „obywatele“ платять Австрії більше податків, як платили польській Річі-посполитій²⁾, і новозаведені австрійські школи притуплюють і викривлюють бистрий ум галицької молодіжи³⁾, і фізіономія міст і місточок у Галичині виглядає під австрійською управою незвичайно сумно⁴⁾, і австрійський уряд не дбає про освіту низших класів⁵⁾, і відносини дідичів до селян в Австрії більш варварські, чим були у Польщі⁶⁾, і продукційні сили краю за австрійських часів значно зменшили ся в порівнанню з часами польськими⁷⁾, і галицький промисел під австрійською управою хидить ся до упадку⁸⁾, й австрійське судівництво аж кишить від браків і недостач⁹⁾ і т. д. і т. д.¹⁰⁾; про церковні відносини вже й не згадуємо. Очевидно — за польських часів усього того не було, бо инакше — чого-ж робити з того такі важкі закиди спеціально Австрії?

Такий погляд на історію Галичини перед — і по 1772 р., висказаний кс. В. Калінкою перед поверх 50 роками, прийняли як певну історіософічну догму майже усі півнійші польські історіографи, які дотикали у своїх працях внутрішньої історії нашого краю по його придученню до австрійської монархії (пр. В. Лозіньский, Шнір-Пепловский, Бр. Лозіньский й ин.). Нічого не шкодило те, що поважних доказів на потвердження наведеної висше теорії про „золоті“ часи, які пережи-

1) W. Kalinka, *Galicyna i Kraków pod panowaniem austryackiem*. Paryż, 1853 (нове 2-ге виданіє: Kraków, 1898).

2) *ibid.* ст. 27—28. 3) *ibid.* ст. 29—30. 4) *ibid.* ст. 36—38.

5) *ibid.* ст. 42—48. 6) *ibid.* ст. 105—106. 7) *ibid.* ст. 186—192.

8) *ibid.* ст. 244—248. 9) *ibid.* ст. 305—342.

10) Пор. також його брошуру (під псевдон. *Włościanin z nad Wisły*), видану в 1848 р. п. з. *Jaką dawniej była Polska: тут він вмовляє в селянина, що давно — в Польщі було йому сто раз ліпше, як тепер під Австрією (W. Sobieski, Pessimizm i optymizm w historjografji polskiej — Ateneum Polskie, 1908. Т. II., № 2, ст. 156).*

вала Галичина під режимом польської Річи-посполитої безпосередно перед її першим поділом — і про її загальний упадок по переході під управу австрійських губернаторів, польська історіографія 2-ої пол. XIX ст. не дала ніяких. Історіософія кс. Калінки культивувала ся в польських наукових кругах дальше і — найновіший її зразок маємо в нововиданій праці кс. Хотковського п. з. *Historya polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy*.

Розуміть ся, що така концепція історії нашого краю 2-ої пол. XVIII й 1-шої пол. XIX вв. — більш ніж односторонна. Бо — з одного боку — загально знаний факт, що відносини у Польщі безпосередно перед її політичним упадком не були зовсім такими ідеальними, якими вийшли в освітленню згаданого історика і сторонників його поглядів на історію Галичини XVIII—XIX вв.; сього не заперечують навіть ті з поміж польських істориків, які мали нагоду приглянути ся сьому періодови трохи ближше й основнійше, як се зробив (і міг зробити!) перед поверх 50 роками кс. Калінка (пр. відомий варшавський дослідник тих часів Т. Корзон, Бобжинський, Шуйский.¹⁾ З другого — австрійські реформи й порядки, які заводили ся у Галичині на місце давних — польських, не були зовсім такими нечуваними й неможливими, як їх представив у своїй книжці згаданий краківський історик. Ще до певної міри можна-б зрозуміти невдоволення польського ученого духовника з тих форсованих змін і новаторств, які заініціювала на церковнім полі ціс. Марія Тереса, а які до кульмінаційного вершка дійшли за пановання ціс. Йосифа II; тим більш, коли пригадаємо собі високо упривілюване становище рим.-кат. церкви й її духовенства у давній польській Річи-посполитій. Одначе на інших полях, адміністративнім, суспільно-економічнім, культурнім, санітарнім й ин. — протиставити новим австрійським порядкам і заходам коло піднесення краю давну польську анархію й занедбанне — гра що найменш... дуже відважна. Ми не гадаємо зовсім заперечувати того, що й австрійська господарка у Галичині кін. XVIII-го

¹⁾ Т. Korzon. *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764—1794)*. Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego. Kraków, 1882 (вид. Академії Наук); 2-ге вид. Warszawa, 1897; також: М. Bobrzyński, *Dzieje Polski w zarysie*. Warszawa, 1879; J. Szujski, *Historyi polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa, 1880; зрештою — й сам кс. Калінка пристав піанійше до т. зв. краківського напрямку в польській історіографії, який на відносини у Польщі XVII—XVIII вв. дивить ся крізь призму песимізму (пор. W. Sobieski, *op. cit.* ст. 157).

й 1-шої пол. XIX вв. не була вільна від певних, більших чи менших хиб і недочет (головно з суспільно-економічного погляду); одначе навіть така господарка (навіть з сими хибами і недочетами) по 1772 р. в порівнянню зі загальним неладом і самоволоєю з перед 1772 р. була вже у розвою нашого занедбаного краю великим кроком наперед.

Видно се дуже добре з двох інших праць, які вийшли в останніх часах у Львові й Кракові з під рук польських таки авторів — В. Токажа (*Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783*) й В. Шумовського (*Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783*) і під фірмою двох найповажніших польських наукових інституцій — краківської Академії Наук і львівського Товариства для попирання польської науки.

I.

Перша праця, яку маємо намір розглянути ближше у нашій статі, се — згадана вже двотомова монографія галицької церкви кін. XVIII ст. кс. В. Хотковського, видана 1909 р. у Кракові при підмові польської Академії Наук.

Предмет, який автор вибрав собі темою своєї наукової роботи — історія рим.-кат. й гр.-кат. церкви у Галичині за пановання ціс. Марії Терези (1772—1780) — досі оброблений дуже мало. Найбільше пощастило ще з сього погляду гр. кат. церкви, що може похвалити ся між ин. хоч-би працею д-ра Ю. Пелеша¹⁾, в якій історія галицької гр.-к. церкви доведена аж до 1872 р. За те одноцільного огляду історії рим.-кат. церкви у Галичині XVIII—XIX вв., поза одним розділом у згаданій висше праці кс. Калінки, нема зовсім. Таким чином праця кс. Хотковського є в першій мірі пробою одноцільної історичної монографії галицької рим.-кат. церкви за час перших 8 літ австрійської управи нашим краєм.

Приготовляв її автор дуже довго і пильно. Цілих 27 літ викладав він як професор церковної історії на краківським університеті — періодично між ин. також поодинокі партії історії галицької рим. і гр.-к. церкви, які кожного року поглиблював і доповнював так, що в часом університетські виклади розросли ся до таких

¹⁾ Dr J. Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*. Wien. B. I, 1878; B. II, 1880.

широких розмірів, які бачимо власне з виданих двох перших томів. Дуже стало у пригоді авторови в роботі над сею темою його 12-літнє послованне до віденської державної ради, в часі якого мав він нагоду і змогу переглянути й перестудіювати багаті рукописні матеріали, які зберігають ся у віденських і римських архівах. Крім того користав він іще з актив: архіва краківської еп. консисторії, архіва Академії Наук і Музею кн. Чарторийських — у Кракові, а також з бібліотеки Оссолінських у Львові.

„Політична історія церкви у Галичині (1772—1780)“ кс. В. Хотковського складаєть ся з чотирьох головних книг.

У 1-шій к. з. Два роки перед галицькою чолобитнею (т. I, ст. 1—296) оповідає автор докладно про процес окупації Галичини (отже похід австрійських військ до нового краю, заведенне нової адміністрації, граничні спори і трактати), далше про стан тодішніх церковних відносин у краю (на підставі реляції гр. Пертена), обговорює політично-церковний систем за пановання ціс. Марії Тереси (відносини між ціс. Марією Тересою й римськими папами, новий систем публичного виховання в Австрії), вкінці перші проби примінення сього політично-церковного систему у Галичині (отже знесенне ордену Бзуїтів, справа поєзуїтського фонду, редукція свят, чолобитня галицького духовенства).

Найважнійшою одначе партією в сій часті в історія відносин між ціс. Марією Тересою й римськими папами. Працюючи у ватиканським архіві над віденською нунціатурою тих часів, автор переконав ся, що мусить бути кореспонденція між віденським двором і Ватиканом і що ся кореспонденція має в історії церковних відносин в Австрії кін. XVIII ст. першорядну вагу. Звернув ся отже в тій справі до дирекції т. зв. Haus- Hof- und Staatsarchiv-у у Відні, а директор сього архіву др. Вінклер вишукав цілу переписку пап з Марією Тересою в рр. 1772—1780, яку автор подає в оригіналі при кінці першого тому. З кореспонденції сеї видно документально те, на що вже перед тим звернув був тільки загально увагу відомий австрійський історик Гельферт, що творцем церковно-політичної системи, т. зв. йосифинізму був не Йосиф II, але його мати Марія Тереса і що син поступав по принципам, прийнятим побожною матірью.

Другу, найбільшу часть книжки займає „Римо-католицька церква“ (т. I, ст. 297—433; т. II, ст. 1—181). Тут подано подрібно границі й статистику поодиноких галицьких

дієцезій у 1772 р., історію відносин між галицькою губернією й рим.-кат. єпископатою, головню — архієписком у Львові й єпископами у Кракові й Перемишлі, характеристику сучасного рим.-католицького духовенства у Галичині й ин. Для нас найінтересніші у тій частині статистичні цифри що до гр.-кат. церкви. Обшар займали поодинокі гр.-кат. дієцезії, які в 1772 р. перейшли в цілоти або тільки частю до Австрії, такий: львівська — 580 кв. миль, перемиська — 268, холмська (частина) — 179, луцька (частина) — 63; при остаточній „демаркації“ в 1776 р. одначе відпало від Галичини: з холмської — $12\frac{3}{4}$ кв. м. і 700 сажнів, з луцької — $2\frac{3}{4}$ кв. м. так, що з першої лишило ся — $166\frac{1}{4}$ кв. м. і 300 с., з другої — $60\frac{1}{4}$ кв. м. Гр.-кат. парохій було: у львівсько-галицько-каменецькій дієц. — 1694, у перемиській — 1258, у холмсько-белзькій — 353, у луцькій — 116. Усіх гр.-кат. парохій було у Галичині — 3.421¹⁾; рим.-кат. — 694+21 колегіат і препозитур. Разом — 4.136.²⁾ Що тикаєть ся доходів поодиноких галицьких єпископів, то вони були такі: львівський гр.-кат. єпископ мав з Галичини 30.030 злп., із заграниці 56.748 злп. = 86.778 злп. = 21.694 fl. 30 kr.; перемиський — 9.578 злп. = 2.394 fl.; луцький — (тільки з Галичини) 1.324 злп. = 331 fl.; холмський — (тільки з Галичини) 9.434 злп. = 2.358 fl. 30 kr. Разом усі доходи гр.-кат. єпископату в Галичині виносили 107.114 злп. = 26.778 fl. Не вчислено тут одначе єпископських доходів із т. зв. *cathedraticum*, податку, який єпископи брали на підставі ухвали заможського собору (1720 р.) у висоті 12 злп. річно від кожного духовного. Дохід сей виносив, як подає Пелеш, у одній тільки львівській дієцезії коло 300.000 (?) злп. річно³⁾ (про *cathedraticum* див.

1) У Хотковського через помилку — 3.321. Взагалі число гр.-кат. парохій у Галичині по її прилученню до Австрії різні автори подають ріжно: у Хотковського в тексті (I, 307) подані одні числа, у додатках, до яких відкликають ся, — інші, а у Пелеша — знов інші (пор. пр. число парохій у перемиській дієцезії).

2) У Хотковського через помилку — 4.186.

3) Не 311.500 злп., як хибно подає Хотковський (I, 301), не зрозумівши очевидно Пелеша, на якого покликують ся в сій справі (пор. Pelesz, *Gesch. d. Union*, II, 602). Взагалі-ж така величезна цифра „*cathedraticum*“ у одній тільки львівській дієцезії видаєть ся нам неправдивою. Коли кожний духовний платив з титулу *cathedraticum* річно 12 злп., то, щоби зібрати подану суму 300.000 злп., мусіло-б у львів.

дальше). Доходи рим.-кат. єпископів були такі: львівський архієп. 40.280 злп. = 10.070 fl.; перемиський єп. 82.534 злп. = 20.633 fl.; краківський єп. (тільки з галицької частини своєї дієцезії) 113.474 злп. = 28.368 fl. 30 kr. — і т. д. Найменший приход мав вірменський архієп. у Львові: 10.382 злп. = 2.595 fl. 30 kr.

Третя книга присвячена шкільництву й монастирям (II, ст. 185—387). З огляду однак на те, що історію монастирів у Галичині (жіночих) подав автор у спеціальній праці, яку ми обговорюємо далі, переносимо туди також обговорювання розділів про монастирі (мужеські) з його „Політичної історії церкви“. Тут зупинимося тільки на огляді тогочасного шкільництва у Галичині — висшого, середнього й народного.

Властиво — висшого шкільництва в нинішнім розумінню цього слова у хвилині переходу нашого краю під Австрію не було. Кільканайцять рим.-кат. духовних семінарів (у Львові були ще семінари: гр.-кат. і вірж.) і декілька т. зв. академічних колоній (пр. у Бродах, Замостю й ин.), з яких одну (брідську) називано навіть університетом — се все, що можна назвати висшими науковими інституціями. Був вправді старий Ягайлонський університет у Кракові, однак Краків перейшов до Австрії тільки по третім поділі Польщі — 1795 р. Нинішній львівський університет з'організувала вже Марія Тереса, зглядно Йосиф II.

І власне до історії перших хвиль організування університету у Львові подає автор деякі зовсім нові причинки, незнані дотеперішнім історикам сеї наукової інституції (II, ст. 196—227). Зреферована тут інтересна переписка між львівським рим.-кат. архієпископом, львівською губернією і віденською надворною (гал.) канцелярією в справі заснування університету у Львові взагалі, в справі поодиноких катедр, професорів, їх платні й ин.; не поминена також справа університетської бібліотеки (з'організованої в значній частині з позошених вузівських монастирів). — До історії віденського т. зв. *Wagnerium*, в яким на підставі наказу Марії Тереси отворено

гр. кат. дієцезії бути ні менш, ні більш — тільки 25.000 гр. кат. духовенства — число просто неможливе! Чи не буде тут похибки: 300.000 замість 30.000 злп. — отже не 25.000 духовних, а 2.500 (на 1.694 парокій)? Або може сума 300.000 злп. не походила виключно тільки з *cathedraticum*?

14¹⁾ місць для гр.-кат. духовних кандидатів із Галичини, не подає автор ніяких нових причинків.

Що тикаєть ся т. зв. середнього шкільництва, то воно було у Галичині розвинене виїмково досить добре — принайменш під чисельним оглядом. 6 гімназій державних т. зв. королівських і 9 приватних, розкинутих по цілім краю (державні: у Львові, Ярославі, Перемишлі, Самборі, Станіславові Коросні; приватні: у Львові (2), Золочеві, Замостою, Станіславові, й ин.), заспокоювали вповні потребу середньої освіти молодого шляхецького покоління (селяни не мали доступу до сер. шкіл); сим класовим інтересом і пояснюєть ся пропорціонально високе число згаданих гімназій і їх доволі добра організація, проти якої не підніс ніякого закиду навіть львівський староста Мільбахер у своїм справозданю з-дн. 5 мая 1774 р. про тогочасний стан середнього шкільництва у Галичині (II, ст. 232—238). Автор подає на підставі архівних матеріалів детальний опис поодиноких державних гімназій, статистику професорів й учеників, професорські платні, виказ поодиноких предметів й ин. Вкінці обговорює історію засновання т. зв. станової академії (*collegium nobilium*, *collegium Theresianum*), яка ввійшла в жите 1776 р.

Коли стан галицького сер. шкільництва був досить вдоволяючий, то не можна сього сказати про шкільництво народне (II, ст. 245—284). Бачимо се зі згаданого вже справоздання Мільбахера, який не зробивши ніякого закиду галицьким гімназіям, не міг одначе видати корисного осуду про т. зв. тривіальні чи народні школи. „В дистрикті I — пише він, опираючи ся на предложених йому справозданнях — є учителі: в Раві, Маферові й Олещицях, які учать молодіж читати й писати (по польськи й по латині). Сталої платні не мають вони ніякої, тільки дітн, які учать ся, платять річно по шість, сім, або вісім злп.²⁾ і тільки само, або може дещо більше, ріжними натураліями. — В дистрикті II мають вправді бути при кожній латинській парохії учителі, одначе з браку фондів, або вистарчаючої оплати, яку убогі піддані могли би платити, мають сі учителі, які є тут і там, тільки одну назву учителів. Дуже мало старають ся вчити дітний, бо їм самим було би потрібно науки. —

¹⁾ Не 12, як подає автор (II, ст. 229): пор. Pelesz, op. cit. II, ст. 636.

²⁾ 1 польський зл. = 0·80 кор.

В дистрикті IV (Бібрка) нема ніякого учителя... В дистрикті VIII (у Зборові) має вправді парох обовязок платити на удержанне учителя річно 100 злп., одначе родичі не посилають там ані одної дитини до школи... В Залізцях удержує парох з власної великодушности учителя, одначе він має на науці тільки чотирьох хлопців. Громадський писар в Озірній має за науку дітей 70 злп. і ціле хлопське господарство, одначе має мало до сього охоти, а родичі також мало дбають про се, аби казали дїтьом чого навчити ся. — В дистриктах IX і X (Золочів і Бережани) не можна знайти ані слїду учителя або якої, зробленої в тій ціли, фундації. — Взагалі показуєть ся, пише дальше згаданий Мільбахер, що в широкім львівськїм окрузі (Рава, Камінка, Городок, Бібрка, Броди, Зборів, Залізці, Золочів, Бережани й ин.) є ледви десятьох правдивих учителїв, одначе і з тих тільки два (у Підкаменю і Залізцях) вчить дітей писати, читати, рахувати і початків латини; решта учителїв вчить тільки по польськи читати й писати і то ще на підставі свого власного досвіду, дуже зле“.

Супроти такого стану народнього шкільництва у Галичині у хвилі її переходу під Австрію показала ся пекуча потреба забрати ся як найскорше до його піднесення й поправи. Починаєть ся отже широка кореспонденція в сій справі між Львовом і Віднем, виринає цілий ряд проєктів і пропозицій дотично організацій шкіл, підготовлення учителїв, вибору шкільних підручників і т. д.; тоді те (1776—1777 рр.) виринає перший раз також справа української мови у східно-галицьких народніх школах (на підставі реферату І. Коранди, який перший з австрійських урядників звернув увагу на те, що простий народ у Галичині, у давнім т. зв. руськїм воеводстві, не говорить по польськи, тільки вживає „eine Art der russischen oder illyrischen Sprache“). Вкінці на весну 1776 р. з'організовано першу спеціально галицьку шкільну комісію, якої президентом став губ. радник гр. Ж. Галенберґ, асесорами радники: Й. Кноп і І. Коранда. Комісія ся, не зважаючи на мале число членів і на величезний навал праці, вже 13 серпня предложила Марії Тересі цілий ряд актів в справі „направи шкільництва у Галичині“, яка й зачала ся на ширшу скалю вже за пановання Йосифа II.

Остання частина праці кс. Хотковського — для нас найбільш цікава — має заголовок: *Ormianie i serkiew* (II, ст. 391—501).

Поминаємо коротенький розділ, присвячений історії вірменської церкви у Галичині (II, ст. 391—395), яку автор злучив чомусь разом в одну частину з історією галицької уніяцької церкви; приходимо відразу до сеї останньої.

Перше, на що відразу звертаєть ся увага критичного читача при побіжнім тільки перегляді зазначеної в горі партії монографії кс. Хотковського (а також партії про василіянські монастирі — про що говоримо дальше), се — те, що автор при писанню історії гр. кат. (уніяцької) церкви у Галичині (а також історії василіянського ордену галицької провінції) опираєть ся виключно на актах ватиканського, краківського, а головно віденських архівів; про істнованне спеціальних церковних архівів у Львові (пр. архіви: „Церковного Музея“, гр. к. митроп. капітули), у Перемишлі (архів гр. к. еп. капітули) а також архівів при василіянських монастирях у Львові і Жовкві — він очевидно не знає нічого. А тим часом — у тих власне архівах зібрано до історії гр. к. церкви у Галичині дуже багаті і дуже важні матеріяли, — і то не тільки до історії внутрішньої організації, але також до історії її відносин до держави і — навпаки — держави до неї.¹⁾

¹⁾ Щоби не бути голословним, звернемо увагу тільки на деякі матеріяли, які зберігають ся у згаданім вище „Церковнім Музею“ у Львові, а які відносять ся власне до періоду, обговореного кс. Хотковским; і так — найперш: Archivium gr. cat. Procuratoris Ruthenici Romani, continens ex copiis, typ. impressis, litteris et originalibus actis ad historiam ecclesiae Ruthenicae... spectantibus, тт. I—XX (крім т. XII, який бракує) за pp. 1641—1812, з яких кілька томів дотикає pp. 1772—1780 (пр. тт. IX, XIV й ин.) — матеріяли першорядної ваги, бо всі справи дотично гр. кат. церкви переходили через канцелярію руського прокуратора у Римі; дальше: № CXLVIII — Extractus summarius litterarum ab E-lso a tempore vindicationum Regnorum continua an(n)orum serie ad Rev. loci Ordinarium datarum 1773—1787; № XCVII — Korespondencya w Interesach Dyecezyi Lwowskiej R. G. Cath. w Roku 1775—1776 w Wiedniu [кореспонденція кан. І. Гудза, про якого говорить ширше також кс. Хотковский, з папським нунцієм у Відні, віденською надворною канцелярією й еп. Л. Шептицьким в справі реформ Марії Тереси в користь гр. к. духовенства у Галичині]; № XCVIII (1—6) — Johannis Gudza, can.: Acta Vienensia [т. I, 1777—1778. Korespondencya z JW. Pasterzem, Officialem Lewinskim у innemi Duchownemi w Wiedniu, карт. 119; т. II, 1779 — ст. 276; т. III, 1779 — ст. 302; т. IV, 1779—1780 — ст. 412; т. V, 1780 — ст. 302 і т. д.]; № CXLVII — I. Gudza: Acta et adnotata 1774—1792 [між ин. 2) Względ na Duchowienstwo Swieckie Rit. Graeco-

Наслідком такого ігнорування автором вичислених у горі архівів і перехованих у них матеріалів вийшло те, що представлена ним історія гр. кат. церкви взагалі й поодинокі її епізоди спеціально вийшли не тільки неповними, але — що гірше — односторонніми, а в деяких випадках навіть фальшивими (декілька прикладів подаємо далше). Се — одно.

Друге, що також дуже різко бе в очи читача, який у важній науковій праці привик бачити також поважну наукову форму, се — зовсім не поважні й ненаукові замітки автора на тему: *charakter Rusinów, ich dziedziczna fides graeca (!) i niepawieść hajdamacka [(!) II, ст. 399], huto-mudro (? — автор хотів очевидно сказати: хитро-мудро!) і т. д.* Чи такі власне звороти автора надають його праці більшої наукової вартости, сміємо дуже сумнівати ся; досить дивно, що видання з такими „науковими“ фразами й термінами вийшло під фірмою краківської Академії Наук...

Так представляєть ся Історія гр. к. церкви кс. Хотковського з першого погляду. Приглянемо ся її змістови докладнійше.

Перед тим одначе завернім іще до одного з попередніх розділів, в яким автор говорить про освіту тодішнього галицького духовенства, рим. кат. і гр. кат. (*Wykształcenie kleru. Studya teologiczne. II, ст. 185—230*). — Нас інтересує безпосередно освіта тільки сього останного.

Що освіта гр. к. духовенства за часів польської Річи-Пополитої була дуже незначна — се правда; що владики висвячували кандидатів на духовних, які ледви знали головні основи катехизму — сьому також ніхто не перечить.¹⁾ Одначе складати всю вину за упадок руської (між ин. також уніятської) церкви в Польщі на самих тільки руських владик, чи навіть взагалі „*Rusinów*“ — зовсім не можна. Такі парадокси може говорити тільки той, хто зовсім не знає, або не хоче знати цілої мартирології руської церкви під шляхоцько-польським ре-

---

Uniti — Documenta de subsidio 1777; 4) *Wyplata do Skarbu Koronowego in vim subsidii charitativi*] — й ин.

¹⁾ Характеристичне для автора часте переборщування навіть там, де він покликаєть ся на інших авторів. І так один приклад: Пелеш каже загально, що владики висвячували кандидатів, які ледви знали головні основи катехизму (*Pelesz, II, ст. 639*); кс. Хотковський „підкріплює“ се речення так: *wszyscy władcy święcili takich kandydatów, którzy zaledwie znali mały katechizm і т. д. (II, ст. 228)*.

жімом, тих безчисленних скарг і нарікань на обмежування прав її вірних і понижування поваги її церимоній, тих вкінці вічних домагань і пертракцій козацьких посольств на варшавських Соїмах і т. д. і т. д. А те, що „żaden król do spraw kościelnych, ani do zarządu kościelnego się nie mie-szał“ се — супроти численних королівських декретів, які були видані спеціально в справах руської православної чи уніятської церкви — така сама правда, як те, що „szkoł wiejskich Rusini wcale nie mieli“... і що руське духовенство „o szko-łach parafialnych wcale nie pomyślało“ (автор, очевидно, не знає нічого про руські т. зв. „даківки“, які нічим хіба не різнилися від польських парохіяльних шкілок з органістом на чолі...).¹⁾ Зрештою сам кс. Хотковський на иншій місці (II, ст. 433) згадує виразно про „liczne szkoły“, які удержували подібно Єзуїтам Василяни.

Серйозні заходи коло піднесення значіння руської церкви у Галичині взагалі й освіти галицько-руського духовенства спеціально починають ся тільки в хвилию переходу Галичини під управу Австрії.

Маємо тут на думці: допущення руських кандидатів до віденського т. зв. Barbareum, змагання до заложення руських єпископських капітул і до переміни львівського гр. к. єпископства на галицьку митрополію. Що тикаєть ся віденського Barbareum, то автор, як зазначили ми вже висше, не подає ніяких нових причинків, обмежуючись виключно до того, що написав про сю інституцію вже давнійше Пелеш. Супроти сього лишаємо сю річ на боці, а переходимо до другої — до справи руської митрополії для Галичини, якою починаєть ся розділ про руську церкву.

Цілу історію руської церкви за пановання Марії Тереси вібрав автор у трьох головних розділах під такими заголовками: XXXIV — Władyka lwowski Leon Szeptycki. Sprawa metropolii gr. dla Galicyi (ст. 395—432)²⁾; XXXV — Proces

¹⁾ Не знаємо також, як погодити те, що в хвилі переходу Галичини під Австрію руських „seminaryów duchownych nie było wcale“ (II, ст. 228) і те, що власне тоді був гр. кат. духовний семінар у Львові (II, ст. 188)?

²⁾ Докладний зміст сього розділу такий: Polityczne znaczenie Unii. Żale Rusinów galicyjskich. Szerzenie obrz. greckiego kosztem rz. katolickiego. Władyka lwowski Leon Szeptycki. Garampi załatwia spory z metropolitą. Warunki ugody. Zażalenia Szeptyckiego. Skargi metro-

Szeptyckiego z Bazylianami i założenie kapituły ruskiej u ś. Jura (ср. 432—474)¹⁾ i XXXVI — Ciżba kandydatów na biskupstwa. Stanowisko władcyków wobec Stolicy ap. (ср. 474—501).²⁾

polity do gubernium. Działalność Szeptyckiego na Ukrainie. Szeptycki wobec prześladowania Cerkwi. Szeptyckiego memoriał w sprawie metropolii. Opinia hr. Pergena. Propozycje Szeptyckiego. Sąd Kaunitza o Szeptyckim. Dekret Maryi Teresy. Sąd hr. Hadika o Szeptyckim. Opinia kancelaryi o Szeptyckim. Połączenie biskupstw węgierskich z metropolią. Węgrzy przeciw metropolii galicyjskiej. Odłożenie całej sprawy. Działalność Szeptyckiego, jako koadjutora. Order polski i najw. zadowolenie cesarskie. Wznowienie sprawy metropolii. Gubernium za połączeniem metropolii z biskupstwem. Dochody Szeptyckiego. Proponowana pensja metropolity. Nadzwyczajne względy dla Szeptyckiego. Trzy listy francuskie Szeptyckiego. Główna myśl listów. Opinia kancelaryi nadwornej. Pismo Maryi Teresy do Szeptyckiego. Szeptycki metropolitą i władycą lwowskim.

1) **Śmierć:** Rusini przenoszą Wiedeń nad Rzym. Spory duchowieństwa ruskiego z Bazylianami. Skargi do Rzymu na Bazylianów. Starania w Rzymie o kapitułę. Prośby i skargi Szeptyckiego do Maryi Teresy. Bazylianie zwracają się do sądu świeckiego. Sąd delegowany mieszany. Zatwierdzenie nowej kapituły. Przyczyna zatwierdzenia. Kwestyonaryusz nuncjusza Garampi. Czy istniały ruskie kapituły? Nowa kapituła ruska we Lwowie. Skargi Szeptyckiego na Bazylianów w Propagandzie. Wyrok trybunału. Stanowisko Bielańskiego. Relacja Bielańskiego. Fundusz nowej kapituły. Bielański cofa swoją ofiarę. Propozycja hr. Brigido. Dekret Józefa II. Bielańskiego starania o usunięcie Bazylianów. Rząd korzysta ze sporu. Oszacowanie majątku klasztornego. Prośba pięciu księży ruskich. Opinia barona Kressl. Nagana petentom. Odmowa cesarza Franciszka. Ponowne pertraktacje o założenie kapituły. Starania metropolity Angelowicza. Cesarz zatwierdza statut kapituły. Bazylianie trzymają się u św. Jura. Proces o obraz Matki B. Sprawa relikwii w Żółkwi. Żądania czerńców z Suczawy. Gubernialne świadectwo autentyczności relikwii. Cesarski dekret autentyczności relikwii.

2) **Śmierć:** Śmierć Szeptyckiego. Administratorzy. Zarządzenia gubernialne. Nadanie świeckiemu klerowi prawa do godności biskupiej. Kwestya nominacji biskupów. M. Teresa chce mieć biskupem Węgra. Protest XX. ruskich przeciw tej kandydaturze. Kandydaci z zakonu Bazylianów. Protegowani kandydaci. Terno kandydatów na biskupstwo lwowskie. Terno na biskupstwo przemyskie. Dwaj nominaci: Bielański i Ryłło. Nuncyatura wiedeńska wobec administratorów. Sprawa spadku po władycach Szeptyckich. Opozycja Bielańskiego. Stanowisko metropolitów Rusi. Postępowanie Jazona Smogorzewskiego. Propaganda unieważnia translację. Spór Jazona z Propagandą. Dekret Propagandy. Odgrążania Jazona. *Fides graeca*.

Перший з наведених розділів попереджає кс. Хотковський своїми загальнішими замітками про уніяцьку церкву взагалі (яку вважає політичним твором Польщі), про руських митрополитів за польських часів (яких характеризує негативно, а яких, сказавши до річи, іменували польські королі), про „rzekome krzywdy“, яких руська церква мала зазнавати у Польщі, про те, як „ludność ruska i obrządek grecki szerzył się zawsze kosztem ludności polskiej (!), про те, як „ludności polskiej ubyło z górą milion na rzecz obrządku greckiego (?“, про „porów“, про згадуваний уже нами „charakter Rusinów“, ich dziedziczną *fides graeca* (!) i nienawiść hajdamacką (!) i т. д. — Все те коли чим і ріжнить ся від політичних статей деяких східньо-галицьких польських „патріотичних“ часописий, то хіба тільки... фірмою польської Академії Наук.

Після такого „патріотичного“ вступу, приступає автор до огляду діяльності тодішнього львівського єпископа Льва Шептицького. Переповідати всього того за автором, розуміть ся, не будемо. Се з одного боку — забрало-б у нашім бібліографічнім огляді багато місця, з другого — нашою задачею є зазначити тільки те, що найважнійше і до чого автор подає новий матеріал.

Першою такою справою є — справа засновання гр. к. митрополії у Львові. Перший раз порушив сю справу єп. Л. Шептицький на авдієнції у галицького губернатора гр. Перієна в грудні 1773 р. У про меморія, яке тоді передав він губернаторови, звертає увагу австрійського уряду на те, що було би користним для Австрії з огляду на сусідню з Галичиною Україну, коли би митрополит замість заграницею, резидував у Львові (Галичина належала тоді до володимирської митрополії, де митрополитом був 80-літній Ф. Володкович, а львівський єпископ Л. Шептицький був його коад'ютором з правом наслідства). Така пропозиція припала відразу до вподоби австрійському урядови. Що більше! Він побіч справи галицької митрополії став з власної ініціативи обмірковувати навіть — прилученне до згаданої митрополії гр. кат. дієцезій на Угорщині (II, ст. 407—414). Сьому плянови спротивила ся одначе угорська канцелярія, заявляючи ся за тим, щоби угорських гр. к. єпископів лишити й на дальше під управою острогомського рим. кат. архієпископа. Мимо того одначе Марія Тереса видала порученне, щоби три надворні канцелярії, галицька, угорська й семигородська визначили для сеї справи окрему комісію і відбули спільну нараду. Протоколи нарад сеї

мішаної комісії, які відбули ся 23 грудня 1774 р., а також спільне *voluntum*, переслано до цісарського габінету в лютім 1775 р. Аргументи одначе, з якими тепер виступили проти сього пляну репрезентанти угорської й семигородської надвornoї канцелярії, були такі, що супроти них галицька канцелярія мусіла уступити й обмежила ся до пропозиції --- заложити руську митрополію для Галичини з осідком у Львові. Припадок одначе хотів, що пропозиція ся в неприсутности Марії Тереси дістала ся до рук її сина Йосифа II, який написав на ній власноручно: „до иншої нагоди“ (ст. 417). Одначе справі сій галицька канцелярія не дала запропастити ся. Дн. 27 січня 1775 р. запитала вона Марію Тересу, чи гадка засновання галицької митрополії супроти резолюції ціс. Йосифа II вже зовсім упала, чи тільки намір прилучити до неї угорські й семигородські гр. к. єпископства. У відповідь приказала Марія Тереса чекати на справозданне гал. губернатора. Справозданне се, яке на 105 стор. folio обіймало цілу справу сепарацій гал. дієцезій, прийшло аж по несповна трьох роках — 5 серпня 1777 р. з повною заявою за заснованнем окремої гал. митрополії. Ходило тепер о фінансову сторону справи. Губернія пропонувала визначити митрополичу платню річно: для Шептицького 40.000 fl., а по його смерті для його наслідників тільки по 20.000 fl. Серед тих заходів Ф. Володкович помер (12 лютого 1778 р.), а на його місце митрополитом став Л. Шептицький, затримуючи провізорично також львівське єпископство. Тим самим справа окремої галицької митрополії перестала на разі бути актуальною (ст. 421—432) і була зреалізоване аж пізніше — у 1808 р.

Другим важним моментом в історії галицько-руської церкви кін. XVIII ст. був — процес згаданого львівського єпископа з Василяними й заходи коло заложення руської капітули при церкві св. Юра.

Процес між єп. Л. Шептицьким а Василяними тягнув ся ще від 1749 р. Ходило о відібранне Василянам нинішньої катедральної церкви св. Юра, при якій тоді був василянський монастир, й переіменне її виключно на єпископську катедру. Справа по довгих історіях була вкінці полагоджена в користь єпископа і Василяни мусіли перенести ся до церкви св. Онуфрія, при якій є їх монастир до нині.

Процес сей і його закінченне інтересні для нас і важмі не тільки як льокальний конфлікт про право власности св.-юр-

ської церкви між двома партіями, між василянським орденом а львівським єпископом. Він має в історії галицько-руської церкви ширше значіння — генеральної розправи між світським духовенством, т. зв. білим, і монашом, т. зв. чорним. Щоби зрозуміти, як слід, той конфлікт, треба звернути увагу на відносини, які панували тоді між згаданими обома групами. З одного боку — цілі кадри світського духовенства, майже виключно сільського, неосвіченого, убогого, пониженого, з другого — невелика горсточка Василян, спаношених, спольонізованих, на всіх важніших щаблях гієрархічної драбини, які на світського духовного дивилися з легковаженням, навіть — з погордою. Такий різкий контраст у внутрі галицько-руської церкви не міг не викликати невдоволення в кругах світського духовенства, а се ніяк не могло причинити ся до піднесення значіння сеї церкви на зверх. Характеристичною з того згляду є скарга на Василян „цілого світського гр. к. духовенства дієцезій — львівської, галицької, каменецької, а також перемиської й самбірської“, висланої в третє до Риму 1747 р., в якій між ин. зроблено закид, що Василяни позабирали для себе деякі парохіяльні церкви (*populas parochias*), а крім того катедральну церкву у Львові, куди їх покликав єп. Шумлянський, а також катедри в Перемишлі і Самборі.¹⁾

Проти таких аномальних відносин у нутрі галицько-руської церкви єпископ, якому добро сеї церкви справді лежало на серці, мусів виступити з найбільшою рішучістю. Першою умовою до направи зла мусіло бути, розуміється, піднесення з упадку і пониження загалу світського духовенства. Треба було подбати про його освіту і матеріяльний стан, треба було допустити його до висших гієрархічних становищ. Всього тому одначе ставили опозицію Василяни, побоюючись, зрештою зовсім слушно, що з піднесенням світського духовенства прийде кінець їх абсолютному панованню. Супроти того отже зломити се упривиліюване їх становище — було першим кроком до піддвигнення з упадку цілої церкви.²⁾ Зрозумів се дуже добре згаданий львівський єпископ Лев Шептицький, який — на велике здивовання кс. Хотковського (II,

¹⁾ Narasiewicz, Annales Ecclesiae Ruthenae. Ст. 522—524.

²⁾ Акцентує се дуже виразно львівський владика в однім листі до Марії Тереси: „Посідання єпископських столиць і парохій, до чого сі монахи (Василяни) підносять претенсії, перепиняє мене завести в мойй дієцезії потрібний порядок, який маю намір зробити (Chotkowski, op. cit. II, ст. 446).“

ст. 432) — з'умів піднести ся до тої висоти, що, хоч сам був членом василиянського чину, то загальну справу — добро цілої руської церкви поставив вище від інтересів хоч би свого таки монашого ордену. З такого, а не инакшого (інтригантсько-честилюбивого — як се робить кс. Хотковський) становища мусимо дивити ся й оцінювати всі заходи Л. Шептицького чи то в справі засновання галицької митрополії, чи в справі конфлікту з Василянами (відібрання св.-юрської церкви й усунення їх з безпосереднього сусідства єпископа)¹⁾, чи вкінці в справі з'організованя гр. к. капітули.

З такої точки дивив ся на сі реформаторські чи новаторські заходи єпископа також австрійський центральний уряд, тільки таку, а не иншу, ціль мала перед очима Марія Тереса, коли апробувала виразно цілу програму його діяльності. Що не всі проєкти Шептицького були зреалізовані ще за його життя — се инша річ; важне тут те, що віденські круги віднесли ся до них зі симпатією і в принципі признали за ними повну справедливість. І процес, який за часів польської Річи-Посполитої при могутих впливах василиянського ордену тягнув ся цілі десятки років і, хто знає, чи був би покінчив ся виграною єпископа, по переході Галичини під Австрію добіг до кінця у протязі декількох літ — з яким успіхом, про се сказали ми вже вище.

Переходимо тепер до третьої справи — до справи засновання гр. к. капітули у Львові.

Ще в 1771 р. звернув ся був Шептицький до Риму з проською — дозволити йому заложити три капітули у трьох дієцезіях, які належали до нього, т. є. у Львові, Галичу і Каменці. Одначе протест проти сього рим. кат. капітул(!) „zarobiegł“ — як каже автор — заложенню тих руських капітул і Пропаганда повідомила Шептицького, що ап. столиця не годить ся на його жадання. — Так покінчили ся на разі змагання руських єпископів до піднесення руської церкви за часів польської Річи-Посполитої!

Одначе саме тоді наступив перший поділ Польщі і Галичина перейшла під управу Австрії. Подібно, як і в инших справах, звернув ся тепер Л. Шептицький і в справі засно-

¹⁾ Звернемо тут увагу на рук. книгу василиянського провінціала Братковського, в якій між ин. є опис цілого процесу між Василянами і Л. Шептицьким; рук. перебуваєть ся в архіві василиянського монастиря у Львові.

вання гр. к. капітули з просьбою просто до Марії Тереси (1773 р.). З иншим меморіалом в сій справі звернув ся згаданий єпископ також до папського нунція у Відні Тарампі.

Розумієть ся, відмовити сьому слухному бажанню єпископа Марія Тереса не мала ніякої причини. Тим більш, що ходило тут о зрівнанне двох католицьких церков — рим. кат. і гр. кат. Не мав проти сього нічого також нунцій Тарампі. Одно тільки — що заснованню руської капітули спротивило ся знов... латинське духовенство. Аргументів, що мали промовляти проти гр. к. капітул, виславили рим. кат. капітули — 7. Одним з них був той, що коли-б капітули були з'організовані зі світського духовенства, тоді Василяни були би усунені від управи дієцезією. Найсильнішим одначе був останній аргумент. „Коли-б руське духовенство здобуло нову гідність, тоді змагало би до чим раз більшого зрівнання з лат. духовенством у всіх привилеях, в супереч старинним постановам, проти чого латинники будуть боронити ся з цілої сили (*toto pectore*), а тоді вже ніколи не буде могло бути мови про згоду й спокій“.

Одначе польські капітули забули, що Галичина вже не належала до Польщі.¹⁾ Не зважаючи на такий рішучий протест (кс. Хотковский дуже дивуєть ся (!), що з письм руських владик, в яких вони гадували про сей останній аргумент „*wieje dziwnie (!) rażący duch nienawiści do łacinników*“ — очевидно автор бажав би, щоби руські владики прийняли наведені слова польських капітул мовчки, або навіть з подякою!), Марія Тереса видала 1774 р. спеціальний декрет, яким затвердила новозорганізовану Шептицьким капітулу, а тим самим відкинула

¹⁾ Вагалі — характеристична річ, що навіть по переході Галичини під Австрію, деякі круги польської суспільности, привиклі за часів польської Річи-Посполитої до безоглядної самоволі супроти руської церкви й її маловаження на кождім кроці, ще довгий час не могли врозуміти, що в Австрії панують зовсім инші погляди на се й инші порядки. Рівним прикладом сього служить наведений власне протест рим. кат. капітул проти засновання руських капітул, а також інструкція, яку поставила шляхта львівського округу своїм делегатам для зложення присяги вірности новому монархови по переході Галичини під Австрію, а то — щоби сі делегати ждали від австрійського уряду наказу будовання „*cerkwi szuzmatyckich, zborów dyssydenckich*“, карання апостатів смертю й конфіскацією маєтків й ин. (пор. W. Tokarz, *Pierwsze dezyderaty szlachty galicyjskiej (1773) — Studya historyczne wydane ku czci prof. W. Zakrzewskiego*, ст. 357—369.)

також претенсії Василян, щоби тільки з їх ордену іменовано єпископів (II, ст. 440).

Хоч справа з капітулою в принципі була вже рішена, а навіть Шептицький визначив ноодиноких її членів, то одначе пертракції в справі її тривалой організації не зараз іще покінчили ся. Вони тягнули ся дальше по смерті Шептицького з його наслідниками й покінчили ся формально аж на початку 2-го десятиліття XIX в. Аж тоді, дня 4 марта 1813 р. був виданий статут, або т. зв. *regulatio* капітули, а постановою з дня 27 мая т. р. іменував цісар Франц I перших дійсних прелатів і каноніків.

Про історію з мощами Івана Сучавського, яка вяжесть ся з монастирем Василян у Жовкві, подамо наші замітки при огляді історії монастирів.

Останній розділ обговорюваної нами партії подає історію обсад єпископських престолів у Львові (по смерті Льва Шептицького — 24 мая 1779 р.) і Перемишлі (по смерті Атаназія Шептицького — 8 червня 1779 р.).

Ще дн. 20 лютого 1779 р. видала Марія Тереса декрет, в яким в торжественній формі застерігла собі й своїм наслідникам неограничене право іменувати по своїй волі гр. к. єпископів зі світського духовенства, або з ордену В. В., відповідно до того, де знайдесть ся найвідповідніший кандидат. По при се застерігла собі також право давати дозвіл новоіменованим єпископам — закладати собі капітули.¹⁾ З сього застереження зробила вона тепер ужиток.

Кандидатів на опорожнені єп. катедри були багато. Зараз по смерті Л. Шептицького вніс ген. вікарій гр. к. мункачівської дієцезії А. Zsetkey до Марії Тереси просьбу, щоби львівським єпископом іменувало його самого. З иншої сторони піднесено кандидатуру крижевацького єпископа В. Божичковича (Bozickovich). Не дармували й Василяни; майже рівночасно внесло шістьох Василян до гал. губернії подання, в яких ставили свої кандидатури на єпископства (були то: О. Братковський з Унева, І. Матковський, ігумен у Каневі, Г. Корчинський, ген. прокуратор Василян у Римі, А. Петровський, ігумен у Загірю, О. Скарбек-Важинський, протоархимандрит Василян і Й. Мортулець, провінціал Василян); ще инших трьох внесло подання просто до корони (Й. Дзьоковський зі Жовкви, Б. Кровницький,

¹⁾ Narasiewicz, Annales, ст. 581—591.

ігумен св.-онуфрейського монастиря у Львові і С. Коблянський, ігумен у Добромілю).¹⁾ Спеціально на катедру в Перемишлі зголосило ся ще двох Василян: М. Шумлянський і Й. Охоцький.

Не бракло також і протекцій. Рим. кат. архієпископ у Львові Сераковський поручав Марії Тересі кандидатами на львівське єпископство Шумлянського або Братковського. В. і К. Шумлянські писали до цїсареві просьбу за братом М. Шумлянським. Знов члени львівської гр. к. капітули просили, щоби при номінації єпископів звернули увагу також на них.

Вкінці стало на тім, що на єп. катедру у Львові запропонувала гал. губернія таке терно: на першім місці Ів. Гудза, на другім А. Липницького, пароха у Зарваниці, на третім П. Білянського; поза терном предклядала ще мункачівського єпископа А. Бачинського. На єп. катедру в Перемишлі: на першім місці Ів. Гудза, кандидата між ин. також на львівське єпископство, на другім А. Якубинського, а побіч нього й Кафилевича, вкінці на третім М. Шумлянського.

На підставі обох сих пропозицій львівської губернії віденська надворна канцелярія поставила по кількаразовім голосуванню кандидатами: на Львів — П. Білянського, на Перемишль — М. Шумлянського.

Одначе Марія Тереса затвердила з пропонованих двох кандидатів тільки першого: П. Білянського на єпископську катедру у Львові; єпископом у Перемишлі заіменувала з власної ініціативи холмського єпископа М. Рила.

*

До обох томів монографії кс. Хотковського додано також спеціальні додатки — в оригіналі, видобуті з різних архівів. І так: до т. I: Кореспонденцію між Марією Тересою, Йосифом II, Кавніцом і папами — Климентом XIV і Пієм VI (NN. III—XI); до т. II: Спис дієцезій лат., гр. і вірм., колегіят, препозитур, деканатів і числа парохій у Галичині 1779 р. (N. I); статистичний виказ рим. кат., гр. кат. і вірм. монастирів з 1777 р. (N. VI); подрібний виказ василянських монастирів

¹⁾ Крім сього ген. прокуратор Василян у Римі Корчинський передав ватиканському секретареві кард. А. Альбані спеціальний меморіал, в яким виказовано права васил. ордену до єпископських катедр у Польщі й Русі. Кардинал переслав сей меморіал дипломатичною дорогою тайній канцелярії двору й держави у Відні, а Кавніц переслав його окремою нотою надворній канцелярії.

з 1777 р. (N. X); тайний меморіал львівського єп. Л. Шептицького, переданий гал. губернаторови гр. Перієнови в грудні 1773 р. (N. XI); лист Л. Шептицького до цїсаря Йосифа II (N. XII) — і до Марії Тереси (N. XIII) — оба в дн. 26 лютого 1778 р.

В кінці до книжки доданий детальний зміст і поазбучний index.

II.

Ще менш, як історія гр. к. церкви взагалі, оброблена історія гр. к. монастирів у Галичині — спеціально. Однаково — монастирів мужеських і жіночих.

Дійшло навіть до того, що ніхто з дотеперішніх істориків не знає на певно, скільки взагалі тих монастирів було і різні автори (Стебельський¹⁾, Пелеш²⁾, Guépin³⁾) подавали різні їх числа. Для нас цікаве, скільки їх було у Галичині у хвили першого поділу Польщі? Найкомпетентнішим в сій справі є протоархимандрит Василян П. Скарбек-Важинський, який у просьбі, висланій 1774 р. до Відня, начислив їх 42. Рівночасно галицька губернія начислила — мужеських монастирів 34, а жіночих 7: разом 41, одначе вона сама не вважала того числа повним. В пізніших офіційних обчисленнях згадані цифри знов змінюють ся, так в 1777 р. та сама губернія начислила (не зважаючи на те, що в 1774 р. було знесено 3 монастирі, а в 1776 р. — 1) вже 58 монастирів мужеських, а 9 жіночих; разом отже 67 монастирів, в яких жило 458 осіб.⁴⁾ В постанові Йосифа II в дн. 8 вересня 1787 р. вгадуєть ся вже тільки про 48 мужеських монастирів (жіночі вже були знесені), з яких 42 мало бути скасовано, а 6 існувати дальше. Така різниця цифр походить з того, що було багато таких монастирів, в яких жило по двох або навіть по одному монахови (кв. Хотковський називає їх „літними резиденціями“) й які кождої хвили могли бути (й часто бували) стягнені до котрого небудь ві сусідних. З хвилею отже стягнення такий мініатурний монастир переставав існувати.

¹⁾ Stebelski, Dwa wielkie światła, стр. 237.

²⁾ Pelesz, Geschichte d. Union, II, стр. 740.

³⁾ Guépin, Saint Josaphat, II, стр. 519—523.

⁴⁾ Chołkowski, Historia pol. kościoła... II, стр. 386.

В обговореній нами вище монографії кс. Хотковського про „Політичну історію церкви у Галичині“ окрема партія присвячена історії мужеських василиянських монастирів (Klasztory obrządku greckiego. II, ст. 358—387), яка складаєть ся з двох розділів (XXXI — Prośba generała i prowincyała Bazylianów o exempcyę; XXXII — Zniesienie czterech klasztorów Bazylianów). Історію василиянських монастирів — жіночих подав автор вже давнійше в иншій своїй праці, присвяченій спеціально політичній історії галицьких жіночих монастирів в рр. 1773—1848 взагалі — п. з. *Historya polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi (1773—1848 (Na podstawie akt cesarskiej kancelaryi nadwornej).*

Перший поділ Польщі застав усі василиянські монастирі на цілій території литовсько-руських земель злучені в одну т. зв. провінцію під управою спільного архимандрита, вибраного на генеральній капітулі в Дубні 1743 р., і — розбив їх на три часті. До Австрії перейшли, як згадали ми вже вище, дієцезії: львівська (разом з галицькою і частиною каменецької) і перемишська (разом зі самбірською і сяніцькою), а також частини холмської, белзької і луцької, в яких василиянських монастирів по обчисленню протоархимандрита мало бути 42.

Юрисдикцію над усіми василиянськими монастирями мав до 1772 р. володимирський митрополит Володкович. Коли-ж у тім році Рим Володковича засуспендував, митрополита юрисдикція перейшла на львівського еп. Л. Шептицького. Супроти одначе відносин, які панували тоді між згаданим єпископом а Василянми, архимандрит О. Братковський звернув ся просто до Марії Тереси в імені Василян з широким меморіалом в справі нової організації василиянської провінції. Найважніша в сім меморіалі просьба — лишити дотеперішню організацію одної провінції з протоархимандритом на чолі, який мав би юрисдикцію над усіми василиянськими монастирями й виняти їх з під власти єпископів (т. зв. екземпція), обмежаючи її тільки до того, що застеріг за нею замойський синод. Крім сього просив архимандрит іще сім инших уступок (пр. щоби права, привилеї, добра й ин., які тепер мають поодинокі монастирі, лишили ся при них на все, щоби уряд передав Василянам поєзуїтські колегії в Ярославі, Самборі і Станиславові, позволив заложити при них школи й дав на се потрібні фонди, щоби, коли-б у Відні заложено гр. к. дух. семинар, були прийняті туди 2 василиянські кандидати, щоби монастир Скит, який один тільки

у Галичині лишився при православ'ю, прилучено до уніят. провінції Василян, щоби уряд урегулював справу побирання доходів в василянських дібр, положених поза границями краю — у Польщі й ин.).

Меморіал О. Братськовського переслано дн. 4 мая 1774 р. з надворної гал. канцелярії гал. губернаторови гр. Ауерспертові з жаданням — подати свою опінію, яку він відіслав до Відня вже дн. 13 червня т. р.

Виборови протоархимандрита губернатор не противився; навіть годився признати йому таку юрисдикцію, яку мав давніше на підставі постанов ордену, вважаючи однак потрібним застережилися, що дасться йому лиш на стільки, на скільки на підставі нових політичних прав покажесться в тім потреба. Натомість рішучо заявився проти повного виймлення монахів з під влади єпископів, бо коли протоархимандритом буде заграничний монах, тоді його юрисдикція у Галичині буде вповні ілюзоричною. Зрештою така екземція монахів з під єп. влади може мати злий вплив на світське духовенство й викликати такі самі змагання. Угніту зі сторони єпископів монахи не мають чого боятися, бо законодавча власть має досить способів на те, щоби вкоротити єпископські надужитя. З інших пунктів просьби Братськовського губернатор спротивився ще: переданню Василянам поєзуйтських колецій — weil mehr auf die Verbreitung der Religion latini ritus, wie nicht auf die Erweiterung der griechisch Unirten fürgedacht muss — а також прилученню православного скитського монастиря до уніятської вас. провінції — бо се мало би характер релігійного примусу й відбило-б ся болючо на уніятах у Росії.

Справозданне галицького губернатора передано в надв. гал. канцелярії до реферату Єверсові і вже дн. 1 липня 1774 р. було виготовлене спеціальне предложенне, яке майже вповні годилося з внесеннями гал. губернатора; незабаром дав також свою згоду ціс. Йосиф II.

Між тим прийшла до Відня друга просьба — протоархимандрита Василян П. Скарбек-Важинського, в якій він покликуючи на меморіал з 1773 р., обстав за злукою всіх вас. провінцій в одну конфедерацію під управою спільного протоархимандрита, який міг би мешкати постійно пр. у Львові.

Ця просьба однак супроти оповідженого в горі була вже співзвучною і надв. гал. канцелярія рішила дати Важинському відмовну відповідь; з тим згодила ся також Марія Тереса.

Незабаром, бо вже дн. 23 липня і 3 вересня 1774 р. видала Марія Тереса нові декрети, в яких була вже виразна й рішуча постанова, що Василяни у Галичині не будуть мати ані окремого протоархимандрита, ані окремої конфедерації, але будуть поділені на стільки провінцій, скільки є дієцезій (т. зн. на дві: львівську — 36 мон. і перемиську — 22 мон.), а кожда провінція буде піддана під владу єпископа. Православні Василяни мають бути прилучені до нової провінції, яка має повстати на Буковині.

Хоч рішення се було таке виразне й рішуче, то все таки його виконання відкладано з різних причин з року на рік, модифіковано, поправлювано, аж Марія Тереса 1780 р. померла. Супроти того зібрали ся Василяни того самого року на капітулі в Тороканах і там поділили ся самі на чотири провінції: литовську, білоруську, польську й галицьку під одним архимандритом, яким вибрано О. Моргулця. Протоігуменом галицької провінції вибрано ігумена добромильського монастиря О. Петровського.

Одначе втіха Василян не тривала довго. Три роки опісля, 1783 р. Йосиф II казав виконати постанови Марії Тереси з 1774 р. — і ціла галицька василянська провінція розпала ся в руїну.

Останній розділ, який дотикає історії василянських (мужеських) монастирів — XXXII-ий — має заголовок: Знесення чотирьох василянських монастирів (ст. 379—387). Мова тут про мініатюрні монастирики у Дерезниці, Лишні, Літні і Луці, які на просьбу самого протоігумена Василян Братковського стягнуто — три перші в новий великий монастир у Дрогобичи, останній з монастирем у Чорткові.

Вкінці — згадана нами вже у попереднім розділі справа з мощами Івана Сучавського, яка мала місце у монастирі в Жовкві. Річ сама собою доволі маловажна й ми про неї навіть зовсім не згадували би, коли-б не те, що противорічність у представленню сеї справи кс. Хотковским бе занадто різко в очи уважного читача. Бо й справді! Коли — з одного боку — читати про всі ті заходи і львівського єпископа і жовківських Василян (навіть просьби до Марії Тереси), щоби ті мощі, які зареклямував для себе сучавський прав. монастир, лишили ся таки у Жовкві, а — з другого — що раптом „niewiadomo z jakiego powodu“ ті-ж самі жовківські монахи „oddali do browolnie ciała „Jana Nowego“ schizmatykom“ (II, ст.

473), то мимоволі набираєть ся вражіння про раціональність тих епітетів, якими автор щедро обсищує жовківських Василян. Тим часом справа з тим відданем мощей Івана Сучавського стояла трохи инакше, як її представив автор. Не „dobrowolnie“ віддали жовківські Василяни сі мощі сучавським делегатам, а на підставі урядового наказу і при військовій асистенції (в ночи!), як се дуже докладно представлено у „Kronice klasztoru w Żółkwie“, яка зберігаєть ся в архіві жовківського василянського монастиря.¹⁾

Що тикаєть ся жіночих монастирів — Василянок, то їх на підставі спису, зладженого 1774 р. на приказ Марії Тереси, було у Галичині — 8 із 52 монахинями. По вісьмох літах — 1782 р. — виготовила львівська губернія новий реєстр (з дн. 25 січня), в яким число василянських жіночих монастирів подано — 10; в тім самім одначе році (1782) у другім губерніяльнім викаї (з дн. 10 марта) впало воно вже на — 5 (при тім одначе поминено через помилку монастир у Словіті). Такі змінні числа жіночих вас. монастирів, навіть у вказах з одного й того самого року, пояснюють ся тим самим, що й при мужеських: мініятурністю й убогістю деяких монастирів, до яких властиво не можна було прикладати свої назви. Досить тільки згадати, що маєток усіх василянських жіночих монастирів у Галичині оцінила була губернія на 11.998 fl., — отже ледви шеста частина того, що мав рим. кат. монастир Домініканок у Белзі, не вгадуючи вже про инші, ще богатші.

Одначе власне тій обставині, що були такими убогими, завдячують те, що постанова на їх знесенне була стримана, а хоч більша їх частина вимерла, то все таки два з них устояли ся.

Цісарський декрет, який постановляв знесенне чотирьох монастирів Василянок (в Яворові, Смольниці, Розгірчах і Загвіздю), був виданий дн. 24 червня 1782 р. Коли-ж одначе по докладніших обчисленнях показало ся, що маєток, який забере по них уряд, буде менший, чим кошт, який він мусить виложити на досмертне удержанне монахинь із тих знесених монастирів, цісар звіє попередню постанову і рішив, що „найліпше буде лишити їх там, де вони дотепер, поки помало не вимруть, одначе остро заказати, аби не приймали ніякої иншої“.

---

¹⁾ Також старі церк.-слов. рукописи (Служба Іванові Сучавському і просторе Житіє Івана Сучавського), які були привезені зі Сучави разом з мощами, зберігають ся в архіві вас. монастиря в Жовкві до нині.

Таким чином вимерли без сліду монастирі: у Львові, Розгірчах і Загвіздю. Один тільки — у Смольниці знесено перед часом тому, що з причини лихого стану будинків грозив катастрофою. Смольницьких монахинь розміщено по інших монастирях.

Два монастирі: в Яворові і Словиті уратував від вимертя аж пізнійше митроп. М. Левецький, який висєднав в тій цілі спеціальний цісарський декрет. При словитеськім монастирі за-снував навіть зганий митрополит спеціальний виховавчий інститут для гр. кат. дівчат, яких уже в 1825 р. було 19.

Ш. —

Третя праця, яку бажаємо обговорити в нашім огляді, се — дра В. Токажа: *Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783* (Краків, 1909).

Властиво — ся праця належить до дра В. Токажа на стільки, що він видобув її готову вже з архіву Міністерства внутр. справ у Відні, переклав (чи переповів) з німецького оригіналу й постарав ся о її виданне. В дійсности — се широкий меморіал референта для справ Галичини у з'єдиненій чесько-австрійській канцелярії гофрата Івана Вячеслава ф. Мартеліка (v. Margelik), якого на жаданне Йосифа II вислала 1783 р. згадана канцелярія на інспекційну подорож до нашого краю. І можна тільки сердечно пожалувати, що краківська академія замість оригінального тексту сього меморіалу видала вільне преповідженне його.

Інструкції, яку дістав Мартелік перед від'їздом до Галичини, не знаємо; можна одначе відгадати її майже в цілости на підставі згаданого меморіалу. Мав він у першім ряді оцінити склад галицьких циркулярних урядів і прослідити їх службову діяльність. В тій цілі мав він засягнути інформацій у львівській губернії, одначе головно мав брати під увагу провінціальні циркули. У Відні хотіли, щоби він не підпав під виключний вплив губернії, але зіткнув ся безпосередно з циркулярними інституціями і вивідав ся, як на існуючий стан річи дивлять ся старости й інші урядники й які зміни вважають потрібними. Віденська канцелярія поручила отже Мартелікови випитати старостів, які реальні наслідки принесло законодавство у селянських справах і який їх погляд на справу дальших реформ у сім напрямі. Дальше хотіло знати погляд

в справі функціонування дотеперішніх системів — податкового, конскрипційного й ин., в справі піднесення міст, розв'язки жидівського питання, колонізації, краевого промислу, церковних відносин, шкільництва і т. д. Мав то бути взагалі рід анкети про стан Галичини, в якій окрім львівської губернії й циркулярних урядників мали брати участь також духовенство, домінікальні урядники, а навіть найширші верстви галицької суспільности, до яких Мартелік мав також звернути ся по інформації.

Щоби перевести анкету, як слід, уложив він собі квестіонар з 56 питань, які обіймали всі згадані висше справи. Сей квестіонар давав він кождому старостови з наказом — подати на них відповідь у протязі 2—3 днів. Не зважаючи одначе на такий короткий час, більша часть старостів подала дуже широкі й основні відповіді; ті з них, що подавали коротші, долучували свої справоздання з об'їздів, статистичні таблиці або витяги з актів. Тільки декілька відповідей мають загальний характер.

У Галичині пробув Мартелік три місяці; був у Кракові, обїхав усі циркули, в яких переглядав книги, сходив ся з політичними й економічними урядниками, з духовенством і приватними особами. З виїмком шляхти зіткнув ся він зі всіми верствами галицької суспільности. З богатях сторін згодошували ся до нього зі скаргами на поступованне властей, на надужиття шляхти й ин.; все те приймав він радо, а дещо полагоджував навіть на місці.

На підставі зібраних собою обсервацій і матеріалу, який дістав від старостів — Мартелік виготовив широкий меморіал, який разом зі старостинськими відповідями предложив у грудні 1783 р. з'єдиненій чесько-австрійській канцелярії. Над тим меморіалом розвинула ся там у присутности Найвисшої скарбової палати й Банкової депутації широка дискусія, якої результатом був спільний від усіх трьох згаданих інституцій меморіал разом з їх увагами і рядом законопроектів, предложений цісареві. Цісар оцінив меморіал Мартеліка дуже прихильно, казав висказати йому своє вдовolenне і — прийняв більшу частину внесень з'єдиненої канцелярії та перемінив у закон.

З меморіалу Мартеліка, з відповідий й аллетатів старостів — виступає досить докладний образ галицьких відносин у перших роках Йосифинського періоду: фізіономія й практика циркулярних урядів, їх відносини до доміній, гро-

мад, магістратів і парохів, до поодиноких верств галицької суспільности, а передовсім до селянина і Жида, до справи піднесення моральної й матеріальної культури й ин. Найвизрашніше одначе виступає перед нами образ життя-буття галицького селянина, на якого австрійський уряд звернув відразу свою пильну увагу й якому все, через цілих останніх 75 літ його панщизняних обовязків під Австрією — аж до повного визволення 1848 р., старався помагати й облещувати його недолю.

Меморіал Марґеліка розбив др. Токаж на 9 головних розділів, відповідно до важніших справ, які в ній порушені. (I. Циркулярні уряди у Галичині; II. Фіскалізм; III. Селянська політика австрійського уряду; IV. Кольонізація; V. Шляхта й положення більшої земельної посілости; VI. Міста; VII. Жидівська справа; VIII. Церковні відносини; IX. Шкільництво). Крім того в деяких місцях доповнив він його ще иньшими висписками, поробленими у віден. архіві В. Студніцким.

З огляду на те, що сам др. В. Токаж обмежився тільки на зреферованні офіціальних справоздань, без ніяких майже своїх критичних заміток чи освітлень (хоч у багатьох випадках притакує виразно словам меморіялу), обмежимося й ми тільки на переповідженню згаданої книжки. Бо її вага лежить не тільки в тім, що малює стан нашого краю в перших роках австрійської у ній господарки, але також у тім, що такий власне погляд на той стан мали австрійські пануючі круги і відповідно до сього погляду, як ми згадали вже висше, нормували свої відносини до Галичини.

Перший і найбільший розділ п. з. Циркулярні уряди у Галичині (ст. 15—129) складається з 16 підрозділів, в яких обговорено отсі справи: компетенція циркулів, адміністративний поділ Галичини, циркулові міста, поміщенне циркулів, число урядників, старости, платні політичних урядників, комісарі, низші урядники, ляндратони, урядові писарі до селянських справ, поручених державою, проекти реформи домініяльних управ, сільські громади, магістрати, писанина по галицьких циркулах, полагоджуванне справ галицькою губернією, знайомість краю, справи мани Галичини, конскрипція, справа публичного безпеченства.

Про компетенцію циркулярних урядів не будемо говорити; про її границі довідається кожний з книжки Крочачка п. з. *Kommentar des Buches für Kreisämter* (Wien, 1799. Bd.

I—V), на якій зрештою опер ся також наш автор. Зазначимо тільки, що справи, які концентрували ся тоді в руках одних циркулів, належать нині не тільки до політичних, скарбових, автономічних властей, судів й ин., але навіть до економічних і культурних товариств.

Супроти таких широких агенд діяльності згаданих інституцій про правильне функціонування їх не могло бути й мови; тим більше, коли возьмемо ще під увагу давню бюрократичну формалістику й адміністраційний поділ краю (в 1783 р. переведено новий, третій у протязі неповних 11 літ, поділ Галичини на 18 циркулів, залежних безпосередно від губернії).¹⁾ Про бюрократичний формалізм говорять цифри 10 протоколярних книг і 11 виказів реєстратури, які треба було вести в кождім циркулярнім уряді; в деяких циркулах числа згаданих книг і виказів були ще виші. Така писанина відбивала ся фатально на полегоджуванню справ, яких пр. подавчий протокол заліщицького циркулу викazuje за час 1—17 серпня 1783 р. — 2400, а в інших циркулах було їх іще більше. Не дивно отже, що Мартелік позаставав усюди, навіть у найліпших старостів, більші або менші рестації дотично комісій, слідств, карних депозитів й ин. У значній мірі причиняли ся до того також величезні території, які займали деякі циркули (пр. дукельський обіймав 117 доміній і 471 місцевостей з 222.680 людности; неремиський: 17 міст, 1 місточко і 350 сіл; станицлавівський: 180.596 людности і т. д.), а також мале число циркулярних урядників (по реформі в 1772 р. циркул складав ся: зі старости, 3—4 комісарів, секретаря і 2 канцелістів, 1 або більше практикантів і 2 післанців).

Між циркулярними урядниками перше місце займав староста. В його руках концентрувала ся ціла управа циркулу. Він рішав про кожду справу, яка приходила до циркулярного уряду (головно селянські справи), він відповідав за всіх своїх урядників, наглядав їх і міг карати часовою редуцією платні. Тільки у найважніших і найбільш заплутаних справах вільно було йому порадити ся з комісарами; кождий акт, який виходив із циркулу, мусів мати його відимат. Комісарі підчас слідств

---

¹⁾ Перший раз (безпосередно по окупації) поділено Галичину на 6 циркулів і 59 округів; другий раз в рр. 1774—77 на 6 циркулів і 19 округів.

і об'їздів могли видавати тільки провізоричні децизії, які рішав потім староста. Меморіяли старостів не говорять нічого про се, якими урядниками були вони в практиці. „Одначе на їх підставі — каже др. Токаж — можна заключати, що за Йосифинських часів сі уряди були обсажені зовсім не найгірше. Всі (старости) без виїмки виступали в обороні краю перед податковим угнітом; більшість їх поборювала монополь соли і тютюну, а всі вони дбали справді про економічне піднесенне Галичини“ (ст. 55).

Що тикаєть ся циркулярних комісарів, то вони мали першорядне значінне як езекутивні урядники. З виїмкою першого комісаря, який був помічником і заступником старости й полагджував передовсім бюрові функції, два або три інші мали свої циркулярні секції, які в 1783 р. мусіли об'їзджати чотири рази річно, контролюючи все й списуючи докладний денник своїх подорожий. Крім того переводили вони всі комісії, слідства, їздили в війском і т. д. Не зважаючи на такі широкі функції й обовязки, платня комісарів була доволі малою. Відбило ся се дуже некористно на самім їх складі і — в консеквенції — на виконуванню поручених їм справ. Уряд не маючи значнійшого числа відповідних на сі посади кандидатів, мусів головно в перших роках по окупації краю приймати з конечности людей часто без ніяких кваліфікацій, — інтелектуальних чи моральних. Сеї аномалії був він вповні свідомий і пізнійше при першій-ліпшій нагоді проганяв таких урядників зі служби цілими масами, як се стало ся також безпосередно по подорожі Марґеліка; одначе злого не можна було вирвати зовсім в корінем. Про низших урядників (секретарів і канцелістів) говорить Марґелік взагалі мало, одначе досить оптимістично; вони провадили дневники й займали ся переписуваннем експедицій, одначе й їх висилали часом на слідства. До розвожування патентів і оголошень, взагалі до посидок, уживали в тих часах циркулярних післанців; мали вони стільки біганини, що старости мусіли вживати власної служби не тільки до канцелярійної послуги, але навіть до воження пошти, по яку треба було їхати нераз дуже далеко. Що-йно завдяки подорожі Марґеліка галицькі циркули дістали по 3 т. зв. ляндратонів (кінних післанців), яких поза посилками і службою в канцелярії вживано потім до інспекційних функцій у менше важних справах. Вкінці застав Марґелік ще одну інституцію в деяких галицьких циркулах, т. зв. урядових писарів для селянських справ. Були се упо-

важнені старостами покутні писарі, які редагували селянські скарги відповідно до патентів про селянські справи і прийнятої в циркулах форми для таких подань. Вони їздили часто з комісарами на слідство в ролі перекладачів, підшивали ся під урядовий характер і часом баламутили селян до тої міри, що декого з них старости мусіли навіть арештувати.

Внутрішньою урядовою мовою в адміністрації була німецька. З людністю порозумів ся уряд з конечности по польськи, з домініями, духовенством і судами по латинськи.

Посередниками між циркулами і селами були т. зв. домінії (оріани правно-приватної курателї ділчича над громадою), між циркулами і королівськими містами — вибрані маїстрати. Обсяг ділання домінії і маїстратів був у своїх територіяльних границях майже такий самий, як циркулів взагалі (пор. Вр. Łoziński, Z czasów nowicyatu administracyjnego Galicyi. Kwartalnik hist. XXI, ст. 112), з тою тільки ріжницею, що за свої функції не діставали вони ніякої платні. За часів польської Річи-посполитої домінії не знали над собою ніякої власти і не мали, крім традиційного звичаю, ніякого припису поступовання супроти підданих. Нараз прийшло примінювати ся до численних і широких вимогів австрійської адміністрації, до якої, як на те, польська шляхта відносила ся в перших початках з нетаєною антипатією. До того й приватні домініяльні урядники на таких функціонерів складної адміністраційної машини зовсім не надавали ся. Коли-ж возьмемо під увагу також те, що — з одного боку — такими домініяльними урядниками були часто люди ізза кордону, які не знали зовсім галицьких відносин й які — по словам старостів — „hier nichts zu fürchten, nichts zu hoffen, noch zu verlieren haben“, з другого — змінiali ся разом з властителем села чи місточка, нераз декілька разів у році, то будемо мати загальний образ тодішньої галицької домінії, — інституції, яка стикала ся безпосередно з широкими масами людности й яка була першою інстанцією у всіх майже справах між сею людністю і державою. Так само було і з виборними маїстратами. Не дивно, що скільки разів підносили ся у віденських пануючих кругах голоси, які критикували діяльність політичних властей у Галичині, стільки разів і львівська губернія і циркулярні старости відповідали, що головна вина паде на сі найнижші інстанцію, при помочи яких циркул зносить ся зі суспільністю.

Супроти такого невідрадного стану домініяльних урядів потреба реформи була аж надто очевидною. Відчували се в першій мірі циркулярні старости, які відповідали за нормальне функціонування цілої адміністраційної машини по циркулах. І з поміж них виринають раз-у-раз різні проекти такої реформи. Ряшівський староста бажав, щоби домінії обовязково тримали спеціальних урядників, які би займали ся тільки виключно справами, повіреними державою; бохенський староста жадав, щоби тими урядниками були Німці; а коли-б сього не дало ся перепровадити, тоді, на думку згаданого ряшівського старости, треба бодай у протязі одного року усунути веїх домініяльних урядників, які не вміли читати, а передовсім підданих чужих держав. З тих проектів приняла надворна канцелярія тільки останній — про усунення чужих підданих, одначе ще в 1786 р. було їх у ряшівськїм циркулі 53. Інші проекти — як закладання спеціальних шкіл, в яких би підготовлювано сільську молодіж на сї посади, дальше орґанїзованне т. зв. збірних домінії, які обіймали би по кілька сїл і таким чином улєкшували би їх властителям утримування спільними силами одного спеціального урядника й ин. — не принесли на разі ніяких реальных користей. Розвязку ситуації в сїй справі відложено на пізнійше, а поки що лишило ся все по давньому.

Наслідком сих аномальных відносин по домініїях було те, що циркули старали у щоденній практиці операти ся чим раз більше безпосередно на орґанах сільських громад (солтиси, присяжні), збільшувати їх автономію й розширювати обсяг їх діяльности. І чим меншою й гірше урядженою була домініїя, тим сильнійші звязки лучили циркул з представниками сільської громади. Їх обовязки супроти держави, головно у війскових і податкових справах, зростали чим раз більше, аж вкінці стали перевисшати обовязки супроти домінії. І коли-б інтелектуальна й матеріальна культура тодішнього галицького селянина була висшою, то ся тенденція могла-б дати досить поважні результати. На диво — самі селяни у богатьох випадках не хотіли приймати на себе ніяких громадських функцій, так що в деяких повітах циркули мусіли заводити їх при помочи спеціальних комісій...

Ще більші труднощі мали циркули з мійськими магістратами. Поминувши декілька більших міст, як Львів, Стрий, Самбір, Дрогобич, яких магістрати заслужили на признание з боку

старостів, всі інші — менші представляли один великий нелад і занепад. Господарка тих мійських управ була найгірша. Судові справи рішали вони звичайно при п'ятиці, йдучи вповні за опінією громадського писаря. Ніяких сталих урядових годин, ніяких протоколів. Найгірше було з рахунковістю. Справджування мійських рахунків відбувалося при річнім виборі нового магістрату в присутности урядника посесора. Давний магістрат складав свої рахунки новому — без ніяких квітів, без алетатів. Коли якусь позицію заквестіоновано, тоді *ultima ratio* була — присяга уступаючого магістрату. Бродський староста Бояковський, якого Марселік застав у часі свого переїзду в Зборові, жалував ся, що приїздить тут на комісію вже четвертий раз, бо до тепер урядники магістрату приходили на засідання все п'яними, так що тепер мусів їм з konieczности означити термін на год. 6 рано...

Ще гірше представляла ся справа — публичного безпеченства. Край по упадку барської конфедерації находив ся в стані поважного ферменту, який збільшив ся ще по переході його у нові відносини. Брак доброго карного судівництва, брак вязниць, брак поліції — унеможливили винищення розбишацьких банд, яких в нашім краю у тих часах було повно. Кінчило ся все на військових облавах і замкненню розбишаків по мійських арештах, звідки вони правильно втікали, нераз цілими товпами, і після того цілу операцію треба було починати на ново.¹⁾ Циркул не мав ніяких фондів на удержання арештантів, а державних арештів тоді ще у Галичині не було. Цілий тягар падав отже на домінії, які з тої причини взагалі нерадо виконували поліційну службу.

Як супроти таких відносин заховував ся уряд, на се вказує хочби отсей характеристичний факт. Щоби винищити розбишацтво, яке розвело ся було на велику скалю в мисленницькім повіті, впав він на досить оригінальний спосіб. Тому, що тамошній староста говорив, що корінь сього розбишацтва лежить передовсім у роздробленню хлопської власности, бо на

---

¹⁾ По словам одного зі старостів (Кольмангубера) по малих галицьких місточках, де пильнування арештантів належало до міщан, можна було бачити й таке, як засуджений, навіть за найтяжшу провину, ходив по місті просити милостині під наглядом десятилітньої дівчинки, увбросної паличкою. А арештант мусів зєбрати, коли домінія не прислала йому поживи (ст. 126).

половині рілі сиділо не раз 10—12, а навіть 14 господарів, з'єднана канцелярія постановила — виселити з циркулу всіх малоземельних селян..., перенести їх в інші околиці і — розділити між них камеральні й подуховні добра. Той проєкт дістав цісарську санкцію і губернія одержала наказ відразу ввести його в житє...

Переходимо до другого головного розділу п. з. Фіскалізм (ст. 130—190), який складаєть ся з короткого загального вступу й отсех 10 окремих підрозділів: 1. Домінікальний податок; 2. Рустикальний податок; 3. Утруднення при виплаті податків; 4. Чопове і справа пиянства у Галичині; 5. Димідії, терції й кварта; 6. Податки — промисловий і кватерунковий; 7. Жидівські податки; 8. Сільний монополь; 9. Тютюновий монополь; 10. Інші побори й повинности на річ держави.

Найвимовнійшою ознакою переходу Галичини під новий режім було загальне наложенне на всі верстви її населення державного податку. Відчула се найбільш болючо шляхта, яка за часів польської Річі-посполитої не платила взагалі ніякого податку, відчули також інші класи, від яких згадана Річ-посполита вимагала тільки невеликих оплат. Вправді в першій військовій році управи Галичиною австрійський уряд затримав іще провізорично давні польські податки, збільшаючи тільки оплати від королівщини і жидівське поголовне (разом стягнуто в тім році податку в Галичині 1,600.000 зл.), одначе вже тоді відчула вона сильно зміну відносин — з причини величезних достав для війська. В дальших роках 1774—1778 податки зростали майже з року на рік — квантитативно й квалітативно. Вкінці, починаючи від сукцесийної баварської війни, настав для Галичини тяжкий період фіскалізму, який викликав такі численні нарікання.

Зміна на ліпше замітна тільки в першій половині пановання Йосифа II, коли взагалі не можна говорити про податковий угніт у Галичині (ст. 132). Нове панованне зачало ся від знесення деяких податків взагалі, від усунення численних утруднень при податковім поборі, вкінці — від деяких полекший дотично сільного й тютюнового монополю. Не забув новий цісар і про меморіяли, які передано йому в часі його побуту у Галичині в 1780 р. і про селянську еміграцію, яку старав ся стримати. Одним словом — його панованне було періо-

дом санації загально-австрійських фінансів взагалі¹⁾, а епохою вкладів у Галичину — спеціально.

Що тикаєть ся поодиноких родів податку, то найзагальнішими і найбільш важними були податки ґрунтові: домінікальний і рустикальний. Перший платила шляхта, яка мала підданих, духовенство і міста, які мали свої села, другий — виключно селянство.

Домінікальний податок заведено у Галичині ціс. патентом з дн. 25 лютого 1774 і побрано перший раз в 1774 р. Вимір сього податку оперто на зізнаннях самих податників, або т. зв. фасіях, які подавали дохід тільки сумарично з кожної окремої позиції. Розумієть ся, викази сі не відповідали переважно фактичному станови. Кождий подавав свій дохід такий, який хотів подати. Знали се дуже добре галицькі урядові круги, одначе не могли тут нічого зробити; не помогли навіть слідства і кари, які посипали ся по предложенню фальшивих фасій на тих шляхтичів, на яких прийшов до уряду позитивний донос. Одиною радою на се було підвищення у Галичині податку від фасіонованого доходу на 12% (замість 10% по інших краях, пр. на Буковині). Одначе й се не помогло богато, і шляхта — по тогочасним адміністраційним свідоцтвам — платила все таки найвисше 6% від свого дійсного доходу, а й з тим залягала вона з кін. 1781 р. на суму 298.847 зл. За те уряд ніколи не відписував їй податків, навіть в разі найбільших елементарних нещасть...

Другим головним родом податку був податок рустикальний, який платили виключно селяни. Вже в 1774 р. уряд забрав четверту частину селянських достав для війська без ніякої винагороди, титулом нового податку. Формально селянський т. зв. рустикальний податок був заведений патентом з дн. 18 цвітня 1775 і побраний перший раз у військовім році 1775. Вимір сього податку оперто загально на військовім списі з 1773 р. й тодішній оцінці й обчисленню пільного висіву й збору. Спис і обчислення переводили офіцери, які зовсім не знали Галичини, а часто й мови галицького селянина й оцінювали все або сумарично — на око, або випитували селянина в присут-

¹⁾ В р. 1781 загально-державний дефіцит виносив — 736.000 зл., в 1782 р. — 348.000 зл., а в 1783 р. була вже надвжжка — 3,417.000 зл. (др. В. Токаж подає хибно pp. 1780, 81 і 82 — пор. Hock-Bidermanп, Der österreichiche Staatsrath (1760–1848). Wien, 1879. Ст. 595).

ности представника домінії. Розуміть ся, що зібрані таким способом цифри були неправдиві — за низькі (пр. в замойському циркулі селяни платили податок — по запевненням тамошнього старости — найвише за $\frac{1}{3}$ своїх ґрунтів, в мисленицькім циркулі в селі Кози показало ся, що селянин, який подав свій загальний висів на 16 кірців, висівав в дійсности 60 кірців і т. д.). Найгірше виходили т. зв. халупники і загородники, що висівали тільки 1—2—3 кірців, яким не так легко було заїти цифри їх висіву. Взагалі-ж селянин ішов за прикладом шляхти і духовенства і — на всякий випадок — подавав також фальшиві фасії. Крім сього одначе на підставі відповідний старостів на анкету Марієліка можна сказати зовсім певно, що в одній частині Галичини (пр. в циркулах: сокальськім, ряшівськім, по части в ліськім і мисленицькім) вимір рустикального податку опирав ся — в супереч загальному правилу — також на зізнаннях шляхти (розуміть ся, також неправдивих).

Що тикаєть ся визначення висоти проценту при рустикальнім податку, то тут треба зазначити (робить се також др. Токаж — ст. 150), що галицька губернія боронила постійно селянських інтересів проти фіскальним змаганням галицької надвornoї канцелярії. З пропорованих найперш 25%, потім 20%, згодила ся вона вкінці на податок, який виносив 16% вартости поданого дійсного висіву. З початку хотіла галицька надворна канцелярія узгляднити також ріжниці землі і цін продуктів в ріжних околицях, одначе побачивши, що львівська губернія мала вже майже готовий плян рустикального податку, опертий на засаді одностайного оподатковання кірця висіву в цілій Галичині, мусіла уступити. Було се очевидно разячою несправедливістю, коли селянин, який збирав 6—8 зерен, або за корець збіжа діставав 1 зл., мав платити стільки само, як той, що збирав 2—3 зерна, або діставав 50—75 кр. — тому, що оба мали однакову скількість землі.

Субрепартицію того податку між поодиноких господарів мала виконувати при участі громадських делегатів сама домінія, яка тим чином ставала останньою інстанцією, до якої належала децизія — накладати на поодиноких господарів більші або менші податки. До чого довело се у практиці, видно з того факту, що пр. в станиславівськім циркулі один селянин від 6-тьох моргів поля платив податку 1 зл. 45 кр., другий від 12 моргів поля і 5 моргів пасовиска платив — 1 зл. 30 кр..

Взагалі-ж домінії вважали сю функцію накиненою їм урядом панщиною і старали ся зібрати тільки загальну суму, не дбаючи зовсім про її справедливий розклад на поодиноких податників. Все те скінчило ся тим, що супроти таких аномалій субреартиція рустикального податку перейшла вкінці в руки самих громад, які кожного кварталу розкладали між себе визначену на село суму. Нарешті в деяких циркулах дійшло до того, що навіть побір і відвоженне до кас сього податку дістали ся в руки громад.

За польських часів плачення податків dokonувало ся два рази в році: в марті і в вересні. Був то звичай примінений тісно до тодішніх відносин у краю. Тим часом австрійський уряд завів квартальні оплати: в січню, цвітню, липню і жовтню. Було се для селян дуже не вигідним. Найкраще платили селяне в першій і другій кварталі; найгірше — бо звичайно при помочи ексекцій — в третій і четвертій. До того чотирьохразове відвоженне зібраних грошей до податкових кас, яких тоді в цілій Галичині було тільки 6, — отже 1 на 3 циркули, — й до яких треба було нераз їхати з квартальною ратою 3—4 здр. — 18—20 миль, коштувало нераз більше, чим виносили самі рати. В додатку до кас з'їжджали ся звичайно в останніх днях перед терміном і тоді бував там просто неможливий натовп. Касові урядники не хотіли приймати грошей поза урядовими годинами і тримали селян часто по 3 дні. До того в книгах рустикального податку всі села одного властителя лучили ся звичайно в одну цілість, від яких приймали податок тільки разом і видавали спільний квіт (пр. в бродській циркулі злучено в одну цілість 24 села Потоцького). І коли одна громада спізнила ся з податком, тоді військова ексекція спадала на всіх...

В тій справі подорож Мар'їєліка довела до корисної зміни. На одностороннє майже домагання старостів поставив він з'єдиненій канцелярії внесення, аби у Галичині установити податкові каси в кождім циркулі (т. зв. циркулярні каси). З'єдинена канцелярія признала потребу установити 6 нових посад касових урядників і предложила се внесення до найвищої санкції. Йосиф II згодив ся на се відразу.

Був ще инший рід податку — податок від трунків, заведений патентом з дн. 19 серпня 1775 р. По інтенції згаданого патенту податок сей мав впасти на консументів, піднести ціну горівки і меду і через те причинити ся до

зменшення пиянства у Галичині. Одначе так не стало ся. Домінії поступили в тім випадку дуже хитро; не піднесли зовсім цін горівки, а тільки її продукцію і таким чином відбили собі з лихвою ту суму, яку заплатили державі титулом податку. В результаті — податок не тільки не причинив ся до зменшення пиянства, але — навпаки — до його збільшення.

Погляди старостів на сю справу і взагалі на боротьбу з пиянством (горальництво за часів Польщі було у Галичині дуже розвинене) були ріжні. Одна частина хотіла такого оподаткування горівки, яке би справді відбило ся на її ціні. Інша жадала просто зірвання з дотеперішньою політикою оподаткування — а енергічного поборювання пиянства хоч би навіть такими способами, як повний заказ продавати горівку і т. д. Взагалі-ж австрійський уряд (австрійська адміністрація у Галичині) навіть в супереч загально-державній податковій політиці поборював щиро й енергічно пиянство між нашим селянством (підносить се з притиском декілька разів також др. В. Токаж, ст. 165—170), чи то заказуючи арендарам давати селянам горівку на кредит на суму, більшу як 3 зл., чи зносячи (3 червня 1775 р.) взагалі горівчаний примус, який виконували давнійше домінії, чи численними іншими постановами чи проєктами. Що з сих змагань не все виходили корисні результати, се в значній мірі не було вже виною уряду.

Згадаємо ще про інші податки — димідії, терції і кварта, які платили посесори давних королівщин (кварти — коли дохід не переходив 1.000 зл., терції — коли доходив до 2.000 зл. і димідії — коли доходив або перевищав 2.000 зл.), податок промисловий (заведений пат. з дн. 25 лютого 1774 р., який вразу платили всі ремісники по містах і селах без огляду на те, чи ремесло становило їх головне занятє, а який в 1784 р. обмежено тільки на саме місто Львів, бажаючи тим чином причинити ся до піднесення ремісел у Галичині), податок вватерунковий на військо (заведений дн. 14 падолиста 1775 р. найперш тільки у Львові, а відтак дн. 13 лютого 1776 р. у цілій Галичині по містах і селах), спеціальні податки жидівські й ин.

Вкінці — два монополії: сільний і тютюновий. Торговля сілю за часів польської Річи-посполитої грала в житю галицького селянина першорядну ролю. Були цілі околиці у східній Галичині, де рільництво було в господарці селянина другорядним чинником, а на першім пляні стояла торговля сілю.

Діставав він там звичайно від доміній, які мали солеварні, сіль на кредит і їхав з нею на Поділе, Волинь і наддністрянську Україну, звідки привозив збіже і гроші, які вистарчили не тільки на сплату довгу, а й становили головну позицію його доходу. Було се корисним і для доміній і для селянина. Тим часом по переході Галичини під Австрію відносини в сій згледі змінили ся радикально. Патентами з дн. 15 вересня 1778 р., 9 цвітня 1779 р. і 30 мая 1779 р. заведено в цілій Галичині дирекції продажі соли, які згадану продажу взяли виключно в свої руки. Наслідком сього було з одної сторони — відібранне цілим селянським громадам їх поважного, а часом одного зарібку, а з тим також їх зубожінне, з другого — піднесення ціни соли, а з тим упадку хову худоби. Вправді Йосифинські патенти з дн. 21 серпня 1781 р. і дн. 22 цвітня 1783 р. ограничили дуже значно надужитя в обсягу сільного монополю, одначе супроти того факту, що сіль становила найбільшу позицію державного доходу у Галичині (в 1785 р. — 1,230.606 зл., в 1762 р. — 1,453.793 зл.), центральний уряд не хотів сеї позиції посвятити вповні гуманітарним мотивам. Тому то всі проєкти і бажання в сій справі галицьких старостів зустрінули ся з рішучою відмовою цісаря Йосифа II.

Так само було також і в тютюном. І тут заведенне державного монополю (патентом з дн. 17 січня 1778 р.) вийшло в некористь наших селян, які, подібно як з продажі соли, мали за польських часів значні доходи також з управи і продажі тютюну.

Третій розділ — Селянська політика австрійського уряду (ст. 191—272): 1. Рустикальна власність, 2. Повинности селян: а) правний стан, б) фактичний стан, 3. Селянські скарги й адміністраційна практика в тих справах, 4. Зворушення між селянами. Агітатори. Зарадчі способи, 5. Ограниченне підданства і справа еміграції селянина, 6. Результати: а) селянське рільництво. Збут збіжа, б) Хов худоби у селян і торгівля худобою у Галичині, 7. Побічні зарібки селян. Пчільництво. Людовий промисл. Зарібкова еміграція, 8. Мешканне, стрій, пожива й гігієна селянина, 9. Дезерція перед військовою службою).

В 1783 р. австрійський уряд не мав ще зовсім певних даних про відносини між власністями — селянською і панською. Що найбільш можна було тоді оперти ся на військовим виказі висіву взагалі, на інвентарях шляхти з 1773 р., а вкінці на

субреpartiціях рустикального податку. Одначе всі ті дані були з одного боку, як се ми вже згадували висше, дуже непевні, з другого — досить передавнені. До того заходили в сїм згляді раз-у-раз більші й менші зміни; тоді ніякий патент не заказував ще виразно прилучувати селянських ґрунтів до панських, або взагалі замінювати їх за інші. Прецінь бохенський староста зазначував се виразно, що коли селянин виправив добре своє поле, тоді домінія по 2—3 літах забирала його собі, а йому давала гірше. Вправді старости підносили раз-у-раз думку законного відділення селянських ґрунтів від двірських, одначе все те було поки що тільки одними дезідератамп. Що йно патент з дн. 2 цвітня 1787 р. (не оголошений зрештою офіційально) поставив засаду, що ґрунти, які дн. 1 падолиста 1786 р. були селянською власністю, мають лишити ся в посіданню селян уже на все. Зовсім рішучо одначе перевів сю справу тільки т. зв. Йосифинський катастер.

Йосифинський катастер виказав, що більша частина землі взагалі, а переважна — управних ґрунтів у Галичині — була в руках селян (загальний обшар домінікальної власности виносив 6,120,097 моргів 89 квадр. сажнів; з того — 1,395.744 морг. 1.061 кв. сажн. управних ґрунтів, 3,792.024 морг. 1.234 кв. сажн. лісів, 394.545 морг. 635 кв. сажн. сіножатий і пасовиск; загальний обшар рустикальної власности виносив 6,463.392 моргів 1.165 кв. сажнів; з того — 4,152.065 морг. 900 кв. сажн. управн. ґрунтів, 1,048.538 морг. 958 кв. сажн. сіножатий і пасовиск, 269.915 морг. 709 кв. сажн. огородів, 53.347 морг. 1.471 кв. сажн. лісів).

Про великість індивідуальних селянських носіло стий у поодиноких циркулах знаємо тільки дуже сумарично. На підставі старостинських даних висїв селян, які мали цілі чверти, був такий: брідський цирк. — 40 кірців; перемиський ц. — 25, 18, 15, 12 (бував і по 80 кірців); сокальський — 18; львівський — 18, 12; белзький — 18; станиславівський — 10 і т. д.; на ґрунтах менших від чверти: перемиський $\frac{1}{4}$ —3 кірці; самбірський $\frac{1}{2}$ —8—6 к.; белзький $\frac{1}{2}$ —9 к.; сокальський — 9 к.; львівський — 8—2 к. Таке роздроблення селянських ґрунтів, якого жерелом була спадкова подільність, ранила дуже старостів. „Die hiesigen Bauern sind gewohnt — писав томашівський староста d' Elle-Vaux — ihre Besitzungen, so klein sie auch sind, wieder unter ihre Kinder in kleinere Ansässigkeiten zu vertheilen. Ein Übel, woraus vielleicht

alle die hierländig üblichen Unterthansbedrückungen und Beschwerden entstanden sind“. На таке дроблення дивилися домінії прихильно, бо з одного боку — через те прибувало їм більше робучих рук, з другого — в деяких повітах селяни му- сіли арендувати ґрунти від домінії за чинші.

Взагалі-ж — на думку старостів — селяни у Галичині мали за мало землі. Тільки в шістьох циркулах (маріямпільським, золочівським, брідським, станцеславівським, ряшівським і тарнівським) їх земельне володіння признали старости достаточним (в станиціславівським ц. частина ґрунтів лежала навіть відлогом). За те в інших, нр. в перемиським, ліським, бохенським брак землі давав ся відчувати навіть дуже сильно. До того переважна більшість рустикальних ґрунтів була в тім часі власністю двора — так само як хата, інвентар, а навіть всі селянські знаряди. Селянин уживав ґрунту тільки доти, доки був в силі виконувати повинности на річ двора (австрійське праводавство не завело було ще в тім згляді ніякої зміни). Така практика була загальна. Селян, які мали свою власну землю й власний інвентар, поза вільними селянами в королівщинах, які не робили панщини й платили ланове, було у Галичині небагато. Наслідком сього — казали власти — було те, що селянин не маючи почуття власности, не старав ся управляти добре поля, не дбав про худобу, емігрував і т. д. Всьому тому могло би зарадити тільки надання йому землі на власність. В тім напрямі подавали старости цілий ряд проєктів, починаючи від відібрання землі домініям і безплатного розділу її між селян (урбаріяльна реґуляція), аж до повного заказу ділення хлопських господарств.

Правний стан селянських панщизняних повинностей у Галичині у хвилі подорожі Марґеліка опирав ся вже на трьох цісарських постановах: з дн. 3 червня 1778, з дн. 5 січня і 20 падолиста 1781 р. Два перші заборонювали домініям жадати від селян панщизняних повинностей понад норму, означену в „давних автентичних інвентарях“, а також в перших інвентарних фасіях, які шляхта уложила в ціли виміру домінікального податку (пригадуємо, що тоді — зі зрозумілих причин — подавала вона згадані фасії меншими, як було в дійсности). Третій патент редукував провізорично панщизну у Галичині до найвисше 3 днів у тижні. Всі три згадані розпорядки, а спеціально останній — про 3-днєвну панщизну, мали на галицькі селянські відносини першорядний вплив. Згадати

хоч би про те, що були тоді у Галичині такі округи, де панщина доходила до 4—5, а навіть 6 днів у тиждні.

Панщизняві повинности селян складали ся головню в робіт; чинші і данини в натурі грали тоді другорядну ролю. Вони мали поважнійше місце тільки там, де була мала рільна культура і де головним занятєм селянина був хов худоби, лісне господарство або торгівля сіллю, головню в підгірських околицях (пр. Станиславщина й ин.). Заміна робіт на чинші була в тих часах дуже рідкою. Роботи складали ся головню з установлених Йосифом II трьох обовязкових днів у тиждні панщини; до того приходило ще 6—9—11 помічних днів у часі жнив, коли селяни мусіли робити тільки за горівку, 12 днів шарварку до направи доріг, млинів, гребель й ин., а також, головню у східній Галичині, роботи надзвичайної, як пр. садженне капусти, управа двірського тютюну, довів певної скількості дерева з ліса, оголоджуванне ґрунтів й ин., які, хоч формально знесені ціс. патентом в дн. 20 падолиста 1781 р., практикували ся з вини іубернії ще у хвилі побуту у Галичині Марієліка. Тому він виступив проти них дуже остро і за його заходом з'єдинена канцелярія наказала іубернії знести безпроволочно сі надужитя. Справу сю полагодив законно що-йно патент в дн. 11 грудня 1784 р. Що тикаєть ся постанови про обовязкові дні, то домінії примінювали ся до неї в ріжний спосіб. Одні намагали відбити собі втрату через піднесенне інтензивности робітничого дня, инші жадали від одного панщизняка двох робітних людий, а числили се за один день, ще инші визначували працю на акорд — стільки і таку тяжку, що неможливо було покінчити її в однім дні і селянин мусів робити два дні.

Супроти таких надужить з боку домінії носипав ся до циркулів цілий ряд селянських скарг (1781—1782 рр.), так що деякі з них були ними просто завалені. Звичайно вигравали справу селяни і тоді на домінії спадали більші або менші кари; одначе часом результат слідства був для селян некорисний — головню тоді, коли двір з'умів позискати на свій бік комісаря. Тільки в деяких панських маєтків не було ніяких скарг — і для тих домінії жадали старости навіть певних відзначень. В результаті — надужитя в значній часті устали.

Взагалі — на фільварках відчував ся брак людий до праці, чого наслідком у першій мірі було — піднесенне ціни робітника; однаке в деяких околицях (пр. в перемиськім і замойськім циркулах) селяни не хотіли взагалі годити ся до праці,

через що деяким домініям грозила в 1783 р. поважна небезпека — втрати частини пільних продуктів. Це було причиною, що деякі старости виступили з проектом — змушувати в певних випадках селян до праці на панських полях поза панщиною — за гроші, на що згодився також Марґелік і за чим промовляв потім у Відні.

У тіснім звязку з тодішнім суспільно-аґрарним питанням стояла також — еміґрація селян у нутрі краю й поза його границі. Переходи селян з одного села до другого — були у Галичині дуже частими перед — і по австрійській окупації. Селянин — не звязаний з землею ніяким сильнішим узлом — кидав її без жалю і втікав у ночі з цілою родиною в інші околиці. А незалюднених околиць було в тих часах у Галичині ще дуже багато. Ще в 1787 р. туб. радник Кортум обчисляв, що пр. у стрійським циркулі на 90 кв. миль взагалі — було 80 кв. миль степу, — а з Калуша до Болехова треба було їхати 5 миль пустинею, не подибуючи нігде людської осади; те саме було у всіх інших східньо-галицьких циркулах. Тому закладанне нових сіл було в тих часах на сході звичайною появою — тим більш, що з тим закладаннем вязалися звичайно певні користи для нових осадників, яких нові домінії увільняли звичайно на рік, два або й більше від панщизняних обовязків. Не менші розміри мала також еміґрація за границі краю — на Угорщину (головно в Самбірщині й Перемищині) й Буковину (головно зі Станиславівщини й Заліщищини). Причини її треба шукати — побіч загального, панщизняного уґніту — також у великім у тих часах поборі рекрутів, в сільнім і тютюновім монополію й ин. Передовсім сильною течією йшла селянська еміґрація на Буковину, де відносини були в кожного погляду кращі, як у Галичині. Найперше — в Буковині аж до 1830 р. не брали зовсім рекрутів; дальше — на Буковині податки були менші; еміґрант діставав багато землі (якої тоді на Буковині було ще більше неуправненої, як у Галичині), кілька літ — вільних від панщини, а потім був обовязаний платити тільки дуже незначні чинші і робити 1 день панщини на місяць. І хоч по австрійським законам перехід підданих з краю, який давав рекрутів, до звільненого від того обовязку вважався проступком, за який була визначена остра кара, хоч дальше — центральний уряд видавав постійно розпорядження, аби селян, що втікли на Буковину відразу видавати (дн. 27 серпня 1782 р. надворний декрет поновив сей наказ), хоч вкінці військова

управа Буковини заявляла завсїгди, що не бажає еміграції з Галичини, — то все таки звороту галицьких збігців буковинські власти все відмовляли, а навіть економів, висланих галицькими домініями — шукати за підданими, арештували й відставили до Черновець. Мотивували свою відмову тим, що такі звороти й пошукування змушують осадників втікати ще дальше — до Туреччини, де їм дають іще кращі умови...

Вкінці — приватна селянська господарка (рільництво, хов худоби, садівництво, пчільництво) й приватне житє селянина (мешканє, стрій, пожива, гігієна й ин.).

Що тикаєть ся управи рїлі селянином, то у характеристиці її старости подїлили ся на дві групи: одна бачила тільки примітивність і недбалство, друга констатувала певний поступ. Взагалі-ж помогти тут міг, на їх думку, тільки приклад лїпшої господарки — головно німецька кольтонїзація. Заходом уряду заведено тоді управу деяких ростин (пр. бараболї, конюшину й ин.), уряд старав ся заохотити селян до управи озимини, садження овочевих дерев й ин. Стан селянської худоби представляв ся взагалі некорисно — і що до якости і що до скількості; виїмок становили тільки свинї, яких вивіз становив досить значну рубрику галицького експорту. Воли й рогату худобу тримали в більшій скількості тільки селяни в циркулах: станиславівськїм, марїямпольськїм, залїщицькїм, а також в гірській часті самбірського й сяндецького. Куповали її у Молдавії, Поділю й ин. і відпродували потім дальше на захід. Вівчарство було розвинене на більшу скалю тільки в гірській часті циркулу станиславівського, в половинї марїямпольського, в залїщицькїм й ин. Пильну увагу звернув уряд також на селянське пчільництво. В деяких околицях стояло воно досить високо, головно в Золочівщинї й Залїщиччинї, і звідти вивозили мід і віск у більшій масї. В циркулах: брїдєськїм, станиславівськїм, самбірськїм, дукельськїм, сяндецькїм, львівськїм, замойськїм і перемиськїм кождий селянин мав по кілька улїв — і мід вживав на власні потреби, а віск продавав. Взагалї віск зі селянських улїв становив тоді поважну рубрику в вивозї з Галичини (Марґелїк казав, що торговельний оборот домів Ляшкевича, Галлера і Ключа в Підгірї, в яких руках концентрувала ся ціла ся торговля, доходив до 100.000 дукатів річно!). Старости звернули також свою увагу на потребу піднесення ткацького промислу, суконництва, полотництва й ин.

Взагалї — доля галицького селянина лежала на серці то-

дїшньому австрійському урядови і заходів з його боку коло її поліпшення ніколи не бракувало; инша річ, що дуже часто тільки на тих заходах і кінчило ся. Признавала се зовсім щиро й отверто з'єднинена надв. канцелярія: „Die schwere Lage des galizischen Bauers — писала вона, пересилаючи цісареви меморіал Мартеліка й реляції старостів, — erfordert um so mehr alle mögliche Aufmerksamkeit, als noch bisher zur Verbesserung derselben in wesentlichen sehr wenig geschehen ist; an Schreiben und Verordnen hat es nicht gefehlet, desto mehr aber an wirksamer Aufsicht auf die Befolgung des Angeordneten.—Das grosse und wichtige Geschäft diesem in sich sehr schönen und fruchtbaren Lande eine angemessene Verfassung und standhafte Grundeinrichtung zu geben und die Nation aus der damaligen elenden Lage zu erheben ist, so wie viele andere grosse Sachen, Euer Majestät vorbehalten“.

Мешкання, стрій, пожива, гітієна східньо-галицького селянина 2-ої пол. XVIII ст. майже не ріжнила нічим від нинішніх. Ті самі курні хати, те саме зимованне худоби в хаті разом з іосподарем, ті самі гноївки перед вікнами, та сама пісна страва, які бачимо ще й нині...

Що тикаєть ся військової служби, то спадала вона переважно на найбідніших. Заможніших щадили і власти й домініяльні урядники. Коли-ж декого з них таки взяли до війська, то домінія й циркул старали ся відразу під ріжними претекстами або увільнити його зовсім, або виробити відпустку. Супроти того для комірників, халупників і загородників не лишило ся нічо инше, як — або йти служити довгі літа поза границями краю, або втікати перед службою до инших країв, або вкінці... робити себе нездібними каліками...

Про дезерцію селян перед військовою службою на Буковину згадували ми вже висше. Тут додамо ще, що крім на Буковину втікали вони ще до Польщі, де або переходили до закордонних дібр своїх давних доміній, або (головно селяни з західної Галичини) вступали на службу у польське військо.

Окремий розділ у книжці дра Токажа присвячений німецькій кольонізації у Галичині кін. XVIII ст. (Кольонізація, ст. 273—298), головно за пановання цісаря Йосифа II.

Перший кольонізаційний патент видала Марія Тереса дн.

1 жовтня 1774 р. Він дотикав одначе тільки мійської кольонізації (купців і ремісників). Давав кольоністам мійське право, увільняв від цехових оплат і на 6 літ від податків; протестантам позволяв осідати у Львові, Ярославі, Замостю й Заліщиках. Ся мійська кольонізація одначе прибрала була тоді тільки дуже незначні розміри; сільської кольонізації не було зовсім.

На широку скалю почав кольонізаційну політику у Галичині тільки Йосиф II. Він видав дн. 17 вересня 1781 р. новий патент, яким розширював передовсім давний патент терезіанський, позволяючи німецьким ремісникам (не виключаючи й протестантів) осідати по всіх містах і селах Галичини, побільшуючи вільні від податків літа до 10 й увільнюючи кольоністів й їх найстарших синів від військової служби. Дальше вводив патент в жите дві новости: 1) фінансове підперте кольоністів державою і 2) сільську (рільну) кольонізацію. Ремісникам Німцям обіцяно 59 вр. підмоги, ґрунт, вільний через 6 літ від чиншу (1.600 кв. сяжнів), дерево в державних лісів даром, а цеглу й вапно по ціні кошту. Німецьким рільним кольоністам обіцяно: даром — готовий дім, стодола, стайню, господарські знаряди й прилади, ґрунт у дідичне посіданне в 10 вільними літами від податків і чиншів а 6 від панщини, якої заміну на чинші заповіджено відразу.

Вкінці безпосередно перед подорожжю Марґеліка вийшов дн. 14 марта 1783 р. новий патент, — в справі приватної кольонізації.

На як велику скалю почала ся кольонізаційна політика за Йосифа II, показує факт, що в рр. 1782—83 був план спровадити відразу до Галичини 1158 німецьких родин. В тій цілі з'організовано по деяких німецьких містах (Майнц, Франкфурт н. М., Роттенбург) формальні кольонізаційні агенції, які мали займати ся вербованнем кольоністів до Галичини. Крім того оголошено в часописях Йосифинські кольонізаційні патенти, а також видано спеціальні відозви, в яких Галичину представлено просто обіцаним краєм (фунт волового мяса коштує тут: 2—2½ кр., віл: 12—15 зл., корова: 6—7 зл., свиня: 2—3 зл., курка: 6 кр., гуска: 12 кр., качка: 8 кр.) і т. д. Наклики до Галичини знайшли широкий відгос голосовно у надрейнських краях, де людність була досить густа й де соціально-економічні відносини змушували її до еміґрації. Наплив кольоністів був такий великий, що в першій хвилі уряд не знав, де їх розмі-

стити. В р. 1783 був план осадити тільки 1.158 родин, в дійсності прибуло їх значно більше. До мая сього року всіли кольонізаційні урядники відмірити ґрунти тільки для 863 родин, а числили, що до весни 1784 р. осадять іще 248 родин. Ще гірше було зі справою будови домів. В результаті 602 родини знайшлися в чужім краю без даху і без ніяких способів до життя. Кольоністи стали нарікати, грозили поворотом до краю і т. д. Супроти того вийшла конечність — взяти їх на державне удержання. Кольоністів стали розмішувати тим часом по ріжних монастирях, по курних селянських хатах, вкінці по жидівських домах, з яких насильно викидали їх властителів (стягали по кілька жидівських родин, які мали власні доми, до одного) і т. д.; крім того Йосиф II видав наказ, аби кольоністам давати по 2 кр. денно (дїтьом низше 10 літ по 1 кр.) і хлїб.

Дійшло вкінці до того, що вже в 1784 р. сам уряд робить заходи, щоби стримати надмірний приплив кольоністів до Галичини, ограничуючи в першій мірі діяльність еміграційних агентів, а також відсилаючи багато німецьких родин з Галичини до Угорщини.

Яку-ж ціль мав уряд, звертаючи німецьку кольонізаційну струю до Галичини? На се питання подає др. В. Токаж таку відповідь: Хотіли без сумніву осягнути при помочи кольонізації германізаційну ціль... Одначе се не було її виключною метою. Хотіли також піднести число людности, задоволити вимогам популяційної теорії... Дальше кольонізація мала служити до і сподарських цілей: кольоністів хотіли зробити учителями місцевого селянина. Коли вони в якій околиці всіли поширити вживанне навозу, управу бараболь, хмелю, конюшини, ріпаку — то уряд заявляв тоді з ентузіазмом, що тим способом сповняють вони найкраще завдання, яке повірила їм держава. Коли-б кольонізаційними помислами, каже автор, кермувала тільки германізаційна думка, то закладали-б більше великих німецьких сіл, тим часом були то переважно малі села — і тільки в початках кольонізації творили великі осад. Коли тут і там утворено збитий обшар німецьких осад пр. в Новосяндеччині, Бохенщині, Львівщині, Жовківщині й Стрийщині, то виходило се радше з розкладу камеральних дібр й випадкових обставин, чим з обдуманого з гори плану. Взагалі в географії німецьких кольоній трудно дошукати ся якої небудь провідної думки (ст. 275—277).

У п'ятім розділі п. в. Шляхта й положенне більшої земельної власности (ст. 299—330) обговорено відносини

галицької шляхти до нового уряду, уряду до шляхти й подано коротку характеристику стану тогочасної великої земельної посілости.

Які були відносини між галицькою шляхтою й австрійським урядом і навпаки, про се знаємо досить докладно з інших жерел (хоч би навіть з обговорених вже нами попередніх розділів книжки дра Токажа) і згаданий висше розділ не приносить до вяснення сього питання властиве нічого спеціально нового й важного. Тому поминаємо його — а переходимо до характеристики стану великої земельної посілости.

Велика земельна посілість переживала тоді дуже поважну кризу. Причиною її було зменшенне вивозу збіжа (пруські мита), а також спеціально галицькі відносини. Зі справоздань старостів видно, що — з виймком декількох — маїнацькі родини стояли лиш під фінансовим оглядом уже в хвилі окупації; ліпше тримала ся середня шляхта, до якої зачислявано посесорів і заставників. Що тикаєть ся великої рільної господарки, то про її стан говорили старости взагалі менш або більш песимістично. „Трудно сьому — каже автор — по части й дивувати ся. Приходили вони переважно з Чех, де в маїнацьких добрах ведено взірцеву господарку й хотіли мірити такою самою мірою також галицькі відносини; крім сього мало вони може узгляднили цілу ту кризу, яку переходила тоді велика земельна власність. Одначе мали вони також багато рації. Їх увага про те, що шляхоцька господарка онерта включно на традиційних взірцях, на догляді жнив і вивозу збіжа — й є радше господарською рахунковістю, чим господарством — яке лишаєть ся економам і селянїнови, влучали в саму суть річи. В деяких випадках здобували ся вони в своїй оцінці відносин навіть на багато безсторонности“ (ст. 312—313). Те саме треба сказати також що до хову худоби по домїніях (з виймком хову коний, який і давнїйше й за часів Йосифа II стояв дуже високо), а також що до лісової господарки. Головно — до сеї останньої. Були тоді у Галичинї околицї з непроглядними лісами, в яких, не зважаючи на рабункову господарку, не було замітно ніякого убутку (пр. повіти: замойський, томашівський, маріямпольський, частини перемиського, станиславівського, сокальського), були одначе околицї зовсім без лісів, де людиність зимою мусїла падати соломкою (пр. Тернопіль, Збараж, Бережани, частини повітів: перемиського, сокальського, станиславівського й ин.). Головно причинював ся до винищення лісів

т. зв. доміняльний промисл (тартаки, фабрики гонт, дахівок, смоли, вугля, смаровил, деревного попіду, дальше залізни і склянні гуті, порохові млини, папірні й ин.), який концентрував ся власне у східній частині краю. Край такий рабівничій господарці положив до певної міри що-йно лісовий закон з дн. 20 вересня 1783 р.

Окремий розділ у книжці дра Токажа посвячений характеристиці тогочасного стану галицьких міст (VI. Міста, ст. 331—352). Він складаєть ся з отенх підрозділів: 1. Загальні думки властей про причини упадку галицьких міст. 2. Стан галицьких міст в р. 1783. Людність, її занятя, забудованне міст. Поліція. Фонди. 3. Змагання австрійської адміністрації завести по містах лад. Помисли дотично будівляної й огневої поліції. Помисли загального піднесення міст.).

„Думка про піднесенне міст у Галичині — каже др. Токаж, починаючи сей розділ — була одною з тих справ, які австрійській адміністрації справді лежали на серці. Виходило то найперш з політичних зглядів. Витворюючи сильніший міщанський стан, зискувало ся у Галичині союзника проти шляхти, а дальше — евентуальну підпору в германізаційних змаганнях, бо був намір стан сей скріпити стягненням Німців. Одначе кермували ся при тім переважно економічними зглядами. Хотіли створити внутрішній ринок збуту для галицького рільництва, а також промисловий варстат, якого виробити могли би виперти заграничні“ (ст. 331).

Галицькі міста взагалі були — на думку старостів — певного роду аномалією. Найперш — тому, що їх у відношенню до потреб краю було за багато. В 1776 р. начислено у Галичині 311 міст і місточок, коли тим часом в інших австрійських краях, які мали без порівняння більше розвинений промисл і торговлю, було їх дуже мало. Дальше — абсолютна більшість тих міст зовсім не відповідала новочасним понятям про місто, бо їх мешканці жили головно з рільництва. Галицький міщанин — як казав замойський староста Кольмангубер — то якийсь „Zwischending“ між селянином і міщанином. Правдивими міщанами були тільки Жиди. Старости завважали, що галицький селянин був значно більше підприємчивий, рухливий й ощадний, чим міщанин. Сей останній працював менше — але за те більше пив. Взагалі був то найнужденніший стан у Галичині. „Було в тім всім багато вірного — каже др. Токаж — як се потверджував стан міст у хвилі місії Марієліка“.

З галицьких міст — тільки Львів, Ярослав, Перемишль, Самбір, Дрогобич, Броди, Тернопіль, Замость, Збараж, Бучач, Тарнів, Бяла й Підгірє робили вражінне правдивих міст. Львів сподобав ся Австрійцям завдяки своєму гарному положенню й не менш гарному будівляному плянови. За австрійських часів будівляний рух розвинув ся ще більше й місто завдяки податковим пільгам для будуючих, завдяки старанням уряду стало скоро підносити ся з давного упадку. Таке саме вражінне робив також Ярослав, який з початку хотіли навіть зробити столицею краю. За австрійських часів став він зростати дуже скорим темпом, так що вже у хвилі подорожі Марґеліка в ринку і головних улицях мав муровані доми і бруки, а незабаром мали бути також водопроводи. Зростав у нім також дуже скоро промисловий рух (фабрика сукна, фабрика капелюхів й ин.). У гіршім положенню був Перемишль, який тримався тільки завдяки судам, консисторіям і головній дирекції доріг. Став підносити ся тільки під кінець Йосифинської епохи, коли вибруковано тут улиці, переведено два мійські канали й направлено водопроводи. Броди завдяки австрійській пловій політиці підупали в користь сусіднього Радивилова. Підносили ся також Тернопіль Збараж і Бучач, одначе найкращі поступи робив Замость завдяки головно старанням місцевої Ординації. Поза вичисленими більшими містами показувало жите також декілька менших, головно на заході. На сході було їх чим дальше тим менше; в перемиській окр. такими містами були — Дубецко, Динів, Порохник, Красичин, Радимно, звідки висилано на тисячі дукатів річно сїтій до Варшави і Іданьска; дальше у Золочівській окр. — Золочів, Бережани, Скалат, в яких Жиди виробляли вовняні дивани, у львівській — Бібрка, у станиславівській — Кути, Надвірна, у замойській — Тарногород і Щебрешин — були такими промисловими пунктами, головно ткацькими.

Розумієть ся вичислені міста — далеко не всі, які були у Галичині й які переважно жили з шинкування горівкою, лихих ремісел і соли. Ремісники, майже виключно шевці, трактували своє ремісло як побічне занятя, а головними були — ріля або шинкарство. Взагалі-ж — шинків по малих місточках було стільки, що часом число домів було рівне числови шинків. Найбільше в таких малих місточках було Жидів — головно на сході, де вони майже всюди мали чисельну перевагу. Поза тим у всіх тих місточках (головно на їх передмістях) мешкало бо-

гато селян, які мали поле, або халупників і комірників, які жили з зарібків. Що тикаєть ся їх фізіономії, то вони майже нічим не різнили ся від сіл. Рідко де можна було подибати муровані доми, а натомість переважали курні хати, криті соломою; звичайно навіть ратуш був деревляний. Добрих керниць не мав навіть Перемишль і т. д.

Про лиху фінансову господарку міст, навіть більших, говорили ми вже висше. Тут додамо, що ввагалі доходи міст були дуже скромні, які не вистарчали навіть на покритте звичайних видатків. Вони йшли: 1) з пропінації, 2) з мійських ґрунтів, 3) з капіталів (пр. Львів, Белз, Сокаль), 4) з мійської ваги, 5) з оплат ринкових, мостових і т. д. і 6) з міщанської колекти.

Як згадали ми висше, австрійський уряд заняв ся піднесеннем галицьких міст дуже щиро й енергічно. Видав цілий ряд наказів, інструкцій, заборон, які мали привернути до порядку зверхній вигляд сих міст, видав для Львова, Ярослава, Перемишля, Бохні, Велички, Замостя і Бродів огневі закони, будівляні приписи й ин. В 1782 р. губернія зажадала від старостів реляцій про стан галицьких міст, про їх доходи, їх привилеї, а також виказів тих, які заслугують на те, аби ними займатися і т. д. Коли-ж показало ся, що багато з тих заходів лишило ся з вини мійських маїстратів нездійсненими, піднесено в галицьких адміністраційних кругах — обмежити самоуправу міст. Всі старости годили ся в тім, що тільки номінація маїстратів політичними властями, а дальше визначенне їм державної платні й докладна адміністраційна контроля над ними — можуть витворити инші відносини. Пропонували вибрати в кождім циркулі 6—10 міст, які треба би піднести за всяку ціну, а инші лишити їх власній долі. Плянували процеси з домів'ями в імени міст в ціли відібрання від них пропінацій і загарбаних мійських ґрунтів і звороту їх містам, усуненне з тих вибраних міст Жидів і т. д. Всі ті помисли реформ виконано в значній части в дальших літах, а їх результатом було безперечне піднесенне цілого ряду міст.

Дальший розділ — VII-ий — присвячений Жидам (Жидівська справа, ст. 353—369: 1. Думки адміністрації про галицьких Жидів. 2. Терезіанське законодавство в справі Жидів у практиці. Справа відібрання аренд. Помисли реформи). З огляду одначе на се, що про сю справу знаємо досить докладно з инших жерел (пр. J. Buzek, Wpływ polityki żydowskiej rządu austriackiego w latach 1772 do 1788 na wzrost zalu-

dnienia żydowskiego w Galicyi. — Czasopismo prawnicze i ekonomiczne, 1903. Ст. 91—130; рец.: Записки Н. Т. ім. Ш. т. LXII) і що в згаданім розділі нема нічого, що звертало би на себе спеціальну увагу (те, що в жидівських руках була тоді ціла галицька торгівля — експорт, імпорт, деталічне купно, продаж й ин. — що взагалі їх економічна роля в краю була дуже поважною, знане було вже давніше) — поминаємо його, а переходимо до розділу:

VIII-ого — передостаннього — п. з. Церковні відносини (ст. 370—390: 1. Австрійські влади і латинський клер. 2. Австрійські влади й уніятський клер). Для нас спеціально цікаво те, що відносить ся до характеристики тодішнього стану нашої церкви у Галичині, отже 2-ий із наведених підрозділів (ст. 383—390).

„Вже від часів Марії Тереси — починає др. Токаж свій реферат старостинських заміток про наші церковні відносини — вже від початків окупації датували ся певні симпатії австрійського уряду до уніятів — і їх надії на урядове підпертє. Національне питання могло тоді проявити ся тільки в області церковних відносин. З тої точки погляду й акція львівського руського єпископа Льва Шептицького, й прихильне супроти неї становище Марії Тереси — були історичним упередженням пожислу, приписуваного звичайно ір. Стадіонові. Цісарєва, вислухуючи прихильно скарг уніятів на переслідування, яких вони дізнавали наче-б то від латинників, роблячи їм певні — зрештою дрібні — уступки й підсичуючи надії, виробила ірґунт до сього спеціального льоялізму уніятського єпископату й духовенства. Звертав він постійно на себе увагу властей і викликував у них усе певні корисні упередження до сеї церкви, яка з иншого боку разила їх своєю первісністю й демократизмом“.

По такім історіософічним вступі, в яким як очевидний поступ на полі польської історіографії треба занотувати факт пересунення дати й авторства „винаходу Русинів“ із 1848-го року й галицького губернатора ір. Ф. Стадіона на рр. 1772—1780 й цісарєву Марію Тересу, — автор переходить до свого властивого завдання.

Що тикаєть ся галицьких гр. к. єпископів, то про них всіх старости відзивають ся з признаннем. Не дивно, коли пригадаємо, що перемиський єпископ М. Ряло, який причинив ся найбільше до піднесення духовенства своєї дієце-

зії, дістав за свою діяльність навіть похвальний цісарський лист.

За те для низшого гр. к. духовенства мали вони тільки слова безоглядної критики. „Der rusniakische Pop — говорив перемиський староста von Möllern — ist die Dummheit und Unwissenheit selbst“. Один на трицятьох мав які-такі студії, багато з них не вмilo навіть писати. З деякими парохами не можна було просто порозуміти ся, не були вони в спроможі говорити проповідий, учити дітей катехизму й ин. Ціле щасте, говорив староста з Дуклі, що в Галичині нема ніякої пропаганди, пр. протестантизму, бо ті люди не були в стані виказати різниць між своїм віроісповіданням а чужим.

Такий інтелектуальний стан гр. к. світського духовенства був — на думку старостів — результатом того, що висші степені в тій церкві опанували виключно Василіяни й тримали свідомо парохів у темноті (ст. 385). Причинило ся до того також і те, що гр. к. єпископи рідко відбували візитації, й обмежували ся тільки на фінансовім визиску парохів і на триманню їх у незвичайній карности при помочи упокоряючих кар.

Друга аномалія, яка вдарила в очи старостів при обсервованню церковних відносин, се дуже лихе матеріяльне wyposażення гр. к. парохій. Се вражало тим більше, що число тих парохій було досить значне, багато значнійше, як була сього потреба (пр. в такім невеликім місті, яким тоді був Стрий, було 5 парохій, а по вищих ще менших місточках по 3—4; в слабо тоді ще залюдненій Тухольщині кожде село становило окрему парохію і т. д.). Підчас подорожі Мартеліка звертало на себе увагу пр. те, що ґрунтове уposażення гр. к. парохії рівне звичайно ґрунтові двоспряжного селянина, на яким у додатку сидять іще сини і вдови по попередниках, а також церковна служба. Говорили тоді, що гр. к. парох, коли хоче вижити, мусять заставляти церковні чаші, а коли взагалі має який маєток, то тільки через подруже з багатою селянською дочкою. Постійні доходи пароха обчислювали тоді на 100—150 зл. Ся убогість пробивала ся також у деревляних переважно церковцях, оцінених пізнійше рідко коли на 200 злр., в лихих парохіяльних домах, критих соломомою, в убогім церковнім апараті, з якого пізнійше в часі наполеонських війн не було що взяти, як каже автор, на „підкріплення ц. к. скарбу“ і т. д.

Чи-ж дивно, що будучи в такім невідраднім положенню,

гр. к. духовенство старало ся видобути потрібні до життя засоби від свого ще більш убогого селянина? Результатом того були нарікання селян на високі побори, скарги до староств, а навіть самому Мартелікови. Нема ані одного старостинського справоздання, в яким би не було мови про скарги селян на духовенство з причини його високих вимогів. І коли хто — каже автор — причинив ся найбільш до видання голосного т. зв. Йосифинського патенту про церковні побори духовенства взагалі, то без сумніву гр. к. духовенство у Галичині.

Останній — IX-тий — розділ дотикаєть ся тогочасного галицького шкільництва (Шкільництво, ст. 391—398). На сім полі були відносини у Галичині в перших роках пановання Йосифа II такі самі, як і в останніх роках пановання Марії Тереси. Спеціальний шкільний закон для Галичини, над яким вели ся наради у Відні і Львові ще від 1775 р., не був готовий. Що-йно наслідком подорожи Мартеліка й його скарг у сій справі — цісар кавав приспішити роботу коло його викінчення. В 1783 р. уряд — поза нормальною школою у Львові — з'організував уже чотири нові школи (тривіальні й окружні) — в Ярославі, Перемишлі, Кросні й Станиславові. Поза тим народне шкільництво було й на дальше полишене приватній ініціативі, яка належала головно до духовенства. Інтензивніша праця уряду в напрямі піднесення народнього й мійського шкільництва почала ся тільки після подорожі Мартеліка. Що тикаєть см середнього шкільництва, то в р. 1783 було у Галичині вже 17 (5 державних і 12 приватних). Який був суспільний склад учеників у тих школах, показує статистика пр. піярської гімназії у Ряшові (в р. 1782 було: синів шляхти — 28, нешляхти — 430). Одначе галицька адміністрація не радо дивилася на середні школи. Вона казала, що гімназій у Галичині за багато, що вони є „Pflanzschulen der Idioten und Bigotten“, що взагалі для краю була би далеко більша користь, коли-б їх ученики взяли ся за ремесло. Результатом таких поглядів було те, що незабаром число галицьких гімназій зредуковано на 6 й переведено реорганізацію середнього шкільництва взагалі.

IV.

Четверта праця, яка належить до нашого огляду — се В. Шумовського: *Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomeyka 1772—1783.*

Оперта майже виключно на архівних жерелах (архіви: Націоналістичного у Львові, Міністерства внутр. справ і Міністерства Просвіти у Відні), праця ся подає докладну історію санітарних відносин у Галичині в рр. 1772—1783, тим більш інтересну, що до тепер зовсім не тикану, навіть з грубшого, істориками нашого краю. А тим часом пізнання відносин під сим оглядом має велику вагу не тільки для одного історика медицини; ще більш важне воно для дослідника суспільного й культурного життя Галичини кін. XVIII ст., для зрозуміння причин тих численних своїми наворотами й широкими своїми розмірами опустошень, які робили між людністю нашого краю всілякі пошести й хвороби, з чим знов вяжуть ся цілий цикль культурних, часом у високій мірі куріозних пережитків, з якими австрійські власти мали стільки клопоту ще навіть у пол. XIX ст.

Праця д. Шумовского складаєть ся з двох головних частин. У першій (ст. 31—207), яка складаєть ся з 5-тьох розділів, обговорює автор у звязку зі загальною історією Галичини властиву свою тему, отже: 1. Стан Галичини й перші австрійські розпорядження 1772—1773; 2. Медична управа перед заведенням постійного систему 1773—1776; 3. Дискусії над санітарним системом з 1776 р.; 4. Від заведення постійного систему до смерти Крупінського 1776—1783; 5. По смерти Крупінського. У другій (ст. 207—298), зложеної з 4-ох розділів, аналізує медичні писання першого галицького протомедика А. Крупінського й характеризує його як лікаря, отже: 1. Медицина Крупінського; 2. Твори Крупінського; 3. Твори інших авторів; 4. Словарництво. Крім того у спеціальному вступі (ст. 13—30) подає загальний погляд на стан медицини взагалі й санітарних відносин спеціально в 3-тій четвертині XVIII ст. в Австрії й Польщі. Вкінці — коротеньке закінчення (ст. 298—301). До книжки додані оригінальні історичні акти (ст. 302—353), а також виказ літератури, якою користував ся автор й поіменний index. Для нас цікаві — вступ і перша часть, а спеціально її 1-ий розділ, який обговорює санітарний стан Галичини у хвилі її переходу з під Польщі під Австрію.

Публічної охорони здоровля в польській Річі-посполитій зовсім не було. Не було ніякої санітарної власти, не було ані одної відповідної медичної школи. До якого степеня польський уряд показав ся, як каже автор, „nieodolęznum“ (ст. 30) у виконуванию кроків, які забезпечували би мешканцям здоровле,

показує той факт, що в часі вибуху пошести у Польщі сусідні з нею держави були змушені на її пограничу самі розтягати санітарний кордон і не узнавати польських паспортів... Взагалі — санітарні відносини у польській Річи-посполитій мали за границею вже від давна свою вироблену загальну опінію (пор. ст. 32).¹⁾

Який був санітарний стан Галичини у хвилі її переходу під Австрію, се видно досить докладно зі справоздань першого протимедика Галичини дра А. Крупінського, поданих тодішньому галицькому губернаторови Пертенови (передовсім з дн. 21 і 30 мая 1773 р.). Перед під сим оглядом вів, здасть ся, Львів. Вже на початку XVIII ст. місто так далеко пережило ся до упадку, що кількадесять каменяць стояло пустими. В 1766 р. доносили Станиславови Августови, що всі улиці у Львові завалені гноєм, смітем і нехлюйством, що бруки від кільканайцятьох літ зовсім занедбані і що дороги по передмістях у найгіршім стані. Дн. 30 мая 1773 р. Крупінський пише до Пертена так: „Хорі нуждарі, покриті хробаками й брудом, головно ті, які діткнені *lue venerea* і для яких останній вихід — лежати у гною, лишені на гнійниках і на улицах Львова. На галицькім передмістю лежить уже від давна в гною жінка, діткнена тою хворобою, відслонюючи перед перехожими члени в цілі викликання співчутя. Посилав я її два рази до Сестер милосердя, аби приймили її до шпиталю, визначуючи для неї яке небудь приміщення; одначе вони не хотіли сього зробити, говорячи, що не мають відокремленого місця. З тої причини конче потрібно, як небудь запобігти сьому нещастю, бо є постійна небезпека, що вибухнуть найнебезпечніші хвороби“.

Що не инакше, як Львів — каже автор — виглядали менші польські міста, про се не буде ніхто сумнівати ся. В таких відносинах ширили ся дуже скоро різні небезпечні пошести, супроти яких нарід був зовсім безрадним; вдоволяв ся тільки релігійними функціями й вимирав цілими селами й містами. Всіх лікарів у цілім краю було 10, з чого у Львові було 6, а 4 на провінції; головну ролю грали тоді т. зв. цирюлики. Те саме було з апітками. Найбільше мав їх знов

¹⁾ Пор. пр. такий характеристичний *passus* Крупінського у його справозданню: „Хто в інших державах — пише він — складав іспит з тьв, що їде до Польщі, того не екзамінували так остро, як того, хто мав лишити ся на місці“ (Szumowski, op. cit., ст. 53).

таки Львів — 7; поза Львовом було їх у цілій Галичині тільки 9.

В такім стані перейшла Галичина під нову управу.

І Австрія забрала ся відразу до роботи і на сїм полі. Вже в перших тижнях по окупації губернатор Галичини гр. Пертен розпочинає у Львові незалежно від Відня, хоч певно на підставі загальних інструкцій, перші кроки в цілих направи місцевих санітарних відносин. Дн. 22 жовтня 1772 р., отже 6 тижнів по офіційній окупації, а 18 днів по приході Пертена до Львова, наступає номінація дра медицини Фр. von Luz-а мійським і краєвим фізиком, який має між ин. перевести ревізію крамниць, аптек, взагалі розслідити всі дотеперішні надужитя в медичній практиці. Незабаром потім приходить до Галичини ряд нових лікарів і хірургів, як др. А. Крупінський, др. Ставенті, Вальц, Отессер, Кремлер. Рівночасно майже, бо в грудні 1772 р. обдумане на віденським дворі деталічно, що треба зараз таки зробити, аби зарадити найбільшим потребам і бракам Галичини. Цісарева, хоч у перших місяцях не було ще рішенням, чи Галичину має вважати ся сталою австрійською провінцією, чи тільки хвилевою, не щадить державного скарбу, іменує санітарних урядників, уділює безпроцентової позички 3.000 зл. на заложенне аптеки у Величці і т. д. Пів року по окупації виходять нові санітарні приписи¹⁾, з Відня принагляють, аби зачинати у Львові медичні виклади. Дн. 30 мая 1773 р. протомедик Галичини др. Крупінський передає вже в руки губернатора гр. Пертена перший меморіал, в яким підносить найконечніші потреби краю під санітарним оглядом і подає свої проекти; дн. 5 липня с. р. відбуває вже перше засідання краєва санітарна комісія. Дн. 10 вересня 1773 р. губернаторський патент заповідає від 1 жовтня с. р. у Львові безплатні виклади хірургії й акушерства, які мають відбувати ся у двох мовах: польській і німецькій й які стали завязком львівської медичної школи. Заразом поручає віденський уряд Крупінському написати й перекласти цілий ряд лікарських підтучників для загалу, нищить безпощадно лікарське партатство (т. зв. покутних цируликів), розтягає догляд над аптеками, шпиталями і т. д. Вкінці дн. 30 серпня 1775 р. на порученне губернії виготовлює др. Крупінський новий широкий меморіал в справі санітарної організації у Галичині, в яким промовляє за

1) Пор. Edicta et mandata Galiciae... 20 марта 1773 р.

радикальним усуненням бодай найважнійших хиб краю. — Відповідю з боку уряду на сей меморіал було — іменованне дра А. Крупінського в 1776 р. дійсним протомедиком Галичини, а тим самим остаточне відданне в його руки найвисшої санітарної управи краю.

Діяльність дра Крупінського як протомедика Галичини (1776—1783 рр.) принесла дальші корисні зміни в санітарних відносинах нашого краю; тим більше, що у своїх заходах знаходив він усе поперте крайового й центральново уряду. Найперш обмежено дуже значно лікарське партатство численних жидів-цируликів, настановляючи над ними спеціальних жидівських фізиків, а крім того піддаючи їх під нагляд спеціальних хірургічних комітетів, установлених (пат. з дн. 14 вересня 1776 р.) у Львові й кожнім повітовім місті під проводом повітових хірургів. Дальше дн. 17 мая 1777 р. виходить у Львові довго вичікуваний патент, який заводить одностайну аптекарьську таксу. Уряд звертає також увагу на мінеральні жерела в краю (в 1783 р. виходить патент, який зносить дотеперішній монополь продажі мінер. вод, який мали віденські аптекарі, установляє цю від заграничних вод, а вкінці визначає нагороду 3 зол. дукати для того, хто вивезе за границю 100 фляшок крайових мінеральних вод), проєктує коштом 8.000 зл. будову державного дому для цивільних осіб у купелевій стації Склі, видає спеціальні розпорядки в справі боротьби з заразними хоробами, з помором худоби, зі скажениною, видає для людности краю поучення про ратованне топільників і вісильників і т. д. Патент з 14 вересня 1776 р. установив у Львові *collegium medicum* — суроґат півнійшого медичного виділу, до якого належав також нагляд над санітарними порядками в краю й якого президентом і цілою душею був протомедик Крупінський. Згадаймо ще дальші енергічні заходи уряду й Крупінського коло спопуляризованя здобутків тодішньої медицини між людністю при помочи перекладів й ориґінальних праць (одні й другі — в польській мові), підвищення державних видатків на санітарні ціли у Галичині (перед 1776 р. — 8.930 зл. річно, по 1776 р. — коло 25.000 зл.) і т. д., а будемо мати хоч частинне розумінне того, що мусіла зробити Австрія в перших хвилях по окупації, щоби хоч в части привести до ладу санітарні відносини в краю, так дуже занедбанім під сим оглядом давнин польським урядом.

У розгарі одначе сеї енергічної акції др. А. Крупінський

дн. 27 цвітня 1783 р. умирає, а на його місце протомедиком Галичини стає дн. 2 жовтня 1783 р. др. Ф. Мас-Hugh.

*
*
*

Таким способом оглянули ми всі вичислені на початку нові праці по історії Галичини 2-ої пол. XVIII ст. Звернім на них нашу увагу ще раз — загально.

Що тикаєть ся праць кс. В. Хотковського, а спеціально його історії гр. к. церкви у Галичині, то про неї подали ми наші замітки вже вище при її реферованню. Невикористання матеріалів із: Церковного Музея й митроп. капітули у Львові, еп. капітули в Перемишлі, Василянських монастирів у Львові й Жовкві роблять її в першій мірі — неповною й односторонньою. Що віденські архіви мають дуже важні матеріали до історії нашої церкви по переході Галичини під Австрію — се правда; що автор користав з них цілими пригорщами й витягнув з їх пивниць багато незнамого й інтересного — сього також ніхто не заперече. Одначе опирати історію гр. к. церкви на одних тільки віденських архівах (з римських архівів автор користав в тім випадку не багато) — ніяк не можна. Признав се сам автор що до історії рим. кат. церкви у Галичині, при писанню якої, не зважаючи на віденські й римські архіви, користав так багато з архіву рим. кат. еп. капітули у Кракові. Не використав також цілої друкованої вже літератури до історії нашої церкви у Галичині. Коли-б був звернув на неї більшу увагу, тоді не був би брав може в оборону ні митр. Володковича, ні еп. Білянського¹⁾, був би виробив собі може инакший погляд на історію руських еп. капітул²⁾, був би знайшов друковані матеріали (губерн. акти, цілу

¹⁾ Головно сього останнього, який розтратив величезний фонд львівської капітули, зібраний Л. Шептицьким, („habetur authentica manu Canonici Jacobi Bucniowski anno 1798 conscripta specificato substantiae Capituli, nempe: dukatow 35.341, srebr. p. zlot. 236.668, gotowych zlot. p. 2,200.062, kleinotów, zegarkow złotych, srebrnych naczuy, łańcuszkow złotych. Suma: pożyczonych i gotowych zł. polsk. 3,072.508 czyli 768.127 reń. K. M., dukatow 170,694¹/₁₆, dukat po 18 złotych“ — див. М. Малиновскій, Исторична вѣдомость о крылосахъ (капитулахъ) въ восточной церквѣ загално, и о крылосахъ руськихъ въ Галичѣ, потомъ во Львовѣ и въ Перемишли особно — Русскій Сіонъ. Льв. 1877, ст. 34).

²⁾ М. Малиновскій, op. cit., Русскій Сіонъ, 1876—77.

урядову пертракцію й ин.) до спадку по ен. Л. Шептицьким¹⁾, був би довідав ся дечого інтересного про стан низшого і висшого шкільництва у Галичині в рр. 1772—1800 взагалі й руського — спеціально²⁾, про стан гр. к. церкви й гр. к. духовенства у хвилі переходу Галичини під Австрію³⁾, про процес між еп. Л. Шептицьким і Василяними за св. Юрську церкву⁴⁾ і т. д. і т. д. Тоді — може-б „przykre rozczarowanie“, яке принесли авторови „badania dziejów Cerkwi“, було трохи меншим, і може-б не зовсім треба було „zmieniać dotychczasowe wyobrażenia o Rusinach“ і не признавати ся, „że się przez całe życie mylił“ (див. Przedmowa, ст. VII)... Взагалі-ж, які сї признання автора — характеристичні! Історії руської церкви присвятив він у своїм житю багато часу, бо, як сам признаєть ся, навіть латинську дисертацію для промоції в Монастері у Вестфалії (1869 р.) писав про початки церкви на Русі до 1320 р. І на підставі своїх дослідів виробив був він собі певний погляд на неї (позитивний — як виходить з „передмови“), який мав довго — через ціле жите — аж до... перескоку в противний бік — до повного її осуду... Перескок, як бачимо, не малий. Та коли скоки від екстрему до екстрему — річ аномальна у щоденній політиці, то тим більш аномальна вона в серйозних наукових дослідях, яких головними прикметами повинні бути — певність тез і аргументів.

По концепції історії Галичини XVIII ст. взагалі — кс. Хотковський належить, як ми згадали вже на початку, до школи кс. Каліки в часів його т. зв. історичного оптимізму.

Инший характер мають праці двох других польських авторів — проф. краківського університету дра В. Токажа й В. Шумовського.

¹⁾ *ibid.* ²⁾ Ів. Ем. Левицький, Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 (Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку — Збірник іст.-філос. секції Н. Т. ім. Ш. т. V. Львів, 1902); А. С. Петрушевичь, Сводная галичско-русская летопись (1700—1800) і Доополнення і т. д.

³⁾ Матеріяли до історії галицько-руського духовенства в XVIII в. (Збірник іст.-філос. секції Н. Т. ім. Ш. т. V); Др. Ів. Франко, Причинки до історії Галичини в XVIII в. (Записки Н. Т. ім. Ш. т. XXVII) й ин.

⁴⁾ И. Р. Войниловець, Церковь и монастырь св. Юрія у Львовѣ (Дѣло, 1900, чч. 89—121) — статья оперта між ин. на рукоп. актах львів. митроп. капітули й львів. вас. монастиря.

Спеціально-ж — праця проф. Токажа! Хоч оперта виключно на офіційних матеріалах, то цифри й факти, які подають сі матеріали, такі вимовні, що автор не відважився заперечити їм голословно. Що більше! Під їх невідпорним напором і переконуючою силою — він сам у всіх майже важливіших питаннях переходить зовсім отверто на їх сторону, заперечуючи тим самим переважній частині обвинувачень, які кинув був на австрійську господарку у Галичині 2-ої пол. XVIII — 1-ої пол. XIX вв. згаданий кс. Калінка й які раз-у-раз повтаряли й повтаряють за ним сторонники його історичної концепції через цілу 2-гу пол. XIX ст. аж по нинішній день.

Погляди проф. Токажа на ролю австрійської адміністрації кін. XVIII — поч. XIX вв. в економічно-господарськiм життi Галичини, в історії розвою галицьких міст, в боротьбі з пиянством, в заведеннi раціональної рільної господарки, в піднесеннi ремісел і т. д. — зазначували ми при реферованнi його книжки. Тут звернемо ще тільки коротко увагу на відносини автора до найбільш дразливого в польській історіографії питання — до селянської політики австрійського уряду в нашiм краю. „Коли в 1790 р. польська опінія у Галичині — каже він у передмові до розділу: *Polityka włościańska rządu austriackiego* (ст. 191) — звернула ся проти Йосифинського систему, то в його критиці поминено майже зовсім церковні реформи, діткнено тільки легко ієрманізації, сильніше — адміністраційної самоволі, але головнo звернено ся проти фіскалізму і законодавства в селянських справах. Виступлено тоді з горячою обороною селянських відносин, які були у Галичині перед окупацією. Сказано, що нове законодавство й адміністраційна практика розпустили тільки всі соціальні узли, не причиняючись зовсім до поліпшення долі селянина. Той погляд, так гарно сформулований потім Калінкою, втримав ся у нас у відношеннi до тих часів по нинішній день. — Є в нім без сумніву — каже дальше автор — багато слушности, одначе нині не можна приймати його без обмежень. Селянські відносини за часів Річи-посполитої були далекі від тої досконалости, про яку говорили автори брошури п. з. „*Uwagi nad rządem galicyjskim*“. Рішала про них остаточно самоволя шляхти, не в'язана ніякою контролею держави, а також звичай, далекий сам-собою від досконалости, з яким у додатку дуже часто не числили ся за багато.

Коли мова про усунення надужитъ, то без сумніву австрійські часи принесли зміни на ліпше. Остаточно цілий той ряд грошових кар, відбирання права держави, засуджування навіть на тюрму — діткнув винуватців і не допустив до угніту селянина. Сього не можна заперечити. Панщизняні відносини не були іділею і в Галичині, а державна опіка над селянином мусіла мати додатний вплив". — Піднісши всеж таки деякі закиди проти австрійського селянського законодавства (його наглість, адміністратійна практика, певне незрозуміння місцевих відносин), за якими не можна не признати справедливости, автор вкінці говорить таке: „Нема сумніву, що воно було впливом охоти — ослабити шляхту, як той стан, який тоді виключно представляв польскість у Галичині й мало на меті — оперти ся на селянині. Така тактика була тоді правилом в опік.-поліційних державах, була тим більш потрібною на терені заборів. Одначе австрійському урядови не треба було того, щоби витворити в хлопських масах фермент і звернути його проти шляхти. Коли до того дійшло вже тоді, то було то радше результатом ужитих способів, чим свідомої ціли“ (ст. 192).

Поруч з працею дра В. Токажа треба поставити також працю В. Шумовского, яка представляє культурну місію Австрії в нашім краю з иншого боку — з боку її заходів і дбайливости коло народнього здоровля.

І вона також — зі свого боку — розбиває безпощадно історіософію кс. Калїнки.

Хоценьський співанник Левицьких.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Недавно дістала бібліотека Наук. Тов. ім. Шевченка невеличкий співанник, що — як видно з дат — довго був власністю попівської родини Левицьких, а вийшовши від них, перебув доволі довгу вандрівку, поки дістався на нинішнє місце. Мабуть по смерті Левицьких дістався він у руки о. Лаврецького, пароха в Улючи і декана бірчанського; від нього перейшов співанник до його сусіда, тоді сьотрудника в Яблониці Руській, о. Альбіна Федоровича, що помер як парох Бахова. Звідти перейшов на власність о. Кароля Федоровича, декана і пароха в Войславичах у Сокальщині. О. К. Федорович дарував його д. К. Паньківському у Львові, а він передав уже його до бібліотеки.

Співанник почав списувати попович Іван Левицький; титулова картка співанника звучить: *Piesni swieckie pana Jana Lewickiego, parowicza chocońskiego.* Перша сторінка співанника зачинається написом: „*Poczynaia się piesni swieckie u ucieszne ruźne.*“ Потім іде перша пісня: Широке болонейко, — писана латинкою.

Продовжував списувати пісні Михайло Левицький, північний властитель збірничка. Що вони оба списували пісні, на се маємо докази в співаннику, бо їх власноручні підписи. Чи списував їх іще хто инший, сього не знаємо. Вправді почерки пера дуже ріжнородні, але се можна пояснити тим, що оба Левицькі тримали збірничок довгі літа, вписували до нього пісні

в різних часах, отже й почерк їх зміняв ся, Маємо вказівки, що збірничок пробув у родині Левицьких поперх 50 літ і що в тім періоді все щось дописувано до нього. І так: На ст. 137 маємо напис: „Nayswięsza Panno formuy m[o]ię rękę, abym wypisał Syna twego mękę. Koniec. Ad mu . . . . m Deo gloria. Amen. 1777 anno“. На ст. 202 знов та сама формулка і дата: „Anno domini 1802“. А під сподом иншою рукою: „1831-ie, 21 7^{bris}“. Ся сама дата повторяєт ся ще на ст. 54: „Anno domini 1831, dnia 18 Januarii. Michał Lewicki“. На ст. 26 маємо знов дату: „Wypisałem te piesni w roku 1832-ie, 28 kwietnia. Мїхѣйль Левїцкїй, рѣка власна“.

Належить зазначити ще й инші написи, розкидані по збірничку. На ст. 127 маємо підпис: Jan Lewicki, popowicz chocoński. На ст. 132 під пісню доволі вільного змісту дописка: Te piesń nie barzom dobrze wypisał, bom chory był. На ст. 170: Jan Lewicki, popowicz chocoński te piesni pisał, ес. А далі: Bogu w Truycy iedynemu niech bedzie chwala. Amen. І знов формулка: Naysw. Panno і т. д.

Крім того маємо ще декуди проби пера, прим. на ст. 158, де виписані сентенції: Христос рлскю нескѣпнє сладост', терпашє ѡкрѣтнє страсть. Czaplja chuda rybu iada, swinia tłusta u błocie siada. Іякъ врачъ на колачъ без пльга не ѡрєт, так и дѣк некорак без книгъ не ра.... (нечитко). На ст. 164 виписана знов єврейська азбука з назвами: alef, bet і т. д.

Збірничок має кантичковий формат і оправний в шкіру зі старої холяви. Папір у ньому неоднаковий, а декуди вправлені також картки зі старих курєнд, між иншим єпископа Ант. Шептицького, як на ст. 17 та 220. Весь збірник містить у собі 134 неси, з того більшість — польські пісні; руських є 51 і то двоякі; одні зложені церковною мовою (переважно духовні пісні), другі народньою. Писано їх також неоднаково, бо одні кирилицею, другі латинкою. Що до характеристики пісень, то вони дуже різнородні; є тут духовні твори і світські; одні літературного (зглядно штучного) походження, другі народного; одні знані вже з друку — але переважно в відмінних варіантах —, инші недруковані ще ніде; одні з них мають вповні літературну вартість, другі — се лиш верзіфікаторські вправи кандидатів на „піітів“, які одначе, як видно, знаходили собі читача, не вважаючи на всю їх бездарність і цілковиту непоетичність. Цілий збірничок, що представляє собою поетичну антологію, вказує нам також, чим інтересували ся наші предки з кінця XVIII і початку XIX ст., що

належали до тодішніх інтелігентних верств, та яві й до кого та чого були їх симпатії. Не вважаючи на вроджене почуте руськості і елементарної любови до свого, вони підлягали вповні впливам польської шляхетчини і були пересяклі на скрізь її духом. Не диво, що так довго треба було новим поколінням переломлювати ті впливи.

Що до самої місцевости, з якої збірничок походить, то належить сказати, що Хоцень, се маленьке сільце, яке числить ледви 312 душ і належить до парохії в Середнім Великім, перемиської епархії. Почта до нього Ліско. З місцевих метрик можна би певно розвідати ся ближше про властителів збірничка, та на разі вистануть і сі інформації, взяті від о. К. Федоровича.

Зміст сього співанника такий:

1. Piesń pierwsza. Поч. Szerokoie bołoneyko woda zabrała. Текст її друкую низше.

2. Piesń swiecka druga. Поч. Postawlu ia storozeyku o maleykoj chwyły, || Żeby moiey slicznoy damy ynszi ne lubyły. || Oy ty orle, orliczeyku, szco wysoko litasz, || Powicz że mi wsiu prawdoyku, jesły ty tam bywasz. Далі текст пісні польський: Powim ia ci nowineyke smentne, nie wesole i т. д.

3. Piesn trzecia swiecka. Поч. Oy biada ż mi s tym Jasieykom, || Co un stoi pod okenkom.

4. Piesń czwarta swiecka. Поч. Miała babuseyka sztyry diwoyki, jak iałuwoyki; uticho moia, choroszaia. Се варіант пісні, надрукованої також у Я. Головацького (т. II, ст. 480—482, ч. 16).

5. Piesń piąta swiecka. Iszła panna z kościoła, w ogrudeczek skoczyła. Се пісня про покритку, що стратила двоє (або більше) дітей, через що чорти вхопили її живцем до некла. Пор. Етногр. Збірник, т. IX, ст. 126—127, ч. 16—17.

6. Piesń szosta swiecka. Поч. Przyiechali deputaty z woynu, popisali gospody spokoyny.

7. Piesń o Narodzeniu Panskim. Поч. A spis Bartek, Symek, Woytek, Maciek, Walek, Tomek, Kuba, Stachu. Найбільша пісня в співаннику (колядка), що обіймає 9 його сторінок.

8. Нота: Вышняго небесных силъ великій воввода, || Его же по бунтах в небѣ совершенна стала сѧ згода. || Кто яко Богъ, крикнулъ — поклонѣи сѧ, || Мы же вси смиренно молѣи ся; || Той бо ест небѣ и земли творца, || Царствію не имѣѣи конца.

9. Тут подані на цілій сторінці виривки із різних пісень (церковних).

10. Piesń żegnaiaącym się z swiatam. Поч. Żegnam cię, mui świecie wesoly, || Już ide w smiertelne popioły.

11. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Нова радостъ свѣту сѧ завила. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 8—9, ч. 4.

12. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Радѣйте сѧ вси людие, радостъ намъ в неба снадѣе. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 54—56, ч. 30.

13. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Мариѧ дѣва намъ породила, Квѣтовъ райскій пожадний. Пор. В. Гнатюк, Угрорускїи духовнїи виршї. Ст. 143, ч. 104.

14. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Тризмѣйте вси на небеси архангели и ангели.

15. Piesń o Bożym Narodzeniu. Поч. Hey nam, hey. Pastyrzenta niebożęta z fuiarkami, z piszczałkami. Hey nam, hey.

16. Piesń o końcu życia. Поч. Przydzie godzina, a godzina opłakana || , Od wszystkich praktykowana żyjących.

17. Piesń swiecka. Поч. Ach nieszczęśliwe marności swiata. Текст сеї пісні подаю нїше.

Поч. Piesń swiecka mazurska. Поч. O Eliaszu, cny proroku, || Dopomóż mi tego roku, || Bym ia mogła męża dostać, || Nie chciałabym mniszką zostać. Порнографїчна.

19. Пѣснь с. Івана Златоустова. Подобенъ: Straszliwego maiestatu Panie. Поч. Мысль и разум люцкїи не достиже, || Івана златоуста їже. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 352—353, ч. 167.

20. Пѣснь на щѣлованїе ранъ Исуса Христовыхъ. Подобенъ: O Boże wieczny. Поч. Идѣ ко тебѣ Исусе коханий. Текст сеї пісні поданий далї.

21. Пѣснь Рождества Христова. Поч. Гой, гой. Садмо в коло, а весоло заспѣваймо, выкрикаймо. Текст пісні поданий далї.

22. Piesń swiecka. Поч. Żadno stworzenie nie iest tak strapione, || Jako me serce, gdy żalem zranione. Нарїканя пани, що не може жити без кавалера.

23. Пѣснь Рождества Хр. Подобен: W żłobie leży, któż pobieży. Поч. Се славное, предивное чѣдо днесь исполни сѧ.

24. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Страны всего свѣта крикните, вси людїе внешїте.

25. Пѣснь Рождества Хр. Слава бѣди во вышнихъ Бога, || Дѣющемъ благодать многъ.

26. Piesń o zajoncui. Поч. Siedzi sobie pod miedzą zaiąc, || Swemi uszkami ruchowaiąc.

27. Mazurska. Поч. Idzie chłop z miasta podpiwszy sobie, || Płataią mu się nożyska obie.

28. Piesń o niestateczney młodzi. Поч. Niebu by się młode lata prawie równały, || Gdyby się w swym nieodmiennym statku chowały.

29. Piesń o Narodzeniu Pańskim. Поч. Pasterze mili, coście widzieli? || Widzieliśmy maleńkiego Jezusa narodzonego.

30. Колядка в початком: Pastuszkowie, bracia mili, || Gdzieści na ten czas chodzili.

31. Piesń swiecka. Поч. Zawsze żyje w tęskności, zawsze lamentuie, || Nie mam szczęścia do ciebie, choć nieraz probuie. Порнографічна.

32. Пѣснь на Рождество Хр. Поч. Христось сѧ съ панны раждаєть, || Богъ чловекомъ сѧ ставаєть.

33. Piesń swiecka. Поч. Wesola ia, wiosna będzie, wesolyi ludzie wszędzie.

34. Колядка в початком: Z wesoloscią i radoscią anieli spiwają, || Wzbiwszy głosy pod niebiosa Jezusa witają.

35. Пісня в початком: Та орав музик пры дорози. Текст поданий далі.

36. Пісня, в якій прикаауєть ся музикантови грати на ріжні лади. Поч. Ray rum, ray rum. Zagray że mi po nimiecku. Така сама пісня знана також в нашій мові. Співають її звичайно по весілях у Київщині.

37. Пісня на Воведенію. Поч. Wostrubite, wosklyknite, mater careru sozowite (вам. proslawite). Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 214—216, ч. 105.

38. Пісня на Воскресенію Хр. Поч. Sotorzestwuyte wsy kupno nuni. Пор. Богогласникъ, 1888, ст. 121—123, ч. 61.

39. Piesń o Panu Iezusie. Поч. Będąc przestraszony przezornym widokiem, || Że się Bóg swojej smierci lęka.

40. Piesń o Panu Iezusie. Поч. Iezus zraniony, na me duszne rany || Tak wiele razy już medyk doznany.

41. Żołyńska. (Пісня про Петруся). Поч. Czy czuwałyste o takoy nowyni. Текст поданий далі.

42. Piesń swiecka. Поч. Hey Marysiu, Marysiek, Boga się nie boisz. Текст поданий далі.

43. Piesń druga [swiecka]. Поч. Dotąd szczęśliwy wiek moiey doli, || Puki nie znało serce swuwoli.

44. Пісня про убіство в любови. Поч. Hey dobranoc, hey dobranoc, szczęśliwa godzino. Текст поданий далі.

45. Piesń swiecka. Поч. Nie mogę się rezyłwować, komu więcej aplaudować. Текст поданий далі.

46. Piesń swiecka. Поч. O iak piękna twoia zrzienica Iunonie podobna.

47. Piesń swiecka. Поч. Pókiż boginie swemi pieszczoty będziesz mię martwiła.

48. Мауурська пісня. Поч. А іа тыз Mazur bardzo bogaty, || Swięć się na mnie przesliczne saty.

49. Piesń huzarska. Поч. Там за gurami, там за lasami, || Tancowała dziewczynouka z husarami. Текст надрукований далі.

50. Tablica Pitagoresowa... Krótkie opisanie, jako się według tablice rządzić ma. (Текст і колесо).

51. Piesń swiatowa (про Сербина). Поч. Niedaleko od Krakowa czarnieie sia czarna rola. Текст поданий далі.

52. Pisń kozacka. Поч. Maty syna wyprawiała w daleku krainu. Текст поданий далі.

53. Piesń o Narodzeniu Pańskim. Поч. Przybieżeli tak sliczne anieli, || Wszyscy w bieli, złote piurka mieli.

54. Piesń do nayswię[t]szej Panny za dusze w czyscu męki cierpiące. Поч. Przez czyscowe upalenia, || Którzy znoszą przewinienia.

55. Piesń o naysw. Pannie szkaplerza świętego. Поч. Witay, Pani, my poddani do nog padamy.

56. Пісня діточа про ваяця. Поч. Siedział pod miedzą zaiąc, || Swoie ząbkie klapowaiąc.

57. Пісня в насмішках над Мауурами. Поч. Mazurkowie bracia mili, || Kiedy sie w karcmie popili. Текст поданий далі.

58. Piesń przypominaiąca wczesne przygotowanie na śmierć. Поч. Postrzesz się w rozumie obrany, co się twemu oku podoba.

59. Пісня на Воведеніє Богородиці. Поч. Архієреє Захаріє, приїми дѣвницѣ, трилѣтню юницѣ. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 205—208, ч. 101.

60. Piesń o boskiey opatrności. Поч. Ach nieskonczony Boże w swey dobroci.

61. Пѣснь Ісуса Зборовскаго. Поч. Милосердѣйшій Богъ пресвѣтѣйшій в єдиноѣ словѣ, || Все прибѣгайте, главы скланяйте в градѣ Зборовѣ.

62. Пѣснь Рождества Христова. Поч. Видѣвъ Богъ, видѣвъ Творецъ, що миръ погибаетъ. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 9—11, ч. 5.

63. Piesń o nayswiętszey Pannie Maryi. Поч. Z oney strony polia, iasnieie sia zoria, || Przechodzi sie sliczna panna z anielskiego dwora. Текст надрукований далі.

64. Пѣснь ѿ любви невѣсцкой к молодому. Поч. Сѣюжь та на угородѣ та пегрѣшечкѣ. Текст надрукований далі.

65. Piesń o Narodzeniu Pańskym. Поч. Wołasz taty, spiewasz maty, spiy że spiy moy Iezuniu.

66. Piesń swiatowa. Поч. Na nebesnoy hori, preswiatoy sobori, alyluia. Текст поданий далі.
67. Двостих: Iak rybom wolne morze, a ptak gdzie chce, liata, || Tak mądrymu fortuna w każdym kącie swiata.
68. Piesń o zaiącu. Поч. Siedzi sobie zaiąc pod miedzą, || A myśliwy o nim nie wiedzą.
69. Piesn o Maćku. Поч. Iechał Macik bes wieś droga. Текст надрукований далі.
70. Piesn swiatowa. Поч. Mam liata, dorosłego wonsa, || Tylko mie w tym natura konsa. Журба парубка, що не знає, який стан обі-брати собі.
71. Піснь Богъ Гѣтцъ небесномъ. Поч. Все тѣ хоры, ангель дворы Христе славятъ. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 142—143, ч. 72.
72. Піснь о чловѣкѣ мѣзерномъ. Поч. Чловече мѣзерный, естес порох земный. Текст надрукований далі.
73. Піснь свѣцкаѣ. Поч. Гѣй якъ серцѣ не вѣдити, || Кого люблю, не видѣти. Текст надрукований нязше.
74. Piesń swiatowa kawalerska. Поч. Czy pamiętasz ty złodzieiu, coś mię obiecował, || Gdyś w stodole na słomie ze mną noc nocował. Порнографічна.
75. Piesń swiatowa ucieszna. Поч. Prosił panny za wroty, || By mu dała za złoty || Konia postawić. Порнографічна.
76. Piesń Tywrowska. Поч. Tecite wsy brady u wesu, yzbranyie wsia luku, caryie, właduku.
77. Піснь страстемъ Христовымъ. Поч. Не сплю же ѣ цѣлу ночь да встанѣ ранейко. Текст надрукований нязше.
78. Piesń swiecka. Поч. Siedzi panna w okeneyku jak rużowy kwiat, || Zapłakała czarne oczka, zminil iey sie swiat.
79. Piesń albo wymówka męża z żoną. Поч. Czym ia oszalał, czy zaszedł w głowe, || Żem w dom sprowadził złe białogłowe.
80. Piesń swiecka. Поч. Wesołe ptaszki bu[ja]ją po dębie, || A ja nieszczęсна odieżdżam ciebie.
81. Konfederacka. Поч. Wszystko wszy ziedli, a reszty gnidy. Порнографічна.
82. Piesń o kochaniu. Поч. Oy żale się, żale, przed tobą, mui panie, || Że zła nadgroda za szcyre kochanie.
83. Та piesń może się spiwać podczas komplementuw. Поч. Usty nie wymówię, a sercem nie powim || Powziętey miłości ku tobie.
84. Широко розповюднена пісня з початком: Wdzieję ja żupan, wdzieje ja kontusz, szablę przyraszę.

85. Panińska miłość. Поч. Okrutny tyranie wszelakiej piękności, || Czemu nie wierzysz mojej życzliwości? — Bo ją ni masz. (Пісня в відповідях).

86. Odpowiedź damy. Поч. Kto uparty sobie w żarty miłości zwykł obracać.

87. Piesń o Bożym Narodzeniu. Поч. Pasli pastyrze woły. || U zieloney dębrowy.

88. Piesń swiatowa. Поч. Już na opak swiat idzie, a nic mie nie przydzie.

89. Пѣснь ѿ чудовномъ образѣ Зарваницком. Поч. З емпѣровъ горныхъ Богъ самъ являет, || Оу Зарваници чуды сіясть. Пор. В. Гнатюк, Угроруські духовні вірші, ст. 187—189, ч. 148.

90. Piesń o Najswieńszej Pannie w Rohozeńskom obrazie. Поч. Побѣдила до скръхи сердечной, кто та видѣвъ болеснѣ || В роковенскомъ образѣ Царпцѣ чудотворнѣ небеснѣ.

91. Пѣснь сватомъ Стефанѣ. Поч. Страданіє мученика Стефана выхваляймо, || Во киввалѣхъ доброголасныхъ пѣснь емѣ восклицаймо. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 388—89, ч. 184.

92. Пѣснь сватой мученици Варварѣ. Поч. Предстателницѣ ѿ смертной годинѣ Варварѣ сватѣ восхвалимѣ. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 357—359, ч. 169.

93. Колядка, интересна тим, що в ній виступають перед Христом представителі різних племен (Русин, Москаль, Ковак, Поляк, Мазур, Німець, Угрин, Подоляк, Циган). Поч. Do nog twoich upadamy, się zniżamy.

94. Piesń o marności swiata. Поч. Przeżywszy szczęście, losy płakać musze, || Ieżelim cie kochał, kochałem cię z dusze.

95. Piesń druga tymże tonem, z alfabetu. (Парубок бажаючи ожени́ти ся, переходить різні кандидатки поазбучно — Anna, Barbara, Cecylia, Dorota і т. д. — але жадна не подобаєть ся йому.) Поч. Nie chcąc swego wotum mienić, || Trzebaby mnie się ożenić.

96. Колядка в початком: Oto tak ziawienie, leży Bóg na sienie.

97. Po moskiewsku. Двостих: Chrystos sia narodył: Chwalu jemu dat'! || Herod sia zasmutył: Ieb....a mu mat'.

98—101. Чотири повіншованя польські на Різдво.

102. Любовна пісня в початком: Hey kto kocha potajemnie, || Znaczu niby nadaremnie.

103. Любовна пісня в початком: Hey co za profikt w kochaniu || Nie mieć żadney nadgrody.

105. Пісня про Мазура. Поч. Nasz Mazurek iak ogurek, || W tańcu razny ma kosturek.

105. Любовна пісня: Поч. Tiaszkaia rzecz lubyty, || A w odlehlösty żyty. Текст надрукований нижше.

106. Любовна пісня літературного складання, як і попередна. Поч. Nechaj naborodyt nebo twoi trudy. Текст надрукований нижше.

107. Пісня нещасного. Поч. Hej nieszczaslywy, szczo ia dumaiu, || Swoju dolu proklypaiu. Пор. Записки, т. 88, ст. 155, ч. 3.

108. Во мѣсто киноника зсopшимъ. Поч. Ісусе Царю помниши, || Іїко за мѧ плоть носиши.

109. Пісня на Покров Богородиці. Поч. Błahowistyte dneś radość wsemu mygu. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 200—201, ч. 98.

110. O św. Antonim piesń. Перемазана і подана далі під ч. 115.

111. Piesń o św. Iózefie. Поч. Ia was sercem kocham całym, || I w miłosci chce bydz stałym.

112. Piesń o P. Jezusie. Поч. Przybądź, moy Iesu, niech z swiata zbęde.

113. Woskresenyiu Chrystowu. Поч. Weselo kryknite, || Chrysta woskressza chwalyte.

114. Пісня до Христа. Поч. O Chryste caru jedyny, || Ahncze Bożyi bez wyny.

115. Piesń o św. Antonim. Поч. Iak byś powinna boska opatrności, || Bydź pochwalona od okoliczności.

116. Думки про марність світа. Поч. Długosz mi fortuna błakać się pozwolisz w niepomyslney swiata krainie.

117. Пісня про ловця і дівчину. Поч. Poiechał na łowy || W zielone dąbrowy.

118. Piesń o Narodzeniu Pańskim. Поч. Pasterzy pasli swoy trzod na przelogu, || Ali anieli spiewaią chwałę Bogu.

119. Пѣснь Пресв. Богородици. Поч. Возбранной Дѣво мати, причина благодати. Пор. Богогласникъ, 1886, ст. 229—230, ч. 112.

120. Михаилъ пѣснь. Поч. Михаиле гетмане зжасный, || Над всіх сватых ты естес прекрасныі.

121. Самборска. Поч. Возиграйте дѣбровы, || Іїви бо сѧ Самборови || Источникъ воды живиѧ, || Мати Христова Мариѧ.

122. Piesń o Niemcu. Поч. Ach ia nieszczęśliwa, suż ia uczyniła. || Żem ia Niemca szoldre k sobie przywabiła.

123. З пісні під ч. 42. подані чотири перші стрічки і дві остатні.

124. Пѣснь скраинскаѧ. Поч. Иде ковакъ в Украйны. Текст надрукований нижше.

125. Любовна пісня в початком: Ой лѣтала голубойка по Украйнѣ. Текст надрукований нижше.

126. Любовна пісня в початком: Дѣвчинойко красна, || Где войны пасла? Текст надрукований нижше.

127. Piesń, kedy z panną młodą wybiraia się. Поч. Оу dziewczyno, kochanież moie, || Іуż ci nie pomoże plakanie twoie.

128. Wołanie z czystca do nas żyjących. Поч. Więzień w czystcu zatrzymany || Na Iezusa prosi rany.

129. Nota. Фрагмент із пісні в початком: Pryimy caru syie bla-hodaru.

130. П'єснь семаж свѣцка. Поч. Ишовъ медвѣдь через поле, мало го гѣси не зѣли. Письмо сеї пісні так вплиняло, що її не можна цілу відчитати. Варіант її пор. Я. Головацький, Нар. п'єсни Гал. и Угор. Русь, т. II, ст. 131, ч. 95.

131. Piesń osma swiecka. Поч. Pamiętasz, złodzieiu, coś mi obie-cował, || Gdysъ w stodole na słomie ze mną noc nocował? Відміна пісні в під ч. 74.

132. Piesń dziewiąta swiecka. Поч. A gdzieś ty poiedziesz, Ia-sieyку kochany?

133. Piesń swiecka dziesiąta. Поч. Seykewyczu moie serce, żytny kołosoуку. Текст надрукований нижше.

134. Piesń swiecka. Поч. Оу Iystoуkom dorożeyka pryраła. Текст надрукований нижше.

Дам тепер вибір інтересніших пісень збірничка, руських і польських, які подадуть найліпше його характеристику й оцінку. Публікація як найбільшого числа таких пісень потрібна не лише для пізнання їх поетичної й артистичної вартости, але й тому, що через те зможемо усталити бодай приближно час їх повстаня, що для кожного історика літератури має не малу вагу.

1.

П'єснь Рождества Христова.

Гой, гой! Сядмо вколо, а весело
Засп'їваймо, выкрикаймо

Бога нарожденна,
В наслахъ положенна.

Гой, гой! Панна сына повиваєт
И панною перебуваєт;

Слѣчная Діянна
Мати єсть и панна.

Гой, гой! Архангели со ангели,
Херѣвими в серафими

Покють п'єснь новсю,
Ємѣ трисвятсю.

Гой, гой! Слава во вышнихъ поюще,
На земли мир глаголюще:

Богъ вродил ся нынѣ,
Лежить во лскинѣ.

Гой, гой! Старый Іїцю, тобѣ за
[працю

Добрый хлопча, ты молодче,
Знаєшь ты дороґѣ,

Провадь насъ ко Богѣ.

Гой, гой! Влѣзь на звышку, ски-
[ни кышку!

Маѣмъ в хаты даєт знати,

Що южъ ѡтговѣв ся,
Христос народил ся.
Гой, гой! Свѣдонки горѣлонки
Напіймо сѧ, спѣшѣмо сѧ:
Пришолъ Богъ из неба,
Витати го треба.
Гой, гой! Пастыріе, як звѣріе,
Старым пѣтем вси з вертепом
Бѣгнѣт к Вифлѣмѣмъ,
К ѡтрочатку томѣ.
Гой, гой! Поприбѣгали, полѣгали
Близко Бога у порога,
Там вси спочивали,
Бога враз витали.
Гой, гой! Чем сѧ бавишъ, мой
[товаришъ?
Хочеш пити, весел быти,
Тилко сѧ встыдаешъ,
Що грошій нѣ мавшъ.
Гой, гой! Дай горѣлки из барилки,
А ты Грицѣ дай склѧницѣ:
Напіймо сѧ медѣ,
Бєгъ грошій, такъ ледѣ.
Гой, гой! Йй заправды люблю
[завѣзды
Ййко маткѣ подостаткѣ
У корчмѣ сѣдѣти,
Коли естѣ що пити.
Гой, гой! Милый Миню, возми
[дыню,
А ты Мацку неси качку,
Лєгомину майте
И Бога витайте.
Гой, гой! Нѣно Дацкѣ, печи качкѣ,
А ты Стецкѣ мели гречкѣ,
Наваримо смѣкѣ,
Дамо Богѣ штѣкѣ.
Гой, гой! Сѣтъ у теты макортеты,
Хоч ѡкрасти, ѡген класти,
А печи ѡплаткы,
До Божои маткы.

Гой, гой! Ъ дорогѣ по пирогѣ,
ЃуСИФОВИ по кнышови,
Маріи дѣвици
Зєсите мѣхъ пшеницѣ.
Гой, гой! В моеи мамы сѣт у гѧмѣ
Дѣѣ сорочки з манкетами:
Треба еднѣ взѧти,
Бога повивати.
Гой, гой! В еи дочок пѧт соро-
[чокъ,
А ѣ сына естѣ едина:
Голомѣ ходити,
А Бога повити.
Гой, гой! Милый Кѣба, лѣзѣ на
[дѣба,
А ты Барткѣ возми карткѣ:
Ъ дѣды заграйте,
Бога величайте.
Гой, гой! Ставши в ножок, клич-
[мо в рожок,
Ты Матѣю соловѣю:
Заграйте дитѧти,
Що лежить з быдлати.
Гой, гой! Панна стоить, бо сѧ
[боить,
А ѣ Стаха нѣмѧш страха:
К Богѣ пристѣпаешъ,
На сопѣлкѣ граешъ.
Гой, гой! Кривый Хома сѣдѣв дома,
Завстыдав сѧ, що забавил сѧ
При кѣлах штылгати,
Бога привитати.
Гой, гой! Триє цари дают дари,
А мы вѣрѣ за ѡфѣрѣ
И надѣю маймо,
В любви сѧ кохаймо.
Гой, гой! Теперѣ Богѣ покло-
[нѣм сѧ,
А потом к немѣ спѣшѣм сѧ,
Бы насѣ Богъ до неба
Впровадил, где треба.

Гой, гой! НѣкомѸ тов не вадит,
 Кого Богъ в небо впровадит:
 От початкѸ свѣта
 Не познае лѣта.

Гой, гой! Кто не хочет пива пити,
 Той негодень в корчмѣ сѣдѣти:
 А мы піймо нывѣ
 В щасливой годивѣ.

2.

Пѣснь на ѡцѣлованіе ранъ Ісусъ Христовыхъ.

ИдѸ ко тебѣ Ісусе коханий,
 Ѣцѣловати тѣла твоего раны,
 Не так, як Юда, котрый лобзаніем
 Был тебѣ, Христе, на смерт преданіем.

ИдѸ ко тебѣ в сердцем и ѡстнами,
 А гды бым возмогъ с ты[ми] афектами
 Оуцѣловати тя, як пресвята
 Пречиста мати у слезах тонѸщам.

ИдѸ ко тебѣ, нех же ты цѣлѸю,
 Бо ты, мой пане, праведно милѸю
 Праведным сердцем, болше як сам себе,
 Не ѡтдал' же ми, нех ѡсыгнѸ тебе.

ЦѣлѸю правѸ, Христе, твою рѸкѸ,
 Быс ми не ѡтдал на вѣчнѸю мѸкѸ;
 ЦѣлѸю ораз лѣвѸ рѸкѸ твою,
 Быс хтѣл збавити грѣшнѸ дѸшѸ мою.

ЦѣлѸю раны пресвятого бока,
 Не дай на згѸбѸ страшнаго винокѸ.
 ЦѣлѸю правѸ ногѸ твою, Христе,
 Нех сердце слезы лѣвет ѡпочисте.

ЦѣлѸю лѣвѸ ногѸ твою, пане,
 Нех сѸ юш конец злости моеї стане.
 ЦѣлѸю древо креста пресвятого,
 ЦѣлѸю слѣды гробѸ камѸнаго.

ЦѣлѸю, Боже, зраненое тѣло,
 Желе ты ѡбравил, их жалѸю сѣло.
 ЖалѸю, пане, дла щирої милости,
 ЗмилѸй ся, змилѸй, ѡтнѸсть грѣховѸ злости.

3.

Піснь страсем Христовимъ.

Не спляю же а цѣлѣ ночь да встанѣ ранейко,
 На Бога моего раны погляну смѣтнейко;
 Рѣчейки его, ноги пробили
 И кров з водою з боку сточили:
 Лѣйте са слезойки!

А якъ то бѣда — лютра за сѣсѣда
 Блиско себе маєт, еще поглядаєт
 Сѣчейками милейкими,
 Словейками щирейкими
 Рай нѣ обѣцѣєтъ.

Возрѣвши болезню мати распятого
 Тя сына и Бога найшкоханшого,
 Ани стерпѣти ѿт жалю може,
 Икъсю болѣзи на крестѣ, Боже,
 Сѣт Жидов терпѣл ес.

Не знаю, що творят безѣмне жидовство,
 Выполнит са в той час все мое божество:
 И пекло само все са потрасет
 И народ вшыток назад са вернет
 До роскоши небесной.

Востань грѣшна дѣше, не рыдай и не плач!
 Идет царь небесный из горных палац;
 И тебе з собов обѣцалъ взати,
 Тилко приказалъ грѣхов престати,
 Вѣчне з ним бѣдешъ жити.

4.

Pieśń swiatowa.

Na nebesnoy hori,
 Preswiatoy sobori — alyluia!
 Swiatyi sia sobrały,
 Wsy praznykowaly
 Z wosduchamy newydymy
 Y anheły cherowymy — hospody pomyluy.
 Wseho swita batko.
 Trapezy poratk[o] — alyluia!

Zasiły ostatki
 S caramy, s proroki;
 Po pod stiny swiaszenyki,
 Kolo pieca muczeny[ki] — hospody pomyłuy.

Petro z aposto[ly]
 Sidiat poza stoły — ałyłuia!
 Pred stolom władyki,
 W kutach pustelnyki,
 Na prepieczku mołodyci,
 Podla nych stoiat diwycy — hospody pomyłuy.

Nykołay na[s]z czesnyy
 Wziaw sia do poczesny — ałyłuia!
 Propyw do Ywana, —
 Nachyływszy zbanu;
 Kryknuw welmy na Parasku,
 By podała z medom flaszkou — hospody pomyłuy.

Kłyचे Stec: Yhnate!
 Zdorow pane brate — ałyłuia!
 Fedor-Fetko [d] Wasyłyia:
 Pyi do mene, budu y ia — hospody pomyłuy.

A Petro yz P[r]oockom
 Pyły wyszniak horczkom — ałyłuia!
 Olexa z Sawkoiu,
 Medok pyły konowkoiu;
 Pantyłymon [z] Kiryszakom
 Podpywały sobi zbankom — hospody pomyłuy.

Syonskiie doczki
 Zahrały w skrypoczki — ałyłuia!
 Na cymbalach Hrycko,
 H woboie Hawryłko;
 Seńko kłyचे wziawszy dutki,
 Hryc pesczałku wziawszy w ruki — hospody pomyłuy.

A Dawyda cara
 Podpoila Sara — ałyłuia!
 Hryc wziaw w dutki hraty,
 Hopki wytynaty;
 Olexycha pleszcze w ruki,
 Potskakuie do respuki — hospody pomyłuy.

Salamona kniazia
 Podpoila Pazia — alyluia!
 Ywry też [z] Soneiu
 Tamował sercem ieiu — hospody pomyłuy.

A Mychayło w tubu
 Kryknuw na wsiu hubu — alyluia!
 Hodi, hodi homonity,
 Czas do domu tay pi(u)ty — amу́, amу́,
 Spywaiuczy: Hospody pomyłuy.

Ся пісня безперечно дяківського походження. Паралельні пісні до неї надруковані у Я. Головацького: Народ. івсьни Галицкой и Угор. Руси, т. II, ст. 497—501, ч. 6—7.

5.

Пѣснь ѿ члѣвкѣ мѣзерноч.

Чловече мѣзерный,
 Єстєсь порох земный;
 На що сѧ надѣєшь,
 Же вродѣ пієкнѣ мѣєшь?
 Не дѣфай на вродѣ,
 Бо поидєшь до гробѣ,
 Анѣ на богатєтво,
 Бо то єсть все хрѣацтво;
 Нѣ в сребро, нѣ в злато,
 Бо то все єсть блато;
 Анѣ в славѣ свою,
 Не возємєшь єи з собою;
 Нѣ в шаты дорогіє,
 Бо тоє прѣдко згнїє;
 Нѣ в гербѣ, нѣ в бѣвалѣ,¹⁾
 Нѣ марности свѣта славѣ.
 ☩ чловече марный,
 Где твой живот славный?
 Во смєрдѣшом гробѣ,
 Завєє спомни собѣ.
 Покис вживал свѣта,
 Грѣшноє тратил лѣта,
 Не знал єсь ѿ смєрти,

Же треба смєрти;
 Дѣфал єє в зброю свою,
 Нѣбы с ким до побѣю;
 Дѣфал єє в скарбы свои,
 ☩ то днєє куж не твоє,
 А куж треба гнїти
 И в пеклѣ горѣти.
 Восплачи сѧ ревнє,
 Быс был в небѣ певнє.
 Єще проси Бога,
 Бы к немѣ дорога,
 Бы схотѣл прїѣти,
 А не памѣтати
 На всѣ нашѣ злости
 И непоцтєвности.
 ☩ ѿтцє и сынє.
 Во трѣнци єдинє!
 Прїєми дѣшѣ мою
 До вѣчнаго покою,
 Там где свѣтѣхъ лики
 В небѣ сѣт на вѣки
 Со ѿтцєм и сынѣмъ,
 Во трѣнци єдиной.

¹⁾ Булаву.

У Я. Головацького: Народ. пісні Галиц. и Угор. Руси, т. II, ст. 569—571, ч. 10, надрукована пісня, в якій початок (перші три строфи) сходять ся в початком нашої пісні, але дальша частина взята з окремої пісні, що зачинаєть ся словами: „Фалшивая юность, зрадлива фортуна“. Пор. В. Гнатюк, Угроруські духовні вірші, ч. 74 і 223.

6.

Піснь свѣцкал.

Ї якъ серцѣ не нѣдити,
Кого люблю, не видѣти;
Кого мысль моя кохаєт,
Серце во мнѣ змѣвѣает.

Великал серцѣ тѣга,
Гды не виджѣ свого дрѣга;
Рада бым з ним говорити,
Бѣдѣт люде нас сѣдити.

Їчи видѣт и не плачѣт сѣ,
Не встыдѣт сѣ, не встыжѣдѣт сѣ:
Ахъ горе, горе, болѣзнь моя,
Проливаю слезы своѣ.

Лѣчше было не знати сѣ,
Ниж любивши ростати сѣ;
Лѣчше было не счинати,
Ниж любивши перестати.

Течет вода по долині,
Широкий листъ на галині¹⁾;
С ким люблю сѣ, обнимѣ сѣ
И к миломѣ пригорнѣ сѣ.

И к миломѣ, і миленкомѣ,
К его личкѣ бѣлейкомѣ;
Запрѣгайте конѣ в санки,
Поидеме до коханки.

Приехали пред ворота,
Выйшла мила крашша злота;
Приехали на пре[д] дворѣ,
Выйшла мила длѣ ровжовы.

Ї де жиєшь, перебуваш,
Мене молодѣ забывашъ?
Ї я жию край Дѣнаю,
Тебе, серце, споминаю.

У Я. Головацького: Народ. пісні Галиц. и Угор. Руси, т. I, ст. 302—303, ч. 121 передрукована ся пісня зі збірника Вацлава з Олеська (ст. 321), але вона містить лише перші чотири строфи.

7.

Szyrokoie bołoneyko woda zabrała,
Lubyw że ia diwczynoyku, ona ne znała.

{ Оу žal nepomału,
Lubyw ia tia, diwcza z mału,
Ludem ne sobi.
Оу žal mini bude,
Koły iey wozmut lude,
Moia ne bude.²⁾

¹⁾ Має бути: калині.

²⁾ Сей приспів повторяєть ся по кождих двох стрічках.

Lubyw że ia diwczynoyku, ona ne znała,
 Wkupyw ia iey ponczoszeyki, ona ne brała.
 Lubyw że ia diwczynoyku, ona ne znała,
 Wkupyw ia iey czerewiczky, ona ne brała
 Lubyw że ia diwczynoyku, ona ne znała,
 Wkupyw ia iey spodnyczeyky, ona ne wzięła.
 A u polu kyrnyczeyka zarublennaia,
 Oy już moia diwczynoyka zamowlennaia.
 A u polu kyrnyczeyka zamulennaia,
 Oy już moia diwczynoyka zuruczenaia.
 A u polu kernyczeyka, dwa żurawli piut,
 Oy już moiu diwczynoyku do slubu wedut.
 A u polu kyrnyczeyka, dwa ptaszeyky piut,
 Oy już moiu diwczynoyku ot slubu wedut.
 Jeden wede za ruczeyku, a druhomu žal,
 Tretemu sia serce kraie, szco iey ta ne wzięw.
 Czetwerty stoit w okeneyku, iak rużowy kwit,
 Zapłakaw sy czorny oczka, aż sia zminył swit.
 Postawlu ia kernyczeyku na swoim dwori,
 Aczey pryde diwczynoyka po wodu ko mni.
 Posadżu ia ta wyszenku na swoim dwori,
 Aczey pryde diwczynoyka na wyszni ko mni.

Отсю пісню надрукував уже Я. Головацький у „Гал. народ. п'є-
 нях“ аж у двох варіантах, але оба вони супроти тексту нашого спі-
 ванника представляють лише фрагменти. Перший варіант (т. III, ст. 420,
 ч. 172) має стрічку 1—2 співанника і половину (тристрічкову) рефрену
 та стр. 13—14, отже дві строфи; другий (т. III, ст. 133, ч. 2) має також
 дві строфи, які відповідають стр. 13—14 і 17—18 (хоч не повсім на-
 кривають ся). Дальші стрічки сього варіанта належать до иншої пісні.

8.

Ta oraw muzyk pry dorozii¹⁾
 Ta zawisyw torbu na berezi.
 Ta jedna diwka torbu wkrała,
 Ta na berezi zawisyła.
 Ta iey maty tay sprachala:
 Ta de ty, doniu, noczowała?

Noczowała ja [z] szkolarami
 Ta pod czornymy baranamy.
 Ta bołyt mene tay serdeyko,
 Ta bołyt mene tay y dusza,
 Ta szczo postilka tay chorosza.

¹⁾ По кожній стрічці співаєть ся: Гей, гей! і повтараєть ся чо-
 тирь остатні склади стрічки.

9.

Żołyńska.

Czy czuwałyste o takoy nowyni,
 Że zahubleno mołodcia w Żołyni?
 Za iednu paniu, szczo muža mała,
 Że nerownoho sobi pokochała.
 Kochała ieho bez try czwerty roku,
 Wziaw on od pana z rus[z]nyci po boku.
 Staw sia Petrunio u pana prochaty:
 Racz mia, panoyku, żytiom darowaty!
 Zradyłeś pana, pokochałeś paniu,
 Wpałeś mi w ruki, iako łys u jamu.
 Ia iey ne kochaw, sama mia kochała,
 Po piat raz na deń po mia prysyłała,
 Za szestym razem sama prychała,
 Wirnyi słuhy sprowadyły pana.
 Wziały, zwiazały y kynuły w wodu:
 Na-sz tobi, Petruniu, za twoiu urodu.
 Kynuły w wodu w weczer w subotu,
 Welmożna pani derła sia po płotu.
 Kryknuła potym hołosom do neba:
 Myłoserdny Boże, czoho im szczy treba?
 Hey słuhyż moi, słuhy wirneykyi,
 Budteż wy myni teper priazneykyi.
 Ta dayteż znaty do matuni ieho,
 Nechay szukaie synoyka swoieho.
 Hey stała sia tam meży ludny rada,
 Szukała ieho żołyńska hromada.
 Szukały ieho czerez dwi nedili,
 Nykomu toho wpadku ne powily.
 Y znaszly ieho w umańskoy hranycy,
 Postawily ieho w żołyńskoy ulicy,
 Ta dały pani czerez popa znaty,
 Czy bude welmożna tiło nawydżaty?
 Hey wiała na sia żupan synuseykyi,
 Zawyla hołowu w rubczyk tonuseykyi.
 Brnuła wodamy, hustymy lozamy,
 Obmywała bil[i] łyczka drobnymy slezamy.
 Szytu spodnyczku po pas zamaczała,
 Bilyi nożeyky o kamiń sz[cz]ybała.

W sobotu bez den dzwonoyky hrały,
 W nedilu pry służbi tiło pochowały.
 Ni otec, ni maty Petrunia chowała,
 Sama welmożna czerwony sypała.
 Ta było znaty ta po perszom razi,
 Że pani w atlasach, a ty w farmazi.
 Welmożna pani bude isty, pyty,
 A ty, Petruniu, hudesz w zemły hnyty.

Ся пісня має вже свою літературу і коли вона в нас повстала (у Стрийщині), то цікаво буде зазначити, що вона вже перейшла до Білорусів. Пор. Я. Головацький, Народ. п'єсни Галиц. и Угор. Руси, т. I, ст. 62—64, ч. 20. — П. Чубинський, Труды, т. V, ст. 1068—1071, ч. 204—205. — Зоря (львівська), 1880 (пісня і переказ про Петруса та його вбійство). — Z. Rokossowska, Pieśni z Jurkowszczyzny (Zbiór wiad. do antr. kr., т. VII, 3), ст. 171—172, ч. 11. — С. Малевичъ, Бѣлорус. народ. п'єсни (Сборникъ Акад. Наукъ, т. 82). Ст. 54—55, ч. 16.

10.

Pisń kozacka.

Maty syna wyprawiała w daleku krainu:
 Oy id(ż) że ty, moy synoyku, w szczaslywu hodynu.
 Tecze riczka newelyczka tay prolywaiet sia:
 Ide kozak na Wkrainu, wszystkim kłaniaiet sia.
 Kłaniaiet sia otcu, matei, wszytkoy rodynoyci:
 Ne dayte tu zahynuty moiey diwczynoyci.
 Maty moja stareykaia, na woini zahynu,
 Prymyż moiū diwczynoyku za rodnu ditynu.
 Oy schoż by to, moy synoyku, za hodyna nastała,
 Żeby czudża diwczynoyka za rodnu zostala.
 Iedna hora wysokaia, a druhaia nyska,
 Iedna myła dalekaia, a druhaia blyska.
 Oy ja tuiū dalekuiū kaminiom zameczu,
 Oy do toy blyżekoy sokolom poleczu.
 Sywyi hołub, sywyi hołub, hołuboyka sywsza,
 Myłyi mini otec, maty, diwczynoyka mylsza.
 Bo yz otcem, matinoykow hrichu nabawlu sia,
 Z diwczynoykow lahu spaty, ne nahoworu sia.
 A u polu żyto, żyto, tam kozaka wbyto,
 Czorneykoiū żaloboiū łyczeyko nakryto.
 Oy ta wyszła diwczynoyka tay pożałowała,
 Oy odkryła żaloboyku tay pocilowała.

Ся пісня зложена з фрагментів інших пісень і не представляє ніякої заокругленої цілості. Вона може послужити доказом, що вже сто літ тому навад „вигибали“ народні пісні і з ними творило ся те саме, що й нині.

11.

Піснь ѿ любви невѣсцкои к молодомѣ.

Свѣжъ я на ѿгородѣ та петрѣшечкѣ, за ѿгородом та чорнѣшечкѣ,
 Полюж я на ѿгородѣ та петрушечкѣ, за ѿгородом та чорнѣшечкѣ ;
 И рѣжъ я на ѿгородѣ та петрѣшечку, за ѿгородом та чорнѣшечкѣ.
 Рѣжѣжъ я молодомѣ та каплѣн тлѣстыи, а старомѣ та кочан канѣсты.
 Варюж я молодомѣ та каплѣнъ тлѣстыи, а старомѣ та кочан грысти.
 Даюж я молодомѣ на полѣмискѣ, а старомѣ на тарелискѣ.
 Стелюж я мододомѣ та периночкѣ, а старомѣ та вереточку.
 Лѣжѣжъ я к молодомѣ та ѿченками, а к старомѣ та плеченками.
 И сплюж я молодого ѿбѣмаючи, а старого ѿпыхаючи.
 Бѣдѣжъ я молодого та цѣлѣючи, а старого поштѣрѣючи.

В сій пісні оброблена та сама тема, що в гаївці п. н. „Чому ді-дусь не женить ся“, лише иншим способом.

12.

Піснь украинскаѣ.

Иде козакъ з Украины,
 Подмываѣи гречны панны.
 Ой так, моѣ голѣбойко, такъ.¹⁾
 Скоро паниѣ выпросили,
 До кариты посадили;
 Ис кариты высадили,
 До избы ей впровадили.
 Было паниѣ велии дивно,
 Же в издебцѣ барзо зимно.
 Висит ланцѣхъ на коморѣ,
 Нема быдла на ѿборѣ.
 Гуна сѣ зафрасовала,
 Же фортезна в него мала:
 Продай, вашец', злоты пасы,
 Повыкѣпѣи (ѡ)боры, лѣсы;
 Икже ѡно пекѣи бѣде,
 Коли свой лѣе в домѣ бѣде.

Продай, вашец', злоте чепце,
 Повыкѣпѣи сивы жребце;
 Икже ѡно пекѣи бѣде,
 Коли коник в домѣ бѣде.
 Продай, вашец', злоты чѣбы,
 Повыкѣпѣи волю, плѣгы;
 Икже ѡно пекѣи бѣде,
 Коли свой плѣгъ в полю бѣде.
 Продай, вашец', тоты манели,
 А возми сѣ до кѣдели;
 Икже ѡно пекѣи буде,
 Коли імосц' прѣсти бѣде.
 Продай, вашец', рѣкавички,
 А возми сѣ до терлички;
 Икже ѡно стройно бѣде,
 Коли імосц' терти бѣде.
 Ик сѣ матка довѣдала,

¹⁾ Сей прислів повторяеть ся по кожій другій стрічці.

Ажъ ѡ сто миль приїхала :
 А гдѣжь твої, зїенцю, слѣгы,
 Щоє приїжджал, так и дрѣгы ?
 Слѣгы были намаваны,
 Ковѣ были пощичаны.
 Ид же, матко, без соромѣ,

Возми си дѣвча до домѣ.
 Ът иенес взалѣ, яко зорѣ,
 А мѣ давашь самодорѣ.
 . . . . .
 Решта мѣ сѣ що зостане,
 Вкѣплю си клѣчь на хованіе.

13.

Ъй лѣтала голубойка по Украинѣ,
 Ъй ронила¹⁾ сиве пѣрѣ по долиниѣ;
 Не так тѣжко томѣ пѣрю лѣтати по долиниѣ.
 Ък мѣ тѣжко сиротонцѣ ѣ чѣжинѣ.
 Ходить голубѣ по злици та гѣркаеть²⁾,
 А своєи голубойки та шѣкаеть.
 Ъй ци спиш, мое сердце, да ци не спиш,
 Чем ты во мнов, сердце мое, не говориш ?
 Ък ѣ маю, сердце мое, говорити,
 Лежит нелюб на рѣченках, бѣде бити.
 Ъй ѡтсун сѣ, сердце мое, ѡт нелюба,
 Забу его з тѣга лѣка, так голубѣ.
 Ъй ци забієш, сердце мое, ци не забієш,
 Тилко ты мѣ, сердце мое, жалю знайдеш.
 Цокын ѡтца, цокын матерѣ и родинѣ,
 Вандрѣй зо мнов, сердце мое, на Украинѣ.
 На Украинѣ шѣка рыба из шафраном,
 Вѣдеш жити за козаком, так за па[ном].
 А ѣ Пол'щи шѣка рыба из водою,
 Вѣдеш жити за Полѣком из бѣдою.

Паралелі: Waclaw z Oleska, Pieśni pol. i rus. ludu galic., ст. 391—392, ч. 247.

14.

Дѣвчинойко красна,
 Гдѣ волойкы пасла ?
 За горою при долиниѣ,
 Там травойка росла.
 Дѣвчинойко мол,
 Да ци волѣ твоѣ,
 Скажиж мнѣ всю правдойкѣ,
 Ци бѣдешь ты мол ?

Заказала мати
 Правдойкѣ сказати,
 Заказала нелюба
 З милым розмовлати.
 Ъй пѣдѣ ѣ, пѣдѣ,
 Гдѣ мене прошено,
 Заковтаю, запѣкаю,
 Щобы ѡтворено.

1) В оригіналі: ранила. 2) В ориг.: горкаеть.

Вышла дѣвчинойка
 И рѣчейкѣ дала:
 Витай, витай, мой милейкій,
 Давномъ та чекала.
 Чекалам, чекала
 Годинѣ з вечера,
 Не могламъ сам дочекати,
 Пошламъ сама спати.
 Коничейкѣ сивый,
 Бѣдь же мѣ щесливый,
 Занесь до дѣвчины.
 До той чернобрывой.
 Ой сама а, сама,
 Пшеничейкѣ жала:
 Прийдѣ до домоикѣ,
 Не маш дома пана.
 Не маш пана в домѣ,
 Слѣгы же потомѣ,

Дала бы а, дала,
 Але не машѣ комѣ.
 Бодай тоты рѣки
 Травкою заросли,
 Що моего милейкого
 За Дѣнай занесли.
 Бодай тоты чолны
 Огнемъ погорѣли,
 Що моего милейкого
 За Дѣнай заплыли.
 Ой гаюж мой, гаю,
 Зеленойкій гаю,
 Кохавши сам, любивши сам —
 Розстати сам маю.
 Ой гаюж мой, гаю,
 Зелена лѣщино,
 Любиш мене, не покыш же,
 Хороша дѣвчино.

15.

Seykewyczu, moie serce, żytny kołosojku,
 Ne poznałam po stanoczku, [a] po hołosojku.
 Y na mene, y na tebe newynnaia sława,
 Mowiat lude, Seykewyczu, zem s tobow stoiała,
 A ia s tobow ne stoiała, ai nocz noczowała.
 Oy litala zazuleyka popud nebesamy,
 Zapłakala diwczynoyka troma hołosamy.
 Oy litala zazuleyka ta mowyla: kuku!
 Poday, poday Seykewyczu, skroś okeyce ruku.
 Podala hy ia ty obi strocha pochodywszy,
 A swojeho mołodoho spaty położywszy.
 Staraia cerkowcia, nowaia dzwunnycia,
 Prydy, prydy Seykewyczu, jak zyide zornycia.
 Kuryła sia dorożeyka y hay zeleneyki,
 Kuryw iey pan Seykewicz konem woroneykym.
 Ne tak mi žal dorożeyky, szco sia zakuryła,
 Oy iak mi žal diwczynoyky, szco sia zażuryła.
 Ne żury sia, diwczynoyko, w tu(c)hu ne wdaway sia,
 Za czotyry nedileyki mene spodiway sia.
 Wydyt mi sia ne żuru sia, w tu(c)hu ne wdaiu sia,

Oy iak wyidu na ulycu, ot witrु wwalu sia.
 A u polу kyrnyczeyka, zoloty . . . . (не чтко),
 [Tam] diwczyna wody brała, mini obiciała.
 Oy dayże mi, diwczynko, szos mi obiciała,
 Koło toi kyrnyczeyky, hdes wodycu brała.
 Oy ysczy ia ne dawala, borony mia Boże,
 Ieno tobi chozczu daty, dopomoży Boże.
 Wandrowały szkolarczyky z tureckoy szkoły,
 Napysały na papery da czornoy browy.

16.

Tiaszkaia ricz lubyty,
 A w odlehlостy żyty;
 Skažu prawdu nenarokom,
 Hodyna sia stane rokom
 Terpiaczy wzdychania,
 Szczo swoho kochania
 Ne wyžu.

Hey koły bym toie znaw,
 Kochania bym perestaw,
 A to ne pomirkowaw sia,
 W diwczynoyci zakochaw sia.
 Tiaszko perestaty,
 Ny isty, ny spaty
 Ne mohu.

Własni iak bym zwiazany
 Od diwczyny kochanoy,
 Kotra mene znewołyła,
 Koły mini tak mowyla:
 Ia tebe kochaiu,
 Ia tobi spryjaju
 Wirneyko.

Woliw bym ia umyraty,
 Nysz takuiu postradaty,
 Kotra była zyczlywoiu,
 Boday była zdorowuju;
 Boże uwelyczay,
 Mene z neiu zwinczay,
 Proszu tia.

17.

Nechay nahorodyt nebo twoi trudy
 Y tiaszkaho serca wzdychania,
 Kotoryi dla mene ponosyt zawsiudy
 Szczyroi myłosty kochania.
 Ia tobi wirnym sercem zpryiała,
 Pokym w swobodі swoiey hulala
 Y druhaho wirnaho ne mala.

A teper nam myłost rуky iuż zwiazala
 Czerez poprysiahy y sluby
 Tomu, ktoromu wirnem slubowala
 W pari prowadyty inkluby.
 Ne znaiu, czym by tobi platyty,
 Chyba wdiacznością nadhorodyty
 Za twoi prychylny starania.

Nechay że za toie Hospod swoi dary
 Zływaiet z neba wysokosty,
 By powinszowały pomyslnoi pary,
 Powinszowały w znaiomosty.
 Znaty, szczo boska sudyła wola,
 Czy tyż to moia taka nedola,
 Szczo mnia twoia pryiazń mynuła ?

A któż mini tuiu stratu nahorodyt,
 Kotoru ia bidny ponoszu,
 Sły ne Boh, kotoryi ludy w pari zwodyt,
 Dast on mini inszu choroszu.
 Hey znaiu ia ieho sudy,
 Welyczat że on-ludy,
 Ia w nem maiu nadiiu.

Ne dbaiu o stratu, kotra ne wernet sia,
 Choczay iest czoho żalowaty,
 A komu Boch sudyt, nechay dostanet sia,
 Ia ne budu po ney plakaty.
 Iest taia ieszcze na switi,
 Szczo zo mnoiu maiet żyty,
 Iak mi ieho sudy pozwolat.

Ne budu nykoły z Bohom sia spriczaty,
 On o mni zawsze pamiat maiet,
 Na ieho to woły, iak daty, tak wziaty,
 Nech sia nykt z Bohom ne spriczaiet.
 Weselo wsiudy żyiet,
 Chociaz ieho sercem ymiiet,
 A zawsze w potisi zostaiet.

18.

Pieśń o Nayśw. Pannie Maryi.

Z oney strony polia
 Iasnieie sia zoria;
 Przechodzi sie sliczna panna
 Z anielskiego dwora.

W ogrudeczku była,
 Trzy wianeczki wiła:
 Pirszyi wianek Iezusowi
 Na głowke włożyła.

W drugim wianku chodzi,
 Gdy Iezusa rodzi;
 Trzeci wianek niestracony,
 Bo sie synem godzi.

Wziela go za rączke,
 Prowadzi na łączke
 Y urwała slicznyi kwiatek,
 Dawała mu w rączke.

Na łące usiadszy,
Kwiatczkow narawwszy,
Wiie wianek Iezusowi,
Lzami sie zaliawszy.

A ten wianek będzie
Od złych Żydow startyi,

A ia matka nieszczęśliwa
Pod twym krzyżem bolesciwa,
[będę strapiona.

Czy skłonisz głoweyke,
Czy podasz rączeyke:
Weyrzyi, Iezu, maliusięki
Na twoie mateyke.

19.

Pieśń swiecka.

Ach nieszczęśliwe marności swiata,
Już upłynęły me młode lata!
Ten nie kawaler, co bez oręża,
A jam nie pani, gdy nie mam męża.
Anim ja pani, anim ja wdowa,
Już upłynęło lat mych połowa:
Jam nieszczęśliwa, żem przebierała,
Marniem się swiatu oszukać dała.
Była fortuna, liczne dukaty,
Któż się odważy na stare gnaty?
Bo w młodym wieku każdy ci służy
Do lat dwudziestu, nie będzie dłuży.
Przestrzegam siostry i grzeczne damy,
Jeżli was nie chcą, zwabiajcie samy.
Niech wam Bóg szczęści, daj wam to Boże,
Chwytajcie męża, jak która może.

20.

Pieśń swiecka.

Hey Marysiu, Marysieyku, Boga się nie boisz,
Widziałem cię przez okienko z Barnadynem stoisz.
Nie długoż ia z Barnadynem stała,
Tylkom iemu gałazeczkę rozmarynu dała.
Hey puyde ia na skargę y do gwardyiana,
Co ty chodzisz, Marysieyku, do Dominikana.
Zaprosił cię xiądz farski do swey izdebeczki:
Napiymy się, Marysieyku, cukrowey wuteczki.
Iezowit cię też zaprasza na swoje porcyie,
Żebyś miała, Marysieyku, z nim kaferęcyię.
A Trynitarz zawsze, Maryś, do ciebie się stawil,

Karmaliła swoim kosztem piękny szkapler sprawił!
 Kapucyan choć też stary, przyciska do siebie:
 Kochay że mię, Marysiekę, będziesz prędko w niebie.
 A Pawlini częstochowscy o cię zazdrościli,
 A Markowie y z dudkami za to się pobili,
 Na co Kasiu-ście do kata za mąż wyprawili.
 Benedykcie, a wy wszyscy, pobłogosławili,
 Obarłani cię poznali, chodzili po parze,
 Skoro wyszli, zaraz przyszli y Missyonarze.
 Czy do ciebie, Marysiekę, swoy interes mieli,
 Obaczyli iaki kolor ku twey rubney bieli.
 Bakalarze z studentami zawsze przychodzili,
 Do Marysi o pułnocy oknem ułazili.
 Bazylian do cię kłania, rad pohoworyty,
 Czernec prosyt: Chody, waszeć, ne hudu bawyty.
 Hey przyszed pop yz daleka, lecz go odprawiono:
 Nie dla ciebie, popie chłopie, Marysiu zrobiono.
 Oy Marysiu ta kochanież moje.
 Byway zdrowa, a pamiętay na wzdychanie moje.

21.

Pieśń świecka.

Nie mogę się rezyłwować,
 Komu więcej aplaudować;
 Konkuretow barzo wiele,
 Każdy pod noszki się sciele,
 Każdy rad by mnie.

Ieden piękny y bogaty,
 Wszystkiego ma dość intraty;
 Tylko do kochania twardy,
 Bo nadęty, pyszny, hardy,
 Żyie zuchwale.

Drugi piękny, urodliwy,
 Tylko do mnie nieszczęśliwy;
 Sama nie wiem, co takiego,
 So mnie odtrąca od niego,
 Nie wiem co czynić.

Trzeci pijak, szalałwiła,
 Pić y hulać rzecz mu miła;
 Upiwszy się, bardzo głupi,
 Kto chce, to go wylupi,
 Każdy go biie.

Czwartý żołnirz doświadczony
 Y w komendzie zasłużony;
 Wiele gada, nie nagada²⁾,
 A iam go słuhać nie rada,
 Bidny muy świecie.

Piąty dobry organista
 Y rozmowa w niego czysta
 Y maister sztuk do choru,
 Tylko nic niema honoru,
 Nie kce y tego.

¹⁾ В оригіналі: нienada.

Szusty dobry komanista,
 A przeczytać nie wi lista,
 Bo się, widze, z kużdym biie,
 A fortuna iego ginie:
     Y mnie by zniszczył.

Siudmy siwiec bardzo stary,
 Co dzień mu trzeba na mary;
 Po staremu trupem trąci,
 Nie miałabym takiej chęci
     Puść za starego.

Osmu bardzo kordyiaka
 Y fortuna ladaiaka;
 Impetyczny ten kawaler,
 Oprocz duszy, nie wart taler:
     Niech go nie widze.

Dziewiąty zaś kiepskiey mowy,
 Iak u prosty białogłowy;
 Sam się stawi, honoruie,
 Ia iego nie akceptuie
     Wielkiego chwasty.

Dziesiąty zaś natarczywy
 Y dla mnie nie iest zyczliwy;
 Nie będzie u mnie dziedziczył,
 Bo by w garnek krupy liczył
     Y mnie by zmorzył.

Подібна пісня, де дівчина перекидає женихів і нарешті аж за де-сятого децидуєть ся вийти, є і в нас. Пор. Я. Головацький, Народ. пісні Галиц. и Угор. Русн, т. III, ст. 472—474, ч. 4.

22.

Hey dobra noc, hey dobra noc, szczęśliwa godzino,
 Ktorędy mi się powracasz, najmilsza dziefczyno?
 Hey widziałem grzeczne damę w kościele klęczącą:
 Y pacierze nie muwilem na nią się patrzący.
 Gdybym tak myślał o Bogu, iak dziefczyno w tobie,
 Iuż bym dawno świętym został, krolował bym w niebie.
 Rayskie iapko, co na wrotach, struża potrzebuje:
 Trudno tego iuż rozłączyć, kto z kim respektuje.
 Wiele kropel iest u morzu, ile gwiazd na niebie,
 Ciężko mi żyć, grzeczna damo, na swiecie bez ciebie.
 Przysniło się grzeczney damie na łusku leżącej,
 Niby Jasio iuż utonął przez morze płynący.
 Hey utonął, hey utonął, lecz chusteczku zgubił:
 To dla ciebie, serce Kasiu, żem cię szczyrze lubił.
 Hey skoczyła grzeczna dama z łuska bialeykiego:
 Ni masz mego Jasiunieyka, serca kochanego!
 Hey dla Boga, hey dla Boga, dla Boga żywego,
 W poszrod morża tonącego mieczem przebitego.
 Hey skoczyła grzeczna dama z brzegu wysokiego,
 Hey wyiela ostry miecz z boku Jasiowego.

Hey wyieła, hey wyieła, sama się przebiła:
 To dla ciebie, serce Jasiu, żem ci szczyra była.
 Nie wi oyciec, ani matka o naszej przygodzie:
 Popłynęło dwoje luda, iako lod po wodzie.

Паралелі: Waclaw z Oleska, Pieśni pol. i rus. ludu galicyj. Ст. 281, ч. 100 і ст. 461, ч. 354. — Żeg. Pauli, Pieśni ludu pol. Ст. 94—95, ч. 7.

23.

Tam za gurami, tam za lasami
 Tancowała dziefczynoyka z husarami.
 Niechay skacze, niechay tańcuie,
 Wera(m) Boże ona tego pożałuie.
 Wpadła z wyszni, widzielismi,
 Rozdarła si farbanine, zszywalismi.
 Ieden zszywał, drugi trzymał,
 A trzeci nieboraczek na nio kiwał.
 Poszed po nią ociec y mać:
 Pudźże, dziefcze, do domu spać.
 Hey nie puiđe, idzcie sami,
 Bo ia będę tańcowała z huzarami.
 A na łące żulte kwiecie:
 Kołysała dziefczynoyka małe dziecie.
 Kołysała, zapłakała:
 Czego iam się wera(m) Boże doczekała!
 Dzieciątęyka maleykiego,
 Iak rąbeczek białęklego.
 Hey nie puyde, bo sie boje,
 Zagubiłam teraz klucze od pokoju.

Ся пісня надрукована також у Ж. Павлі, Piesni ludu polsk. w Galicyi, ст. 161, ч. 4, але в дуже скороченім виді, бо має лише чотири двострічкові строфки. Словаки знають її також. Пор. P. Šafařík, Pjnsně swetské lidu slow. w Uhřich, I, ст. 47, ч. 14. — Пор. також мої: Етногр. Мат. з угор. Руси, т. III, ст. 225—226, ч. 300—301.

24.

Piesń swiatowa.

Niedaleko od Krakowa
 Czarnieje sia czarna rola:
 Nie orana, ani siana,
 Chodzi po niey grzeczna panna.
 Wije wianki z macierzanki,
 Tak wsze wijają panienki.

Przyszed do niey cny mlodzieniec:
 Day mie, panno, z ieden wieniec.
 Ja by tobie y dwa dała,
 Gdybym sie brata nie bała.
 Idź do sadu wyszniowego
 Złapać węża zielonego;
 Postaw że go u piwnicy,
 Namocz że go u sklanicy;
 Namocz że go w czarney pisze,
 Dla bracyecka mego — dusze.
 Bracyecko idzie ys pola:
 Day mi piwa, sioostro moja.
 Oy dam ja ci tego piwa,
 Nie pileś go, jako żywo.
 Pan brat pije, s konia leci:
 Pamiętay, sioostro, na dzieci.
 W ten czas będę pamiętała,
 Jak ja będę swoje miała.
 Strulaś brata, strula bys mie,
 Oy nie puydziesz, panno, za mie.
 Ani brata, ni dworaka,
 Choć bys poszła za żebraka.

Отся пісня дуже популярна не лише в нас (під назвою Сербина), але і в інших народів. Про неї написав окрему статтю проф. М. Сумцов, пор. Київ. Старина, 1893, ч. 11. Варіанти її дивні: Я. Головацький, Народ. п'єсни, т. I, ст. 206—209 і II, ст. 582 (5 вар.). — П. Чубинський, Труды, т. V, ст. 481. — Закревський, Старосвіт. Бандур., I, ст. 54—55, ч. 69. — О. Kolberg, Pokucie, II, ст. 52—54. — С. Neumann, Mat. etn. z Pliskowa (Zbiór wiad., т. VIII, 3), ст. 169. — В. Popowski, Piesni ludu ruskiego (Zbiór wiad., т. VIII, 3), ст. 8, ч. 8. — А. Petrow, Lud ziemi Dobrzyńskiej (Zbiór wiad., т. II), ст. 73—74, ч. 81. — Ciszewski, Lud z okolic Sławkowa (Zbiór wiad., т. X), ст. 294—295, ч. 209. — О. Kolberg, Lud, I, 8 (32 варіанти). S. III, N. 24; S. IV, N. 212—213; XII, 406—411; XVI, 475. — А. Соболевський, Великор. п'єсни, т. I, N. 134—140. — Шейнъ, Великоруссъ, ст. 216—219, ч. 821—829. — Шейнъ, Бѣлорус. народ. п'єсни (1874), ст. 234—235, ч. 409. — J. Erben, České P. 417, 478. — Štreckelj, Slov. pesmi, т. I, ст. 229—231, ч. 156—158. — Fr. Kuhač, Južno-slov. nar. por., т. III, ст. 930—931. — Миладимовци, Болгарські пісні, ст. 363, ч. 262. — Nesselmann, Litauische Volkslieder, N. 330. — О. Kolberg, Pieśni ludu litewsk. (Zbiór wiad., т. III, ст. 208—209). — Porembo-wicz, Pieśni ludowe, ст. 135.

25.

Mazurkowie bracia mili,
 Kiedy sie w karczmie popili
 J tak do sieble muwili :
 Gdybyśmi powiedzieli,
 Jaki my rodziny mieli !
 Łup, łup, łup, benc, benc, benc,
 łup, łup, łup, łup.¹⁾

Jednegośmy oycza mieli
 Y tego nam utopili ;
 Y to dobrze uczynili,
 Bo wsze w karczmie piał
 Y z ludzmi sie biiał.

Jedne jeśmi matke mieli
 Y te nam yspalili ;
 Y to dobrze uczynili :
 Szła z dymem do nieba,
 Bo tego potrzeba.

Jedne jeśmi ciotke mieli,
 Także y te udawili ;
 Y to dobrze uczynili :
 W nocy pić wołała,
 Spać nam nie dawała.

Jednegośmi szwagra mieli
 Y tego także ubili ;

Y to dobrze uczynili :
 Bo po nocy chodził
 Y niewiasty zwodził.

Jednegośmi brata mieli
 Y tego nam uwiesili ;
 Y to dobrze uczynili :
 Pod wysoką gurą,
 Pod iedną figurą.

Siostra także jedna była
 Y ta nam sie skozaczyła ;
 Y to dobrze uczyniła :
 Wesoła nowina,
 Powiła nam syna.

Jedne jesmi swinke miell,
 Także y te nam zabili ;
 Y dobrze to uczynili :
 Po ogrodach chodziła,
 Szkode ludziom robiła,

Był to piesek płatkowaty,
 Co dozirał naszey chaty ;
 Posed do miasteczka,
 Zdybał zlego clecka.

26.

Piesń o Maćku.

Iechał Macik bez wleś drogą,
 Kaśka za nim kci-kci nogą :
 Maćku stuy ! Maćku stuy !
 Poczekay, nie miniy domek muy.

Maciek sie tysz rozgniewawszy,
 Swoie dzieci zostawiwszy,
 Pojechał, nie czekał y minoł :
 Boday noge wywinoł.

Kaśka sie tysz rozgniewała,
 Dzieci oknem wyrzucała
 Na błoto łopato ;
 Tam do licha za tato !

Gdy sie Macik z drogy powrucil,
 Dzieci z błota powywluczyl :
 A to co ? Hey dla Boga
 Day batoga, zonka liedaco.

¹⁾ Сей приспів повторять ся по кожій строфі.

27.¹⁾

Oy lystoykom dorozeyka pryłała,
Dawno sia ia yz myleykum wydała.
Oy koby tobi, moi myleykiy, iak mini,
Prybywaw by ty, serce moie, yd myni.
Chodyt hołub po ulcy, hukaiet,
A swoiey hołuboyky szukaet.
Oy hołube, hołuboyku, ne hukay,
Ynszoy hołuboyky ne szukay.
Ne hniway sia, moy myleyky, na mene,
O szczož bo ia ne howoru do tebe.
Ne hniway sia, moi myleyky, zo mnoiu,
Oy szczož bo ia ne howoru s toboiu.
Ia do toho, ia do toho słoweykom.
A do tebe, serce moie, serdeykom.
Oy letiły dwa hołuby czerez dwir,
A wdaryły kryłoykamy w moy por(c)h.
Oy hołuby, hołuboyky, powiczte mi prawdoyku,
Oy cy maie moy myleyky na serdeyky tužeyku.
A wdar koniu kopytamy w worota,
Wyidy, wyidy, diwczynoyko mołoda.
Diwczynoyka k nemu wyszła, ruczeyku mu dała,
Wytay, wytay, moy myleyky, dawnom tia czekała.
. . . . . (не читко) powyi župan deliui,
Byway, byway, moy myleyky, w nedilu.
. . . . . (не читко) . . . . . druhaia,
Luby mene, diwczynoyku mołodaia.

---

¹⁾ Сю пісню подаю на кінця тому, що вона не відчитана в цілості.

Студії

над галицько-українськими граматиками XIX в.

Написав *Михайло Возняк*.

VIII. Граматика Лозинського.

Звучня.

Граматика Лозинського ділить ся на дві нерівні часті, менше одної третини займає „elementarna część grammatyki“, більше двох третин „etymologiczna część grammatyki“; в першій частині злучив автор правопис і звучню, в другій подав науку про види. Недостає в тій граматиці науки про пні і складні. Тут і там у другій частині, частійше в першій спостерігаєть ся думку про більшу практичність й одвітність духови української мови латинської азбуки або бодай гражданки супротив кирилиці. Се вже останки полемічного запалу Лозинського в боротьбі за введенням польського алфавіта до українського письменства, проти якого проєкту виступив з немудрими аргументами Осип Левицький, а значно основнішими Маркіян Шашкевич¹⁾.

По азбуці, поділі самозвуків і співзвуків, зазначенню, що в українській мові двозвуки неможливі, задержуєть ся довше Лозинський над мягченням співзвуків. З природи мягчення уже виходить, що можна мягчити тільки язикові співзвуки, але тільки Українці уживають мягко на його думку всіх язикових. А що мягчення співзвука повстає через додання й, тому й найліпше означувати початкове й кінцеве мягчення через j²⁾. Попри k не треба вже

---

¹⁾ Докладну історію сеї боротьби Лозинського подає др. Маковей в цитованій статі на стор. 31—44.

²⁾ Лозинський: Grammatyka języka ruskiego, стор. 14—15.

другого м'ягчення (не пригн'кт, але пригн'кт), а ь можна опускати.

Нема ніякого правдивого українського слова, яке зачинало би ся від л або є, бо в таким разі додає звичайно Українець співзвук j (Janheł, Jewka). Виїмки з того правила невеличкі: а, ach, Apostoł, Amiń, ej! дальше частиці, переймлені з польської мови: або, але, абу, й вкінці чужі іменники, яких не присвоїла собі ще мова частим уживанням! Й додасть ся навіть при и, і, але тут звучить воно дуже слабо (jihła). Замість j додасть ся h до л в іменнику: Ганка¹⁾. Перед початковими о й и чути в українській мові w, прим. woko, worju, wucho, wuhol, але його занедбуєть ся у письмі. Деякі говорять: hinszuj, horiszki, hostryj, horobec замість: jinszuj, woriszki, wostryj, worobec²⁾.

У вимові поодиноких самозвуків і співзвуків відмічує появу о замість є в словах: огонь, слези, єден, его, емь, ено, отже: ohoń, ślozy, oden, joho, jomu, opo. В словах ено й еце часом навіть опускаєть ся je, прим. билбим го 'ще 'носа кою катенька. Нема цілком підстави писати ї (всѣ, злѣд'кѣм). По горлових к, г, х звучить и як і (nohi, ruki, muchi), по твердих співзвучах як у (hrobu, didy), хоч декуди кажуть: muку, кудај, якуј. Замість инакши говорять деякі онакши³⁾. Перед j читаєть ся і як у (spasenyje). Замість ь уживають українські письменники в Росії ъ, ь або і⁴⁾. Буква ы стоїть на кінці 2 відм. жіночих іменників (головы), на кінці деяких прикметників (свѣтлы), в словах на ына (пѣстына), в середині деяких слів (быкъ, быльє), в дієсловах на ываю (добываю), в словах бы, мы, ты, выти для ріжняці від: ми, ти, выти, й на Україні також по к (широкий)⁵⁾. Хоч деякі пишуть: он, отец, овис, ось, орел, але в тих разях в, яке вималяє Українець перед початковим о, треба також зазначувати письмом, бо в загальній вимові чути виразно: wopa, wotec, woves, wosy, woreł, а потім іще сильнійше виступає в там, де о переходить в і: wip, witcja, wiwsa, wirła⁶⁾.

Що до співзвуків, латинське g віддавала кирилиця через кг або г, а гражданка вживає знаку г, того самого, що на означенне латинського h. Тому деякі українські письменники приймили латинське g (гнит). В слові господар опускаєть ся склад го й говорить ся spodar. Не треба приймати за Сербамн одного знаку на означуванне двох звуків дж, як виходить з приміру: хѣдждъ, хѣ-

¹⁾ ibidem, стор. 16. ²⁾ ibidem, стор. 17. ³⁾ ibidem, стор. 18.

⁴⁾ ibidem, стор. 19. ⁵⁾ ibidem, стор. 20. ⁶⁾ ibidem, стор. 21.

днш¹⁾. Замість з у словах: зкон, кѣкѣрѣза, ганза, зѣобѣнка, зюба, кѣнз, кринза увійшло з польської мови дз: dzwoц, kukurudzа, handzia, dziobeńka, bundz, bryndzja²⁾. На низинах перемиського обруга виговорюють ся к в словах: лижка, миска, триска як г: lųzga, mysга, trysга, але се провінціоналізм. Л опускаєть ся у мнувшим часі, отже: пѣк³⁾, дѣр, нѣс, гриз замість пѣкл, дѣрл, нѣсл, гризл. Так само не чути л в слові jabko. Р в м'якким співзвукон в кінцевих складах ар й нр мужеських, також рѣ середніх іменників (кннрл, пастирл, морл) і на кінці дѣслів у складі рю (варю). Опускаєть ся р в слові горнчар і говорить ся гончар. Хоч дехто кінчить з ос. одн. дѣслів на єт (млєт), але се в провінціоналізмом і після загальної вимови треба кінчити сю особу на є³⁾. Замість хв говорять дѣкуди f (fała зам. хвала), інші знову вживають хв зам. ф (Хвська зам. Feška), ще інші кладуть п зам. ф і говорять: Степан, Опанас, каптан, плашка. Правда, ц в кінцевім складі єц мужеських іменників, також це у кінцевім складі середніх іменників звучить твердо, але в інших відмінках м'ячить ся: котєц, вѣтцл, сѣрцє, сѣрцл⁴⁾.

Дальше йдуть розділи про перемену самозвуків, співзвуків, про заміну самозвуків на співзвук та складу на самозвук. Умовами переходу е й о в і зазначені корінність звука, а потім і заміненість складу. Як латинське у звучить се перехідне і по м'яко сичачих співзвучках (шєсть, szyśt)⁵⁾. Не переходить е в і, як в вставлене (пєс, пєл), в закінченню єси, 2 ос. одн. теп. ч. (зѣкш), в 2 відм. мн. жіночих і середніх іменників (мєж, сѣрц), перед співзвукон р (вєрх, смєрть), перед ж, яке додаєть ся для притиску (вѣдєж нам там вѣдє!) та в словах: кєз, чєсть, тєсть, чєрєз, лєн⁶⁾. Як і й и виговорюють ся також корінне замінене о, отже: Бог, вок, воз, кость, рой, плот, злєсть, стол, спєсок, вѣрнєсть, пойдѣ, поймѣ, треба читати: Bih, bib, wiz, kist', rij, plyt, zlyśt', styl', sposyb, wipnyśt', rijdu (pidu), rijmu⁶⁾. Для зазначення переходу е й о в і кладе Лозинський над е й о перевернене і. Не змінє о свого звука в словах, в яких воно вложено для лєкшої вимови (пѣсок, сон), в здрібнєлих словах (коничок, матѣночка, паньматочка), в відмінкових окінченнях ом, ов, ох (хлопом, ногов, на коньох), також

1) ibidem, стор. 22. 2) ibidem, стор. 23. 3) ibidem, стор. 24.

4) ibidem, стор. 25. 5) ibidem, стор. 26. 6) ibidem, стор. 27.

*) Задля недостачі в друкарні знаку Лозинського на означення і, що повстало з о й ъ, а саме переверненого і й накиненого на о й ъ, вживаю у таких разях окєїї, а знаку л в бічних в (лѣ) замість в накиненого над л.

в 2 відм. мн. жіночих і середніх іменників (ворон, корот, колот), перед р (корч, ворщ, корши), в складі ов (довг, вовк, воєна, кров, повно, жовтий, товк; виїмки: бовця, бовса), в применниках: воз (возмѣ), роз (рознесѣ), ок (обѣѣдѣ); в окликах: ой! вот!, а даліше в словах: тот, той, ной, кротъ, дощ, гром, хлоп, кош, сонце, тонкій, ворон, крок, колька та в кінцевім складі ос дво-складових слів: колос, волос, голос, перед ж, доданим для при-тиску (колотеж то колото), вкінці в 5 відм. говорить ся вотче не witze, отож на Україні: панкотче!¹⁾

Коли л опираєть ся на попереднім самозвуді, звучить як в, отже был, лапал, дбл, горѣлка, подблски читаєть ся: буw, ларaw, дуw, horiwka, poduwki. А хотяй л зміняє свій звук на в, одначе все повинно ся його писати, бо таке л є або ціхою якогось згляду або служить для розріжнення однозвучних слів. Сю зміну можна би зазначувати тим робом, що накидаєть ся в над л (л^в)²⁾. На таке рішенне сього питання вплинув крім Копітара й Добровеський, пер-ший не зазначаючи в письмі v, яке повстало з і, в мові Країнців у своїй граматиці, другий противлячи ся писанню о, що повстало в іллірійськім нарічю з і, в Slovan-ці. При поділі співзвуків на сильні і слабкі говорить Лозинський про заміну на відповідні сильні слабих співзвуків, як що кінчать вони склад або коли стоять перед иншим співзвуком або з ним разом спливають ся в один склад. І так заміняють ся: б на п, д на т, в на ф, г на х, з на с, а ж на ш, прим. хлѣкѣ — chlip, дѣд — dit, ров — rif, смѣг — snich, воз — wis, нож — nysz. Тому в слові гдѣ не чути г, хоч воно там повинно бути, чого доказом слово нѣгдѣ. Таких перемін слабих співзвуків на сильні не треба зазначувати в письмі³⁾. По зазначенню переміни д і т в с перед окінченнем дієіменника ти, а груп гт і кт у ч, хоч на Україні говорить ся лгкти, бѣгкти, пекти, втѣкти, підчеркує мягкість співзвуків с перед ть (гбсть — hyst', кость — kišt') і заміну з і с на твердші перед твердими (ижджѣ зам. изджѣ, нижшій зам. низшій, вишшій зам. висшій) та наводить іще мягченне співзвуків: з на ж, с на ш, ц на ч, г на з і ж, х на с і ш, к на ц і ч, т на ч, ст на шч (щ)⁴⁾, пояснюючи таке мягченне нераз дуже примітивно.

Під заміною самозвуків на співзвуків розуміє Лозинський по-яву j замість и в слові idu (идѣ), як що се слово лучить ся з при-іменником, який кінчить ся на самозвук, бо українська мова не

¹⁾ ibidem, стор. 29. ²⁾ ibidem, стор. 30.

³⁾ ibidem, стор. 32. ⁴⁾ ibidem, стор. 34.

терпить двох самозвуків разом, прим. *zajdu* (зид δ), *grujdu* (принд δ), *regejdu* (перид δ), *rojdu* (понд δ). Колиж приіменник кінчить ся на співзвук, перед *j* вкладаєть ся для лекшої вимови *o*: *rozojdu* (розид δ), *obojdū* (об-ид δ). Злучник *i* переходить також часто в *j* (й), передусім у віршах¹⁾. Приіменник *ŝ* перемінюєть ся в *v* (вже, вмер, в тебе зам. *ŝже, ŝмер, ŝ тебе*), хоч на Україні подибуєть ся і протинне явище (*usi, uzjał* зам. *wsi, wzjał*). Заміна складу на самозвук виступає на думку Лозинського в теперішнім часі дієслів, прим. *kŝpŝe* від *kŝpokal*, а відворотне явище, склад замість самозвука виступає в 3 відм. одн. мужеських іменників, прим. *Ivanŝ* зам. *Ivanŝ*²⁾.

Коротко застановляєть ся автор над тим, які самозвуки та співзвуки вставляють ся і викидають ся у нашій мові. Вставними самозвуками є *o* й *ε*. *o* вкладаєть ся, коли другим зі співзвуків є *k* або *v* (*л^в*), пр. *п'ксок*, *ц'рков* (хйбно зачислює тут форму: *ишол^в*), також в 2 відм. мн., пр. *д'квок*; по приіменнику, що кінчать ся на співзвук, як слово, зложене з приіменником, зачинаєть ся двома співзвуками, пр. *в'кдоврал^в* (*в'кдвер δ*), *розорвал* (розриваю), *п'кдогнал* (*п'кдганяю*), *п'кдомною*, *передомною*, *надомною*; вкінці приіменники з *i* с прибирають *o* як перед *mn*, так і перед кожним сичачим співзвуком, а приіменник *v* тоді тільки прибирає *o*, коли по нїм стоять *mn* або два співзвуки, з яких перший є *v*, пр. *со сестрою*, *зо земл'к*, *со мною*, *зо страх δ* , *во мн'к*, *во второк*, *во вст'жжкн*. Межи веі инші співзвуки вкладаєть ся *ε* (*пес*, *ковес*, *ко-тиц*, *корел*, *косел*), також у 2 відм. мн. (*масел*, *ковец*)³⁾.

Прояви мягчення мішає, коли говорить про вккладанне *ж* в 1 ос. одн. теп. ч. (*водж δ* , *ходж δ*) і *л^ь* в такім самім разі по *v*, *p*, *v*, *m* (*люблю*, *ловлю*, *коплю*, *др'кмлю*), або пояснює се таким примітивним способом, що *водж δ* приймло *ж* тому, щоби 1 ос. відріжнити від 4 відм. одн. *вод δ* і т. д. Поприіменниковим називає *n*, яке додаєть ся до заіменника третьої особи в 2, 3, 6 і 7 відмінках обох чисел у веіх родах, пр. з *него* (*z jehŝ*), з *неї* (*z jei*)⁴⁾. Опущаннем співзвуків називає такі появи, як щезненне *d* перед *l*: *в'ел^л* (*в'едл*), *квал^л* (*квалд*), перед *s* у слові: *рбдство*: *ristwo*, *ristwiannyi swjata*, щезненне *t* перед *l*: *плел^л*, (*плетл*), *замел^л* (*замл^л*), щезненне *l* в минувшій часі по співзвуді з виїмкою таких випадків, коли *d* і *t* стоять перед *l*, вкінці щезненне *k* перед *ŝ* (*солодшій*, *коротшій*)⁵⁾.

¹⁾ *ibidem*, стор. 35. ²⁾ *ibidem*, стор. 36. ³⁾ *ibidem*, стор. 37.

⁴⁾ *ibidem*, стор. 38. ⁵⁾ *ibidem*, стор. 39.

Короткими розділами про скорочування письма, чого велить учити ся з граматики церковно-славянської мови та з букваря, та про наголос, якого одиноким і найліпшим учителем уважає звичай говорення, вінчить автор першу часть граматики. Про наголос знає Лозинський тільки, що багато слів за зміною наголосу змінють своє значінне, що наголос в богатых словах перескакує з одного складу на другий, що більше в однім і тим самим слові є наголос в різних околицях ріжний. Звіден й тяжко підвести наголос у нашій мові під якісь правила¹⁾.

Морфологія. Іменник.

Друга, більша частина граматики Лозинського обіймає науку о девятьох частях мови. Від загального правила пізнання роду зі значіння відбігають здрібнілі і згрубілі іменники, які мають рід після окінчення, отже конь муж. р., конина жін. р., а кониско сер. р. Середнього роду є також дѣвча й бависко, хоч говорить ся також: той кониско, тота бависко²⁾. Що до закінчення, мужеські іменники кінчать ся на твердий співзвук, мягкий, а й о, а імена осіб також на и: Єнѣгѣрски, Левѣцки. Закінчені на а відміняють ся в однині після першої форми жіночих іменників. Отся табличка представляє окінчення відміни мужеських іменників:

	Однина	Множина
1.	—	и (ѣ)
2.	а або ѝ	ив (ѣв) (ив)
3.	ѝ (ови, єви)	ам
4.	як 2 або 1	як 2 або 1
5.	є або ѝ	и (ѣ)
6.	ом	ами
7.	ѣ або ѝ (и)	ах ³⁾ .

Взірцями для мужеської відмінв є: голѣ, грѣк, ковк, вѣсько, коваль, конь, коровай. Які іменники а, а які ѝ приймають в 2 відм., Лозинському тяжко означити. Се певне, що а мають в 2 відм. всі імена животних сотворінь і всі дво — або більше складові слова. Виїмку з того правила творять двоскладові неживотних річй, що мають є або о вставлене (мозог, мозгѝ, пѣсок, огонь, перец, вѣтѣр), дальше многоскладові, які означають збір (горох, порох, іачмень, полочмень, олѣй). Ті всі приймають в 2 відм. ѝ⁴⁾.

¹⁾ ibidem, стор. 40. ²⁾ ibidem, стор. 42.

³⁾ ibidem, стор. 44. ⁴⁾ ibidem, стор. 46.

Замість 8 мають животні в 3 відм. ови, але часом і неживотні приймають се закінчення (дубови). Де якого закінчення ужити треба, рішає евфонія і звичай говорення. М'ягкі нні мають в 3 відм. єви зам. ови. Деякі імена ростей мають 4 відм. = 2 відм. (зтлал дуба, найшол гриба)¹⁾. В 5 відм. мають 8 іменники, закінчені на ж, ч, ш (м'яж8, грлч8, грош8), на гортанні г, к, х (сн'кг8, см'кх8, ковк8), як що не є божими та людськими іменами, які мають є, вкінці закінчені на м'який співзвук, також р і ц (коню, кокалю, краю, коровай8, перць8, господарю), одначе животні на ц мають у 5 відм. є (творче, хлопче, жеревче, стрільче). У всіх інших іменників виступає в 5 відм. є. Зам. ом прибирають м'ягкі пні в 6 відм. єм. В 7 відм. виступає двояке закінчення: к або 8; 8 приймають сї іменники, що творять 5 відм. на 8, всі інші кінчать ся у 7 відм. на к²⁾, хоч деякі вживають також в іменниках, закінчених на гортанні співзвук, в 7 відм. к (на порозк, в чолов'яцк, в гороск), а дехто вживає навіть и зам. 8 (на кони, на двори, в огни, в колачи).

У множині мають в 2 відм. тверді пні закінчення ив, м'ягкі кв, але деякі м'ягкі і нй (ій) (коний, гостий, людий, грошій, терній). Зам. ам мають у 3 відм. м'ягкі іменники також ом (коньом, гостьом). Люди має 4 відм. рівний 1 відм. (на вид'к³⁾ тоти люди). Закінчені на м'який співзвук або ш викидають часом у 6 відм. л й скорочують ся (кбньми, гбстьми, грбшми)³⁾.

Іменники, які для лекшої вимови кінцевих співзвуків мають в 1 відм. одн. вставні о й є, викидають їх у дальших відмінках (ворла, п'кск8). Не тільки є, але й н викидають чернец (черца) і горнец (горца). Швец має в 2 відм. швца. Іменники на ц і р м'ячать ті співзвук в інших відмінках (хлопця, винара), але в іменнику пец не м'ячить ся ц ніколи (пеца, пец8), хоч Лозинському звісно, що по українськи є властиво п'еч (жив. р.). Неправильно відмінює ся четвер о стільки, що приймає в 2 відм. г, господь, де дь в дальших відмінках твердне (господа, господ8), день, що має мн. дни, дний зам. дн'є, дн'кв, дальше Христос (Христа)⁴⁾. Імена народів на нин відкидають у множині ин і приймають окінчення є (россіанє, россіаниє). Слово люди вживаєть ся тільки в однім відмінку однини, а се в другім (Такого там люда было). Великдень приймає в усіх інших відмінках о межі к і д, а брат має в множині: вратьа, вратій, вратьам⁵⁾.

1) ibidem, стор. 47. 2) ibidem, стор. 48. 3) ibidem, стор. 49.

4) ibidem, стор. 50. 5) ibidem, стор. 51.

Богацько спільного з мужеською відміною має відміна середніх іменників, для якої взірцями є: *дерево, соткор'ньє, милосердїє, има, телл*. Розпадають ся вони на дві форми, яких окінчення на поодинокі відмінки подає отся табличка:

	I форма.		II форма.	
	Однина	Множина	Однина	Множина
1. 4. 5.	о, є	л	мл, л (л)	(мен, ат) л
2.	л	—	(мен) (ат) є	—
3.	с	лм	н	лм
6.	ом	лми	єм	лми
7.	к або с	лх	н	лх ¹⁾ .

Хоч в іменниках на є виступає в прочих відмінках ягчення, однак ц може також полишити ся незмягченим: *соньца, соньцс, соньцом; лица, лицс; серца, серцс*. 7 відм. кінчить ся на к і ю, перше виступає в іменників на о, друге в іменників на є, хоч по ц виступає побіч ю також с (на *серцс, на соньцс*), а деякі вживають н замість с (на *поли, на серци, на соньци*). Око й оухо мають 6 відм.: в окс поб. оцѣ, в оуцс²⁾. 2 відм. мн. творить ся, коли відкинути закінчення л в 1 відм. мн., але як що в такім разі зійшли би ся два співзвук, вставлять ся поміж них є або о (*в'кєн, жорєн, мєлок*). Як при мужеських іменниках, так і ту виступає 6 відм. також скорочений (*кóлмн, пóльми*). Іменники на їє походять з церковно-славянської мови. В народній мові творить ся сї іменники, замінюючи закінчення страдального дієприслівника *но* або *то* на *ньє* або *тьє* (*спаньє, граньє, тертьє*). Декуди стїсняеть ся є в к (*гриз'кньє, влагослов'кньє, збавл'кньє, городжиньє*). Тим робом треба творити іменники, а не „*uciekać się do starosławjańskiej formy na їє³⁾*”. В іменників коло й неко виступає у множині також склад єс (*колєса, нєкєса*), деякі іменники вживають ся тільки в множині, а тільки однину мають збірні іменники, прим. *колосьє, клм'кньє, листьє*. В другій формі декуди ягчить ся т в з і 7 відм. і додасть с (на *лошатъс, теллатъс*)⁴⁾.

Деклінація жіночих іменників має три форми; взірцями першої *корова* та *пража*, другої *дыня* і *кол'йя*, а третьої *гсь* і *рєдьков*. Закінчення поодиноких відмінків подає понизша табличка:

1) ibidem, стор. 52. 2) ibidem, стор. 54.
3) ibidem, стор. 55. 4) ibidem, стор. 56.

	Однина			Множина		
	I. форма	II.	III.	I. форма	II.	III.
1.	ѣа	ѣа	—	и	ѣ	и
2.	ы (у), и	ѣ	и	—	(ий)	ий
3.	ѣ (и)	и (ѣ)	и		ам	
4.	ѣ	ѣ	як 1		як 1	
5.	о	о (є)	є		як 1	
6.	ою (ов)	єю (єв, ов),	ню (ою) (єв, ов)		амн	
7.	ѣ (и)	и (ѣ)	и		ах ¹ .	

По гортанних г, к, х стоїть у 2 відм. и зам. ѣ, так само и зам. ѣ в 3 відм. по ж, ч, ш. Замість ою уживається в 6 відм. також ов, а замість єю і ню знову єв. Такі закінчення вважає Лозинський наслідованием польського а (noga, śmiercia — ногов, смертєв²). Творення 2 відм. мн. такеж, як і при середнім роді. Мужеські іменники на а приймають в 1 відм. мн. також оє (старостове, дрѣжкове), а деякі на а є спільного роду (той і таа калѣка, той і таа пльотка). Дитина має у множині дѣти³).

Власні імена осіб, міст і сіл відмінюють ся як іменники й приметники, як де належать після свого роду та закінчення. Зменшення і голублення, збільшення і погорду означає українська мова доданням нових або заміною кінцевих складів слова. Зменшення і голублення виражають ся в мужеських іменниках через додання складів: єц, ич, ик, ок, чик, ко, цю або вставкою складу ей (городец, панич, песик, хлѣвок, хлопчик, Михалко, Басильцо, катейко). Часом опускається останній співзвук, а додають ся склади: ньо, сьо (Ивасьо, Гриньо). В жіночих іменниках вкладається перед а чи перед останній склад ось що: к, онь, оньк, ой, ойк, ей, оч, иць (головка, дѣвонька, корононька, дѣвонька, сестройка, сиротойка, дрѣжойка, кѣрочка, водицька). Деякі замінюють при тім навіть жіночий рід на середній, прим. дѣвка — дѣвча. Закінчені на ка приймають склади: ка, ця, єнька, ойка, очка (мишка, церковця, сольця, постеленька, гѣсойка, кѣсточка). Для тойж цілі додають ся у середнім роді складів: це, ко, чко, нько, тко (коритце, житко, молочко, сѣдєнько, качатко). Погорду та зменшення і нездарність виражають ся в кождім роді складами: ина, ици (столина, коровина, конище, домище, головище). Погорду та побільшення і незручність означають ся у всіх родах складом иско

¹) ibidem, стор. 57. ²) ibidem, стор. 61.

³) ibidem, стор. 62.

(той хлописко, тота коровиско, тото д'ївчатиско), при чім мужеський і жіночий рід переходять часом на середній¹⁾).

Прикметник, числівник, заіменник.

Взірцями відміни прикметників: молодий, молодое, молодая, мн. молодни, і козь'їи, козьое, козьая, мн. козь'їи. 6 і 7 відм. муж. і сер. р. молодим, козь'їм, 3 і 7 жіп. р. молод'їи, козь'їи, останні види для оминення двозначности. Лозинський не годить ся з Лучкаєм, що закінченне **к** прикметників в 1 відм. мн. жіп. і сер. р. походить з двійного числа, але думає, що таке закінченне дасть ся тільки тоді, коли прикметник уживаєть ся скорочено (красн'к нег'ксти, солодки явлка). Скорочуєть ся прикметник в 1, 4 і 5 відмінках обох чисел. — Так в 1 відм. прим. сватый, аь, оє скорочуєть ся на свати, а, є, а низкій, аь, оє на низки, а, є. Трохи відмінно скорочують ся прикметники на ний, прим. годний на годен, годна, годне, холодний на холоден, холодна, холодне. Посідаючі прикметники, що повстали з людських імен, відкидають ий, отже Ивановий — Иван'ов, Фесьчиний — Фесьч'ин²⁾. В 4 відм. одн. жіп. р. можна відкинути ю, пр. добр'ю, велик'ю скорочуєть ся на добр'є, велик'є. В 1 відм. мн. відпадає кінцеве и, отже молоди, солодки, коров'к зам. молодни, солодк'їи, коров'к'їи. Звичайно замінюєть ся навіть полишений самозвук и, ы, ї на **к** (молод'к, красн'к д'ївки, чорн'к очн⁴⁾). Тільки скорочено вживаєть ся всь, вса, всьо, 2 відм. всього, всьон, 3 відм. всьом'є, всь'їи, мн. вс'к.

Вищий степенъ прикметників творить ся, додаючи до пня окінченне шій, але к і з випадують перед ш (солодшій, воршій), а деводи й о тай є перед к (ширшій, дальшій), а прикметники на рій, ний, вий і тий приймають у вищій степені 'їшій⁵⁾ (востр'їшій, чорн'їшій (чорншій), чист'їшій). Найвищий степенъ (в Лозинського другий, бо вищий в нього перший) повстане, коли перед вищим поставить ся най або коли до прикметника додадуть ся частиці барз, д'же, все або „пріименне“ прє (карз вогатый, д'же ладна, всемог'їшій, преч'дний). Означаєть ся сей степенъ також обічченнями 'ксьєнькій або єнькій (зимн'ксьєнькій, зимнєнькій⁶⁾).

Числівник єден (оєн), єдна, єдно відмінюєть ся як прикметник. Цікава відміна числівника пать: 2 відм. пать'є, 3 відм.

1) *ibidem*, стор. 64.

2) Лозинський пише **ь** перед **к** тільки в деклінаційних зглядів.

3) Лозинський, Граматика, стор. 68.

4) *ibidem*, стор. 69. 5) *ibidem*, стор. 70.

6) *ibidem*, стор. 71.

пять (ом), 6 відм. патьома (патьяма), 7 відм. патьоух (патьях)¹⁾. Так само відмінюють ся числівники на т і ть, отже шість, девять, оденадсат, сёмнадсат, восьмнадсат, двадсат, девять-десать і т. д. Порядкові числівники, прим. первий (першій), дрґгій (вторій), третій, четвертий відмінюють ся на взір прикметників.

По народній відміні особових заіменників находять ся ось такі замітки. Довші види: мене, тебе, мен'к, тов'к (також себе, себе'к) і т. д. уживають ся тоді, коли на заіменнику є притисек, пр. мене, тебе и его любит, и дам тов'к, инакше кладуть ся скорочені: ма, та, го, мѣ, ми, ти (си, са), пр. о любит ма! дам и ти! По приіменнику або коли відповідаєть ся заіменником, уживають ся також довших видів: на него, на тебе, ко тов'к або комѣ дати? мен'к, емѣ. Вказуючі заіменники отой: той (тот), тла (тота), тоє (тото); сой, сѣа (соса), сѣ (сосо); вон, вона, коно; самый (сам), самаа (сама), самое (само)²⁾. Гой має в дальших відмінках: сого, сомѣ і т. д., сѣа: сон, сой, сѣю (сосѣ) і т. д. мн., сін (соси), снх³⁾. Мой відмінюєть ся правильно, коли поминути такі види, як ѣ і 7 відм. одн. жін. р. мойей або цілком неможливий вид 2 відм. мойел⁴⁾. Відносні заіменники у Лозинського два: которій (котрій), котораа (котраа або котра), котороє (котре) й никоторій, никотораа, никотороє. Заіменник кто є також відносним, але тоді, коли відносить ся до речення, що має заіменник той, тла, тоє (щасливий (той), кто гроши має). Що (чо) з заіменником третьої особи заступає також місце відносного заіменника. Відміна питайного заіменника: кто, чо (что, шо, що, што)⁵⁾ правильна. Чій, чійє (чіє), чійа (чіа) має в 2 відм. чійого (czyjoho), чійел (чіел), в 3 відм. чійомѣ, чійей (чіей), в 4 відм. чійого або чій, чійє, чійѣ (чію) в 6 і 7 відм. муж. і сер. р. чій'км, для жін. р. 6 відм. чійейѣ (чією, чійов), а в 7 відм. чійей (чіей)⁶⁾.

Дієслово.

У вступних увагах розрізняє дієслова: діяльні (перехідні) і неперехідні. Одні й другі можуть означати дійство, яке раз відбуваєть ся чи якийсь стан раз триває, або повторюєть ся. Дальше можуть бути дієслова недовершеними й довершеними. Крім того є також починаючі і неособові дієслова. З огляду на конюгації є дієслова правильні або неправильні. Перші мають дві відміни. До

1) ibidem, стор. 73. 2) ibidem, стор. 78.

3) ibidem, стор. 79. 4) ibidem, стор. 80.

5) ibidem, стор. 81. 6) ibidem, стор. 82.

першої відміни зачисляють ся дієслова, які мають в 2 ос. одн. теп. ч. (*кш), до другої, що мають тамже ьш. До способів: висказуючого, умовного й приказуючого додає як четвертий дієімєнник¹⁾.

Конюгація зачисляєть ся відміною помічного дієслова **быти** (бѣти): теп. ч. ем (м) (єсьм), есь (сь), е (је) (єст), єсьмо (сьмо), єсьте (сьте), сѣт. Мин. ч. я был (бѣл²⁾), буд. бѣдѣ, умовний спос. якы я был, жєкы ты была, кокы вона была, цюкы мы были³⁾, прик. сп. бѣдѣ (бѣди), най (нехдѣ) бѣдѣ і т. д. В теперішнім часі звичайно опускаєть ся помічне дієслово. Дуже часто опускаєть ся заіменники двох перших осіб, а їх місце заступає ем, есь (здоров-ем, хорій-єсь). Як що слово кінчить ся на самозвук, додаєть ся тільки м, сь (мѣдрам, глѣпась). У множині приходить на місце особового заіменника: сьмо, сьте (мѣдрисьмо, дѣракисьте). Найчастійше додаєть ся ем (м), есь (сь), сьмо, сьте до минувшого часу, де заступають місце особових заіменників (былем, былам, былом, былесь, былась, былось, былисьмо, былисьте). Тіж закінчення м, сь, сьмо, сьте, додані до особових заіменників, означають притиск: ям наказал, тысь зробил, мысьмо повѣли, высьте не слѣхали. Замість **быти** говорять декуди бѣти³⁾.

Взирцем першої конюгації є коньчѣ, иш (*кш), ит (*кт, имо (*кмо), итѣ (*ктѣ), ат; мин. ч. я коньчил, мин. док. ч. я зконьчил²⁾, буд. ч. бѣдѣ коньчил або коньчнти, буд. док. ч. зконьчѣ. Умовний спос. мин. ч. жєкы я был, а, о коньчил, а, о, мин. док. ч. жєкы я был, а, о зконьчил, а, о. Прик. сп. коньчи, най коньчит (*кт) і т. д. Дієімєнники: коньчнти, зконьчнти, дієприслівники (в Лоз. imiesłów czynny): коньчачн, коньчившн, зконьчившн, страдальні дієприкметники: коньченый, ал (а), оє (є), зконьченый. Страдальний дієприслівник (imiesłów bierny bezosobisty): коньчено, зконьчено. 1 ос. мн. прик. спос. кінчать деякі на о (хкал'кмо). Діяльні дієприкметники: коньчачій, ал, оє; коньчившій, зконьчившій. Дієімєнник заступає в нашій мові особову конструкторію, подібно, як у польській і великоруській мові. (Ой вже мен'к в батенька не **быти**, З красной рѣти в'кнцѣк не кити)⁴⁾.

Подібно, як взорець першої конюгації, відміняєть ся і взорець другої конюгації лапайѣ (лапаю). Дехто кінчить 3 ос. одн. теп. ч. на т (лапат, гриет, колет); инші в дієсловах на лю викидають йє, а додають т (лапат, виєрат, скатат), а на Україні говорять та-кож: зна, б'гга, слѣха, напова. Знову Гудули вживають у множині:

1) *ibidem*, стор. 89. 2) *ibidem*, стор. 91.

3) *ibidem*, стор. 93. 4) *ibidem*, стор. 97.

малим, зналим (ми мали, ми знали). Слово маю додаєть ся у скороченім виді: мѠ, меш, ме, мемо, мете, мѠт до дієменника инших дієслів: бытимѠ, догладатимеш, плюватиме, знатимемо, й'ѣхати-мете, й'ѣхатимѠ¹⁾, але Лозинський не зазначає, що се будучий час.

Далі йдуть вказівен, як творити страдальний рід і поодинокі часи діяльного роду. Теперішній час велить Лозинський виводити від минувшого, через що повстає замішанина так, що виїмки містять в собі тільки само або й більше дієслів, ніж обіймлено правилом²⁾. Минувший доконаний час виражаєть ся або доконаним дієсловом того самого походження (л'ѣглл -- л'ѣгл), або „применником“, який означає довершення, (грал — виграл), або доконаними дієсловами иншого походження, одначе того самого значіння (брал — взал)³⁾. В 2 ос. прив. спос. може кінцеве и відпасти, а тоді попередній співзвук м'ягчить ся (плати, й'ѣдѣ). Замість в'ѣгни або в'ѣжи говорить ся здрібніло в'ѣй. Часом уживаєть ся 2 ос. того способу замість 3 ос., пр. понагай Бѡг зам. най ти Бѡг поможе⁴⁾. Також дієменник може мати здрібнілий вид: спатоньки, й'ѣстоньки, л'ѣт'ѣтоньки⁵⁾. В діяльнім дієприслівнику минувшого часу опускаєть ся л, коли перед ним стоїть який співзвук (в'ѣгши, гризши, пекши), але в двох дієсловах лишаєть ся л зглядно в, що повсталло з нього, а викидаєть ся д і т: вѣвши—вѣдши, мѣвши—мѣтши⁶⁾.

Неправильними дієсловами є: й'ѣм, пов'ѣм, дайѠ, идѠ, й'ѣдѠ, хочѠ, возмѠ, полю; ем (есьм)⁷⁾. Пов'ѣм відміняєть ся як й'ѣм, й'ѣш, ст, мо, стѣ, дѣт; мин. ч. й'ѣл, прив. сп. й'ѣдж⁸⁾. Від дайѠ буд. док. ч. дам, ш, ст, мо, стѣ, дѣт; від идѠ мин. ч. ишол, буд. док. ч. пойдѠ⁹⁾. Й'ѣдѠ творить мин. ч. й'ѣхал, прив. сп. й'ѣдѣ. ХочѠ відміняєть ся ось як: хочеш або хотиш, хоче або хотит, хочемо або хотимо, хочете або хотите, хочѣт або хотѣат. Прив. сп. хочи (хоти), най хоче, хот'ѣймо, хот'ѣйте, най хотѣат¹⁰⁾. ВозмѠ, возмеш, а замість полю — полоеѠ, половеш¹¹⁾ відміняєть ся далі цілком правильно.

Невідмінні частини мови. Додаток Лозинського до граматики.

Одні прислівники походять від прикметників тай означають прикмету віддільно від предмету, инші не походять від прикмет-

1) *ibidem*, стор. 100. 2) *ibidem*, стор. 102—107.

3) *ibidem*, стор. 107. 4) *ibidem*, стор. 109.

5) *ibidem*, стор. 110. 6) *ibidem*, стор. 111.

7) *ibidem*, стор. 112. 8) *ibidem*, стор. 113.

9) *ibidem*, стор. 115. 10) *ibidem*, стор. 116.

11) *ibidem*, стор. 117.

ників й означають місце, час, спосіб або інші обставини. Утворені з приєтників прислівники кінчать ся на о (солодко), є (зає), ьк (добрьк, ладн'ьк) і степенують ся (ладн'ьйши, найладн'ьйши, раленько, ран'ьсьенько). З прислівників иншого роду відмічу замітнійші; місця: гдекольвек, восьдє, вондє, гин, всюдє, прич, кон, т'ьдый, тамдый, никодый, в'ьдкійсь, в'ьдтий, в'ьдкійиндє, над'ьв, обзєм, дол'ьв; часу: гнет, невзавари, воногды, пизьно; числа: досій, допоти, д'ьжо, зтилько, год'ьй; способу: ниць, вшир, повперек, вплав, согласно, хильцьом; відповіді: констинно, правдик'ь, пекн'ьк, знай, видай¹).

Приєтники ділять автор на розлучні, що лучать ся з поодинокими відмінками, та нерозлучні, що самі без инших слів не можуть стояти (роз, ви, перє, воз). Відмічув уживанне у хибнім значінню приєтника вєз зам. чрєз (чєрєз) і зазначає, що с уживаєть ся для означення скуплення, а з для означення порушення із місця і матерії, з якої щось зроблене. В заєтниках никто й ничто владуть ся часом приєтники межи ни та кто або что, пр. нидлакого, инским, нидочого, инчим, низачто²).

Зі злучників замітнійші: или, зась, но, ним — то, ли (додаєть ся до кінця слова, прим. в'ьдєшли), как (бо), таже, влєджи (прєцїв), злучники жє й ж додають ся на кінці слів для означення притиску (конюж м'ьй коню!)³. Окликот кінчать ся невідмінні части мови.

Першою статєю додатеу є „О różnicy języka ruskiego według rozmaitych okolic“. Наперед іде одна замітка з галицької території. Тут, передусім в низше положених околицях Перемишля, а також у Гуцулів, що до чого покликуєть ся на граматику Вагилевича, виворюєть ся самозвук а по мягких співзвучках і по ж, ч, ш яє є, а ж, ч, ш нїби мягчать ся (wzjeł, krutjet, tele, swynje, pjet', sje, cisarje, wunarje, zjeł, czjes, szczjesływuj, duszje). Деякі стїєняють се є так дуже, що вимовляють його як і (Gospodyni si boit, Marysi my imje, koszuli dla m'ьlodoho). Свій звук заховує а в словах дла, всл⁴). Лозинський противний, аби таке а означувати двома точками, як се робив Левицький⁵).

Приєтми української мови в Угорщині збирає з Лучаєвої граматики. Мова угорських Українців зближуєть ся до словацької мови. В 1 і 2 ос. мн. дієслова на айш вивидаютъ йє: знаме, знате,

¹) ibidem, стор. 117—119. ²) ibidem, стор. 121.

³) ibidem, стор. 122. ⁴) ibidem, стор. 124.

⁵) ibidem, стор. 125.

З ос. одн. кінчать такі дієслова на т: в'їгат, лпат. Угорські Українці задержали богацько церковно-славянських слів (п'ять, хижка, имати, желати, ждати), інші слова утворили з правдиво славянських корінів: скорн'к (чоботи), крисачок (капелюх), нагавки (штани), приспанка (повія). Прикметників уживають там скорочених (чорн'к очи, зелене с'їно, в'їли камень, богати трави). Дальше говорять: оуже зам. вже, в'їти, в'їл зам. были, был, оден зам. єдин, што зам. що, гвар'їти зам. говор'їти, чи зам. як, кади тады зам. кодый тодый, се зам. сь, ид'ї домик зам. ид'ї до дом'ї, рїзнять ся вїнцї наголосом і вживаннем деяких угорських слів¹⁾.

Правда, чим далі на схід, тим вільнійші Українці в Росії від польонізації, але мають за те деякі слова а навіть і види переймлені в великоруської мови, прим. окінченне дієименника на ть (жить), опусканне а в заїменнику сь, як що додаєть ся його до виду діяслова, закінченого на самозвук (просилась, молилась)²⁾.

В литовській Русі вживають богацько польонізмів, крім того кінчать прислівники на є, а і відм. мн. прикметників жіночого й середнього (часом і мужесьького) роду на не (всакиє киевскїє приходи). Говорять також: спод'ївацца, кохання, його, йом'ї зам. спод'їватись, єго.

Білоруська мова, якою говорять у мінській і вітебській губернії, (в Лоз. білоруська мова в діалектом української), відзначаєть ся ось чим. Замість о, к, є вживаєть ся а: тавьє, каго, багато, бяюсь, грахов, дявчина, варный, нагодни, вальки, вареза. Замість є стоїть єе: пьєрина, ньє, цьєкє. Ць і дзь заступають т і д: цьєп'єр, цн'їо, спац'к, дзєнь, в'їдзє, дз'їко. Вїнцї з ос. теп. ч. обох чисел кінчать ся на ць: плачєць, в'їс'їць, йєд'їць, крєшд'їць, каж'їць. Одначе часом опускаєть ся се ць: погладає, нар'їкає, промаклає³⁾.

На Україні заходять такі відміни: а зам. о (багато, казак, гар'їлка, адже), а й з стїсняють ся до і: крїї (край), м'їж (муж), з і 4 відм. особового заїменника третьої особи звучить як жі (їй, ю), а замість єго, єм'ї, тоє говорять: жоно, жоми, теє; при степенуванню прикметників уживаєть ся чє замість ши (л'їччє, магчє, красчє); замість кінцевого тсь уживаєть ся ц'ї (обликаєцца), а замість се, сь, сього — це, ц'ї, ц'їого; приїменне в звучить як з (зс'ї, з сл'їд, з л'їс, вже, в його); нема поприїменникового н (до його): замість нт в з ос. одн. теп. ч. уживаєть ся є (молє,

¹⁾ ibidem, стор. 126. ²⁾ ibidem.

³⁾ ibidem, стор. 127.

ходє, вродє). Говорять також: є вози (сѣт), гдєжто вони є?, а дальше: кає, каѣт. Помічені відтінки навели Лозинського на завершення, що новгородське наріччє творить перехід малоруського наріччя до великоруського, а білоруське наріччє або мінське творить перехід малоруського до московського¹⁾.

Друга й остання замітка додатку говорить „o niektórych sposobach mówienia“. Ось вони: вашець, для пошановання кого промовляєть ся до нього в множині, нативам зам. на кам, видит, видай, кач польсь. podobno, понагай Бѣг, Бѣг мє, присай Богѣ, присаєто Боже, спасиви, даливи, прокн, крий Боже, простиви, кодай здоров (Бог дай здоровє!), Бог заплаць (з польсь.), стѣи погоди, казнає (кат знає). В щоденній мові уживають слів: кажє, мовит, повѣдають і т. д., хоч без них можна обійти ся, пр. Та чи кажє хочеш пойти за него? Чоловѣк як той мовит розмантоє знає. Чоловѣкєкє як повѣдають не рад никомѣ шкодити²⁾.

Безперечно граматика Лозинського є найкращою з усіх до неї виданих граматик, навіть від граматики Вагилевича, про яку буде дальше мова. Про неї висловили ся з похвалою львівські „Rozmaitości“. Редакція поручила сміло граматику Лозинського аматорам славянських мов, „gdyż ona mieszcząc w sobie z tła i ducha jego, dla narzeczca małoruskiego porządnie ułożone i uzasadnione prawidła; objaśnia je oraz treściwemi uwagami i porównaniem z językiem polskim, pokrótce wprowadzie, ale dostatecznie i przekonywująco“. Зі вступу, як і цілості твору показуєть ся, що автор забирав ся до праці з розвагою і підготованнем, а свобідний від сторонничости мав на оці тільки голу правду³⁾,

В укладі граматики держав ся Лозинський як взірця Копітаревої граматики з 1808 р. „Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark“. А що взяв в основу своєї граматики живу мову люду, дбаючи після своїх сил і знання о її честоту, що й у справі правописи підходив під погляди Копітара на се питання, подобав ся Лозинський Копітареви⁴⁾, дарма, що за те

¹⁾ ibidem, стор. 127—128. ²⁾ ibidem, 128—129.

³⁾ Rozmaitości, pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej, 1846, Ч. 41, стор. 335.

⁴⁾ Доказом того замітка „Nota amici rei et personae“ — Копітара на рукописи „Руського весіля“ Лозинського, писаній гражданкою. Ся рукопись переховуєть ся у бібліотечі львівського університету. Копітар хвалив Лозинського за збірничок весільних пісень у народній мові:

саме не припала до вподоби граматнка Лозинського консисторії. „Чув ем вѣд Миклошча, писав 1844 р. Іван Головацький до брата Якова, що написано в Галиччинѣ три Граматицѣ для шкѣл, до выбору — Лозинского мае бути найлутша, але вѣд Консисторя не прийнята, бо дуже популярна“¹⁾, иншими словами за дуже народня.

Народню струю своєї граматики завдячував Лозинський на мою думку Могильницькому. Й коли перечитати рукопись Могильницького а потім граматнку Лозинського, так і насуваєть ся думка, що Лозинський звернув сильнійше увагу на се, що назвав Могильницький просторѣчїемъ і се просторѣчїє взяло в його переконаннях верх над мовою, в якій написана граматика Могильницького. Знайомість з граматикою Могильницького не відбила ся погано на граматиці Лозинського, бо Лозинський ні не взурував ся на граматиці Могильницького ні навіть не наслідував її. Слабими тільки згадками з граматики Могильницького можна вважати в граматиці Лозинського деякі такі самі приміри на перехід о в і (Богъ, кобъ, кость, рой, столъ), замітку, що три прикметники викидають у вищій степені ок або ѡк, вчисленне їх (глибокій, широкій, далікій), дальше степенуванне прикметників: короткій, гладкій, низкій і тонкій, закінчуванне дієменника на ти й уважанне ть окінченням дієменника в великоруській мові, дві конюгації і деякі инші подробиці. За Могильницьким причислив і Лозинський білоруську мову як діалект до української. Тому, що є певне свідцтво про щонайменше чотири переписані тексти граматики Могильницького, не вчислюючи ту бруліону, не потрібно й сумнівати ся, що принайменше бруліон а може ще й який переписаний текст граматики находив ся по його смерти в його бібліотеці, яку саме порядкував Лозинський. Не заглянути до рукописної граматики не міг Лозинський, який так живо інтересував ся всякою граматичною статею. Авторитет Могильницького був у Лозинського великий, як що заключати з того, що Лозинський не полемізував з поглядами Могильницького в його **Вѣдомости** та приймав їх за свої, а на інвек-

---

„Vix poterat feliciorē materiam pro tua chrestomathia dialecti ruthe-
nicae eligere“. Хибно відніс ці слова др. Маковей до граматики Лозин-
ського (Три галицькі граматики, стор. 28).

¹⁾ Др. К. Студинський, Коресп. Як. Голов. в літах 1835—49, стор. 109—110. Друга зі згадуваних граматик се граматика Вагилевича, що вийшла друком 1845 р. Яка третя граматика й чи дійсно була тоді в цензурі яка третя граматична рукопись, незвісно.

тви Левицького Осипа против Могильницького відповів рішучою обороною покійного діяча.

Грамматика стояла Лозинського богацько труду¹⁾. Вже друга редакція граматики мусіла мати повнійший характер, ніж перша,

¹⁾ Як старанно доповнював Лозинський кожду редакцію своєї граматики, можна пізнати з отсеї літератури, використаної автором у граматиці: *Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft*, 1791; *Atheneum*, VI, 1841; I. B. *Wortforschungslehre der polnischen Sprache*, 1812; Д. Бантиш-Камєнський, *Исторія Малої Россіи*, Ч. II, 1822; *Biblioteka warszawska*, 1841, 1842 (К. Libelt, *O literaturze niemieckiej*); *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1834; Вагилевич, *граматика*, 1845; М. *Wiszniewski*, *Historia literatury polskiej*, 1840, т. I, 1844, т. VI; *Vollgigi*, *Ricoslovník ilirického, italiánskogo i nimáckogo jezika*, 1803; *Volnej*, *Alfabet Europejski zastosowany do języków azyatyckich*, 1819; Востоков, *граматика*, 1831; *Vuks Stephanovitch* *kleine serbische Grammatik von J. Grimm*, 1824; Греч, *Rys historyczny literatury rossyjskiej*, 1823; Дєнница, 1842 (I. K. Purkinje, *O jedności literackiej między plemionami sławjańskimi*), 1843 (Доля галицько-руського языка); Добровський, *Institutiones*, 1822; Dunder, *Andrie Kačica Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1836; Engel, *Geschichte der Königreiche Halitsch und Wladimir*, 1796; *Ergänzungsblätter zur öster. Zeitschrift für Geschichts- und Staatskunde*, 1835, (Berichtigung der Umrisse zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Ruthener, звідси взяте число Українців — 15 міл.); *Żochowski*, *Części mowy odmieniające się*, 1838; Zaleski (Wacław z Oleska), *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, 1833; Зубрицький, *Historyczne badania o drukarniach rusko-sławjańskich w Galicyi*, 1836, *Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi*, 1837; *Illyrisches Blatt*, 1836; Калайдович, Іоаннъ Екзархъ болгарскій, 1824; Карамзин, *Исторія государства російскаго*, 1818, т. I, т. IV і V; Конігар, *граматика*, 1808; Левицький, *граматика*, 1834; *Odpowiedź na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismniennictwa ruskiego*, 1834; Лучкай, *граматика*, 1830; Могильницький, *Rozprawa o języku ruskim*, 1829; *Münchener allgemeine Literatur-Zeitung*, 1819; Józ. Muczkowski, *Grammatyka języka polskiego*, 1836; Noakowski, *Grammatyka rossyjska dla użytku Polaków*, 1837; *Описание всѣхъ обитающихъ въ російскоѣмъ государствѣ народовъ*, 1799; Павскій, *Филологическія наблюденія*, 1841; *Rozmaitosci Gazety Lwowskiej*, 1840, 1843; *Сборникъ Муханова*, 1836; *Slovanska*, 1814, 1815; Фатер, *Grammatik der russischen Sprache; Volkslieder der Wenden in der Ober- und Nieder-Lausitz*, 1841; *Die nenesten Zustände der katholischen Kirche beyder Ritus in Polen und Rußland seit Katharina der II. bis auf unsere Tage*, 1841; Шафарик, *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur*, 1826; *Starožitnosti slovanské*, 1837; *Slovanský Národopis*, 1842; *Schleiermacher*, *O Alfabcie harmonijnym*, 1835; Schlözer, *Nestor, russische Annalen*, 1802—09; Fr. Szopowicz, *Uwagi nad Samogłoskami i Spółgłoskami w ogólności oraz nad niektórymi gloskami Abecadła polskiego*, 1827; *Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst*

бо автор використав тут о половину більше того числа літератури, яке узгляднув при першій редакції. Ще більше доповнив Лозинський третю редакцію, де трохи не стільки нової літератури, з якою приступив до писання першої редакції граматики. Для пізнання мови закордонних Українців мав Лозинський при першій редакції граматики всього 2 збірники пісень: Цертелева з 1819 р. та Максимовича з 1827 р., більше при другій редакції, бо другий збірник пісень Максимовича з 1834 р., „Запорожську старину“ Срезневського, „Малоросійськія повѣсти“ Квітки та „Привазки Гребінки“ з 1834 р., найбільше при третій редакції, а саме: збірник Маркевича з 1840 р., другу частину повістей Квітки й „Чари“ Тополі з 1837 р., „Вітку“ Костомарова та „Малоросійськія повѣсти и рассказы Хоми Куприенка“ з 1840 р., вкінці „Українській Сборникъ“ Срезневського та „Свѣпъ“ Корсуна з 1841 р. З інших фольклорних збірок і альманахів були звісні Лозинському: „Русалка Дністрова“, „Pieśni ludu ruskiego“ Żegoty Pauli з 1839 р., „Pienia“ (1842) і „Ukrainki“ (1844) Падури, збірки приповідок Ількевича та в „Athenaeum“ з 1844 р. й Вінок (1845).

Талановито написана граматика Лозинського з її фізіологічними поясненнями природи звуків, з втягненням мови російських Українців до граматики для заманіфестовання одности українського народу на цілім його просторі була би заступила в своїм часі в часті конфіскату „Русалки Дністрової“, як була би так дуже не спізнала ся зі своїм виходом. За одні рік по її виході надійшов багатий в цікаві епізоди 1848 р., який і видвигнув потребу граматики рідної мови, але в рідній мові. Граматика Лозинського задля чужої одежі в трьох останніх літах 40 рр. а задля народности в 50 рр. пішла в забуте. Щирих інтенцій Лозинського, поставити українське відродження у Галичині на сильні підвалини народности, не зрозуміли сучасники й нема сумніву, що коли була би вийшла в своїм часі друга редакція його граматики, вона не була би відіграла сеї ролі, яку повинна була й сміло могла, не була би параліжувала недотепних міркувань Левицького, бо проти Лозинського були тоді задля його непорозумітого проєкту введення латинської азбуки в українське письменство в Галичині — з незначними вимками всі передові Українці в Галичині. Не повело ся також Лозин-

---

und Wissenschaft, 1845 (Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch — russischen Sprache und Literatur). Нарочно подаю дати, щоби можна було мати змогу рішити, яку літературу міг використати Лозинський в поодиноких редакціях своєї граматики.

ському з українсько-німецькою граматиною, яку виготовив на конкурсі з 1840 р.

IX. Участь Кирила Блонського, Антона Добрянського, Івана Жуківського, Осипа Левицького, Осипа Лозинського й Антона Могильницького в конкурсі з 1840 р. на українсько-німецьку граматику.

Письмом з дня 18 липня 1840 ч. 3689/760 віднесла ся надвірна шкільна комісія до львівської губернії в справі розписання конкурсу на українсько-німецьку граматику з нагородою 300 зр. за вдатний виріб. Мотивом такого зарядження був намір „der hierländigen ruthenischen Bevölkerung die Erlernung der deutschen Sprache möglichst zu erleichtern, und den Unterricht in dieser Sprache an den hierländigen Volksschulen thunlichst zu befördern“. Як на вірці вказувано на чесько-німецьку та крайнсько-німецьку граматику. Визначивши речинець по кінець червня 1841 р., поручала губернія письмом з 19 серпня ч. 52538 обом греко-католицьким консисторіям повідомити про конкурс „die für eine solche Leistung insbesondere geeigneten Individuen“ і заохотити їх до написання такого підручника. Вироби треба було доручити найближшій консисторії, яка мала відслати їх губернії¹⁾.

Консисторії віднесли ся в сій справі до шкільних надзорів (львівська дня 8 вересня), аби вони подали до прилюдної відомости зміст конкурсу й вишукали людей, здібних до такої праці. Крім того самі консисторії завізвали до укладу граматики тих людей, про яких знали, що займають ся граматичними чи літературними речами. І так львівська консисторія завізвала до участі в конкурсі пароха Баткова Кирила Блонського, пароха Угринова Григорія Шашкевича, професора моральної теології Венедикта Левицького, окружного директора шкіл у Коломиї Миколу Верещинського, укіченого богослова Антона Могильницького та пароха церкви Петра

¹⁾ Додатки. 6. Конкурс з 1840 р. на українсько-німецьку граматику. Отсей документ, як і багато дальше наведених або тільки використаних разом із трьома граmaticами, словом то все, під чим не буде подана яка бібліотека, находить ся у львівській митрополічій регістратурі. За ласкаве позволенне використати сей матеріал в отсій праці складаю кою ширу подяку директорови регістратури о. Володимирови Семжову, як рівнож дякую щиро на сім місці кустосови „Церковного музею“ у Львові дрови І. Свенціцькому за ласкаве улекшенне користувати ся граmaticою Могильницького.

й Павла у Львові Івана Жуківського. Сповідуючи їх про умови конкурсу, зазввала консисторія: „Da nun dem Consistorium Ihre besondere Vorliebe für die ruthenische Sprache, und das Studium(,) mit dem Sie sich auf die gründliche Erlernung derselben vorlegen(,) bekannt ist — so werden Sie in Folge dieser hohen Andeutung hiemit aufgefordert, sich der Verfaßung des fräglichen Lehrbuches nach den höchsten Orts angesetzten Modalitäten zu unterziehen“.

На запит губернії з 17 серпня 1841 р., чи надійшли які еляборати, відповіла львівська консисторія, що надійшли чотири вироби, але з них викінчений тільки один, прочі три неповні. Сей повний еляборат навіть не був плодом львівського дієцезанина, але перемиського. Сюди прислано його анонімно, бо автор не повинен був прислати свого виробу львівській консисторії, тому й хитре виправдання його на письмі, залученім до виробу. „Da aber nicht alles in der Welt gelingt, писав анонім, so hat man beschloßen, um nicht in eine unangenehme Stim(m)ung versetzt zu werden, falls das Exemplar durchfallen sollte, die Fertigung folgendermassen auszu-drücken: Mit Gott, Kaiser und Vaterland“. Неповні вироби походили від Блонського, Жуківського та Могильницького¹⁾. Консисторія зажадала від авторів як найскоршого викінчення і прирікла по одержанню недостаючих частий відіслати вироби враз з їх оцінкою губернії. Але тільки один Жуківський не відмовив жаданню консисторії.

Скорше справила ся з порученим ділом перемиська консисторія. Уже 21 вересня 1841 р. переслала губернія еляборати Осипа Левицького, Антона Добрянського та й Осипа Лозинського львівській консисторії „zur Prüfung und gutächtlicher Aüßerung über deren Anwendbarkeit“ до кінця будучого місяця себто жовтня. Присилка сих виробів дала змогу референтови Михайлови Куземському відкрити автора анонімної рукописи. Показало ся, що вироби аноніма й Осипа Левицького ідентичні. Оцінка виробів проволокала ся. Просьбою з дня 18 жовтня віднесла ся консисторія до губернії о продовження речинця, бо з причини ще й інших занять не можна було зробити оцінки виробів. А хоч одержала консисторія бажану

¹⁾ Блонський прислав 23 червня 1841 три аркуші свого еляборату, пять дальших аркушів 9 липня, а кінцевих аркушів не прислав мимо своєї обіцянки та назву консисторії. Жуківський представив частину свого виробу 30 червня, а решту пізніше. Могильницький прислав по речинці 13 серпня один аркуш свого виробу через скільський шкільний падеір (був тоді адміністратором у Хутарі) й мимо зазвву консисторії не прислав докінчення.

проволоку, не була готова з порученою оцінкою і в новім речинці, тому вдруге, а далше й третій раз звернула ся з такоюж просьбою, на що одержала відповідь, що мав звернути губернії виробу безумовно до 25 марта 1842 р.

Про мову виробу Блонського можна мати деяке розумінне з отсих виписок в оцінці Куземського: „Когда человекъ говоритъ, даются слышати голоса; произносятся, словко, тезоименитыя“. Термінологія давня. Тому, що виробови недоставало більшої частини, закінчив референт свою коротку й нескладну оцінку заявою, що саме з повищої причини не можна видати означного осуду про сей виріб.

Далеко суцільнішим можна уявити собі образ українсько-вімецької граматики Жуківського на основі заміток Куземського. В сім виробі богацько дечого не подобало ся референтови, передусім правопис і термінологія. „Die Rechtschreibung ist ganz neu, реферував Куземський, es finden sich gewisse Zeichen auf den einzelnen Worten, welche nun verschiedene Aussprache andeuten sollen. Die in der Schrift gebräuchlichen Halbblaute *ъ* und *ь* — welche zur Verschärfung oder Linderung der einzelnen Sylben gebraucht werden — fallen ganz weg. — Ferner kommen Benennungen vor, welche keineswegs den richtigen Sinn geben“ пр. „о словахъ загаломъ, голова зам. глава“. Незрозумілими були для референта терміни: „звуки, самозвуки, знаки письменнѣ = буквы, сполозвуки, склади початковѣ = Vorsylben, призвук = Betonung, члонок = Geschlechtsart, головни слова = Hauptwörter, скланяня, личники = Zahlwörter, числа засаднѣ = Ordnungszahlen, займки особѣствѣ, привлащающѣ, пытающѣ, звертающий займок = Zurückführendes Fürwort, змысл зносящій = leidende Form“. Референт бажав собі термінів: „букви, согласни, члентѣ, склоненіе, числа основательныя, мѣстоимена личныи, притяжательныи, вопросительныи“. Автор граматики викинув *ъ*, а прецінь навів його як ціху першої деклївації. Впрочім гнївало референта, що „fast durchgehends Wörter eingeschaltet sind, die weder in der ruth. Sprache gebräuchlich, noch mit dem Geiste dieser Sprache verträglich sind“. Ту й навів на приклад слово „скланяня“ зам. „скло-неніе“. Термінологію назвав неукраїнською (ruthenisch), „sondern nach dem polnischen modulirt, daher erstens unverständlich, und zweitens auffallend“. Жуківський розрізняв три конюгації, не дві, як хотів Куземський. Зробивши ще кілька менше важних заміток, зазначував референт, що „in dieser Art ist die ganze Ausarbeitung bewerkstelligt“.

Подібними своїми прикметами не подобала ся референтови й граматики Лозинського¹⁾. Він закинув їй, що є незрозумілою, хоч уложена після німецького вірця, пр. „языкъ нѣмецкій означае, такъ якъ каждый инный, единчастный брѣненя (голоса) (,) которіеся бесѣдними начиняи вирабляють, черезъ пис'меннии знаки, которіи лѣтерами (Buchstaben) зовемо“. Автор не навів азбуки. Далше були „die Benennungen der einzelnen Redetheile ganz neu — und unverständlich“ (о покладахъ = von den Sätzen), вкінці й конструція не була строго граматичною, бо Лозинський писав: „имена суть троякого роду зам. рода“. Ось так коротко справив ся референт з виробом Лозинського.

Цілкою недокладні замітки про виріб Добрянського. Автор ужив слів: „рожницю зам. разлячіе, голосу зам. голоса, опричь зам. вромѣ, часослово зам. глаголь“; невістарчаючо вчислив іменники після їх роду в українській мові, не згадав про іменники подвійного роду, навів три деклінації іменників після їх роду, а в Левицького було їх чотири. Трохи більше сказано про сей виріб у загальнім рефераті про всі еляборати. Ту зазначено, що Добрянський держав ся німецького вірця, але все узглядиював українську мову, а далше стояло: „Die Darstellungsart des Dobrzański ist kurz und bündlg, und die in derselben gebrauchte Sprache ist sehr gut, und so beschaffen(,) daß dieselbe in allen Gegenden der hiesigen Diözese von jederman leicht und anstandlos verstanden werden kann; jedoch hat sich derselbe mehrfach gegen den grammatikalischen Gebrauch versündigt, und die deutsche Sprachlehre selbst

¹⁾ У своїй автобіографії оповідає Лозинський, що коли перемиська консисторія завізвала його написати конкурсну граматику, прислав Копітар чесько-німецьку та крайсько-німецьку граматику на вірці Лаврівському, Левицькому, а як amicus personae й для Лозинського на руки єпископа Снігурського. Колиж тих книжок не доручено Лозинському, попросив він Копітара о крайсько-німецьку граматику, на що дістав відповідь, що Копітар уже вислав книжку на руки Снігурського, а тепер знову написав до Метелька в Любляні, аби вислав бажану книжку Лозинському (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118). А що посилка прийшла 10 мая 1841 р., а з кінцем червня кінчив ся речинець, не багато скористав з сеї посилки Лозинський. Тому дуже в пригоді стала йому чесько-німецька граматики, яку вислав Ганка 5 жовтня 1840 р. з Праги. Урадуваний Лозинський подякував Ганці листом з 18 жовтня за „Mluvnice německého jazyka“ та „für die beym Niederschreiben der ruthenisch - deutschen Sprachlehre zu beobachtenden Winke“. (Францевъ, op. cit. стор. 644).

nicht überall erschöpfend behandelt⁴. Недоставало також зовсім додатку німецького підручника¹).

Лишав ся останній виріб — Левицького. Й тут найшов референт богацько незрозумілих висловів, пр. „ного“, дальше деякі уваги, які показували, в чім українська мова сходиться з німецькою а в чім різниться від неї, хоч і дуже добрі, не повинні були мати місця у малій граматиці, не подобало ся також йому багато слів: „орудія бесѣды, череда буквѣ, змѣна гласныхъ, замѣсть зам. мѣсто“, польонізма „вінцей“ і „барзѣ“ зам. „больше“ та „дуже“, „жебракъ, потѣчокъ, селедець зам. оселедець, цимало, царевичъ, рыцарь, халуна, гнилий зам. струпишальный, не здало казати зам. неможна мовити, зрозумѣлый зам. зрозумѣный, хотѣти пити зам. прагнути“, семіовалізація у й ин. На поодиноких буквах находили ся знаки, що мали означати ріжну вимову. Цікава замітка про правопис: „Der Verfasser dieser Sprachlehre scheint selber seiner Schreibart nicht sicher zu seyn, indem er manchemahl einen Buchstaben setzt, und gleich darunter einen anderen gleichsam als Erläuterung beisetzt“ (часови-часови). В загальній оцінці конкурсних граматики зазначено, що правила добрі в виробі Левицького, одначе закинено виробови за великий обем і вживанне незрозумілих слів. Львівська консисторія годила ся з думкою перемиської що до виробу Левицького³), тільки не приставала на його мову³). Згідно з такою оцінкою рішила консисторія веліти референтови виготовити точний спис змін, які мав поробити Левицький у своїм підручнику, щоби можна було предложити його губернії для апробати також на львівську архідієцею.

¹) Додатки. 7. Оцінка Куземського конкурсних виробів. Хибним є заперечення Дидицького, що Добрянський ніколи не уложив конкурсної граматики. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118). Не дивно, що нічого не згадав про неї і в житєписи Добрянського. (Антоній Добрянській, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси, 1881).

²) Лозинський оповідає у своїй автобіографії, що перемиський референт Гр. Гинилевич висказав ся про виробі Добрянського, Левицького й Лозинського: „Alle drei haben die Aufgabe mit Glück gelöst“ і поставив потім на першій місці граматику Левицького, на другій Добрянського, на третій Лозинського, додаючи при тім: „Das Bemühen des H. Łoziński auch Etwas zu leisten, ist lobenswerth“. Довідавши ся про се, запротестував Лозинський до надвірної шкільної комісії і написав також до Копітара. Уряд хотів знати, хто виявив урядову тайну Лозинському, й наробив йому багато неприємностей. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118—119).

³) Додатки. 7. Оцінка Куземського конкурсних виробів.

Сей спис змін мала передискутувати консисторія на засіданню і відіслати губернії. Куземський виготовив замітки¹⁾ та зреасумував їх на засіданню. Тимчасом явив ся у референта особисто Левицький і справив рукопись після вказівок референта²⁾. Куземський виготовив кінцеву оцінку конкурсних виробів для губернії, де поручив до апробати як найбільше вдатну граматику Левицького³⁾. Письмом з 28 січня 1843 р. повідомила львівську консисторію губернія, що конкурсну нагороду одержав Левицький⁴⁾. Так умів Левицький одержати нагороду за українсько-німецьку граматику, хоч прилюдно було звісно, що граматика Добрянського була найліпшою⁵⁾.

Книжки Левицького видруковано 4000 примірників, по 2000 для обох дівцезій, а авторам звернено рукописи, при чім консисторія заявила Блонському признанне, а Жуківському навіть з додатком „велике“ за їх охоту причинити ся для загального добра. Ні один з учасників сього конкурсу не виготовив короткої української граматики на заив консисторії 1844 року. Прислали свої вироби два свіжі аматори граматичних занять, один із них автор граматики, що вийшла друком 1845 р., отже перед граматикою Лозинського, хоч Вагилевич зачав думати про граматичні досліди після того, як уже була готова перша редакція граматики Лозинського й приготувляла ся друга.

(Далі буде).

---

¹⁾ Друкую їх в додатках під ч. 8 п. в. Замітки Куземського до українсько-німецької граматики Левицького.

²⁾ Додатки. 9. Полагода бажаних змін в рукописи Левицького.

³⁾ Додатки. 10. Кінцева оцінка конкурсних виробів для губернії.

⁴⁾ Додатки. 11. Наділення конкурсною нагородою Левицького.

⁵⁾ Ос. Лозинський, Bemerkungen. (Jahrbücher, 1845, стор. 128).

Причинки до історії руського духовного семінарія у Львові від 1837—1851 р.

Подав Юрій Кміт.

Свого часу стрінув я в бібліотеці львівського духовного семінарія матеріали, що можуть бути причинком до історії польських конспірацій між нашими теологами. Дещо з сього подав я давнійше у „Записках“, а тепер маю під рукою відпис актів, які завдяки польським конспіраціям тикають ся головно заборони світських книжок і часописий, та всяких зносин з людьми ноза семінарськими мурами, ревізій, як найточнішого нагляду над питомцями, тикають ся далі заборони театральних представлень у семінарії, а попри се відсловюють нам теж дверці до внутрішнього семінарського життя. Цікавим з того боку являеть ся „Протокол“, переведений ректоратом з питомцем четвертого року теології Йосифом Чемеринським. Я що до себе ставлю дуже високо сей акт, бо тут виведені на сцену живі люди, що самі себе і своє окруженне характеризують як найвлучнійше. Недоговорювання або протягання висвітлюють неодно як найповнійше та найдокладнійше. Сей документ оголошу колись пізнійше. Гарним доповненнем до сього протоколу є знову справозданне ректорату про інтелектуальний та релігійно-моральний стан питомців. Навчання та веденне тодішньої молодіжи були сього рода, що вповні відчувували від свого і вбивали в зароді всякий проблиск вольного духа. Автором сього непростимого ретроградства був митрополит Михайло Левицький. Дійшло до того, що студент теології Йосиф Чемеринський при протоколі дня 10 січня 1845 на запит наставника: „Od kogo Pan do-

stajesz książki świeckie — daremnie, czyli za pieniędzy, którzy czytacie i kiedy — jakiej treści bywają te książki?“
 заявляє: „Ponieważ żadnych książek świeckich ani przez ciąg mojego bytu w Seminarium, ani na świecie będąc, prócz książek scholastycznych nie czytałem, przeto ani takowe daremnie, ani za pieniądze dostawać nie starałem. Nie jestem bowiem dzieciem, ażebym nie przewidział, jakie skutki z tego mogłyby wyniknąć, gdybym się zatrudnił podobną lekturą. Z resztą kto widział u mnie takowe książki, niech powi to do oszy“. Треба справді чудовати ся, коли що виднійше зринали в свої ватхлої атмосфери...

На звістку про конспірації серед деяких питомців „дня 4 марта 1837 р., пише проф. К. Студинський на основі „Gestions-Protokoll“-ю русько-кат. мит. Ординаріяту, зажадав митрополит від ректорату дух. семінаря, щоби доніс „qui Alumni praeter Novalia Allgemeine Zeitung nominata, alia quaecunque et qualia periodica Novalia legere consveverunt, a quo item et qua via eadem obtineaut“. Колиж ректорат подав бажаний спис питомців і додав, що крім „Allgemeine Zeitung“ читають вони ще „novalia polonica cum appedice Rozmaitości“, а побіч сього й інші книжки, які дістають через книгарню, митрополит видав заборону читати сі книжки, а рівночасно приказав питомцям, щоби не сміли без відомости ректора які небудь книжки купувати, або передплачувати¹⁾. Ся характеристична заборона, разом із софістерійним оправданнем її автора, звучить:

Nr. 29. Auf den Bericht vom 6. d. M. Zahl 76 wird dem Rektorat aufgetragen:

1) Den Zöglingen das Lesen der Allgemeinen Zeitung und des an die Lemberger pohlnische Zeitung geknüpften Anhangs Rozmaitości, gänzlich zu verbiethen.

2) Sich an die Konsistorial-Verfügung vom 12-ten 834. Zahl 2850 streng zu halten, und keineswegs zu dulden, dass die Zöglinge Zeitungen, Zeitschriften und Bücher, sie mögen wie immer beschaffen seyn, je ohne Vorwissen des Rektorats einkaufen oder pränumeriren.

Es ist schon an sich selbst auffallend, wie ein Zögling, der seiner durch beigebrachtes Zeigniss erwiesenen Armuth wegen, aus dem Seminariums-fond unterhalten wird, die Kosten des Einkaufs oder der

¹⁾ К. Студинський, Польські конспірації в роках 1831 – 46.

Pränumeration von Büchern und Zeitschriften zu tragen vermag. Ein solcher ist entweder nicht ganz mittellos, und müsste, in Gemässheit der bestehenden Vorschriften wenigstens zum theilweisen Ersatze seines Unterhalts in dem Seminarium verhalten werden; oder, er ist wirklich ohne alle Mittel, und dann kommt es zu besorgen, dass er, um für die Bücher und Zeitschriften zu zahlen, Geld auf irgend eine unerlaubte Weise suchen, oder Schulden machen werde. Das Rektorat wird daher einsehen, dass es nothwendig sey, die Zöglinge vom Einkaufe, und von der Pränumeration der Bücher und der Zeitschriften abzuhalten.

Sollte übrigens das Rektorat erkennen, dass dies ohne allen Anstand geschehen könne, und dass es sich um nützliche Bücher handle, so ist doch darauf unerlässlich zu bestehen, dass der Kauf, oder die Pränumeration, so wie der Empfang der auf diesem Wege angeschafften Werke, immer nur mittels des Rektorats selbst geschehen, und keinem Zöglinge gestattet werden soll, sich in unmittelbare Berührung mit den Buchhändlern und Sammlern von Pränumerationen zu setzen, und unmittelbar von diesen die Bücher und Schriften zu empfangen.

Hievon sind sämmtliche Zöglinge mit dem Bedeuten in die Kenntniss zu setzen, dass falls einer oder der andere sich heikommen lassen sollte die gegenwärtige Verfügung zu verletzen, er eine strenge Ahndung, und allenfalls auch die Entlassung aus dem Seminarium und die Ausschliessung vom geistlichen Stande zu gewärtigen habe.

Lemberg den 9. März 1837.

Michael Metropolit.

Сю заборону проголошено питомцям дня 10 марта 1837. Але видко, вона не була дуже успішна в наслідках, коли нелегальна література ширила ся далі. Тим то треба було її проголосити в друге усім питомцям. Стало ся се 8 лютого 1838 р. Для більшого впливу і вражіння були присутниии при сьому читанню усі наставники семінарії.

Ворохобні, конспіраційні привиди не давали спокою високій президії губернії, а вже найбільше бентежили вони митрополита Левицького. Вишукувано ріжні притоки, аби мати все око звернене на питомців, аби слідити кожний їх рух, аби могли увійти до їх нутра і відгадати, що там чинить ся, на що заносить ся... Президія губернії письмом з дня 9 марта ч 2275/999 віднесла ся до консисторії, а митрополит письмом з дня 14 квітня 1846 р. ч. 1579 завізвав ректорат семінаря „eine Darstellung des intellektuellen und religiös-moralischen Zustandes des unter der Leitung desselben stehenden Seminariums und dessen

Personalstand dem Metropolitan-Ordinate vorzulegen, und eine besondere Angabe der Gebrechen beizufügen, welche das Rektorat etwa an den Zöglingen wahrgenommen, und entweder seinerseits bereits verbessert habe, oder sich in der Lage finde, die Mittel hiezu von den höheren Behörden zu erbitten. Ректорат виготовив справозданне найперше на бруліоні, з якого ми зробили відпис; жаль тільки, що не можна було стрінути кваліфікації семінарського персоналу. З огляду на важність порушених питань подаємо в цілости сю відповідь:

Hochwürdigstes Metropolitan-Ordinariat!

Mit dem hohen Erlasse vom 14 April l. J. Zhl: 1579 ist dem Seminar-Rektorate aufgetragen worden:

- a) die Darstellung des intellètuellen,
- b) des religiös-moralischen Zustandes der gr. kath. Seminarzöglinge sammt dem Personalzustande vorzulegen, als auch
- c) die an den Zöglingen wahrgenommenen Gebrechen anzugeben.

In folge dieses Auftrags wird Einem Hochwürdigsten Metropolitan Ordinate ehrerbiethigst Nachstehendes berichtet:

ad a) die Zöglinge des hiesigen Seminariums besuchen die öffentlichen Vorlesungen im Universitätsgebäude. Im Seminariumgebäude befinden sich für jeden theologischen Jahrgang abgesonderte Musäen, in welchen die Zöglinge vor und nach öffentlichen Vorlesungen, in den bestimmten Stunden den Studien obliegen, wo auch von den Studien Präfekten drei Mal in der Woche mit den Zönglingen die Correpetitionen abgehalten werden, und zeuge der vorgelegten Semestraltabelle haben die Zönglinge die Prüfungen, mit wenigen Ausnahmen, mit gutem Fortgange bestanden. Ausser den obligaten Studien besuchen im laufenden Schuljahre: 22. Zöglinge des zweyten theologischen Jahrganges die exegetischen Vorlesungen; 9. Zöglinge des ersten theologischen Jahrganges die Vorlesungen über die arabischen, syrischen und chaldäischen Dialekte; 10. Zöglinge aus verschiedenen Jahrgängen die österreichische Staatsgeschichte; 1. Zögling die Numismatik; 3. Zöglinge die classische Literatur; 3. Zöglinge die Landwirthschaftslehre; 13. Zöglinge die Geschichte der Philosophie; 16. Zöglinge polnische Sprache und 35. Zöglinge besuchen die Vorlesungen über die Lehrmethode bei dem Taubstummen Unterrichte.

Das hiesige Seminarium besitzt eine auserwählte Bibliothek, aus welcher auf jedes Verlangen die Bücher den Zöglingen ausgefolgt werden; über diess werden auch öfters jene Werke, welche in der

Seminarbibliothek nicht vorfindig sind, aus der Universitäts-Bibliothek zum Gebrauche der Zöglinge ausgeliehen.

Dieses liefert den Beweis, dass die gr. kath. Seminarzöglinge die intellektuelle Bildung sich angelegen seyn lassen.

ad b) Betreffend den religiös-moralischen Zustand, verrichten die Zöglinge nach den Hausstatuten das Morgengebet, hören täglich die h. Messe, vor Mittag und Abendessen, als auch nach denselben, beten sie die üblichen Gebete, vor dem Schlafengehen aber versammeln sie sich täglich zum Gebete und zur Erforschung des Gewissens in der Kirche. An Sonn- und Feyertagen wohnen die Zöglinge dem Hochamte bei, nebst dem wird alle Samstag und Sonntag die Vesper und an grossen Feyertagen auch die Morgenandacht in der Seminarkirche abgehalten. Zwey Mal in der Woche hält der Pater Spiritualis geistliche Exhortationen, und die h. Schrift wird von dem hiezu vom Hochwürdigsten Ordinate bestimten Studien-Präfekten cursorisch explanirt.

Über diess verrichten sämtliche Zöglinge alle zwey Monathe die h. Beichte und empfangen das h. Abendmahl.

ad c) Unter die Gebrechen, welche an den Zöglingen wahrgenommen wurden, können gerechnet werden,

1. dass die Zöglinge vor Beendigung der theologischen Studien Ehebündnisse geschlossen haben, dieser Unfug ist aber durch erneuertes Verboth abgestellt worden;

2. das Tabakrauchen, von welchem die Zöglinge, welche schon in Gymnasialschulen an das Rauchen sich gewöhnt haben, weder durch Ermahnungen, Zurechtweisungen, noch durch Arreststrafe sich abschrecken lassen;

3. der Leichtsinn, welchen die Zöglinge dadurch an den Tag legen, dass sie während der Ferien keine dem geistlichen Stande angemessene Kleidung tragen; das Rektorat ermangelt nicht vor Entlassung der Zöglinge auf die Ferien denselben zu bemerken, dass sie sich anständig betragen, diese Bemerkung aber wird schlechterdings nicht beachtet;

4. zu diesen Gebrechen gehört auch, dass mehrere Kandidaten des geistlichen Standes, welche in das Seminarium aufgenommen werden, der slavischen Sprache und des Kirchengesanges unkundig sind. Die Ursache dieses Übels scheint zu seyn, dass diese Kandidaten von ihren Aeltern zum Lesen der slavischen Kirchenbücher und zum Kirchengesange nicht abgehalten werden, dass dieselben während der Gymnasial und philosophischen Studien die gr. k. Kirche niemals oder sehr selten besuchen, oder auch zum geistlichen Stande keinen Beruf

haben, daher die slavische Kirchensprache und den Kirchengesang für minder nöthig halten. Das Rektorat gibt sich alle Mühe, solche Zöglinge dahin zu bringen, dass sie neben den theologischen Studien, welchen sie obliegen, auch dem Erlernen des für den Seelsorger unentbehrlichen Kirchengesanges sich widmen, aber ungeachtet der getroffenen Vorkehrungen, dass die Zöglinge in 24. vertheilt, wöchentlich zweymal in dem Kirchengesange unterrichtet werden, kann er sich doch des erwünschten Erfolgs nicht erfreuen.

Der anbefohlene Personalstand des Seminariums wird sub 4. gehorsamst beigeschlossen.

Lemberg am 3 Maji 1846; mund. 7-a Maji 846.

Siepanowski.

Президія губернії звістила митрої. Ординаріят, що питомці II. року: Яримович Михайло, Чайковський Михайло, Калечинський Антін, Церкович Кирило і Лукашевич Іван читають недітальні книжки. Митрополит звернув ся до ректорату семінаря з припорученнем перевести в згаданих питомців як найточнішу ревізію, а рівночасно питає, чи вистарчають до спинення нецензурної лектури поставлені загрози та примінювані кари? Коли-б не вистарчали, то може-б продумати що инше...

Ректорат письмом з дня 3 мая (1846 р. (mund. 7-a Maji 1846) ч. 211 відповів отсе:

Nach Einlangung des hohen Auftrages vom 16. April l. J. Zhl. 30. wurden alle Sachen der Zöglinge, Hörer des II-n Jahres der Theologie, Jarimowicz Michael, Czaykowski Michael, Kaleczynski Anton, Cerkiewicz Cyrill und Łukaszewicz Johan untersucht, ob nicht verbotene Bücher oder revolutionäre Schriften unter denselben sich befinden. Nach Verlauf einer Woche und zwar am 23. April l. J. wurde bei diesen Zöglingen als sie aus den Collegien nach Haus kamen, in der Absicht, ob sie nicht ein verbotenes Buch mitgebracht haben, eine strenge Revision vorgenommen, aber sowohl am 17 als am 23 April l. J. ist nichts verdächtiges vorgefunden worden.

Beim Cerkiewicz Cyrill, dessen Bruder Theophil vor zwey Jahren wegen Lesen verbotener Bücher aus dem Seminar ausgeschlossen wurde, war schon vier Mal im laufenden Schuljahre die Untersuchung vorgenommen, aber ausser der, mit dem in Czernowitz studirenden Stipendisten unterhaltenen Korrespondenz, ist nichts entdeckt worden.

Was den Antrag anbelangt, wie dem Lesen verbotener Bücher zu steuern wäre, so ist das gehorsame Rektorat des unvorgreiflichen Dafürhaltens, dass die bereits vorgeschriebenen in dem Wirkungskreise

des Seminar-Rektorats liegenden Massregel, diesem Übel zu begegnen hinreichen, dass nämlich die Zöglinge sorgfältig überwacht, unversehene Übersuchungen bei ihnen vorgenommen, die Zöglinge manchmal bei ihrer Rückkehr aus den Collegien oder Spaziergängen sogleich revidirt, und den fremden, zum Seminarium nicht gehörigen Personen der Zutritt zu den Zöglingen ohne Vorwissen des Seminar-Rektorats nicht bewilligt werde.

Одначе митрополит не заспокоїв ся тою відповіддю, але зараз на другий день (8 мая 1846 р. ч. 37) вислав письмо до ректорату семінаря, в якому заявляє, що хоч „keine verdächtige Bücher vorgefunden seyen, so wlrđ doch dem Ehrwürdigen Seminariums - Rekorate anempfohlen die besagten fünf Zöglinge auch künftighin streng zu überwachen und überhaupt der früheren hohen Willensmeinung gemäss sämtliche Zöglinge des Seminariums vom Lesen verbotener Schriften sorgfältigst abzuhalten, ihre Bücher öfters und unversehens zu revidiren, ihnen die Berührung mit verdächtigen Menschen streng zu verwehren und falls etwas Verdächtiges zum Vorschein kommen würde, hienüber dem Ordinariate zur weiteren Berichterstattung an Ein hohes k. k. Landes Präsidium unverweilt anzuzeigen.

В мурах руського духовного семінаря у Львові від самих початків засновання давали питомці час до часу, головню в м'ясиці, театральні вистави. На сї вистави приходила публіка з міста. Се не подобало ся митрополитови Левицькому. Він у противенство своїм попередникам кількома наворотами вислав заборони в тому ділі, але семінарська управа толерувала представлення, тільки, видко, заказано було подавати про се звістки до публичної відомости та обмежено вступ публіці з міста. Деся коло 20 падолиста 1850 р. відіграли питомці якусь комедію. Про сю виставу написав якийсь Наум у віденському Вістнику. Коли про се дізнав ся митрополит, вислав до ректора Слимаковського отсе характеристичне та інтересне письмо:

Nr. 16. Admodum Reverendo Ioanni Siimakowski, provisorio Seminarii Rectori.

In Ephemeride Viennensi Wiestnik nuncupata facta est nuper publici juris disputatio contentiosa occasione lusus Comici in Seminario circa 20. Novembris a. el. instituti.

Similes lusus impediunt Alumnos in studiis ecclesiasticis, turbant ordinem et disciplinam Seminarii et Candidatos status clericalis mi-

nime decent, illi enim ad Seminarium suscepti sunt et impensis fundi Religionis aluntur, non ut Comedias ludere discant, sed ut se idoneos reddant ad gerendum suo tempore sacrum curae animarum munus, quod ipsis humeris Angelorum formidandum est. Atque ideo lusus isti jam annis superioribus ex parte Ordinariatus Metropolitanus interdicti erant.

Interest proinde scire, quis hoc non obstante lusum Comicum in Novembri a. el. permisit? quis commediam productam composuit? — qui Alumnus ejus actores erant? — et quis illorum, nomine Naum tectus, contentiosae disputationis in supra dicta Ephemeride ocentis author fuit?

Non dubitamus Adm. Dominum provisorium Seminarii Rectorem educationem Alumnorum vocationi ecclesiasticae conformem cordi habere, et ideo requirimus Eundem, ut Nobis adaequatam de praemissis relationem praestet.

Unioviae die 2 Februarii 851.

Michael Metropolit.

Miscellanea.

З руїн Галича.

Пробуваючи у Галичі для студій над його памятками, на половині дороги між Задуквою а Крилосом, відкрив я на полі руїну якоїсь камінної будови, зарослої в тім місци тернем,¹ а в значнійшій часті заораної та обсеїваної збіжем. Руїна простягає ся на дві сусежні ниви, засіяні житом і конюшиною. Пробні розкопи, які підняв я своїм коштом, виказали у тому місци в землі велику масу потовченого каміння-валняка, котрий характеризує всі галицькі монументи старокняжої доби. Знайшлись при тім обломки каміння тесаного, як неменче кусники з слідами містерної романської різби, якою був окрашений головний вхід (порталь) та зверхні стіни будови. Найшлось тут чимало обломків цеглин, форми плиткових клинців, 3 цм. грубих, о скісних боках, котра то прикмета характеризує того рода плитки і цеглини в українських будівель XI і XII столітя. Серед череня в якихось великих посудин, грубого звиш на 1 цм., найшлось також малесеньке двоушне горнятко, завбільшки невеличкого яблота, з круглим сподом. На пів метра глибоко находилось багато рінка, в котрого були зложені фундаменти усіх старогалицьких будов. Та найважнійше, що тут, на цілій ширині розкопаної ями показала ся решта первісного помосту. Поміст сей зложений з плиток, себто випалюваних цеглин на верстві глини та свого рода „підтростинованю“, з котрого одначе лишили ся тільки правильні рівнолежні ровики в глині. Чи се була тростина, чи який иньший матеріал на разі було мені годі вкрити задля браку всякого сліду. Вохкість глини, прикритої

невеличкою верствою землі й каміння, підсичувана безнастанно атмосферичними опадами, знищила се „підтростинованне“, а також і самі плитки помосту, бо вони дуже крихкі. Вони споєні з глиною немов в одноцільну масу і підносять ся разом з верствою глини. Всюди в глині при делікатнім піднесенню відкриваєть ся виразний слід рівнолежних ровиків, а се є певним доказом, що поміст сей оцілів нерушений до тепер від часу будови. З обломків романської різби, з цеглин з характеристичним профілем і з решти оцілівшого помосту з імітаціями розет в квадратних полях, можемо вивести, що се була якась величава церква з XII в. Память її серед народа зовсім затратилась.

Інтересний самий горб, на котрім стоїть та руїна. Він протягає ся далеко на південний захід, від того місця, де стояла ся церква. Тут він стрімкий і каже догадуватись, що колись обгороджений був валами, сплянтованими вже перед многими віками. Зараз близенько на кільканайцять кроків полишила ся ще до нині яма 5—6 м. діаметра. У ній виростає великий корч бзу. Се безперечно засипана керниця або завалена пивниця. На тім самім горбі яких 100 м. звідси на полудневий-захід стояла друга камінна церква. Її відкопував проф. Шараневич, відкрив решти фундаментів, описав у книжці про Галич і назвав ту руїну церквою св. Анни. Там також нині чисте орне поле, а в місци, де були три вівтарі, висипали гостинець.

Йосип Пеленський.

Буквар Ос. Лозинського з 1838 р.

У бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка переходуєть ся під ч. 159 рукописний Буквар Языка Руского Ос. Лозинського. Походить він з 1838 р., а радше з 1837, як можна вносити з поправленої сімки на вісімку. На рукописи дві дописки: „Nr. 100. praes. 16 Feb. 1838“ і Nr. 499 adm. ad impr. d. 15/5 1838. Крім заголовної картки обіймає рукопись 48 сторін тексту малої 8° на білім бібулястім папері. Хоч і не був би вазначений автор на заголовній картці букваря чужою рукою „Łoziński“, зрадила би його крім мови замітка на першій сторінці тексту: Кропкованое ё вимавалай як ъ, а кропкованое ъ як њ або н. н. п. мѣд, грѡв, плѡт читай: мѣд, грѣк, плит.

Так само велить Лозинський читати єї переміни в друкованій граматиці з 1846 р.

Буквар починаєть ся малою азбукою: а, б, в, г, д, е, є, ж, з, з. н, і, к, л, м, н, о, օ, п, р, с, т, ֆ, օу, ф, х, ѿ, ц, ч, ш, щ, ь, ы, ь, ҃, е, ю, ѡ, ҃, ҃, ҃, ҃, ҃, ҃, ҃, ҃. Потім вичислені: самоголосны і соголосны та поданий знак твердості: ь і знак м'яккости: ь або ь'. В §§ 2—11 містять ся склади та слова від лєкших до щораз тяжших, в § 12 имена вѣкк пш писмен, в § 13 велика азбука, в §§ 14—18 вправа на великі букви, розділ слів на склади й короткі речення, а в § 19 представляєть ся дітям хосен із науки: Че-рез на-џ-кџ на-вы-ва-е-мо роз-ма-и-тнџ вѣ-до-мо-стей, з ко-то-риџ е-дни нам сџт по-трѣ-вни-и, дрџ-гї-и по-жн-точ-нї-и, а ин-ни-и при-ем-ни-и. Дал то-го и ҃а хо-чџ на-вчн-ти-са чи-та-ти, пи-са-ти и ра-хо-ва-ти; во то-е ста-но-внт по-ча-ток до дал'-шо-и на-џ-ки.

У трьох дальших параґрафах подає автор найпотрібнїйші відомости в граматики. Подаю єї параґрафи в цілости, бо в них можна знати, якої мови та якої термінольоґії був би ужив Лозинський, як був би написав свою граматику по українськи: § 20. Мысли пши овавлаемо через мовџ. Мова складаєса зо слџв, слова зо соголосок (силџв), а соголоски з поєднчих голосок. Тни голоски означаютьса в письмѣ через вѣкви. Мова єст овразом мыслей, а писмо овразом мовы.

§. 21. Оучитель подає нам ко читаню розмантни правила, которин тџмити нам каже. Тни правила сџт:

Вѣква г вимавляєса часом ҃ак пол'ское ց, на приклад в словах: грџнт, грис, господар.

Вѣква л єслса перед-идџюкою самоголосною слџчає, вимавляєса ҃ак в. н. п. вџл, чџл, лапал читай: вив, чџв, лапав.

Вѣкви е, ҃ (а) и ю вимавляютьса на початкџ слова або и по самоголосной ҃ак іе, їа, їџ, н. п. е-го, мо-ей, ҃а-ко, тво-҃а, Юсь-ко, во-ю-ю.

Вѣкви оу і ҃а пишџтса на початкџ, а џ і ҃а в серединѣ и на кџнцн слова, н. п. оу-хо, на-џ-ка. мо-гџ, ҃ак, тџж-ко, сџк-ма.

§. 22. Иннини правила слџжат ко складаню соголосок, а тни сџт:

Самоголоснини сџт, которїи сами са вимавляють, так же при них дрџгого голосџ не чџтн н. п. а, е, ҃, о, џ.

Єоголосныи зась не могутса вимовити, абы при них еще самоголосной чѣти не было и. п. к (ка), ш (ша).

Как много в словѣ находитса самоголосных, тил'ко ест и соголосок или слава. Так в словѣ: голова ест три самоголосных (о, о, а), одже и три ест голосок: го-ло-ва,

Єоголосна лежи двома самоголосными стоача, вереса до надходачон самоголосной, и. п. ма-ти, рада.

Двѣ або три соголосныи, если сѣт нероздѣл'ныи (то ест, которїи перед самоголоснов разом дадѣтса вимовити, верѣтса до надходачон самоголосной, и. п. мо-кро, ма-сло. Если зась сѣт роздѣл'ныи т. е. которїи разом перед самоголоснов трѣдно вимовити, як и. п. ни, мк, рс. аи ни., то сѣ роздѣлают и ено остатна — вереса до настѣпѣющон самоголосной и. п. твер-дый, сил'ный, крест-ный, змерз-лый.

Двѣ або три самоголосныи все сѣ роздѣлают и. п. во-ю-ю.

Єлова як сѣт зложенни, так сѣ и роздѣлают и. п. при-ходжѣ, ов-ношѣ, сиво-окїй.

У §§ 23 — 27 находимо моральни вказівки для дѣтий: як мають заховувати ся у школї, щоби наука принесла хосен, що свавильних, непослушних, неуважних і лїневих ученикѣв карае учитель. Дальше накликуе Ловинський до побожности, звивае до чистоти й остерїгае перед лїнивством: Бѣдь харный, має упоминати учитель, мийса, чышиса, чисто вверайса; а вѣдеш мати здоровье и станеша прїемним в кождой сполечности. На нехарного око позирати не може.

Єстережиса лѣнивства, во кто робити не хоче, чѣсти не повинен. Не дайса завстидати пчолѣ, що вѣд рана до вечера не ено для себе але и для Человѣка працѣе. Посмотри на мѣрвалѣ, як вони в лѣтѣ свѣрают и на кѣпки носат, абы чим зимовати мали. Попри катехизмовї моралї: шанувати й любити родичѣв, не робити нікому нічого немилото, шкоди, не ошукувати й не красти, не бути вухвалим, повинувати ся власти й виконувати її приказы, бо „покорное тела двѣ корови ссе“, витати всѣх христїанським поздоровленнем, уступати першенство гїднїйшому, не переривати нікому бесѣди, не насмивати ся в нікого й не прозивати, говорити про померших або добре або нічого, дякувати, як хто поправляє похибки, е тут і правила доброго поведѣння: Хочеш выти скромним, не хвѣй же тѣла твого на всѣ стороны, не крѣти головою, не стрѣлай очима, не махай рѣками, не викрибай голосьно; але стѣй просто; очи най

вѣдѣт в мѣри, рѣки тримаѣ при собѣ, а ено так голосоьно мов, авы та тни чѣли, с которыми бесѣдѣш.

Нѣс отераючи иди на сторонѣ, рови тоѣ тнѣ и май чистѣ хѣсткѣ. Подѣвнѣ чини, коли плѣш аво харкаш.

При столѣ сѣдѣчи, не операйса локтвом на ннм. Ёдѣж помалѣ и малыми вѣдѣсами, авы та лакомили не названо.

Не вчнса пити горѣлки, котора не одного здорова, славы и маеткиѣ позбавила; чиста вода ест найпрндатнѣйша для здорова.

При столѣ не овтерай рѣк в обрѣс аво одѣньѣ, во на то тра хѣсткѣ мати.

Нил цю повѣш, перѣд помысли“ (§ 26).

§§ 28—39 обіймають старобіблійні оповіданья, яких вразком нехай буде перше: На початкѣ прич Бога ничего не выло. На Ёго слово стало са всьо, цю видимо и не видимо. Бог сотворил тотѣ землю, котра оварелена кѣтми, травами и рослинами; отемнена лѣсами; нагорелена горами и скалами; перерѣзана рѣками, озерами и морями; овточена синѣм невом; освѣтлена соньцол, мѣсѣц(ь)ом и звѣздами; наповнена звѣратами, птахами и ривами, свѣдчит о Ёго всьомогѣчѣй Силѣ, недостижнѣй Мѣдрости и неограничѣнѣй Довротливости. Пном зась тон землѣ и ей творив, постановил Бог человекѣ, которого тѣло зо землѣ оулѣпил и живил дѣхом натхнѣл.

На доказ, цю наш язык рѣскѣй вѣдмѣнный троха вѣд языка книг церковних (§ 40), наводитъ у §§ 41—43 моралѣ-зуючи вѣречення церковно-славянською мовою. В §§ 44—46 е мова о титлаѣ аво знаках писмо скорочаючиѣ, в § 48 щодѣннѣ молитви, а § 48 говорить о знаках просодѣйних, якими е: криска (.), криска с кропков (;), двѣкропки (:), кропка (.), знак спочинкѣ (—), знак пытан-я (?), знак викрик-у (!). Ёклад повочной мысли показуѣ знак ( ), а (*) оказѣе Оувагѣ. Знаки оѣѣа (') и варѣа (˘) означають, же на тый соголосцѣ (силѣвѣ) натиск или продовженѣе голосоѣ спочиваѣ. В § 49 вчитъ автор, дѣ писати великѣ букви.

Молитви перѣд наукою і по науцѣ в § 50 уложѣнѣ народньою мовою: Боже, Ты Мѣдрости вѣчна! зошли нам твѣго сватого Дѣха, авысьмо за помочев Ёго ласк и дарив освѣтили нам розѣм. Дѣй нам оувагѣ, понѣтѣе, памѣть и охотѣ до навки, котрѣ в има Твое розпочинаемо; авысьмо с пожитком дѣш наших са вчили, а Тевѣ Дѣтѣла всього Довра на вѣки хвалили(,) аминь.

Дажэмо Ти Гди! за нажк, котрсь нам дозвола з оуст нашого оучителя вѣдобрати; а просимо Тж, поблагослови томѣ зернѣ, що в наших дѣшах посяаное зѣстало; авы было закладом далшого в нащѣ постѣпнѣ и виашого освѣтлѣна дѣш наших. Май также всѣх наших Наставників в Твоей опѣцк, во кони чѣвають над добром наших. Через заслуги Твого Сына а нашого Звавителя(,) аминь.

В останніх п'ятих параграфах говорить ся о знаках личбы (§§ 51—54), де й подана чисельна вартість букв, і містить ся табличка множення еден раз еден (§ 55).

Чому Лозинський не видав друком свого букваря, хоч його апробувала цензура, причина незвісна. Можна здогадувати ся, що Лозинського зразило тоді неапробованне цензурою його граматики в другій редакції, а потім не спішив ся робити видатків на друк підручника, який уже видав Лаврівський в 1838 р. в Перемишлі п. в. Бжкварь народногѣ Рѣского ѣзика Бж крѣлѣвствахъ Галиціи и Лодомерїи оуживѣнаго, ѣразъ нѣмѣцкогѣ и полскогѣ, для шкѣлъ парафіалныхъ рѣскихъ. Як видно вже зі сього довгого заголовку, буквар Лаврівського перевишав буквар Лозинського обємом, за те уступав йому правописею і мовою. Для шкільного ужитку був би буквар Лозинського не дістав затвердження задля народньої мови та напів фонетичної правописи, а нині він стає одним документом більше ревної праці Лозинського для розвою народньої мови в початках нашого відродження в галицькій Україні.

Подав *Михайло Возняк*.

Відклик австрійського уряду за добровільними жертвами на війну.

(В 50 літну річницю битви під Маджентою).

Недавні події в Росії з часів япанської війни, богослуження по церквах і біжницях та збирання добровільних датків на воєнні ціли нагадали мині анальоїчні події галицькі з льомбардської війни 1859 р., коли рабіни обїзджали міста і місточка і звивали своїх вірників до складання жертв на покриті воєних видатків. Низше подаю лист, який писав лат. парох Strzedula в Старого міста, (тепер Старого Самбора) до свого шкільного товариша, о. Антона Назаревича, пароха Мшанця. Він був в біжници на відправі і все потім описав. Подаю виривок з сього

листу. Пояснюю тільки згадку, що рабін обертав ся „то до Ляма, то до Фішля“. Се були найзаможніші жида в Старім місті Лям і Фішель Абердам, що доробили ся значного майна, торгуючи з місцевими міщанами і дооколичними селянами, а потім позичали гроші селянам на лихву, чим своє майно подвоювали і потроювали, а не одного мужика пустили з торбами. Майже в кождім селі мали свого вірника Жида, який селян до них спроваджував і був „порукою“ випозичених грошей.

Kochany ks. Antoni!.. Piszesz mi, ażeby Ci donieść o sławnym Rabbi, który tu u nas kazał, — była to Missia żydowska wysłana ze Sambora, jak ten Rabbi sam mówił, przez WP. Starostę Balka, ażeby w małych miasteczkach obwodu tego samborskiego w żydach zapalił ducha męstwa i odwagi dla obrony kraju potrzebnego, a raczej, ażeby ich skłonił do ofiar pieniężnych niesienia.

Ten Rabbi nazywa się — po niemiecku: Samborer-Kreis-Rabiner, nim przyjechał, Vorsteher żydowski tutejszy chodził sam z kurendą najprzód do Duchowieństwa tutejszego obydwóch obrządków — potem do c. k. i miejskich urzędów i wszystkich na to kazanie, które po południu w niedzielę o godzinie 5 w szkole żydowskiej było, zapraszał. Przyszedszy tam i przetłoczywszy się przez ciasną żydami nabitą szkołę aż do ołtarza, w którym za firankami przykazania ukryte, zasiedliśmy, rozumie się tylko parter noble, przed samem ołtarzem na ustawionych przez całą salę krzesłach podobnie jak w teatrze i siedzieliśmy wszyscy w kapeluszach, a w ołtarzu, bo głową firanki dotykał, stał w ogromnej czapie futrzanej Pan Rabbi, na dole u podnóżka ołtarza po obydwóch stronach tutejsi more — moraini, a tuż za nami do drzwi i za drzwiami jeszcze i za oknami różnego gatunku żydzi równie wszyscy w czapkach futrzanych. Gdy wszyscy z upału, zaduchy i waporów nie bardzo przyjemnych weszli w poty, Rabbi w płachcie białej z srebrnym kołnierzem i czapie obrócił się do firanki, uchylił takowej, pocałował, co tam za nią ukryte i obróciwszy się znowu do nas, rozłożył na pulpicie przed niem stojącą księgę, a pod nią skrypta i spoglądając raz na skrypta, drugi raz na nas zaczął kazać po niemiecku, a to od tych słów: Der Krieg ist ein Übel, który text założony może 50 razy powtórzył w ciągu kazania; — przedsięwziął sobie dowieść: „dass der Krieg kein Strafericht Gottes sei“, tylko „eine Folge der Leidenschaften der Menschen“, dowodził i dowodził różnemi sposobami, które, można mu przyznać, że w piękne ubierał kwiatki oratorskie, ależ przecież na końcu wyszło, że: „der Krieg ist eine Zulassung Gottes“, a ultimatium: nie żałujcie dać, co możecie, bo tyż to najważniejsze. — Z tego wszystkiego ci żydzi, co nie dobrze umią po niemiecku, nic nie rozu-

mieli, a którzy wyżej uczeni, sylogizmów nie pojęli — więc P. Rabbi, przeprosiwszy nas noblesse po żydowsku toż miał żydom tłumaczyć, ale z tego za ledwie może 10-ciu żydow mogło kotrzystać, bo obracając się i nachylając to na lewą stronę do Lama, to na prawą do Fischla, cichem głosem gadał i gadał, ale co, to niewiem. Na końcu ukłonił się, starł pot z czoła i zszedł z ołtarza, a żydzi zaczęli naprzód jakiś Kriegsgesang, może ten, kiedy zdobywali Jerycho, a potem Segen Österreichs, aryą do naszej trochę podobną i koniec. Twój prawdziwy przyjaciel ks. Strzedula d. 30/5 1859.

подав *Михайло Зубрицький*.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1908.

(Докінченна)*).

З наукових часописей, видаваних на Україні по російськи, київські **Університетскія Извѣстія** (р. XLVIII) принесли небогато, як звичайно, чогось, що так чи инакше належало-б до українознавства. Зазначимо виклад прив. доц. В. Розова „Новѣйшее направленіе русской лингвистики въ дѣлѣ изученія древнихъ русскихъ и церковно-славянскихъ памятниковъ въ связи съ общимъ ходомъ развитія европейскаго языковѣданія“ (№ 1), Г. Чудакова „Отношеніе творчества Гоголя къ западно-европейскимъ литературамъ“ (№ 3, 10), проф. В. Перетца „Новые труды по источниковѣднiю древне-русской литературы и палеографіи“ (6) і нарешті прив. доц. В. Розова „Отчетъ о командировкѣ въ Австрію, совершенной лѣтними каникулами 1907 г.“ (10). В праці проф. Перетца для нас має інтерес його оцінка книги І. Беляєва „Практическій курсъ изученія древне-русской скорописи“, де він вказує на грубу помилку автора, котрий типову українську скоропись зве „западнорусскою (бѣлорусскою)“, а також його другий додаток до праці „Описанія сборника пѣсенъ Виленск. Публ. Библ. начала XIX ст.“ В цьому збірнику описані різні українські церковного характеру пісні. В справозданню д. Розова знаходимо вказівки на різні документи до української історії, що переходять у приватних польських бібліотеках Галичини.

Записки Императорскаго Харьковского Университета — в тих можемо занотувати тільки дві бібліографічні замітки — Д. І. Багалія „Отзвъвъ о сочиненіи „Крестьяне въ Лѣвобережной Малороссіи“

---

¹⁾ Див. т. ХС.

(кн. 1, ст. 12—17) і пр. доц. Г. А. Ільїнського „Критическій разборъ „Украинской грамматики“ А. Крымскаго“ (кн. 4, ст. 13—19).

Д. Багалій подає зміст, а далі докладну оцінку конкурсної праці про „Селян на лівобережній Україні“, представленій в історично-філологічному факультеті харк. університету і висловлює свої думки, що в сій праці треба доповнити і що змодифікувати. Висновок його такий: „навіть в теперішньому нескінченному своєму вигляді праця невідомого автора уявляє з себе серйозну, совісну працю, що має наукове значіння; се проба дослідити на підставі перших джерел одно з найважливіших питань в історії Лівобережної України, а zarazом і в соціально-економічній історії XVII—XVIII вв.“

Пр. д. Г. Ільїнський розглядає т. I, в. 1 і т. II, в. 1 „Украинской грамматики для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій Придѣпровья“ Ататапгела Крымського. Рецензент признає наукову вартість його праці, про котру він говорить, що се перша проба повної історично-діалектичної граматики української мови, — проба, котру треба признати загалом удатною, не зважаючи на великі труднощі, що перешкождали авторови в його роботі. Особливо підчеркує він, що „Грамматика“ Крымського має на меті представити фонетичну і морфологічну структуру української мови у всьому об'ємі її етнографічного розповсюдження. „Автор, каже він, прегарно обзнайомлений з українською діалектологією, не обмежуєть ся на самим опису особливостей української літературної мови, але систематично й стало притягає до порівняння дані й інших говорів. Ся обставина, одначе, ні трохи не позбавляє граматики Крымського судільности й внутрішньої єдности, бо він представляє діалектичні верстви в українській мові на тлі літературного, східно-українського наріччя, — мови Котляревського й Шевченка, — котре й покладено в основу „Граматики“. Освітлюючи факти сього наріччя паралельними явищами інших говорів української мови, автор рівночасно ніколи не губить історичної перспективи, але з приводу кожного видатнішого явища української мови робить широкі досліді в області давнього українського письменства, щоб таким чином вяснити генезис сього явища, хід і спосіб його розповсюдження“. Далі вказує рецензент на хибі сеї праці. Перша хіба — не однакове трактування річи; коли фонетика української мови виложена цілком науково, морфологія виложена популярно й „для спеціаліста тратить майже всякий інтерес“. Та головні хибі, на думку рецензента отсі: автор „не всім критично“ відносить ся до українських памяток давньої київської літератури; не звертає уваги на те, що деякі з давніх київських памяток являють ся копіями з полуднево-славянських оригіналів, і через се вважає за українськими деякі болгаризми.

М. З.

Труды Київської Духовної Академії. Древняя стѣнопись въ Київской Спасской на Берестовѣ церкви, Н. Петрова (кн. II). — Була думка, що в київській Спаській церкві на Берестові вберегли ся в деяких місцях фрески з часів дотатарських, а може ще й Володимирових. Отже проф. Петров, провівши історію будови церкви, перестудіювавши докладно теперішнє мальованнє церкви і написи, а також користуючи ся альбомом знімок, який знаходить ся в музею київської академії і був зроблений в 1863—67 рр. реставратором старинного стінного мальовила священником Желтоножським, каже, що в сій церкві не могло бути старинного мальовила з дотатарського періоду, бо цілий будинок поставлено на ново за митрополита Петра Могили і церков помалювали в 1644 р. грецькі майстри, які вдержали старо-візантійські традиції, хоч в сій мальовилі слідно по часті також західний вплив, який в XVII в. діставав ся до південно-руської іконографії. Обговорене великої статі А. Риболовського п. н. „Варлаамъ Вонатовичъ, Архієпископъ Київскій, Галицкій и Малыя Россіи“ полишаємо до дальшої книжки. Сказаніє о блаженномъ Рафаилѣ, митрополитѣ київскомъ, прот. П. Орловського (кн. VI—VIII) — се біографія митрополита Рафаїла Заборовського, що був на київській катедрі від 1730—1747 р., написана на підставі друкованого й архівного матеріалу та перенята глибокою пошаною автора до того митрополита. Рафаїл був родом із Заборова в Галичині. Вступивши на катедру після трагічного усунення в неї його попередника Варлаама, він не мав охоти вступати в суперечку в синодом та иншими міродатними кругами. Сам побожний, старав ся насаджати між своїми вірними побожність, вапомагав матеріально Києво-Могилянську Академію і Києво-Софійську катедру. Умер в 1747 р. Кияни доси шанують його память як чоловіка святаго жита. Западно-руські дворянскія фамиліи, отнавшія отъ православія въ концѣ XVI и въ XVII в. П. Викторовського (кн. IX—XII) — в чотирьох книжках поміщено початок статі, яка очевидно буде ще довго тягти ся; доси подані звістки про отсі роди: князів Острожських і князів Заславських, що були скремою галузю роду князів Острожських, князів Збаражських та їх галузи Порицьких та Воронецьких і князів Вишневецьких, що були великою галузю роду князів Збаражських. Автор слідить головно за тим, коли і серед яких обставин члени тих родів перейшли на католицизм. Стата написана на підставі друкованих жерел, але не всі ті жерела використав автор.

Київскія Епархіальныя Вѣдомости. Къ 800-лѣтію Києво-Златоверхо-Михайловскаго монастыря, прот. П. Орловського (чч. 24, 25 і 32) — автор подає, що в бібліотеці Києво-Софійського собора є рукопись в першій половини XVIII в. п. п. „Краткая опись имѣній мона-

стиря Златоверхого Михайловського Київського“, а в ній знаходить ся „сказаніє о лицахъ, бывшихъ благодѣтелями монастыря, отъ основанія его до 1736 года“. На основі сього „сказанія“ автор подає відомости про добродіїв Києво-Михайловського монастиря: руських князів і московських царів, польських королів, українських гетьманів (Богдан Хмельницький, Виговський, Юрій Хмельницький, Многогрішний, Самойлович, Мазепа, Скоропадський), митрополитів та ин. Київській Златоверхо-Михайловській монастирь (чч. 26 і 27) — з приводу 800-літнього істнованя монастиря подані про нього історичні звістки. Князь Конст. Конст. Острожський, ревнитель православія и защитникъ русскої народности въ Зап. Руси (чч. 6—10) — з приводу 300-літніх роковин смерти сього історичного діяча подана його докладна біографія. Медовареніє къ престольному правднику святой Софїи Київской въ 1623 году, прот. П. Орловського (ч. 35). Бібліографічні записки про книжки: „Святитель Іоасафъ Горленко, епископъ Бѣлгородскій и Обоянскій (1705—1754)“, кн. Н. Д. Жевахова, т. I і II (чч. 17, 30 і 34); „Сказаніє о блаженномъ Рафаилѣ, митрополитѣ Київскомъ“ прот. П. Орловського (ч. 36).

Волинскія Епархіальныя Вѣдомости. Константинъ Константиновичъ князь Острожський, доблестный защитникъ православія и охранитель интересовъ православной церкви, прот. Константина Левитского (чч. 8—13), — з приводу 300-літніх роковин смерти кн. Острожського. Новооткрытое подлинное письмо преподобнаго Іова Почаевскаго къ царю Михаилу Феодоровичу Романову (ч. 15) — в сім листі з 1 мая 1626 р., писанім українською мовою, преподобний Йов просить царя пожертвувати щось на Почаївську Лавру, що потерпіла від пожару, підчас якого згоріла вся церковна утвар. Оригінал сього листу є в Московськім архіві; копію передав редакції київський професор С. Голубев. Піснь о чудотворномъ образѣ Почаевскомъ Пречистой Богородицы (ч. 24) — тут надрукована пісня з рукописи 1648 р., яка зберігаєть ся в Київській Духовній Академії. В пісні говорить ся, як підчас турецької війни Почаївський образ Божої Матери охоронив і вибавив Почаївську Лавру від знищення її Турками. Руській філософъ 18-го вѣка Григорій Саввич Сковорода, Г. Рафаловського (ч. 28, 29, 31, 34, 35, 36, 37) — біографія Сковороди, написана доволі докладно і живо. Историческій очеркъ Городищенскаго женскаго монастиря, свящ. В. Струмінського (чч. 47—48) — з приводу 500-літнього істнованя Городищенського монастиря подані звістки, як сей монастир перезесено в 1858 р. з м. Полонного (Новоград-волинського пов.) до м. Городища (Заславського пов.) до будинків, побудованих дворянином Яковом Погрошевським та князями Любомирськими в половині XVIII в. для Кармелітів.

Православная Подолія (виходить від 1906 р. замість „Подольских Епархіальных Вѣдомостей“): Замѣчательные уроженцы и дѣятели Подолія прошлаго времени. 1. Николай Вас. Бобрецкій, Л. С. М.—ча (ч. 12—15) — спомини про уроженця Поділя, сина священника Бобрецького, професора зоології, ректора київського університету, який умер 1907 р. Подольская „шляхта“ и ея бытъ, свящ. М. Ястрембского (ч. 51) — етнографічний нарис побуту дрібної шляхти, яка живе по селах західного Поділя. Подольскія колядки и щедрівки, К. Шероцького (ч. 1—4) — надруковано 40 колядок і щедрівок з коментаріями. Народныя игры при похоронахъ (этнографическій етюдъ), свящ. В. Шероцького (ч. 36). Вібліографічні записки про видання: Указатель Подольскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостей 1862—1905 (за весь час їх видавання, Каменецъ Подільський 1907) (ч. 1); Холмская Русь и мощи Йосафата Кунцевича, свящ. М. Ястрембского, Харків 1908 (ч. 51).

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости: Деревни Марто-Ивановка, принадлежащая приходу Александрійскаго Успенскаго собора, проф. В. Никифорова (чч. 12—13) — подані звістки про залюдненє міста Александрії та її передмістя чи села Марто-Іванівки, заложеної в XVIII в. і названої в честь її власників Марти й Івана Ошкалів. Столѣтіе со дня освященія Одескаго кафедральнаго Преображенскаго собора (додаток до ч. 15) — первісно побудовано в Одесі, при її закладаню, в 1794 р. дерев'яню церкву імени св. Николая; ся церква простояла до 1808 р. Потім побудовано камінний собор, посвячений в 1808 р. Часть сеї будови стоїть і до нині разом з півнійше прибудованими частинами. В названій статі представлена докладно та історія собора.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости: Списокъ древнѣйшихъ церквей Бессарабской губ., В. Курдиновського (чч. 9, 10 і 13) — продовженє статі, початої в 1907 р. Преосвященныє викарії Кишиневскої епархії (чч. 39—40): тут подана докладна біографія єпископа Дмитра Сулими, уроженця Харківщини, що від 1811 р. був викарієм, а від 1821 р. епархіальним архієпископом Бесарабії. Як викарій був сотрудником митрополита Водоні-Бапулеско. Перекладав богослужєбні книги на молдавську мову.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости і Таврический Церковно-Общественный Вѣстникъ (Тавр. Еп. Вѣд.) не приносить нічого замітного.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости: Переяславскій єпископъ Сильвестеръ (1118—1123 гг.), авторъ начальной лѣтописи, Вол. Пархоменка (ч. 15) — в короткій статі автор подає звістки про сього літописця на основі дослідів учених Срезневського, Бесгужева-Рюміна, Голубова (в його приготовленій до друку „Исторіи Выдубецкаго монастыря“) та ин.

Изъ історіи Переяславско-Полтавской епархіи 1785—1807 гг., Вол. Пархоменка (ч. 16—17) — автор подає звістки про Полтавсько-Переяславську епархію з того часу, коли окремий переяславсько-полтавський єпископ Іларіон Кондратовський був перенесений в 1785 р. до иншої епархії, а його епархію злучено з київською митрополічною епархією. В тім самім році титул переяславсько-полтавського єпископа одержав Віктор Садковський, що жив у Слуцьку й управляв православними церквами, які були в Польщі. Опісля, від 1793 р. титул переяславського і бористовського носили вікарії київської митрополії: Дмитро Устинович до 1795 р. і Амфілохій Леонтович до 1799 р. Останній як єпископ від 1799 р. управляв-відновленою Переяславського-Бориспольською епархією. Статя в 1908 р. не скінчена. Памяти святителя Іоасафа Горленка, свящ. М. Чубова (ч. 35) — подані звістки про Іоасафа Горленка на підставі двотомової праці про нього кн. Жевахова. Рукописний требникъ XVIII вѣка, свящ. В. Романова (ч. 29) — автор, описуючи старинний требник та подаючи зміст його й ріжних уваг на ній, дає характеристику старого духовенства та його побожного настрою. Архистратиги-Михайловская церковь села Комаровки Кобелякского уѣзда и ея приходъ (ч. 28—30) — історичні звістки, які не сягають в старину далі XVIII в. Нынѣшнее состояніе епархіального древнехранилища и виды ва будущее, свящ. В. Романова (ч. 3) — подають ся відомости, що музей містить ся поки-що в архієрейськім домі в одній кімнаті, але тепер переносять на архієрейське подвірє старинну дерев'яну церков українського стилю в Ромен, яка буде місцем зберігання старинних церковних річей, книг та ин. предметів церковної старини. Бібліографічні записки поміщені про отці видання: Очеркъ історіи Переяславско-Бориспольской епархіи (1733—1786 гг.), Вол. Пархоменка, Полтава 1908 (ч. 8); Труды Полтавской ученой архивной комисіи, вып. V, Полтава 1908 (ч. 25); Очеркъ історіи города Чернигова і Былое Черниговской земли, А. Яричина (ч. 26).

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія: Матеріали 1666—1677 гг. для живнеописанія св. Теодосія, Архієпископа Черниговского (ч. 10) — матеріали взяті з московського архіва міністерства судівництва і міністерства заграничних справ і оповідають про приїзд Теодосія до Москви та побут у Москві деяких його земляків, як емігранта з Могилева Теофіла Бобровича та ин. Слово, сказанное игуменомъ Киевско-Николаевского монастыря, префектомъ академіи Стефаномъ Яворскимъ, при погребеніи святителя Теодосія Углицкаго, архієпископа Черниговского (ч. 5) — промова надрукована з власноручної рукописи Ст. Яворського, що зберігаєть ся в архіві св. Синода. Переклад сеї промови на сучасну російську мову з увагами уміщений в чч. 8—9. Черниговскіє кафедраль-

ные соборы — Златоверхій Спасо-Преображенскій і Борисоглѣбскій — священно-историческіе памятники-храмы XI вѣка, ихъ прошлое и современное состояніе (чч. 5 і дальші), свящ. А. Єфімова — дуже докладна історія тих храмів, ще не скінчена. Гдѣ находились старинные несуществующіе нынѣ храмы города Чернигова, П. Добровольського (ч. 14). На основі історичних дослідів і старинних плянів означене місце храмів Михайлівського (збудованого кн. Святославом Всеволодовичем коло 1174 р.), Михайло Федорівського, Богоявленського, Николаївського, Стрітенського та ин. Достопримѣчательная святиня Синеонової церкви села Топчівки козелецького уѣзда Черн. губ., свящ. А. Єфімова (ч. 2). Поданні звістки про поважану в тій місцевості ікону св. Миколи, подаровану арх. Теодозіем Углицьким власникови села Шрамченкови. В тій церкві є також срібна чаша, жертвована до церкви в 1680 р. з написом: „Леонтій Шрамченко, обозный полковый Нѣжинскій“. Учрежденіе Черниговскаго Епархіального Древнехранилища (чч. 14—15) — описавіе вещественныхъ и письменныхъ памятниковъ Черниговскаго епархіального Древнехранилища (чч. 13—15). Археологическій стѣздъ въ Черниговѣ (чч. 17—18) — докладні звістки про хід праць і засідань археологічного в'їзду, який відбув ся в Чернигові в серпні 1908 р.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости: Завѣты древняго церковнаго водчества и иконографіи, Г. Булгакова (чч. 2—28) — описана будова вівтаря, жертвенника і ризниці, а також розміщенне образів у вівтарі і храмів на підставі старих грецьких і руських памяток будівництва та іконографіі; ві староруських памяток вказуєть ся на храми Києва, Полоцка та інших міст України і Білоруси. Очеркъ історіи Бѣлгородско-Курской епархіи въ XVII—XVIII вѣкахъ (чч. 9—12 і 33—36) — вгадавши про початки християнства та про церковну управу в пізнійших часах, автор говорить докладно про час і обставини заложення Білгородської епархіи на Україні коло 1667 р. та про єрархив тої епархіи, між якими були й Українці, як митрополит Юстин Базилевич (1702—1709), єпископ Єпіфаній Тихорський (1722—1731), основатель харківської колегії, та Арсеній Берло (1735—1744). Троцькій монастирь въ городѣ Бѣлгородѣ (ч. 45) — подана історія сього монастиря, якого головна церква була коло 160 літ катедральним храмом Білгородської епархіи, а тепер ввісна в того, що в ній лежать мощі Йоасафа Горленка (1748—1754). Указы Преосвященнаго Йоасафа Горленко, єпископа Бѣлгородскаго и Обоянскаго (додаток до чч. 18, 21 і 23) — указы взяті в архіва Харківської дух. консисторії й надруковані кн. Н. Жеваховим. Матеріали для історіи церковей Рыльской десятины 1628—1744 гл. (додаток до чч. 2—10), — продовжене початого в 1907 р. оголошування матеріалів, — і Ивановская десятина Рыльскаго уѣзда (додаток до чч. 13—17).

Бібліографічні записки (ч. 3 і 7) про видання кн. Жевахова: Матеріали для біографії святителя Іоасафа Горленко, єпископа Бѣлгородскаго и Обоянскаго (1705—1754 гг.).

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости в статі Ф. Полікарпова: Заселеніє и образованіє Нижнедѣвницькаго уѣзда (ч. 20) подають історію колонізаціі краю в XVII—XVIII в.

Холмская Церковная Жизнь: Кто послѣ єпископа Діонисія Збируйскаго управлял Холмской униатской епархіей? Ө. Кораллова (ч. 14) — на основі архівних даних автор рішає поставлене ним питання так: після смерті першого уніатського холмського єпископа, що вмер 18 листопада 1603 р. від морової зарази, правив Холмською єпархією до 7 мая 1604 р. священник церкви св. Миколи в Холмі Сидір, а опісля визначено єпископом Авраама або Івана Андрєвського, що в монашестві прийняв імя Арсенія; при посвяченю він дав обіт усе оставати в унії в римською церквою. Нѣсколько словъ о древностяхъ церковныхъ бывшаго села Крипицы, Ө. Кораллова (ч. 15) — автор подає, що в селі Крипиці, 16 верст від Томашева, була в XVII—XVIII в. православна церква, яку в XIX в. розібрав поміщик, матеріал з неї ужив він на свої потреби, а церковні річи зложено в пивниці; автор додає, що обовязок церковного брацтва бодай обгородити те місце, де колись стояла церков. Описаніє бывшей Сычинской церкви Сѣдлецкой губерніи Константиновскаго уѣзда, М. Панасюка (ч. 15) — подані звістки про стару Сичинську церков, збудовану при кінці XVII або з початком XVIII в. Карлом Радивилом, і говорить ся про инші памятки церковної старини, що остали в церкві, як православний антимінс з 1684 р., останки іконостаса, записки на богослужєбних книгах XVIII в. та ин. Проектъ абъ уничтоженіи Руси въ областяхъ подвластныхъ Польщѣ въ началѣ XVIII вѣка въ связи съ обзоромъ бытовыхъ отношеній между южно-руссамі и Поляками, Ө. Кораллова (ч. 16) — хоч „projekt na zniszczenie Rusi“ не новий і про нього згадуєть ся в численних історичних працях, які вивсяняють взаїмні відносини Українців і Поляків в XVIII в., то він не був надрукований в повнім тексті і тому автор подає той текст в російськім перекладі в друкованого примірника, що в Холмськім Брацькім Музею.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости — записки Метера (в додатку) — докінчення початих в 1907 р. записок про часи польського повстання 1861—3 р. Открытіє Минскаго Церковнаго Историко-Археологическаго Комитета и музея при немъ (13. февраля 1908 г.) — в додатку до ч. 6—7 уміщені історичні промови про кн. К. К. Острожського, про житє Мишцини і т. д. Четыре письма профессора Киевской д. академіи И. И. Малышевскаго къ єпископу Минскому Евгенію (ч. 7) — сі

листи з 1879 р. в справі видання „Твореній св. Кирила Туровскаго“, яке вийшло 1880 р.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости: Князь К. К. Острожскій какъ борець за православную вѣру и русскую народность, Н. Богородського (чч. 10—13) — статья написана на основі друкованих праць преосв. Макарія, Костомарова, Маллшевського й ин. Судьбы школьнаго просвѣщенія въ Сѣверо-Западной Руси, К. Євсєєва (чч. 5—9). На основі друкованих матеріалів говорить ся про парохіяльні школи в давних часах, про братства та їх школи і про Гауїтів, які захопили в свої руки просвіту в Польщі в XVIII в.

Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости: Подъ польскимъ владичествомъ (ч. 1—14) — під сим титулом надрукована рукопись, знайдена в архіві могилівського архієрейського дома, яка містить в перекладі з польської мови на руську: 1) „польскихъ королей привилегій, данныхъ Могилевскимъ архієреямъ“, 2) „книги „Status causae“ и „Replica“ Георгія Конисскаго, архієпископа Бѣлорусскаго, о имѣніяхъ, принадлежащихъ Могилевскому Архієрейскому дому и тяжебнаго дѣла еп. Конисскаго съ унитскимъ митрополитомъ Фелиціаномъ Володкевичемъ“; видавець здогадуєть ся, що сей переклад зроблений самим Георгієм Конисским. Библия князя Конст. Острожскаго, происхождение и просвѣтительное значеніе ея въ исторіи Русской церкви, Л. Бриллиантова (чч. 7—9) — в сій статі показано, які славянські переклади лягли в основу Острожської біблії (1581), а також, яке значіне мало се виданне для дальших видань біблії. Изъ матеріаловъ по исторіи Могилевской епархіи (чч. 13—20) — тут надруковані отсі два документи: привилей польського короля Яна Казимира з 1664 р. для могилівського жіночого монастиря по рукописи, знайденої в архіві могилівського архієрейського дому; інвентар могилівської катедрі, зроблений після смерти Єроніма Волчанського, єпископа білоруського, 15 грудня 1754 р. (в перекладі з польської мови). Матеріали для исторіи епохи, личности и сочиненій Преосвященнаго Георгія Конисскаго, Архієпископа Бѣлорусскаго (ч. 23). — тут поданий реєстр кореспонденції і бібліотеки архієп. Георгія Конисского, зроблений після його смерті, в 1795 р. (статья в 1908 нескінчена). Бібліографічна записка (ч. 4) про книгу: Е. Бѣлицкій, Подъ польскимъ игомъ. Очерки и штрихи изъ жизни Могилевскихъ православныхъ Бѣлоруссовъ въ XVIII в. Вильна 1908 г. Ю. С.

Научно-литературный Сборникъ, орган львівської „Галицко-русской Матицы“, вийшов у 1908 р. трома книжками. З того — одна (I) зановнена виключно белетристикою, одна (II) — крім одної оригінальної статі — самими передруками й перекладами (Ю. А. Яворскій, Къ вопросу объ Ивашкѣ Пересвѣтовѣ, публицистѣ XVI-го вѣка — передрук

із київських „Чтеній О — ва Нестора-літоп.“ (1908), кн. XX, в. 3¹); Эм. Калужняцкій, О существѣ и значеніи народно-этимологическихъ опредѣлений хрстіанскихъ святыхъ — переклад із „Zbornik-a u slavu V. Jariša“ й ин.), а тільки остання (III—IV) містить матеріали до відродження галицької й угорської Руси XIX ст., зібрані д-ром Іл. Свянцицьким (а) Карпато-русское славянофильство. б) Угро-русское движеніе періода возрожденія). Статя В. Залозецького п. з. Русскія языческія божества: Карна — Жля — Мара — Яга-Пага стараєть ся пояснити одно в т. зв. „темних місць“ у Слові про поход Ігоря, а то — загадкові імена: Карна і Жля. В супереч їх дотеперішньому пояснюванню (як імена половецьких ханів) — автор уважав Карну — поганським богом вітрів бурі (= герм. бог вітрів Kari), а Жля — богом огню (= Лжа, Ложь = сканд. бог огню Logi). Матеріали д-ра Іл. Свянцицького будуть обговорені окремо на инішій місці.

Вѣстникъ „Народного Дома“ [Львів] приніс у 1908 р. ч. II-гу мало цікавих „Своежитъев-ихъ записок“ Б. А. Дідицького (вийшла також окремою відбиткою), які обговорюємо нинше в бібліографічній відділі. Той сам автор подав також свої „Вспоминки о бл. п. Платонѣ Костецкомѣ“ (ст. 125), які одиначе не дають нічого до характеристики згаданого галицько-українського, а півнійше польського публіциста. Крім сих двох статей Б. Дідицького згадаємо ще про причинки Г. Полянського до біографії галицько-українського діяча пол. XIX ст. Льва Трещаківського (Изъ жизни бл. п. Льва Трещаковского, ст. 140) і цілий ряд статей і заміток ред. Ф. Свистуна: Пергаменни документи музея о. прал. Петрушевича (ст. 1, 22, 55); Бумажни документи музея о. прал. Петрушевича (ст. 57, 91, 111, 130); Старопечатни славяно-русскіи книги уибліотеки „Нар. Дома“ въ Львовѣ и розвитіе книгопечатанія на Руси (ст. 17); Политическое польско-русское стихотвореніе Рудольфа Моха изд 1848 г. (ст. 29, 42); о. Стефанъ Петрушевичъ (ст. 166, 176, 191); Отставка крыл. Михаила Малиновскаго (ст. 207) й ин. *Кр.*

¹) Згадана статя д-ра Ю. Яворського, видана також окремою відбиткою в „Чтеній“ (Ю. А. Яворскій, Къ вопросу объ Ивашкѣ Пересѣтовѣ, публицистѣ XVI-го вѣка. Кієвъ, 1908. Ст. 28—1 фот.), являєть ся у своїм київськім виданню повнійшою (має фот. репродукцію записи в збірнику в 1753 р., в якій згадуєть ся імя Пересветова) від передруку в „Сборни-у“. Зазначимо також, що згадану статю помістила ред. „Сборника“ як оригінальну працю, не зазначаючи зовсім, що се передрук.

З загальних російських журналів „Вѣстникъ Европы“ дав одиноку статю на українську тему — се некрольоґ покійного В. Т. Антоновича (IV); написаний він коротенько і дає лише загальну характеристику українського вченого. В статі Ветрінського про Чернишевского є згадка про знайомість Костомарова з Чернишевским в Саратові, але письменник користується лише відомими вже джерелами (IX. 226 — 228). Журнал „Русская Мысль“ не дав спеціальних статей на українські теми; занотуємо лише в статі С. Русової про вчительські спілки в славянських землях (VIII) невеличку згадку про вчительські спілки в Галичині та в Буковині; але автор не застановляєть ся ближче на шкільних відносинах у Галичині. Журнал „Русское Богатство“ умістило статю С. Бѣрмова „Изъ общественной жизни на Украинѣ“ (VII); статя ся дає дуже коротенький нарис суспільного житя на Україні в XVII—XIX вв., детальніше застановляєть ся на подіях останніх років і в звязу з ними на витворенню українських політичних партій; в деяких місцях автор передає свої вражіння свідка сеї еволюції; статя вийшла недавно по українськи, з деякими доповненнями. Журнал Современный Миръ (давнійше М. Божій) не дав нічого з сучасного українського житя.

О. Г.

Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ (т. XIII) — принесли і в сім році багато цінних статей як по язиковназству, так і по історії славяно-руського письменства. Відділ язиковназства дав отсі важнійші праці: Ф. Фортунатова — Старославянское -тъ въ 3-мъ лицѣ глаголовъ, А. Томсова — Родительный-винительный падежъ при названіяхъ живыхъ существъ въ славянскихъ языкахъ і М. Васильева — О вліянні неотитированныхъ гласныхъ на предыдущій открытый слогъ. По русскому языку варті уваги статі: П. Симоны — Памятники старинной русской лексикографіи по рукописямъ XV—XVII в. (Греческій словарикъ XV—XVI в., Толкъ языка Половецкаго XVI в., Рѣчи тонкословія Греческаго пол. XVI в.) з примітками і поясненнями акад. Θ. Корша; Б. Китермана — Явленія диссимиляції согласныхъ звуковъ въ русскомъ языкѣ (диссимиляція звуків з огляду на місце артикуляції і на характер артикуляції — $\frac{м}{н}$ перед п: ланпа, $\frac{н}{в}$ перед н: повни, $\frac{мн}{вн}$: ковлата, $\frac{мн}{ан}$: свящел'никъ, лемк. низильный; гля, х кому, хто; секлетарь, артилерія, фонталь, паламарь; кѣсто, кіятръ; утрата звуків: патрет, здрасте, (αμφιρεύς) з особливим углядненем однородної праці Grammont-a: La dissimilation consonantique dans les langues indoeuropéenes et dans les langues Romanes 1895; Н. Дурново рецензія на лекції по історії русск. языка проф. Е. Θ. Будде і В. Чернышева — Народные говоры селеній, распаложенныхъ отъ Боровска до Москвы по старому

московському тракту. Латиськими і литовськими говорами займаєть ся И. Эндзелинь, а новою теорією про початки румунського язика і балканського романства А. И. Яцімірський (кн. 3 ст. 386 - 409). Старославянським і староруським памятникам присвятили кілька статей: Г. Ильи́нскій — Мануйловскій апостоль XIII в. А. Соболевскій — Слова Петра Черноризца (полудневого славянина, може болгарського царя, півнійше монаха) і Изъ церковно-славянскої учительной литературы (слова Григорія „Наньвіянського“ = Григорія еппа болгарського поч. XI в.), А. Шахматова — Предисловіє къ Начальному кievскому своду и Несторова лѣтопись і А. Петрова — Къ лѣтописному сказавію о славянскої грамотѣ (хронологія перекладу перших славянських книг з грецького перед 6406 роком) переносять нас в область найцікавих і найбільше неясних питань нашого найстаршого письменства. Сюда треба зачислити також статю В. Городцова — Древнее населеніє Рязанскої области (по поводу статі А. А. Шахматова — Южныя поселенія Вятчей), в якій автор, опираючись на археологічних нахідках, вказує на три ріжні культури, взаємини Кривичів з Фінами і на боротьбу Вятчів з Фінами по Оці; Вятчї „отъ Ляховъ“ а не „ляського племенї“. Толковою Палеею займаєть ся А. Ристенко (кн. 2) і К. Истоми́н (кн. 4). — Староруській штудї присвячено статі А. Соболевского (о лицевих рукописях) і Д. Айналова (гл. рец. Записки т. 90). — Питаням в области літописної хронології присвятив користну роботу Н. Степанов — Таблицы для рѣшенія лѣтописныхъ „задачь на время“. — Билинам присвячені статі: В. Миллера — Илья Муромецъ и Алеша Поповичъ (кн. 1: Илья и идолище, Алеша і Тугарин, що старше? Бій Алеши в Тугарином) і Н. Коробки — Сказанія объ урочищахъ Овручскаго уѣзда и былины о Волгѣ Святославичѣ (кн. 1), з екскурсами в область порівняного сюжета (про підпали за помічу звірят, картини природи, билина і норм. сага). — Усгаініса також богаті в сїм томі. Ол. Грушевскій дав статю „Къ характеристикѣ взглядовъ „Исторіи Руссовъ,“ (кн. 1 — обговорена в Записках, т. 90). Статя Н. Кульмана — Изъ исторіи общественнаго движенія въ Россіи въ царствованіє императора Александра I (кн. 1) присвячена виключно питаню про участь Каразина в редакціі Записки 1820 за освобожденє кріпаків (не редагував її) і про його двоїстіє як політично-суспільного діяча (ліберал — консерватор — прислужник правительства). — Проф. Сумцовъ боронить М. П. Старицького як драматурга, против вакидів в плягіяті (кн. 3), а проф. М. Сперанскій дав дуже сердечну характеристику Н. Дашкевича, як ученого й українського патріота (кн. 2). Старшому українському письменству посвятили статі: О. Покровскій — Посланіє пресвитера Никольскаго Василя изъ Дольней Руси объ исхожденіи св. Духа (— ав-

тор догадуєть ся, що се був Угрорусин, діяч пол. XVI в.; поданий і текст). В. Рѣвановъ — Еще одна кievская школьная драма (песа „Свобода“ 1701 р., що дійшла до нас тільки в обширній „програмі“). — Найстаршому українському письменству присвячені праці: М. П—ій Іларіонъ, митрополитъ кievскій и Доментіанъ, іеромонахъ Хиландарскій (бібліографічна замітка — про жерела Іляріона по Єфрему Сир., про вплив Іляріона на Доментіяна в житю Симеона) і рецензія С. Рованова на працю Goetz-а про киіво-печ. Лавру. — Досить загальний інтерес представляє також праця А. Орлова — О нѣкоторыхъ особенностяхъ стиля великорусской исторической беллетристики XVI—XVII в. (кн. 4).

I. С.

Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія дав декілька цікавих статей на теми в українознавстві і загального змісту. Зі сфери славистики занотуємо статі: д. Ильинского — про значінне Аєона в історії славянського письменства (XI, обговорено в Записках т. 87) і д. Яцімирського про руминську фільольогію (IX, обговорено в Записках т. 85). Історії київського періода дотикають статі д. Вестберга „Къ анализу восточныхъ источниковъ о Восточной Европѣ“, де автор, між иньшим, дає перегляд цікавих для нас арабських свідощв про Сакаліба і Русь, пробуючи внайти деяким нове поясненне (II); д. Знойка про походи кн. Святослава на Схід (XII, буде обговорена окремо) і д. Лянскоронського про бій Витовта в Татарами 1399 р. (VII, обговорена в Записках т. 85). До історії устрою в князівства Литовського належать дві статі — Леонтовича про литовсько-руську шляхту (III—VII, буде обговорена окремо) і д. Лапко про гродський суд (I, обговорена в Записках т. 85). Новійших часів дотикаєть ся статя Олександра Грушевського про Костомарова (IV, обговорено її в Записках т. 83). Деякі дрібнички в шестидесятих років дає статя Платонові про письменницю Кохановську (XII і далі). Між рецензіями згадаємо цінну статю Михайла Грушевського про книгу „Болеслав-Юрій II“ (IX) і замітку Петровского про книгу Тершаковця (VI). Занотуємо також два некрольоги: В. Т. Антоновича (нап. Лянскоронський) (VI) і Дашкевича (нап. Флорієскій) (IX). Некрольоґ Антоновича дає досить повний нарис життя і діяльності покійного вченого се найліпший некрольоґ Антоновича в російських виданнях. Не можна сказати того про некрольоґ Дашкевича: автор некрольоґа дуже коротко говорить про праці покійного професора на теми українознавства і старанно підкреслює, що покійний ніколи не був українофілом.

Варшавскія Университетскія Ізвѣстія вийшли в сім році в меньшій обсягу через ненормальні обставини діяльності університета. Занотуємо тут велику працю Карского „Бѣлоруссы. Историческій очеркъ

ввуковъ бѣлорусскаго нарѣчя* (II—VI). В статі Боброва про наших кирило-методієвців згадаємо деякі поправки до біографії Гулака на підставі документів архива Дерптського університета (V — буде обговорена окремо на иншій місці). **Ученія Записки Юрьевскаго Университета** не дали нічого для нас спеціально цікавого. З загальних статей зауважимо курс педагогіки Грунського (VII — VIII). Теж саме прийдесть ся сказати і про **Ученія Записки Казанскаго Университета**, занотовавши з загальних статі Архангельского по історії новійшої російської літератури.

О. Г.

Христіанское Чтеніе. Крім інтересних статей проф. Жуковича: Первый польскій сеймъ послѣ убіяства Іосафата Куицевича (січень і март), Передъ казакимъ равгромомъ (варшавскій сеймъ 1625 года) (серпень—вересень) і Новыє матеріали для начальной борббы съ церковной уніей, обговорених уже в т. LXXXIII Записок, знаходимо ще отсі статі: Къ вопросу о началѣ христіанства въ Херсонѣ Таврическомъ, К. Харламповича (III) — про сю справу автор зводить разом те, що зроблено в послідних часах ученими, як др. Іван Франко („Святій Климент у Корсуні“, Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, 1903, VI), В. Латішев („Житія св. єпископовъ Херсонскихъ“, Зап. Имп. Академіи Наукъ, VIII, в. 3), С. Шестаков („О началѣ христіанства въ Херсонѣ“, Київ, 1907) та ин., приходячи до виводу, що „питане про початок христіанства все ще таки не рішене“. Христіанство на Русі въ періодъ догосударственный, А. Корташева (V) — ся невелика статя дотикаєть ся того-ж питання, що й попередня; крім того говорить в ній про початок христіанства в Скитії взагалі та в инших місцевостях південної Росії. Автор використовує найновійші наукові досліди Василевського, Латішева, Кулаковського та инших. Дѣло учителя Могилевской семинаріи Іосифа Василевскаго съ архієпископомъ Георгіємъ Конисскимъ, Пл. Горючко (II) — ся справа відносить ся до 1791 і 1792 р.; мова тут про суперечки особистого характера між учителем семинарії Василевським та архієпископом Георгієм; вона характеризує головно тогочасне жите в семинарії і відносили до неї єпархіального архієрея, що поступав зовсім самовладно і самовільно. Изъ переписки преосвященнаго Смарагда (Крижановскаго), Архієпископа Рязанскаго, проф. Н. Глубоковского (XII) — кореспонденція належить до 1833—1835 рр., коли Смарагд був єпископом полоцьким і виленським; в його листах до обер-прокурора св. Синода С. Нечаєва є багато цікавого про уніяєство. Къ матеріаламъ для „Біографическаго Словаря“ воспитанниковъ С. Петербургской духовной Академіи, Л. Маціевича (I—III) — тут подані відомости: 1) про єпископа Порфїрія Успенського, при нїм надруковані в докладними коментарями його листи до одеського протоєрея Павловського, що відносять ся до 1841—1856 рр., а також відривки ві справовданя Порфїрія про

ревізію київської Духовної Академії 1869 р.; 2) про Василя Судакевича, уроженця Поділя; вихованця Петербургської Духовної Академії, що вмер 1849 р. в Уремі на Угорщині, де був настоятелем тамошньої російської церкви, збудованої 1863 р. на гробі великої княгині Олександри Павловни.

Богословскій Вѣстникъ — З історичних статей можна назвати тільки статтю Г. Воскресенського: *Изъ церковной жизни православныхъ Славянъ*. Буковинско-далматинская митрополія (червень), — закінчені статі, початої 1907 р., де побіч історичних відомостей подані також звістки про теперішній стан митрополії та її діячів.

В часописи **Православный Собесѣдникъ** можна вказати тільки на статі: *Внутренняя організація общихъ южнорусскихъ необаптистовъ* (також штундистів), о. Алексія (січень) і його-ж: *Релігійозныя движенія на югѣ Россіи во второй половинѣ XIX ст.* (падолист). В останній статі подані звістки про колонізацію Південної Росії в XVIII—XIX ст. та показаний склад людности, серед якої повстали секти.

Странникъ приносить тільки в бібліографічній відділі річи, для нас інтересні, а саме рецензії на видання: Єфименко, *Исторія України*, Спб. 1907 і її-ж: *Южная Русь*, т. I і II, Спб. 1905—1906 (шай); Милонидовъ, *Старопечатныя славяно-русскія виданія, вышедшія изъ западно-русскихъ типографій XVI—XVIII вв.*, Москва 1908 і його-ж *Описание славяно-русскихъ старопечатныхъ книгъ Виленской публ. библиотеки*, Вильна 1908 (VII—VIII).

Ю. С.

Извѣстія Императорской Археологической Коммисіи (Вып. 26—28)— випуски 26 і 28 являють ся разом 1 і 2 випусками „Вопросовъ реставраціи“ в котрих комісія має замір містити крім біжучих протоколів своїх засідань, присвячених справам реставрації давнихъ памяток, також і архівні матеріали анальоґічного змісту, окремі статі по питанням реставрації й досліди над давньою архітектурою. Друкуючи протоколи своїх засідань, комісія „бажає повернути в загальне користання пінний науковий матеріал, що нагромаджуєть ся при обговоренню реставраційнихъ питань, переховати друком думки й виводи спеціалістів, що брали участь при обговорюванню сихъ питань, і дати можливість зацікавленим особам слідити за становищем і ходом в Росії справи охорони стариннихъ памяток архітектурн“. В сих двох випусках знаходимо дещо й до старинної української церковної архітектурн (В. 26, ст. 19, 42, 49, 61; В. 28, ст. 53—57, 58—62, 89, 105). Випуск 27 містить у собі такі матеріали й розвідки, що належать до давньої історії теперішньої української землі: В. Латішев — „Эпиграфическія новости изъ Южной Россіи. Находки 1907 г.“; М. Ростовцевъ — „Новыя латинскія надписи

сь юга Росії". В. Шкорпил — „Три свинцовыя пластинки съ надписями изъ Ольвіи“; G. Hirst — „Ольвійскіе культи“. Окремі книжкові додатки до випусків 26 і 27 містять у собі 13 і 14 випуски археологічної „хроніки й бібліографії“. Зміст випуску 13, який дає археологічну хроніку за другу половину 1907 року, складаєть ся з отсих п'ятьох розділів (кождий з них складаєть ся з відповідних витинок з періодичної преси): I. Діяльність наукових інституцій і товариств; II. Музеї; III. Відомости про розкопки, пам'ятки старовини, скарби і знахідки; IV. Бібліографія; V. Ріжні відомости. До сього треба ще додати „Огляд російських періодичних видань за другу половину 1907 р.“ й „Нові книги історично-археологічного змісту, що вийшли в Росії в другій половині 1907 р.“ Випуск 14, що дає археологічну хроніку за першу половину 1908 р., опріч усіх відділів, які містять ся в 13 в., містить ще „Огляд чужоземних часописей“ в 1907 і 1908 році. М. З.

Чтенія въ Обществѣ Исторія и Древностей Россійскихъ мало дали в сїм році для нас цікавого. Найбільшу увагу звертає на себе рецензія Ёйнгорна на статі Плохинського про чужоземців в Гетьманщині (I): в сїй великій рецензії-статі не вдовольняєть ся автор звичайними коротенькими увагами рецензентів, але дає старанний перегляд спостережень Плохинського, доповняючи, що той проминув і не зауважив. Більш загальне значіння має праця Миловидова — каталог давніх друків західно-руських друкарень (I): автор користав ся переважно коштовними збірками Віленської Бібліотеки. Починаєть ся каталог в 1525 р. (Вільно) і закінчуєть ся 1800 р.; працю сю докладно обговорено в Записках в т. 88. Далі згадаємо невеличку замітку Маркова про подвійне йменне жінки кн. Володимира київського в билинах: Евфросінія — Евпраксія. Д. Марков нагадує, що таке подвійне йменне мала дійсна псковська княгиня жінка князя Ярослава Володимировича (II). Між матеріалами занотуємо надруковану д. Готье звістку про поселенців в Оренбурзі 1740 р.: для нас цікаво, що між сими поселенцями були й Українці (I). Зауважимо також наведену між матеріалами офіціяльну запись в Посольськїм Приказі про приїзд „н Москве на вѣчное житье“ в Київѣ черниця Дамаскина 1/XII 1650 (I).

Зовсім несподівано зустрічаємо в додатку літографію — портрет Полуботка з малюнка Милорадовича виданне Давиденка з 1870 р. (кн. IV).

Історична часопись **Русскій Архивъ** умістила кілька уривків з листовання Максимовича, з примітками В. В. Данилова; тут знаходимо листи Хомякова з деякими доповненнями про цензурну плутанину з поезією „Кієвъ“, призначеною Хомяковим для збірника „Кієвлянинъ“ (I). В листах І. Аксанова цікава згадка про „Основу“ і її роль для росій-

ської інтелігенції (III). Дають деякі дрібнички листи Сомова (X) і Барсукова (V). Нове дещо і для біографії Максимовича — як він шукав через знайомих постійної посади в Москві або думав приїхати читати виклади. В часописи **Историческій Вѣстникъ** маємо невеличку замітку Юдина „Къ біографіи Н. И. Костомарова“ (VI), де наведено формуляр урядової служби історика; нового тут нема. Занотуємо також статі Рудакова — про археологічний візд в Чернигові разом з описом самого міста (X), Кореневського про подорож по Холмщині (VI), Несторовського про побут Українців в околиці Хотина та Новоселиці (V): цікаві тут головним чином фотографічні образки. В часописі **Русская Старина** занотуємо дві компілятивні замітки на цікаві для нас теми — про К. Острожського замітка Круковського (IV) та Меверницького про Стародуб — коротенький історичний начерк, на жаль поверховний (V).

О. Г.

Русскій Филологическій Вѣстникъ (т. LIX—LX) дав закінчене двох більших праць, що друковали ся в нїм довший час, а то: В. Боброва — Русскія народныя сказки о животныхъ і П. Заболотского — Очерки русскаго вліянія въ славянскихъ литературахъ новаго времени (рец. в Записках т. 89). З інших статей звертають нашу увагу: „Труды Московской Діалектологической Комиссии — Сводъ матеріаловъ: Тульская, Воронежская, Рязанская, Костромская, Вологодская, Пермская и С-Петербургская губ.“; Архим. Меєодія (Великанова) — „Старопечатная 2-ой полов. XVI в. Псалтырь въ слогоудареніяхъ ея глагольныхъ формъ. Матеріали для історіи ударенія въ рускомъ языкѣ“; Г. Ильинскаго — „Пергаменные рукописи П. А. Сырку“ (17 фрагментів по 1 до 6 листків, 2 неповні кодекси Стихирарія XIV—XV в. 79 л. і Служеб. Мінеї XIII в. 66 л.), А. Михайлова — Древнеславянскій перевод книги Руць (т. 60 — доповненя по руськ. списку XVI в. глагольського памятника виданого в Часослова 1396 р. аббатом І. Вайсом) і А. Соболевского — „Русская литература XVII в. въ освѣщеніи В. О. Ключевского“ (60 т. — вказівки на неточність і поверховність даних автора III-ої ч. „Курса русской исторіи“ по руському письменству). — В статі Н. Соколова (т. 60) „Открытие и, -е. ѣ различнаго качества“, находимо огляд праць лінгвістів, починаючи від Шляйхера (пол. 60-их рр.) до пол. 80-их рр. — Р. Брандт — „Удобочитаемость, какъ желательный принципъ правописной реформы“ (т. 60) дає свої висновки, предложєні правописній підкомісії Академії Наук. Автор відступив в сїм докладі від первісної позвукової правописи, щоб хоч тим способом веднати більше прихильників для правописної реформи. Отже він боронить вже тільки одного знаку на і, зам. дотеперішніх трьох — и, і, ѣ; не хоче ѣ, е і получєнь -дн-, -лн-, -чн-, що дають чисте -н-, зглядно -шн-. Бо-

ронить однородности прикметникових закінчень мн. ч. -ьи або -ые, евен-туально паралельности всіх трьох закінчень -ые, -ья, -ьи (-і...). Накі-нець рад би видіти в 2-ім відм. од. ч. прикметників -ово зам. -ого, бо -ово не стоїть в ніякій ґенетичній звязи з -ого, тільки являєть ся паралельним незалежним відмінкам великорущини, та осібний знак для h (в словах Господь, благо, когда). Коли вважати на тон докладу, то пере-реконуємо ся, що автори не ходять вже ні про що більше, як про ви-кинене пережитків ъ, о, у, та упрощене ґруп -лн-, -дн-, -чн-; решта може й лишити ся. Значить, автор реформи зближив ся з більшістю Академічної Комісії, якої предложене упростити руску правопись, чи санкціонувати деякі уживані зміни в ній, має найбільше виглядів на прийняте. — Для славістів цікаві причинки В. А. Францева — Изъ переписки гр. Н. П. Румянцова (з С. Б. Лінде т. 59, якої предмет — словарні роботи Лінде, виміна книжками і просьби про них, зовсім як в початковій переписці наших діячів з російськими ученими тої пол. XIX в.). — Україністам найцікавші будуть хіба статі В. В. Данилова — „Письма русскихъ писателей къ М. А. Максимовичу“ і „О. М. Сомовъ, сотрудникъ Дельвига и Пушкина“ (т. 60), що свідчать про певну ролю Українців Максимовича і Сомова в рускій літературі та вказують на деякі звязи Сомова і Гоголя на ґрунті українознавства. Про писаня Сомова на українські теми автор тільки згадує.

Хоч зіставлення сі не без інтересу, одначе мало переконують, що на кінці статі висказав і сам автор, вказавши на психопатолоґічний підклад богомолки. Роботи Данилова про Максимовича і Сомова (РФВ 1908) дали нагоду С. Браиловському до статі: „Слѣды архива М. А. Максимовича (VI), в якій автор справляє деякі невірні далі попередника і доповняє їх новими матеріялами, особливо про участь Сомова в процесі декабри-стів. — З історично-літературних статей важна для україніста статя К. Б. Бархина — „О „Гоголевскомъ“ направленіи“ (I, 36 ст.), де автор протиставить „Пушкинському“ напрямови — Гоголівський, через що бо-ронить гадку, що Чернишевский в роботі „Очерки Гоголевскаго періода русской литературы“ (1855—6) говорив дійсно про напрямок Гоголя, а не про Білінського.

I. С.

Филогическія Записки були присвячені переважно питанням ро-сійської літератури XIX в. і практичним лекціям по теорії словесности і по елементарній граматиці. Зі статей по вишим питанням, міг би за-служити на увагу анонімний розділ з праці „О ереси богомиловъ“ п. з. „Культурныя движенія въ Московской Руси во второй половинѣ XV в.“ (II), як звід важвійших матеріялів і робіт з того періоду. Більше за-гального інтересу представляє статя К. Бархина — „Объ изученіи писемъ литературныхъ дѣятелей“ (кн. VI): автор вказує на значінне

студій і видавництва кореспонденції письменників. Важніші причини вводить він до таких моментів: внутрішнє єдинство і свіжість почувань — переживань, множество автобіографічних і суспільних даних, історія творчості художника чи там ученого. Сі моменти ілюструє автор рядом виписок і вказівок в видань кореспонденції різних письменників. Статю кінчить автор висказом Тена — „щоби зрозуміти оточення, треба пояснити поодинокий культурний тип в його найскритших думках і буденних заняттях“. — З робіт Українців значимо статю В. Данилова — „Розказавъ Г. И. Успенскаго: „Богомолка“ (Ш), в якій автор стараєть ся провести паралелю між кількома літературними жіночими типами (Катерина в „Грози“ Островского, Ліва і Лукерія в „Дворянскаго гнѣзда“ і „Живыхъ мощей“ Тургенева, та словацькою легендою про княжну Тересу — невісту Христа).

Живая Старина в сім річнику дала п'ять статейок, узятих безпосередно з української етнографії. 1) В. В. Даниловъ: Малорусская пѣсня XIX вѣка про убійство помѣщика (I, ст. 17—24) — автор передруковує тут ві збірника Б. Грінченка пісню про убійство пана Саливона (К. Селивановича) в селі Дорожиці, Ніжин. пов., якого довершили його піддані, мстячись так на ній за всякі панщизняні насильства, що допускав ся на них. Побіч того подає також новий варіант пісні, записаний в сусіднім селі Андріївці, а надто наводить звичайну панщизняну пісню, до якої причеплено на кінці дві стрічки про Саливона:

Ой виворав Саливон город на табаку,

І убили Саливона, пропав за собаку.

Сю пісню порівнує з іншою, де вже не згадуєть ся імени пана. Для зрозуміння пісні подає автор також невеличкий коментар. 2) Н. И. Коробка: Малорусская сказка объ убіеніи стариковъ и миеъ происхожденіи свиньи у туземцевъ Гервеевыхъ острововъ (II, ст. 155—158) — автор згадує тут про істнуванє трьох теорій що до повставаня творів народньої словесности: а) міграційну (Бенфея), що зводить усьо до давних літературних жерел; б) теорію самостійного повставаня поодиноких творів у різних місцях незалежно від себе; в) теорію праісторичного обміну. До останньої схиляєть ся сам і нею поясняє аналогію між українським оповіданєм про убиванє старців і оповіданєм із тихоокеанського острова про повставанє свині. Очевидно, коли хто хотів би всі три теорії доводити до крайностей, то вони вийшли би на абсурд, бо не можна повстаня всіх творів усної словесности пояснити одним способом; але деякі твори можна пояснити то одною, то другою, то третьою теорією. Кождий парід творить у себе безнастанно і тут нема ніяких виймків. Із того одні твори мають чисто локальний характер і вони не розширюють ся поза свій нарід, племя, околицю, а навіть село; інші набирають загального значіння і починають мігрувати з села до села, з краю до краю, від одного народа до дру-

гого. Можуть повставати також і повстають поодинокі твори незалежно від себе в різних місцях. Можуть мати рівнож жерело в писаній літературі. Але се не виключає й иншої можливости. На се можемо нині дати багато доказів, тому суперечка про висність одної теорії над другою — се лиш пуста балаканина. 3) В. В. Даниловъ: Малорусская этнографія на XIV археологическомъ съѣздѣ (Ш, ст. 227—279) — на відї було всього три реферати в нашій етнографії, з того два виголошені в українській мові. Перший — се А. Мілера: „Лотосъ въ украинскомъ орнаментѣ“, з якого висновками автор годить ся. Про другий — Х. Яшуржинського: „Почитаніє ключей и колодцевъ въ Малороссіи“ автор не згадує нічого. З третім — С. Шелухіна: „Українскія причитанія надъ умершими“ автор полеміує, заперечуючи, щоби в нас не були відомі наймані плачки на похоронах та щоби голосія були продуктом індивідуальної творчости плачки; замітки його справедливі. 4) И. Абрамовъ: Историческія пѣсни, найбільше распространенныя на Волыни (Ш, ст. 347—350) — автор подає чотири пісні, які називає чомусь „думами“, вибрані в паперів Городецького музея барона Штайнгеля: а) Про Бондарівну. б) Про Коваленка. в) Про Немирівночку. г) Про Почаївську гору. Чому вони мають бути найбільше розповсюджені на Волини, сього не говорить, ані не подає числа місцевостей, в яких вони знані: факт, що їх співають лірники, не поясняє сього також. 5) Ив. Абрамовъ: Волынская сказка про жаднаго попа и бѣднаго Кирика (Ш, ст. 351—352) — се відома вірша про Кирика, не розбита одначе на стихи і надрукована як проза; варіант не особливий і вже далеко ліпший надрукований у посмертній збірці О. Кольберга: „Wołyń“.

Територіяльно можна зачислити до сеї групи ще дві статі: 1) А. Миловидова: Историческая легенда пинчуковъ о началѣ вѣры католической въ пинскомъ уѣздѣ (IV, ст. 427—434). Автор сеї легенди силкуєть ся виказати, що Пінчуки походять від Жидів католицької віри, прогнаних із римської держави ще в I ст. нашої ери, тому не можуть бути силою держані при православної віри. З сеї легенди видно дуже добре, як творять ся ad hoc легенди про походжене різних племен, хоч не мають ніякої історичної підстави. 2) П. Мезерницькій: Народный театр въ г. Стародубѣ Черниговской губерніи (Ш, ст. 353—361; ст. 479—486). Поданий тут текст відомої пєси „Царь Максимилианъ“, розумієть ся в російській мові. Українських впливів не слідно ніяких. Текст рижнить ся в дечім від оголошених уже друком доси.

З инших інтересійших статей варта тут означити отсі: 1) Очерки Бѣлоруссіи. V. Каутунъ. VI. Запасавіє гаўяда, А. К. Сержпутовскаго (I, ст. 25—23) в якій подають ся відомости про хоробу волося, знану і в нас під назвою „kołtun polski“ та вірованя злучені з першим вигоном ху-

доби на пашу на весні. 2) Фаллическій памятникъ Котавевскаго монаштыря, Павла Флоренскаго (I, ст. 56—58), де автор вказує на фалличний камінь, переховуваний в Котавев. монастирі, Тифліської губ., а до якого до нині сходять ся безплідні жєнщини і помолившись перше в церкві, сїдають на нього голим тілом надїючись, що тим способом прийдуть до дїтїй. 3) Народнїя пїсни, Л. И. Семилуцкой (I, ст. 59—74, II, 219—231), де подана невеличка збірка пісень, записана від селянки А. Шєхавцевой в села Грушки, Курської губернії. Находимо в нїй одну пісню, відому також у нас: Ой деж тая керниченька, що я воду брав (тут зачинаєть ся вона: За рїчинькай, за быстраю цымбалки бьють). 4) Дїдовщина въ Сибири, В. И. Анучина (I, ст. 84—91) — під сею назвою надруковано тут 13 пісень із Сибїра (звїсєй. пов), між якими приходять двї знанї в нас: Ч. 11: Было во прошломъ году (перевізник перевозить дївчину через ріку, в заміну за що вона мусить вийти за нього за муж). Ч. 13: У барина, у боярина, у него-то была дочь хорошая (молодиця вийшовши за муж за розвїйника при иранку пїває біле свого убитого брата). 5) В великій статї: Этюды по исторїи поэтическаго стилия и формъ, В. Ф. Шиммарєва автор покликаєть ся декуди й на нашї народнї піснї. 6) „Камень на морѣ“ и камень алатырь, Н. И. Коробки (IV, ст. 409—426), в якїй автор стараєть ся вияснити, що таке „білий камінь на морї“ (у колядцї) та білий камінь, що цвите без корінєчка“ (у загадцї) і доходить до висновку, що се старинний культ каміня, знаний колись у нас і у всїх Славян, як вони ще представляли собі, що камінї живї істоти та деяким із них складали божєську честь. В додатку до сього річника друкував ся другий випуск статї Н. И. Виноградова: „Заговоры, обереги, спасительнїя молитвы и проч.“ та показчик змісту до всїх попередних річників журнала (нескінченїй ще).

Між рецензіями поміщенї коротенькї відзиви на отсї книжки і статї: 1) Україна, т. IV (I, 107); 2) Вл. Даниловъ, П. А. Кулишъ и Кїев. Старина подъ ред. В. Г. Лебединцева (I, 108); 3) В. Даниловъ, Матеріалы для біографїи И. И. Костомарова (I, 109); 4) Я. П. Новицкїй, Малороссійская и Запорожская старина въ памятниклахъ устнаго народ. творчества та: Малор. историческія пїсни, собр. въ Екатеринославщинѣ (II, ст. 250); 5) В. Даниловъ, Къ характеристкѣ И. Г. Кулжинскаго (II, 251); 6) Др. І. Святицькїй: Відродженє білоруськаго письменства (III, 378); 7) Памяти В. И. Жуковскаго и И. В. Гоголя (тут надруковано збірку українських пісень Гоголя) (IV, ст. 509); 8) Етнографічний Збірник, т. XXIV; 9) Матеріалы до укр. етнологїї, т. X. Обї останнї книжки наведенї під росїйськими титулами; про першу з них написано 8 стрічок, про другу 14.

Этнографическое Обзорѣние не дало в сѣм рѣчнику нї одной статї ані замѣтки, що дотикала би впрост української етнографїї, і лише двї невеличкі рецензїйки входять в її межї, а то на книжки: 1) *Ивановъ, Жизнь и повѣрья крестьянъ Купянскаго уѣзда*; 2) *Пѣсни, собранныя Н. В. Гоголемъ (великоруські й українські)*. Статїй із загальної етнографїї і то передовїсїм присвячених далеким народам народам, нема що тут розбирати, а хїба зазначити важнїйші: 1) *Ограниченїе отношенїй между однимъ изъ супруговъ и родственниками другого*, А. Н. Максимова. 2) *Замѣтки по поводу употребленїя слова: фетишизмъ*, В. Н. Харувиной. 3) *Групповой бракъ*, А. Н. Максимова. 4) *О левиратѣ и пѣкоторыхъ другихъ обычаяхъ башкиръ Екатеринбургскаго уѣзда*, Д. К. Зеленина. 5) *Черемисская секта кугу-сортá*, С. К. Кузнецова. 6) *Изъ наблюденїй надъ турецкой пѣснью*, В. А. Гордлевскаго. 7) *Объ одномъ свадебномъ обрядѣ*, А. Н. Максимова. Між замѣтками подана одна близша до нас п. н. „*Коляды и Купало въ Бѣлоруссїи*“, А. И. Петропавловскаго, де зібранї коротенько коляднї і купальнї віруваня і замѣтка п. н. „*Людодѣство на островахъ Ниссапъ*“, взята з нїмецької „*Zeitschrift für Ethnologie*“, де стверджуеть ся факт істнованя людодѣства до нинї і описуеть ся докладно випадок зарїзаня одной жєнщини та подїлу її частїй між присутних спїльників.

V. G.

З польських часописей загального характера варшавський мїсячник *Biblioteka Warszawska* не принїс ані одной статї, яка своїм змістом дотикала би безпосередно українознавства. З инших згадаємо статю *Г. Смутьского* п. з. *Niemcy w Galicyi* (I, ст. 17, 340), в якій подано історичний огляд нїмецької колонїзацїї на територїї, що становить пнїшню Галичину від найдавнїйших часів аж по кїп. XVIII ст. й характеристику її нинїшнього стану. *Ateneum Polskie* — новий науково-культурний мїсячник, що став з поч. 1908 р. виходити у Львові — принїс між ин. двї статї, які по своїому змісту належать безпосередно до категорїї українїса; се — *Ф. Равїти-Гавроньскаго Spózniona miłość. Epizod z życia Mazery* (II, 3), обговорена вже в „*Записках*“ т. LXXXVI і — *д-ра Й. Бувека Rozsiedlenie ludności polskiej i ruskiej w Galicyi* (IV, 1—4), яка також повинна бути обговорена окремо на иншїм місцї. З инших згадаємо: *проф. А. Криньскаго Języki słowiańskie, ich rozwój i stosunki wzajemne* (III, 1) — інаугурацїйний виклад на львівськїм університетї й *В. Собєскаго Pessimizm i optymizm w historjografii polskiej* (II, 2) — інтересна характеристика двох напрямів у польській історїографїї дотично концепцїї польської історїї перед упадком Рїчи Поспол.: *краківського — песимїстичного (Калїнка, Шуйський, Бобжинський) й варшавського — оптимїстичного (Корзон, Рембовський, Ашкенази)*. У *Przewodnik-u naukow-im i literack-im* (мїсячним додатку до офіцїальної „*Ga-*

zet-и Lwowsk-oї“) за 1908 р. занотуємо отсі статі: Волиняка Wołoczyska (I) — один розділ в більшого опису староконстантинівського повіту; А. Прохаски Województwo Ruskie wobec rokośzu Żebrzydowskiego (IX—XII) — характеристика сталовища шляхти Руського воєводства супроти сього повстання; д-ра П. Домбковського Zezwolenie księcia względnie pana na zawarcie małżeństwa według dawnego prawa polskiego (X) — один розділ в більшої праці, в якій автор обговорює право дозволу князів згл. панів на заключування подружжя своїми ленниками чв підданими й право до ріжних оплат (куна, куниця, sunagium, поемщина, nuptiale, dirginale, yduale, свадебне й ин.), які вважає останками колишнього iuris primaе noctis (пор. скептичний погляд на се питання проф. М. Грушевського — Історія України-Руси т. I², ст. 305). З інших згадаємо ще тенденційну замітку М. Поле про пок. В. Антоновича (Włodzimierz Antonowicz, IV), оперту на виписках: в листу Леонарда Сівінського до Дра А. І. (Поле) з 1867 р. і зі згадки W. С. у петербурьськім „Kraj-у“ (№ 61) — і статью К. З. Przemysł górniczo-hutniczy w Galicyi z roku 1906. Nafta i wosk ziemny (VI—VIII). *Кр.*

Przegląd Narodowy (новий місячник) не приніс для нас нічого цікавого. Згадаємо хіба статью дра Т. Барановського п. в. Wieś polska w okresie między Unią Lubelską a Konstytucją 3 maja (т. II, ст. 390—415), в якій автор стараєть ся дати характеристику головно правового становища селянина за час від унії Люблинської до кінця Річи Посполитої; статья невірна і тенденційна, силкуєть ся вибілити польський режим. З інших зазначимо ще немудрі, більш публіцистичні статі З. Мілковського п. в. Ukrainizm galicyjski (т. II, ст. 141—156) і К. Бартошевського п. в. Przyczyki do kwestyi ruskiej (т. II, ст. 12—45). В першій з сих статей автор робить спробу на підставі перегляду історичних фактів від найдавніших і до наших часів в'яснити гонезу новітнього українського національного руху в Галичині, приходячи до найвних висновків про ролю „австрійської інтриги“ в справі розбудження національної самосвідомости серед українського народу. Поява сього руху („ukrainizm-у“, як його, глузуючи, зве автор) є, на його думку, явищем штучним, викликаним або посторонніми для народнього життя фактами (як напр. політика „divide et impera“ австрійського уряду), або вузько-егоїстичними інтересами окремих груп населеня (духовенства, козацької старшини). Автор другого, стоячи також на ґрунті „історичному“, займає одначе трохи відмінну позицію: „między kwestyą dzisiejszą w Galicyi“ — каже він — „a przeszłością naszą dziejową niema żadnego związku“. В часоп. Przegląd Powszechny можна зазначити тільки статью дра Л. Каро (том XCVII, ст. 181—198), яка дотикає справи польських робітників до Німеччини й инш. країв Західної Європи,

написану на основі актів, добутих в Міністерстві внутрішніх справ, Президії ц. к. Намісництва і Виділі краєвим. Розвідка ся заравом торкаєть ся і української людности Галичини, бо, як каже автор, в поданих ним числах — „są... liczeni także Rusini galicyjscy...“ Питанню про еміграцію присвячена й друга статя дра Л. Каро п. в. „Nasi wychodźcy zamorsey“ (том ІС, ст. 149 — 165 + 352 — 372). В часоп. *Przegląd Polski* інтерес для пізнання історії польського „Drang nach Osten“ — польонізації і латинізації західної частини української етнографічної території — мають спомини *Ottomówni* з рр. 1872—1905 п. в. *Podlaskie „Hospody romułuj“*, які яскраво і маловничо розкривають перед читачем той процес, яким наша західня окраїна переходила поволи, дякуючи своїй темноті і невідомости, під цілковитий культурний, а заравом і політичний вплив польський; мемуари сі не менше цікаві і для зрозуміння значіння й оцінки тих заходів російського уряду в його боротьбі в унією на Підляшю, які довели до знаних сумних наслідків — зниканє української людности через латинізацію і польонізацію.

О. Н.

Kwartalnik Historyczny в кн. I подав статю проф. А. Брікнера п. в. *Co sądzić o „Żywotach Cygyla i Metodego?“* Автор, знаний з своїх давних виступів на полі, збирає коротко літературу до подій солунських братів, почавши від роботи батька славістики Добровського (1823 р.) аж до найновіших часів; головню ж праця проф. Брікнера посвячена полеміці з др. Ів. Франком (його статью п. в. Святий Климент у Корсуні). З інших статей заслугує на нашу увагу меморіал, уміщений у „Miscellane-ях“ др. Бр. Ловіньским п. в. *Głos Niemca biurokraty* z roku i o roku 1846 (с. 46—76) про звисні селянські розрухи у зах. Галичині — доносить центральному правительству про хиби адміністратійного устрою, передовсім деяких округів зах. Галичини, при тім знаходимо в ній багато цікавих відомостей про стан тодішнього населеня Галичини взагалі. В кн. II—III, що вийшли равом, уміщено на вступі кілька праць, присвячених науковій діяльності пок. проф. краківського університету Пекосіньского (с. 187—271). В першій з них п. в. *Franciszek Piekosiński* jako wydawca źródeł др. В. Семкович підносить його заслуги на тім полі. В другій статі п. в. *Franciszek Piekosiński*, jako heraldyk i sfragistyk, розглядає др. Семкович між иншим рунічну теорію Пекосіньского і його погляд, що герби на Русь і Литву дістали ся дорогою рецєпції в Польщі. Др. Семкович вібрав старанно полеміку Пекосіньского в Малєцким, Яблоновским, Грушевским і иньшими і на підставі праць сих учених влучно докавав хибність погляду Пекосіньского. Про Пекосіньского як історика польського права написав солідну статю краківський професор др. Кутшеба, виказуючи основню позитивні і неґативні

сторони його діяльності. Подібно М. Гумовський оцінив його діяльність як нумізмата. З інших праць, уміщених в сих випусках, звертає нашу увагу на перший погляд робота др-а Колянковского п. з. Sprawy polskie przed stolica apostolska (с. 321—343), в часів релігійної революції в Німеччині, в якій одначе нових відомостей, які би відносили ся до нашої історії, знаходимо небогато. Стрічаємо тут не безінтересну таблицю сум, які складали титулом такси і аннат біскупи в першій половині XVI ст., між ними деякі в міст, положених на українській території. В „Miscelane-ях“ подає др. Прохаска свої замітки на тему неясного в подробицях повстаня Грицька Константиновича проти Скиргайла, означуючи хронологію сих подій на час між рр. 1387—1391; автор здогадуєть ся, що сей Грицько Константинович був королівський братанич. Під тою-ж рубрикою подав Т. Корвон „Розмову силістрійського баші в львівським хорунжим Бєгановским“. Сам документ хронології не має, одначе з огляду на те, що говорить ся в нїм про битву під Берестечком, як про минулу, належить його датувати часом що найменше по сій події. З сього документу довідуємо ся, як дивили ся на козацьку справу правлячі польські сфери, як старав ся укрити перед турецьким башою грозячу небезпеку польський посол, а в яким освітленю виступає та сама справа зі становища баші. В кн. IV більших статей, котрі би лучили ся тісно з нашою історією, не стрічаємо. Др. Семкович умістив на вступі статю п. з. Włoducy polscy na tle porównawczem słowiańskiem, де говорить про подібні суспільні верстви в Чехах у полудневих Славян, Хорватії, Сербії, Болгарії і Румунії і згадує також про бояр на Русі і шляхецькі роди на Угорщині. В статі п. з. Teogya Peiskera o niewoli prasłowiańskiej w świetle krytyki (с. 640—657) полемізує др. Крчек з автором сеї теорії, немов би Словяне через довгий час жили в турко-татарській і германській неволі. В другій статі п. з. Datastanagirk Mechtara Gosza i statut ormiański z r. 1519 виказує др. Кутшеба, о скільки статут сей опирає ся на вірменській книзі прав або т. зв. датастанакірку в другої пол. XII в. і виказує схожість багатьох розділів обох кодифікацій, як також їх ріжниці. В рубриці „Miscellanea“ подана між иншим кореспонденція першого галицького губернатора гр. Пергена в кн. Кавніцом з кін. 1773 і поч. 1774 рр., але не знаходить в нїм важніших звісток, що дотикали б безпосередно тодішньої нашої людности. Між рецензіями надруковано оцінки українських праць: Доманицького про козаччину при кінці XVI в., В. Герасимчука про Виговського і Юрія Хмельницького, проф. К. Студинського: Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в роках 1831—1846 і Кривецького про гвардію 1848 р.

Ф. С.

Przegląd historyczny do історії України подав розвідку І. Т. Ба-

рановеского Podlasie w przededniu unii lubelskiej (т. VII, стор. 48, 173, 299) і дві статі А. Прохаски Z dziejów samorządu ziemi chełmskiej і Z życia biskupa przemyskiego — їх обговоримо докладніше в бібліографії „Записок“. Нові жерела і праці до діяльності Кирила і Методія оцінює проф. А. Брікнер; Ф. Гайслер пише про відносини польського оповідання про Пяста до легенди про св. Германа. П. Домбковський дав статтю польського права Uprawnień związane z własnością dóbr ziemskich. В. Кентшинський помістив розвідку про авторство двох діяриїв про похід псевдо-Димитрія. З загальніших тем занотуємо А. Шельонговского Zlewisko bałtyckie a cywilizacja śródziemnomorska — дуже загальні вказівки про передісторичні взаємини двох центрів культури. Пок. проф. Л. Гумпльович дав ширші реферати із приводу Раценгофера Soziologie і Маєвского Nauka o cywilizacji. *Крч.*

Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne закінчили в сім році своє існування в давнійшій формі, видавши два випуски, з досить попутаною сінатурою (порядкові числа 72—74) і заповівши на будуче новий орган краківського нумизматичного товариства, що й став в р. 1909 виходити в виді місячних випусків в відмінній формі. В згаданих двох випусках крім звісток про находки римських монет на українській території, поданих Шибибиславским, згадаємо дві статейки К. Болсуновского: про вастіжку з гербом кн. Заславських, куплену ним випадково в Києві, і Wiek bronzowy w środkowej Europie, де він, виступаючи против поглядів Нідерле, боронить середньо-азійського походження європейської бронзи. *М. Г.*

Miesięcznik Heraldyczny — орган заснованого у Львові в 1908 р. „Towarzystwa Heraldyczn-ого“ — не приїс у своїх 7 випусках за мин. рік нічого для нас цінного. Згадаємо хіба статтю З. Л. Радзімінського O tożsamości tytułów „Kniaź“ i „Książę“ w dawnej Rzeczypospolitej (ММ 4—7), в якій автор в супереч противному твердженню проф. А. Брікнера (Kwart. hist., 1908, IV, ст. 693—8) доказує, що оба згадані титули ідентичні. *Кр.*

Przegląd Prawa i Administracji приїс у 1908 р. продовжена статі проф. д-ра П. Стебельського п. з. Proces kryminalny Teofila Wiśniewskiego i towarzyszy o zbrodnię zdrady stanu na podstawie źródeł urzędowych (ст. 33—62, 97—110, 207—223, 370—398, 457—469, 546—568, 692—722, 896—912). Статя не ще закінчена і може бути обговореною по видрукованю останніх розділів. *О. Н.*

Lud (т. XIV) зі зміною редакції та заряду в польським етнографічним товаристві у Львові, зміняєть ся також помалу, і не зашкодить тут сього вазначити. В сім річнику перший раз не здибаємо ні одного, навіть найменшого причинка з української етнографії. Видно, що редактори

прийшли нарешті до переконання, що бажаючи друкувати що з української етнографії, треба конечно з неї щось знати, чого їм доси бракувало. Таке переконання і така зміна в кождім разі корисні і треба лише при них витревати. Ще й инша зміна впадає в очи. Новий редактор, Шимон Матусяк, видно запалений етимолоґ, що й відбиваєть ся на змісті журналу. На 13 статей в сїм річнику 7 належить редакторови, а з того 6 етимолоґічних: 1) *Olimp polski podług Długosza*. 2) *Dodatek do „Olimpu polskiego“*. 3) *Co myśleć o Kraku?* 4) *Piorun a Perkun*. 5) *„Tria idola“* на Łysej Górze. 6) *Olsza czy Olza*. В статях тих дуже мало або й зовсім нема ніякої етнографії, а що до самої етимолоґізації, то треба признать, що в ній багато рішучих і дотепних гіпотез, але чи багато лінгвістів згодить ся з ними, то инша річ. Вони нагадують мені найбільше подібні етимолоґізованя пок. Партицького. Дуже мало спільного з етнографією має також статя д-ра М. Яніка: *„Zbytek w pismach Mikołaja Reja“*, де описуєть ся люкесові потрави, напитки і ин. богатих шляхтичів, спроваджувані в заграниці. Поступаючи анальоґічно мусіли б нинішні польські етноґрафи описувати кінські перегони, гру в рулетку, автомобілі і т. д. Але чи дійсно се етноґрафія? Так само не має виробленого погляду на задачі етноґрафії др. Фр. Крчек, який друкує далі (друга й третя сотка) *„Nowe przyczynki do drugiego wydania „Księgi przysłów“ S. Adalberga“*, вибираючи дуже старанно з ріжних авторів, старших і молодших, ріжні фрази, звороти, вислови. Ба, але якаж то має бути будуча *„księga przysłów“*, народня чи ні? От що цікаво було би знати, бо таких річий в кождім разі не годить ся мішати. Між матеріялами доволі інтересний опис *„Wesela w Przyborowie, parafii szczypanowskiej“* К. Качмарчика і *„Opis wesela w Juszczyne“* Юл. Наваяного та *„Budownictwo i zdobnictwo w Jurgowie na Spizu“*, Й. Стоклоси. Рецензійний відділ дуже слабенький; в нім обговорено ледви 9 книжок тай то без віякої системи. Тимчасом сей відділ, ведений порядно, міг би бути найцікавійший в журналі.

В. Г.

Віденський місячник *Ukrainische Rundschau* приніс також з 1908 р. ряд статей, які мають на цілі інформувати заграницю про українські справи — в минувості і теперішності. Отже: переклад давньої статі проф. В. Антоновича п. з. *Drei nationale Typen* (№ 12) — про тип Українця, Поляка й Великороса; проф. Хв. Вовка п. з. *Die Ukrainer in anthropologischer Beleuchtung* (№ 11); д-ра Ст. Томашівського п. з. *Zur Karte des ukrainischen Wohngebietes* (№ 2) — замітки про українську етноґрафічну територію з нагоди появи етноґрафічної карти України Аїтова; В. Домаицького п. з. *Wer sind Kosaken?* (№ 9); проф. В. Антоновича п. з. *Die polnische Schlachta* (№ 12); В. Кушніра п. з. *Potocki* (№ 5) — історична сільветка роду

Потоцьких; R. Le Mang п. з. Galizien vor 1868 (№ 9). Окремо згадаємо широку статтю дра В. Бачинського п. з. Die ukrainische Schule im polnischen Joch (№№ 1—3, 6—12), в якій представлено опису галицької Кр. Шк. Ради над українськими народніми й середніми школами у Галичині (1. Учительські семінарі. 2. Викладова мова у галицьких сер. школах. 3. Переслідування української молодіжи у галицьких учительських семінарах. 4. Ремісничі, торговельні й ин. фахові школи у Галичині. 5. Заснування середніх шкіл у Галичині. 6. Число й розклад середніх шкіл у Галичині. 7. Поміщення українських гімназій. 8. Приймання до сер. шкіл. 9. Вступні іспити до сер. шкіл. 10. Наука у галицьких сер. школах. 11. Корупція у гал. сер. шкільництві. 12. Окружні шкільні інспектори. 13. Господарка у видавництві шкільних книжок гал. п. к. Кр. Шк. Ради. 14. Типи народніх шкіл у Галичині). Дальше: К. Паньківського п. з. Die Anfänge der wirtschaftlichen Organisation bei den Ruthenen in Galizien (№ 2); В. Кушніра п. з. Die nationalen Verhältnisse in Lemberg und anderen ostgalizischen Städten (№ 11); дра З. Кузелі п. з. Die Ausländer über die Ukrainer (№№ 1, 10); В. Доманицького п. з. W. Antonowitsch (№ 12) й ин. Крім сього подано ще багато менших інформаційних статей в обсягу української історії, історії літератури, політики, а також декілька перекладів з українських письменників (Коцюбинського, Стефаника, Стороженка). *Кр.*

Archiv für slavische Philologie (т. XXX) дав найбільше статей по сербо-хорватському письменству: Остоїча — Монастирські літа Досифея Обрадовича і Захар Орфелін як фільольог, Слави Печіновскої — Прерадовичевої „Пісні Ліні“, Тентора — Чакавський говор міста Чрес (Керво), А. Івіча — кирилівські грамоти віденських архівів (XVI—XVII в. переважно в Боснії), Грабянского — Прогнане сербських назв свят з календаря (цензурні відносини в Австрії 1826 р.), Вайса — Про літургічний спів у глаголашів (XV—XVI в.), Чурчін — Коцебує в сербо-хорватським, Йовановіч — Два невидані переклади Альберта Фортіса. — По старославянському і староруському письменству находимо отєї статі: Гейльперна — Причинок до критики текстів старослав. пам'ятників (на підставі порівняння слова Епіфанія Кипрського про Погребення Господнє — Супр. ркп. вид. Север. 447, Мікл. 337 з грецькими варіантами Ескуріяльського ркп.), — виказує велике значінє старослав. текстів для установлення грецького оригіналу; Ягіча — Середнеболгарський фрагмент першого чуда вчч. Міни XV в. і Яцімірського — Найстарші славянські хроніки молдавського походження, Альтенкірха — Взаємини між славянами і греками в пословицях (з річевим показчиком). По старопольщині появила ся в Архіві тільки статя проф. Ягіча — Корролярії до пісні Bogarodzica (47—57), важна деякими подроби-

цями, що мають боронити польського характеру піснї. Автор переходить спірні слова першої і другої строфи, при чім зазначає, що друга строфа иншого походження як перша (53), і на основі порівняння їх зі старопольськими і старочеськими приходить до виводу про їх польське походження. [Bogorodzica — bohorodice (Passio s. Georgii, Psalter. Poděbr.) bogorodzieza (Modlitwy Waclawa 14 a, 18 a; bogarodzice 46 a); католицькі Хорвати знають такі bogorodica. Błogosławiena — bogosławiena — bogiem sławiena (Modl. Wacl.: błogosłowiena, bogosłowiena) одвічає первісному εὐλογημένη — κεχαριτωμένη — benedicta — благодатная. Zwolena має крім паралель Піліата ще нову (Bibl. pis. pols. Nr. 54 ст. 49—47) swolona dziwka. Фразу без предмету читає автор так, як вона є, не приймаючи пізнішої поправки „spust winam“, а прихилиаєт ся радше до гадки, що Kyrie eleison може бути тим далеко закиненим предметом, або щось затрачене. Вказавши на рїжницї в будові обох строф (1-а внутрішні рими, 2-а переважно кінцеві в иншим ритмом), автор годить ся з чотироскладовим krz'šciela і стягненим односкладовим j'goz. Dzieła z „дїля“ дало в часом dla-dle, подібно як цїсарь-цїсарь-царь. Vozye-Vozice має в польськїм починаючи в XIII в. досить паралель, рівно як і неповні імперативні форми]. — Не без значіння для Українцїв буде статя Доната -- Зигфрїда Самуїла Каппера жите і діяльнїсть, яка знайомить нас з пражським поетом, що під кінець 30-их рокїв займав ся, під впливом Челяковського, українськими піснями і дав 11 нїмецьких романц -- переспївїв тих пісень (Ost und West 1840, стих п. з. Die Botschaft, Österreich. Morgenblatt 1839 — Kosakenromanzen). Сї переспїви, хоч зложені під впливом Ленау, судячи по цитатам Доната дуже близькі до українських оригіналїв. — Найбільше цікавого для українїста дає розпочата студія А. С. Croiset v. d. Кор — Die russischen Übersetzungen polnischer literaturwerke, але про неї скажемо в бібліографічній відділі.

Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 1908, VII. крім деяких загальних статей і вказівок про заховане старинностей не дали в сїм річнику ніяких даних важнїйших для австрійської України. Знаженне се супроти множества даних — справоздань консерваторів західної Галичини гр. І. Шептицького, дра Конери і ради. Леншого про старинности польські. З східно-галицьких консерваторів дав докладне справозданє проф. Абрагам про намірене відновленє катедри св. Юра у Львові і про потребу заховати ненарушимим Василянський монастир у Львові, що в своїм часі було предметом живих і гострих статей і думок. — Останками паленого похоронного обряду в часів вандрівки народів, знайденого в Хотимірі, заопікувала ся жан-дармерія, і рішено постаратись про пересланє нахїдки у Відень. — Бу-

ковинськими старинними будівлями і церковною стінописю займалися живо і з великим успіхом місцеві консерватори — Німці. І так на реставрацію церкви св. Юрія в Сучаві дістали вони 56.000 К., а на зовнішню віднову 4.500 К. На перебудові в монастирі в Драгомирні міністерство просвіти визначило 100.000 К., а на монастир в Путні 10.000 К.

I. C.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde — в сім річнику невеликого, але живо редагованого органу віденського етнографічного товариства, маємо ось які важніші статі: An. Dachler: Nordische Bauernhäuser подає тут опис (із 26 малюнками) народнього будівництва північно-германських народів: Шведів, Норвегців, Данців. Старші, курні хати тамошні нагадують своїм цілим устроєм, розкладом і пляном вповні наші бойківські будівлі і тому було би корисно перевести між ними по-дрібно паралелю. 2) Dr. Aug. Stegenšek: Grabverse aus Gobonitz (in Steiermark und Umgebung), вібрав на двох дивитарях 93 словінських і 51 німецьких надгробних написів (віршів). Останні друкує тут власне в комплеті, подавши коротко їх характеристику. Завважає при тім, що тепер надгробні вірші подибують ся що раз рідше, бо виходять із моди. У нас не займав ся ще ніхто сею темою, бо на сільських деревляних хрестах — дуже нетрівких — таких написів не дасть ся¹⁾, а мійські камінні гублять ся між иншомовними, які переважають усюди в нас по містах. А тимчасом такі написи бувають нерідко дуже інтересні й не позбавлені гумору, як ось хочби отсей, присвячений синові мужика, що звав ся „Ochs“ (віл):

Hier ruth das iunge Öchselein,
Dem alten Ochs sein Söhnelein.
Gott der Herr hat's nicht gewollt,
Dass er ein alter Ochs wer'n sollt' (ст. 214).

(Тут спочиває молодий Волик, синок старого Вола. Очевидно Пан Біг не бажав, щоби він став старим Волом). 3) Prof. Dr. Ad. Dörler: Sagen und Märchen aus Voralberg — тут подано 12 народніх оповідань, знайдених між посмертними паперами німецького ученого. 4) Alois John п. т. Egerländer Tänze описує місцеві танці, але не трактує їх із ширшого становища, тому вони мають лише чисто місцеве значінє. 5) Wilh. Tschinkel в статі Volksspiele in Gottschee описує 40 забав дітей і дорослих осіб, які тепер виходять уже в ужиття. 6) Prof. Joh. Bachmann п. т. Bräuche und Anschauungen im nordgauischen Sprachgebiete Böhmens. Автор подає тут жмут звичаїв і вірувань німецьких селян,

¹⁾ Колиб їх хто знайшов, то було би дуже добре, щоби списав і прислав Етногр. Комісії до вжиткованя.

між якими приходять знані також у нас. 7) Prof. Dr. R. F. Kaindl п. т. Deutsche Lieder aus der Bukowina подає решту текстів пісень (ч. 35—54), яких частина надрукована ще в попереднім річнику. 8) Leo Rzeszowski в статі: Die deutschen Kolonien an der Westgrenze Galiziens подає опис сих кольоній, але дуже загальний, тому в ніякім напрямі не повний, але в огляду на брак відповідної літератури все таки корисний, бо приносить хоч які-такі інформації про німецьких кольоністів в околиці Бялої. До опису долучено кілька пісень і коротенький словарець, із яких видно, що місцевий діалект дуже інтересний та що його не зрозуміє той, хто знає лише літературну німецьку мову, а не чув ніяких народніх діалектів. 9) Auguste Kochanowska п. т. Bukowinaer Jahrmärkte подала дуже гарний і живий, але більше белетристичний, ніж етнографічний опис (гуцульського) ярмарку в Вижниці. Це й одинока стаття в журналі, що сягає в царину української етнографії. Крім вичислених статей належить тут іще зазначити провідник по музею товариства (Neuer Führer durch das Museum für öster. Volkskunde) з 31 малюнками, в якім вичислені також предмети, зібрані між галицькими та буковинськими Русинами. Побіч статей подають ся ще в кождім числі журналу дрібні замітки на різні теми, етнографічна хроніка в Австрії (хоч тут нема систематичности і не згадуєть ся про праці всіх народів в Австрії), реценвії (дуже неповний відділ, в якім не можна знайти бодай усіх важнійших праць, друкованих в Австрії) та звістки з етногр. товариства і його музею.

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde (берлінська) з українського фольклору в сім річнику — з виїркою замітки Кайдля, про що дальше — не дала ні одної статі; про иншіж мусимо висловляти ся як найкоротше в огляду на брак місця, тай то лиш про найважнійші, які й вичисляємо: Rich. Loewe: Rübzahl im heutigen Volksglauben — зібрані тут віруваня й оповіданя про гірського духа, прозваного іронічно „Rübzahl“, що має проживати в „Riesengebirge“. Аналогічної істоти в віруванях нашого народа нема, хіба щоби брати в загалі понятє „дідька“, який може робити добре і зле, раз видавати ся розумним, другий раз дурним і т. д. — Georg Schläger: Nachlese zu den Sammlungen deutscher Kinderlieder — се докінченє статі в попередного річника, в якій подані пісні під ч. 201—283. У нас нема ще подібної окремої збірки дїточих пісень, хоч вони чим раз більше виходять в уживаня. — Joh. Bolte: Der Schwank von der faulen Frau und der Katze — є й у нас відоме оповіданє про те, як чоловік казав тримати лїнвївій жінці kota і бив його, а кіт не переставав драпати жінку, доки вона не пообіцяла поправити ся. Автор подає на сю тему дві віршовані поєвки, виняті ві старих рукописів, ві своїми увагами. — Bagrat Chalatzianz:

Die iranische Heldensage bei den Armeniern — тут подано 6 оповідань (ч. 7—12, інші в попереднім річнику) про вірменських народніх героїв. — Joh. Hertel: Der kluge Veziar, ein kaschmirischer Volksroman. Тут подане в перекладі оповідане про мудрого везира, незвичайно обемисте, чим загалом вирізняють ся східні казки (ось хочби для прикладу ввяти: Тисячу й одну ніч). — Joh. Bolte: Ein Weihnachtspiel aus dem Salzkammergute. Тут поданий текст дуже інтересної п'єсованої пєси, представлюваної простим німецьким народом. — P. Sartori: Das Wasser im Toten gebrauche. Тут подані похоронні звичаї ріжних народів і звязане в ними уживанє води, яка має очищуюче значінє. — Luise Gerbing: Die Thüringer Volkstrachten — авторка використовує богату літературу до своєї теми, але дає лише три малюнки, що рішучо за мало для такої статі, в якій говорить ся про народню пошу. — Дуже богатий розділ, названий „Kleine Mitteilungen“, — в нїм я зазначу лише дві статейки: J. Bolte: Zum deutschen Volksliede, де автор у продовженю статейки в попередного річника, подає під ч. 31—35 піснї, обставлені численною літературою. Приходять одначе між ними і не чисто народні, бо Німці загалом не потягають докладної ріжницї між тим, що сам народ утворив, а що лише переняв від висших клас і спопуляризував у себе. R. F. Kaindl: Beitrage zur Volkskunde des Ostkarpathengebietes. Се також докінченє статейки в попередного річника. Автор подає тут кілька вірувань про внахарів, узятих із часописнї, які переважно відносять ся до буковинського народа, а крім того кілька вірувань про птахів (ненареднього походження), винятих із одного польського рукопису. З третього розділу п. н. „Berichte und Bücheranzeigen“, в якім обговорено доволї значне число книжок із етнографії ріжних народів, зазначу два більші огляди: Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde. — Сей огляд ведеь ся систематично що року. Рубрику: „Polnisch und Böhmisch“ веде тут проф. А. Брікнер, лише що він занадто розширює границі етнографії і говорить тут часто про річи, які в нею мають мало що спільного, прим. Poliński, Dzieje muzyki polskiej w zarysie; W. Łoziński, Życie polskie; L. Chłędowski, Dwór w Ferrarze (sic!) і т. д. Рубрику: „Süd-slawisch, Russisch“, (при останній фігуруємо й ми) веде проф. Ю. Полівка, який інформує дуже докладно німецьких читачів про всі визначніші праці. Розуміть ся, що такі огляди незвичайно корисні і помічні не лише аматорам етнографії, але й спеціалістам. J. Bolte: Neuere Märchenliteratur (450--461). Тут подає автор (редактор журналу) дуже цінний огляд казок усіх західних літератур. Такі огляди, як Брікнера, Полівки і Больте, можна справедливо вважати прикрасою журналу і шкода лише, що інші спеціальні журнали не вступають у їх слїди.

В. Г.

Zeitschrift für Ethnologie — до українознавства в сім річнику ближше підходить тільки стаття В. Фішера *Über Ursprung der rumänischen Vojsagenfamilien* (с. 343 і далі), де автор представляє на підставі мовних й історичних взазівок походжене румунського боярства; присвячено увагу й українським впливам. З загальної археології зазначимо розвідки В. Белька про початки залізної техніки (с. 45), Бенценберґера *Vorgeschichtliche Analekten* (с. 760) і Клятша порівняння австралійських і тасманських камінних виробів з передісторичними виробами Європи (с. 407). З більш спеціальних робіт важливіші отсі: Вігерса про нові палеолітичні знахідки (с. 543), Гольяка—про східно-пруські цвинтарища (с. 145), Шнайдра про мальовану посудину камінної епохи в Чехії (с. 573), Гінденбургга про урни з меандричним орнаментом, знайдені коло Кеніґсберґа (с. 773).

Крч.

З поміж розвідок угорської історичної часописи *Századok* зазначимо наперед дві статі філософічного й методичного характеру. Перша: І. Сентпетері про індивідуальну й колективну історіографію (*Szentpétery I., Individualis és collectív történetírás*, ст. 193—212), де автор обговорює теорії Барта, Сімґля, а найбільше Е. Мейера, стаючи головню на становищі сього останнього; друга І. Маджара про історичну теорію К. Лямпрехта (*Madzsar I., Lamprecht Károly történelelmélete*, ст. 481—539), обговорює основнійше і ширше ніж попередня головні новочасні проблеми історичної науки, втягаючи крім самого Лямпрехта ще погляди Керста, Бернґайма, Ленца, Вайса, Ріккерта, Вундта, Вінтера, Барта, Шпранґера, Рахфаля, Бельова, Брейвіґа, Мейера й ин. — До української історії притикає праця І. Лукініча про барона Фр. Бетлена в Керешд (*Lukinich I., Keresdi báró Bethlen Ferencz 1601—1653*) і вона буде обговорена окремо в бібліографії. — Зріст заінтересованя угорських істориків найдавнішими часами мадярського життя виявив ся кількома новими причиниками як ось: Б. Говман дав статю про східні жерела нашої праісторії (*Hóman B., Östörténetünk keleti forrásai*, ст. 865—883), головню з вагоди книжки Маркварта „*Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*“; Я. Меліч про початок і язык мадярщини (*Melich J., A magyarság eredetéről és nyelvéről*, ст. 750—751), де автор відкидає нову теорію (Pröhle) про автохтонність мадярської мови і турецьке походжене Угрів-завойовників; Я. Карачоні, пишучи про імя Хазарів (*Karácsony J., A Khazar nemzet nevééről*, ст. 97—104), виявив філологічну ученість в роді нашого Партицького: Хазар = козар = пастух кіз; khazar = kazir = karily = károly = kárány etc.; против такого языкового гокус-покус виступив П. Кемеш (*Kemenes P., A Khazar nemzet nevééről*, ст. 459—461), вказавши, що Хазари ніколи не називали ся „козарами“; згаданий висше Карачоні зібрав з угорських дипломів

звістки про край Бродників (Borodnok ország, ст. 609—614) і показавши безосновність поглядів Гунфалві про значінне слова „бродник“, стараєть ся означити ближше положінне бродинського краю (в нинішній Молдавії); той сам автор дав (Három adat a „három helynévről“, ст. 83 - 85) поправки до пояснень Меліча назв сіл: Lehota, Volya й Ohaba в попереднім річнику часописи (пор. „Записки“, т. LXXXVI, ст. 210), вказуючи передусім, що сї назви зявляють ся вже ранійше, ніж думав Меліч, та що Volya слово не польське, а руське [тут зазначимо, що назва Воля походить з нїм. Weiler, наперед приняло ся у Поляків, опісля у нас, одначе що до Угорської Руси, то Карачоні каже правду: тамошні Волі самі руські кольонії, польської нема ані одної]; найдавніші документальні звістки про волоські оселі в Семигороді вібрав Л. Садецькі (Szádeczky L., Az oláh telepítés legelső okleveles emléte, ст. 577—581) подаючи знайдену ним грамоту з р. 1292, де єсть перша згадка про румунські оселі (Ілі, Сад, Фенеш) і стверджуючи відомий мадярський погляд, будїм то Румуни в Семигороді півний захожий елемент; деякі поправки до сеї статї дав Карачоні (Megjegyzések az oláh telepítés kérdéséhez, ст. 847—849), вказуючи м. и. й на давніші слїди волоських осель; йому відповів Садецькі (Az oláh telepítés kérdéséhez, ст. 938—940) досить пристрасно, обороняючи своє становище. — Вкінци згадаємо, що д. Стрипський подав в наших „Записок“ (т. XVI) записку про перемиських „суботників“ Adalék a szombatosok történetéhez, ст. 567—568), вказуючи звязь їх в семигородськими сектантами.

У Történelmi Táг ноявили ся м. и. такі матеріяли: Причинки до історії роду Перейні (Adatok a Perényi esalád történetéhez, ст. 1-11), подані Ш. Горватом, містять у собі акт лелеського конвенту в р. 1450, яким на поручене палатина переведено маєтковий поділ між двома членами роду Перейні. Маєтки того роду обіймали майже цілу нинішню столицю Уґочу в замком Нялаб (тепер в руїнах) і містом Сивлюшем. Сьгодня переважна частина того простору ааселена Русинами; цікаво отже, який був етнічний характер його перед 460 роками? Акт відкриває се в части тим способом, що називає поіменно двори підданих (sessiones iohagionales), а з того бачимо ось що: Сивлюш (тепер через добру половину руський) не має ніякого руського імени, тільки німецькі та мадярські; Сасфалу (тепер майже чисто руське) єсть ще німецьким селом (його пазва = саське село), в меншости мадярським; Ардів (тепер в 1/3 руський) не має ні одного руського імени; так само Веряця, Вел. Копаня, Черна, Крива, Нж. і Вж. Шард, Нж. і Вж. Чінгави (тепер всі чисто руські села) не мають ані одного імени, що згадувало б Русина; в однім тільки селі Хижак (Tharna) в трьох імен

одно певно руське: Максим (Makzem), а два інші можливо: Johannes Kaunyk, Gregorius. Отсі факти потверджують погляд, висловлений мною кількома наворотами, що Угорська Русь — се півний колонізаційний здобуток українського племені. — Я. Карачоні подав реєстр угорських грамот: фальшивих, хибно датованих і недатованих по кінець XIV в. (Pótlások, hibaskeltű és keltezetlen oklev. jegyzékéhez, ст. 24—49). — М. Вертнер опублікував ряд нових грамот 1260—1498 (Kiadatlan-oklevelek, ст. 378—400 і 481—522). — До історії боротьби Фердинанда I і Заполі за угорську корону важна переписка Ст. Бродарича, вид. Г. Куяні (Brodarics István velezése, 1505—1538, ст. 258—293 і 321—345). — Редактор часописи А. Комаромі вів дальше свою несистематичну збірку архівних матеріалів (Leveltári kutatások; ст. 59—78). — Збільшений саме тепер інтерес до історії угорського повстання 1703—1711 спричинив видане збірки писем Франца II Раковці до мармарошської столиці (P. Rákoczi F. fejed. levelei Máramaros vármegyéhez, ст. 574—594) та збірки про воєнні події 1709 р. в Липтовщині, виданої К. Тальом (Kurucz hadjárat Liptóban, ст. 400—430). — Вкінці згадати треба принагідну збірку А. Комаромі соймових памяток (Magyar országgyűlési emlékek, 523—550), зложеної в п'яти ріжних наказах послан і семи посольських донесень в сойму. Межи ними іструкція столиці Уґоці в р. 1722 має один такий пункт (4): „Що дотикаєть ся пропаганди грецького обряду, особливо в огляду на парохів, їх ароганцію і безосновно присвоєні собі неприналежні їм права, як в справі розводів так і в інших подружних справах, похоронах, обходженні правників — то все те признаєть ся чужим а навіть шкідним для латинського обряду і противним краєвим законам; тому то пп. послі, маючи в сім напрямі докладніші відомости, для ліпшого результату повинні порозуміти ся в депутатами інших столиць, старати ся справу Руснів і їх парохів завернути назад до згоди з краєвими законами і канонами св. столиці, щоб на будуще не було ніяких непорозумінь та щоб в питаннях церковних підлягали вони своему найвисшому зверхникови світл. аґрійському єпископови, а в питаннях світських судови світському“. [Треба знати, що в Уґоці єсть 63% гр. кат., а тільки 8% р. кат.].

Найменше для нас интересного принесла Ethnographia. Я. Шепривді (Szerződi J.) обговорив широко XXI т. „Етнографічного Збірника“ (ст. 52—61); М. Матунак подав кілька словацьких пісень про опришка Яношика (Jánosik és társai, ст. 299—309), не знаючи праці В. Гнатюка, виручила його редакція, давши відповідну замітку; наш земляк др. Г. Стрипський надрукував збірку пісень семигородських мадярських лірників т. зв. „іґріц“ (Igriczek — énekes koldusok, ст. 345—

353), виводячи їх від українських кобзарів та лірників (igrecz = ігрець) та даючи характеристику сих останніх. — В додатку до сеї часописи А. М. Nemzeti Muzéum Ertesitője не появилось ся таки нічого інтересного в нашого становища.

С. Томашівський.

Часописи за р. 1908 обговорені в сїм томі:

- Університетскія Извѣстія (Київ.).
- Записки Императорскаго Харьковского Университета.
- Труды Кіевской Духовной Академіи.
- Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Волинскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Православная Подолія.
- Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.
- Бурскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Холмская Церковная Жизнь.
- Минскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости.
- Могилевскія Епархіальныя Вѣдомости.
- Научно-литературный Сборникъ.
- Вѣстникъ „Народного Дома“.
- Вѣстникъ Европы.
- Русская Мисль.
- Русское Богатство.
- Извѣстія Отдѣленія рус. языка и слов. Имп. Академіи Наукъ.
- Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія
- Варшавскія Университетскія Извѣстія.
- Ученыя Записки Юрьевскаго Университета.
- Ученыя Записки Казанскаго Университета.
- Христіанское Чтеніе.
- Богословскій Вѣстникъ.
- Православный Собесѣдникъ.
- Странникъ.
- Извѣстія Императорской Археологической Коммисіи.
- Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ.
- Русскій Архивъ.
- Русскій Филологическій Вѣстникъ.

Филологическія Записки.
Живая Старина.
Этнографическое Обзорѣніе.
Biblioteka Warszawska.
Ateneum Polskie.
Przewodnik naukowy i literacki.
Przegląd narodowy.
Przegląd Powszechny.
Przegląd Polski.
Kwartalnik Historyczny.
Przegląd historyczny.
Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne.
Miesięcznik Heraldyczny.
Przegląd Prawa i Administracyi.
Lud.
Ukrainische Rundschau.
Archiv für slavische Philologie.
Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und
Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale.
Zeitschrift für österreichische Volkskunde.
Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.
Zeitschrift für Ethnologie.
Századok.
Történelmi Tár.
Ethnographia.

Бібліографія

(рецензії і справоздання).

Herman Hirt — Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur. I—II. Strassburg, 1905—7, ст. 771+4 мап.

Герман Гірт, липський лінгвіст, вже від довшого часу займав ся студіями в сфері індогерманської культури і дав ряд студій з сих питань, пізнійше задумав дати суцільний образ індоєвропейського розселення і культури, між иньшим — як він каже в передмові — аби вивести в сій справі звісного єнського лінгвіста О. Шрадера, з яким липський професор здавна слояв в непримиреній опозиції — людям що дальше стоять від сих справ не здавали ся „загально признаними в науці порівняного язикознавства“. По словам Гірта, він „як раз в найважнійших виводах Шрадера мусить сумнівати ся що до їх правильности“, і дає тепер виклад своїх поглядів на всю суму індоєвропейських старинностей. Одначе в полеміку з Шрадером входить рідше, вважаючи очевидно за ліпше противставляти свій образ його образowi. Зрештою взагалі не тільки критична, а й взагалі аналітична сторона стоїть на другім пляні; автор, видно, хотів дати легко написану книгу для людей, „що далі стоять від сих справ“. Книга справді читається легко; автор переважну частину апарату виніс в додатки. З сього боку вона являється повним контрастом Шрадеровому курсу. Але на скільки сї прикмети справді роблять книгу приємнішою до читання, на стільки зменьшують користь від неї для людей, яких інтересує не загальна синтеза автора, а виясненне тих спеціальних питань, з яких виникає загальний образ індоєвропейської культури чи індоєвропейського розселення. При-

хилюючи ся до теорії індоєвропейської правітчини в нинішній Німеччині, представленої Мухом і Косінною, Гірт а ргіогі ототожнює неолітичну культуру сих країв в індоєвропейською культурою і замість доходити скрупулятною аналізою всього приступного матеріалу в кождім поодинокім питанню індоєвропейської культури, дуже часто просто ілюструє сю індоєвропейську культуру неолітичною культурою північної Європи. Се робить тим неприємнійше вражінне, що не тільки сама теорія правітчини в Німеччині у автора не аргументуєть ся особливо старанно, а й сам автор на різних місцях своєї праці виявляє певне вагання в ближшій означінню сеї правітчини — то обмежаючи ся краями на захід від Висли, то забираючи туди й литовсько-словянські краї. За всім тим розумієть ся і людям, що ближше стоять сеї справи, знайдесть ся не одно цінне і цікаве в праці проф. Гірта. Він багато думав над деякими питаннями в сфері індоєвропейської культури, а перед обробленням сеї праці ще відсвіжив свій матеріал паралелями в архаїчного полуднево-словянського життя, зробивши для того спеціальну екскурсію. І в тих питаннях, де він розходить ся з своїм енським супротивником, рація ле всюди по стороні сього останнього.

М. Грушевський.

O. Schrader — Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. T. I—III, Gna, 1906—7, ст. 235+559—XII.

Нове, третє з ряду, виданне звісної праці заслуженого лінгвіста й історика культури стріло ся з аналогічним курсом його опонента в сих питаннях проф. Гірта; виданне сього останнього трохи випередило Шрадерове, і в другій часті своєї роботи Шрадер вже міг зробити ряд критичних заміток до праць свого антагоніста. Які б не були хиби Шрадерових поглядів, порівнянне обох праць випадає на його користь; хоч би й не згоджуючи ся з різними виснодами чи методом Шрадера, чоловік заінтересований якимсь питанням в індоєвропейських старинностей чи в культурної історії знайде в його курсі богатий запас фактів, лінгвістичних і культурно-історичних, богаті вказівки на літературу, інтересні паралелі. Між другим і третім виданнем, та й новішою своєю працею — словарем індоєвропейських старинностей (1901, див. рец. в Записках т. LIX), Шрадер значно збогатив свій апарат, запас своїх відомостей, круг своїх помічень. Приймавши до серця закид одного з своїх рецензентів про розмірну бідність словянського матеріалу, він очевидно особливу увагу звернув в сей бік, відбув для сього екскурсію до Росії й приложив старання познайомити ся з російською науковою

літературою, й на різних місцях справді пописуєть ся своєю знайомістю з деякими російськими працями. Не всюди проявляє потрібну критичність в орієнтуванні в сім просторім і далекім йому морі, і ближше обзнайомлений читач може і в усміхом стріне деякі здобутки його в сеї сфери, в роді звісного твердження ак. Соболевского, що „Русскій народъ въ лингвистическомъ отношеніи представляетъ единое цѣлое. Инородческая, финская кровь, входившая въ обилии въ теченіе многихъ вѣковъ и входящая даже доселѣ въ сѣверо-восточную отрасль русскаго народа, не сдѣлала русскихъ сѣверянъ ни финнами ни финно-руссами... Она не оказала ни малѣйшаго вліянія на единство русскаго языка“, I, с. 152 (добре, що хоч Шрадер мав третє виданне „Лекцій“, а не перше, де ак. Соболевскій твердив так категорично не тільки про лінгвістичну, а й антропологічну одностайність „русскаго народа“). Або кілька сторін перед тим (I, с. 142): Auch Kleinrussisch und Weissrussisch können nach dem Urtheil ausgezeichneter Slavisten wie z. B. dem Sobolevskij's (Vorlesungen z. Gesch. d. russ. Sprache³ p. 2) nicht als selbstständige Sprachen dem Grossrussischen gegenüber gelten“. Від спеціаліста-лінгвіста, хочби й німецького, можемо вимагати, щоб, говорячи про словянські діалекти, знав про них щось більше, ніж покликати ся на Urteil російського філолога. Друге, що можна помітити в порівнянні з попереднім виданням — се перенесенне центра ваги (зазначене самим автором) в матеріалі лінгвістичного на матеріал річевий, археологічний і історичний. Автор толкує се (в передмові-енілюгу) більш практичними мотивами; але має воно й глибше значінне, яке виступає перед нами в кінцевої глави I часті:

„Лінгвістична палеонтологія як самостійна галузь науки — мертва; але її доньці, котру вона обдарувала життям — коли все не обманує нас — судило ся довше і пліднійше житє. Коли ми схожемо придивити ся значінню сеї молодой науки Індоевропейських старинностей, то се найліпше можемо зробити, порівнюючи її з лінгвістикою; — в звязку з її питаннями і завданнями вона з простого додатка до порівняного язиковознавства поволі розвинула ся в особну галузь знання з самостійними завданнями і дорогами“ (с. 229).

Сеї процес розвою найліпше ілюструють власні праці Шрадера, від першого видання сеї книги до сього останнього. Уже в своїм „Словнику“ відсунув він на другий план реконструкцію культури індоевропейського пра-народу, а на перше місце поставив поясненне — за помічю даних порівняного язиковознавства та історично-культурного матеріалу — явищ культурного житя поодиноких індоевропейських народів. Се становище підчеркує він рішучо і в сім новім обробленню своєї старшої роботи. Переводячи раз-у-раз критичну переоцінку результатів

лінгвістичного дослідю, мусів Шрадер сам переконатися, як хитко стоять остаточні висновки його. Напр. на пункті вислід індоєвропейської правітчини — сеї корони, що має вінчати розслід індоєвропейської культури, в новім виданню йому прийшло ся досить значно змінити свої ранішні погляди: правітчину сю він клав давніше в степах полуднево-східньої Європи, на пограничю Європи й Азії, тепер переносить її „на північ і захід від Чорного моря включно з більшою або меншою частиною дунайської долини“ (II с. 506). Я особисто не маю нічого против сеї зміни; й передше я не дуже правдоподібним вважав таке східне положення правітчини супроти ріжних фактів (Шрадер досить щедро покористував ся в своїх нових висновках тими вказівками нові книги, які підтримали його нові погляди). Але в кождім разі сам перейшовши такі вагання, шан. учений повинний бути менш аподектичним в своїх висновках і менше гострим в критиці „інако мислящих“. Тим часом поруч власних екскурсів в сферу слабо уґрунтованих фантазій (напр. як він приймає Ратцелеві фантазії про обставини утворення білої раси, або Ністромові гадки про змінність форми черепа) — бачимо у нього дуже різкі висновки против деяких відмінних теорій. Особливо завзято воює він з фундаторами теорії про індоєвропейську правітчину в Німеччині, Мухом і Косінною. Противна сторона, роздражнена тим, не дарує теж, і проф. Косінна в своїй рецензії без церемонії називає „соромом німецької науки“ таке трактування антропологічних питань, яке бачимо у Шрадера (*Zentralblatt für Anthropologie*, 1908, ст. 226).

Розумієть ся, сорому Шрадеру бояти ся нема чого. При всіх хибках його праці вістають ся окрасою німецької науки. Але трохи більше спокою і вдержливости шан. ученому можна побажати.

М. Грушевський.

Eduard Meyer — *Geschichte des Altertums. Zweite Auflage*, т. I, половина I і II, Штутгарт, 1907 і 1909, ст. 250+XXVIII+894.

Шановний историк старинного світа віддає також дань новим течіям в науці. Крім соціологічних, чи як він їх зве — антропологічних екскурсів у вступі нового оброблення своєї праці додав він на кінці першого тому і вагальні гадки про еволюцію історії людства, нав'язані новішою археологічною й антропологічною літературою, питаннями про походження чоловіка, початки людської культури і т. д. І в викладі найдавніших епох матеріали археологічні і лінгвістичні досить щедро притягнені в поміч історичним. Сильне вражіння зробило на автора, очевидно, викрите культури глиняних будов з мальованою посудом і глиняними фігурками на Україні. Він кілька разів вертаєть ся до сього явища

(§ 533, 537, 543, 545, 570). Оригінальність і самостійність своєї культури він ставить так високо, що взагалі вважаючи європейську культуру вповні пасивною супроти полудневої, він в двох тільки випадках признає її самостійність, і в однім з двох сих випадків — власне сій „культурі на схід від Карпатів“. Ставить здогад, що тут власне появляється обряд палення, і відси розносить ся мандрівкою в полуднево-європейських краях, і т. д. Гіпотеза, що маємо тут старо-тракійську культуру, рознесену відси в балканських і подунайських сторонах, знайшла в ній свого прихильника. Але від теорії східно-європейської правітчини індоєвропейських племен, котрої тримав ся він давніше, сим разом Ед. Майер вже відступив: на нього зробило вражінне викрите фрагмента західно-європейської групи (т. зв. centum-групи), т. зв. тохорської мови в глибині Туркестану, на згірях Тянь-Шань. „Се перевертає всі дотеперішні предствалення про розселення Індogerманів“, завважає автор (§. 569) і спішить перенести індоєвропейську правітчину в центральну Азію. Так як би на очах історії напр. алянський народ в східній групі (satem-групи) не переспацеровував ся через усю Европу до Іспанії і звідти — до полудневої Африки. Шан. автор занадто багато показує вражливости на нові викриття. *М. Грушевський.*

В. А. Городцевъ. — Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Изюмскомъ уѣздѣ Харьковской губерніи 1901 года (Труды двѣнадцатаго археологическаго съѣзда въ Харьковѣ, т. I, ст. 174—225. Москва, 1905).

В. А. Городцевъ. — Матеріалы археологическихъ изслѣдованій на берегахъ Донца, Изюмскаго уѣзда Харьковской губерніи, (ibid. т. I, ст. 226—340+I—XVIII таблиць. М. 1905).

Д. Н. Анучинъ. — О черепахъ изъ кургановъ и могильниковъ Изюмскаго у., Харьковской губ. изъ раскопокъ В. А. Городцева, лѣтомъ 1901 г. (ibid. ст. 506—514+1 таблица. М. 1905).

В. А. Городцевъ. — Результаты археологическихъ изслѣдованій въ Бахмутскомъ уѣздѣ, Екатеринославской губерніи, 1903 г. Дневникъ археологическихъ изслѣдованій. (Труды тринадцатаго археологическаго съѣзда въ Екатеринославѣ, т. I, ст. 211—285+286—365+1 табл. М. 1907).

Д. В. Городцовъ розпочав археологічні досліді в Харківщині 1901 р., коли московське Археологічне Товариство доручило йому при помочи сих дослідів висвітлити питанне про відносини кам'яних баб до могил. Розкопки робили ся на території Изюмського повіту по берегам

р. Донця. Місцевість ся, як і ціла Харківщина, в археологічного погляду являєть ся майже невідомою, хоч зовнішні ознаки свідчать про те, що тут для науки можна знайти багато цікавого матеріялу. Обидва береги Донця мають багато останків життя давних мешканців: курганів, камяних баб, земляних валів, городищ й інших пам'яток минулого життя, а рухомі піски відкривають похорони й річи пізнійших кочовиків, бронзові стріли, — керамічні й камяні вироби давніших часів, а навіть останки неолітичних стацій. Правда, питання про камяні баби лишило ся нерозв'язаним, але вате зібрано чимало цікавого археологічного матеріялу — д. Городцов оглянув і почасти дослідив пам'ятники камяного періоду (неолітичної доби) і металічного (доба бронзова і залізна). Розкопки тривали чотири місяці й провадили ся на широку скалю, як про се може дати понятє наш рахунок, зроблений на підставі дневників розкопок: усього розкопано 88 могил.

Найцікавіше представляють ся пам'ятники доби, яку д. Городцов уважає бронзовою. В склад пам'яток сеї доби входять могили й одна стація. Могили сі що до форми своєї неоднакові, й д. Городцов ділить їх на три типи: могили з круглою підставою й верхом над північним краєм, могили видовженої форми й нарешті могили в формі півкулі з верхом над центром підстави. Могили першого типу найбільше поширені й містять у собі похорон з камяними й бронзовими річами; далеко рідше трапляють ся могили другого типу, що теж містять подібні похорони. Найрідше стрічають ся могили третього типу, що містять у собі похорон скитського типу. Досліди Городцова показали, що протягом одної доби (він означає її як бронзову) на берегах р. Донця, в межах Ізюмського повіту, перейшло чотири різні типи похорону. Найдавнішим являєть ся тип похорону в ямах, його заступає тип похорону в катакомбах, далі — похорон в зрубках, а потім — в насипах і на обрїю. В першому розділі своєї праці дає автор опис похорону в ямах і огляд здобутого матеріялу. Сей матеріял показує, що похорон в ямах відносить ся до глибокої старовини й належить до одної народности. Люди сеї народности уживали переважно знаряди з кременя, одначе вже появляють ся знаряди мідяні й бронзові; культура загалом не різнить ся від неолітичної. Катакомби, про які йде мова в другому розділі праці Городцова, дали більше археологічного матеріялу (начинне, різні вироби з камяня, форми до відливання, бронзові, мідяні й срібні окраси). Людність катакомб в далеко більших розмірах була знайома з металургією й скотарством, ніж людність похорону в ямах; опріч того при будові катакомб ями часто провізували ся (відворотних випадків не було) — на сій підставі уважає автор похорон в катакомбах за пізнійший. „Основуючи ся, каже він, на переважнім орієнтованню скелетів головою на G., особливій формі могил

і цілком оригінальному домашньому побуті, катакомбні похорони треба віднести до ювшої народности, правда близькій по своїм релігійним поглядам до народности похорону в ямах“. Здобутий археологічний матеріал показує, що катакомбні люди oprіч скотарства знали також рільництво й оброблення волокнистих рослин. Вони все ще уживали кам'яні знаряди, одначе вмiли обробляти метали (відливали їх і кували), з котрих їм були відомі мідь і срібло. Ще до півнійшого часу належать похорони в зрубках. Автор уважає, що людність сього типу похоронів була зовсім инша, бо вбачає ванадто велику різницю в усіх найголовніших рисах обряду й побуту сеї народности від народности попереднього типу похоронів. У сеї народности уживання металевих знарядь вже рішучо переважає. Між иншим до сього часу й до сеї народности належить досліджене автором цікаве становище на березі озера Чарнецького. Простора площа сього становища (тягнеть ся на пів версти) може показувати, що мешкавці жили більшими групами, можливо родами. В кухонних останках знайдено дуже багато кісток домашніх звірят — корів, коней, овець, ків і свиней. Автор думає, що ся народність належала до кочовників, хоч не наводить віяких аргументів на користь свого твердження. Домашній інвентар становища, як і інвентар похорону, досить убогий. В останках знайдено велике число черепків глиняного начиння, кам'яні ручні жорна (можуть вказувати на існування примітивного рільництва), глиняні прясла, бронзове шило. Дуже близько до похорону в зрубках стоять похорони в насипах і на обрїю. Одначе їх появу треба віднести до півнійшого часу, бо сї похорони часто лежать вище від похоронів у зрубках і oprіч того вже зовсім не знають кам'яних знарядь, лише бронзові й валівні. В дальших розділах своєї праці говорить автор про знайдені ним старинности скито-сарматського часу, старинности VIII—XIII столїть після Хр. й про пам'ятники історичної доби, одначе сї розділи не дають нічого особливо цікавого.

Праця д. Анучіна дає докладний вимір і класифікацію черепів, які дали розкопки Городцова.

Археологічні дослідї Городцова 1903 року в Бахмутському повіті Катеринославської губ. були продовженням дослідів 1901 року, закінчених на лівому березі р. Бахмута. Загалом беручи, розкопки дали матеріал аналогічний тому, який дали розкопки в Ізюмському повіті. Додати тільки треба ще похорон в кам'яних скринях. Уже розкопки в Харківщині показали, що похорону в скорочених скелетах не можна відносити виключно до неолітичної доби, як се досі робило ся, бо велика частина могил в скорочених скелетах належала до металевої доби. Се ствердили й Бахмутські розкопки. В другій частині своєї статї про Бахмутські розкопки дає автор між иншим огляд вібраних ним відомостей і фак-

тів про кам'яні баби. Зазначимо одну важну нахідку, яку він зробив — в одній могилі викопав дитячий скелет, в лівій руці котрого лежала статуетка баби, вроблена з крейди. Значінне сеї нахідки важне через те, що дає можливість устатити з певністю зв'язок між кам'яними бабами й типом похорону. Останні розділи, де мова йде про похорон пізніх козовиків, не дають особливого матеріялу.

М. Залізняк.

П. В. Голубовскій — Историческая карта Черниговской губ. до 1300 г. (Труды XIII археологич. съезда т. II, 1908, 4°, ст. 1—50 + мапа).

Невдалий археологічний візд в Катеринославі в своїх Трудах приніс кілька праць вповні випадково зв'язаних з сим віздом, але важних самі по собі, між иншим історичну мапу Чернігівської губ. покійного вже київського професора Голубовського. Праця ся була ним задумана давно, і мала бути колективною роботою його з Ол. Лазаревським і Е. Ківлицьким і мала обіймати цілу лівобічну Україну; на харківськїм візді Голубовскій повідомив про хід робіт у сій справі і надрукував потім результати своїх вислідів про деякі непевні місця Чернігівщини (див. Записки т. LXIV). На мапі тепер опублікованій назначено пок. істориком звиш 50 місцевостей і подано просторий вивід їх. Він дає цінну вкладку в історичну географію старої України, бо пок. Голубовскій був майстер в скрупулятиях історично-географічних виводах, яких вимагає викритє малозвісних місцевостей.

М. Грушевський.

Władysław Abraham — Jakób Stępa, arcybiskup haliński (1391—1409). Краків, 1908, стор. 116+7 таблиць, 16°.

Перші віки польського пановання в Галичині — часи бідні в історичні звістки і мало досліджені; треба витати прихильно кожду студію, котра кидає хоч мале світло на ті малозвісні відносини. Проф. Абрагам вложив немало труду, щоби змалювати особу одного в перших галицьких арцибіскупів; справа була тут тим трудвійша, що не лиш треба було вилувлювати по ріжних архівах скупий матеріял, але ще й через те, що жерела були часто тенденційні: біскуп зараз по смерти признавав ся святим і коло його особи творили ся ріжнородні легенди; треба було бути дуже обережним, щоби в тих ріжнородних оповіданнях віднайти дійсно історичну основу.

Що до походження й роду біскупа Якова звістки дуже непевні. Передовсім незвісне його родове імя. Папська була, що іменує його арцибіскупом не заховала ся в оригівалі, тільки в пізнійшїм друді; там адреса читаєть ся „Jacobus Ruchem de Wladonna“; прїзвище досить дивне, назва місцевости тепер незвісна. Дуже можливо, що тут маємо

похибку; поправляли її на „Ruslai de Wlodawa“, а проф. Абрагам читає „Jacobus Rutheni de Wladimiria“; очевидно се лиш гіпотези. Герб Стрземиє, котрий дав біскупу пізнійша традиція, вказував би на шляхотське походження Якова. В перших жерелах, які маємо про Стрепу, стрічаємо його членом ордену Францішканів; якийсь час був інквізитором в справах віри, потім івардіяном львівського конвенту і вікарієм Русь, а 1391 р. став галицьким арцибіскупом.

Латинське арцибіскупство в Галичі, хоч zaloжене вже 1375 р., дотепер не встигло ще справді зорганізувати ся; попередній арцибіскуп, Бернард, прихильник Угорщини, не проявляв великого інтересу до церковних справ; його процеси і інтердикти не підносили зовсім значіння духовної власти; притім завзята ривалізація світського духовенства з монахами, обосторонні інсинуації і боротьба розбивали й так слабкі початки католицизму. Яков мав перевести тяжке діло реорганізації. Його діяльність інтересна для нас тим, що Яков — се перший представник католицького духовенства в Галичині, що поставив собі дуже далекосяглі пляни і змів їх вручно реалізувати. В основі діяльності арцибіскупа лежало переконання, що католицька пропаганда можлива тільки при успішній польській колонізації серед православних; на конвертитів серед Русь мало можна було числити, треба було закладати католицькі колонії і на них опирати всю організацію; католицька колонізація в будучности мгла зміцнити церкву, але вперед церква повинна була дати ініціативу й підмогу польським колоніям. На сей напрям роботи Якова маємо інтересні вказівки. Так ще 1385 р. кинув арц. Бернард інтердикт на Львів, — центр католицької людности, — з причини спору за один дім; Яков, хоч, як духовний, повинен був годити ся з арцибіскупом, спротивив ся своєму настоятелю і станув по стороні міста; мотив сього такий: „ne dicta civitas, inter scismaticos sita, tam turpiter depopularetur ac devastaretur“ (с. 14). Так само пізнійше на катедрі дбав пильно про се, щоби давати всякі полекші свіжим вірним хочби в матеріальною некористю духовенства, нпр. десятину у Львові зменшив так значно, що аж скаржив ся на се львівський парох: арцибіскуп розумів добре, яку вагу має зріст католиків-колоністів на Русь (с. 32). Для колоній фондує арцибіскуп нові парохії; дійшли до нас в тих часів фундаційні акти для таких місцевостей: Глинани (1397), Куликів (1399), Буңце (1399), Вижняни (1400), Бучач (1401), Берездівці (к. 1410); появляють ся парохі і каплиці також в Сокильниках, Саранчуках, Кротошині, Костіві, Ганачеві, Ковельниках.

В своїх змаганнях Яков мусів звертати пильну увагу на суперництво православної церкви. Вище им бачили, що арцибіскуп вказував на небезпеку для Львова від „схизматиків“. Але не лиш стояв на сто-

рожі католицтва, заходив ся також коло того, щоби відбирати православію його прихильників: між иншим і ті поменшені десятини мали бути принадою для православних (с. 32). І дійсно католицтво могло похвалити ся деякими успіхами. У Львові ввісний в тих часах „Steczko, genant Andrzej, eyn getawter Reusse“; тоді також покинула православне родина шляхтича Васька Волчковича, може й Грицька Кердевича; „divinus cultus crescit cottidie ac augetur, scismaque mira Dei dispensacione decrescit, extirpatur“ (с. 40—41). Роботу католиків підпирав горячо Ягайло; пригадати тільки ті надання німецького права, що спеціально служить католикам, або історію перемиської катедрі... А з католицькою пропагандою Якова йшло також ширенне польщини; вперше почали ся тоді у Львові польські казання. Яков Стрепа умер 1409 р., його гріб віднайдено у Львові в XVII в. і з того часу переходять ся частини понтифікальної одіжи біскупа, інтересні як памятки середніх віків. В новійших часах роблять ся заходи коло канонізації Якова.

Іван Крипякевич.

Władysław Łoziński — *Życie polskie w dawnych wiekach (wiek XVI—XVIII)*; перше видання, Львів 1907, стор. VIII+232; друге видання, Львів 1908, стор. VIII+248.

Книжка має дати огляд культурного, чи радше побутового боку польського життя XVI—XVIII вв. Факт, що вона вийшла протягом двох років у двох виданнях, свідчать, що автор вдовольнив нею принайменше ширші круги читачів; але й для дослідника подає книжка багато інтересного.

В першій главі описані магнатські вилки й палати: їх архітектура, внутрішнє урядженнє, особливо з артистичного боку, двірські парки й сади, наукові і артистичні збірки, становище служби й ин. Друга частина оповідає про шляхотські двори, їх оборонність, архітектурний стиль, урядженнє й знов про службу. Третій розділ присвячений описови уборів, оружа й різної роскоші — „сплендорів“. В останній главі про „дім і світ“ описана польська родина, становище жінки, характер товариського життя, всякі титулятури й церемонії, бенкети й забави, вкінці подорожи в західню Европу.

Загальні висновки, до яких доходить автор своїми студіями — дуже песимістичні. Славлена „висість“ польської культури в світі фактів тратить дуже багато на своїм блиску. Досить навести кілька впривків з праці д. Ловінського. „Тяжко булоб і найбільш упертому прихильникови минувшини затаїти перед собою, що ціла ся роскош, цілий сей блиск матеріальної головної натури не збогатив культурного майна нації, не пішов на рахунок цивілізаційного до-

робву; руйнували ся на нїм величезні фортуни; цілі шкути золотї польської пшениці брав гданський Німець за одну якусь особливу дрібничку, так, як нїні ще Европеець бере від Мурина слонову кість за скляне намисто, а нема чогось більше характеристичного як факт, що існував спеціальний рід товарів, Італійці звали його zoba per Polonia — обчислений на порожність і легкодушність богатих кляс, та на темноту і легковірність убогих...* (вид. 2, стор. 27). „Вже й ті величаві магнатські замки, що повстали в остатніх роках XVI в. і в першій половині XVII в., не виростили з сили, з культурного ґрунту суспільности, не вязали ся органічно з своїм світом, але все таки були йому о стільки ближші й о стільки корисні, о скільки були заразом оборонні... Про великопольські палаци XVIII в. й сього не можна сказати. Були якби-метою самі для себе; не було найчастійше між ними і їх панами внутрішньої реляції смаку, широ відчутї естетичної чи може цивілізаційної потреби й справжнього вдоволення. Колиб ся роскіш, деколи така легкодушна й деморалізуюча, була цвітом з рідного, над міру плідного ґрунту, колиб впливала з рафінованої штуки житя, як нпр. в сучасній Франції, в щирого, глущого аматорства, колиб та зверхня елеґанція лучила ся була з елеґанцією умів, — або якби була вкінці патологічним проявом занепаду, таким зрозумілим в націях з дуже старою культурою і дуже богатих засобами, але вже пережитих й перецвилых — все те малоб якесь умотивованне й якусь суспільну льогіку. Але в нації молодій, бідній, сировій ще і мало освіченій, се був контраст глузливий й через те болючий, бо сходив ся з найбільш трагічною епохою нашої (польської) історії“. (Ст. 31.) „Натомість не стрічаємо відповідного люккусу, що більше не стрічаємо навіть правдивого достатку в тім, що називаємо довірочною частиною гардероби, в білизні. Що правда любували ся в коронках і все читаємо про венецькі коронки, про фоботи й бриви, але се віддїл гардероби тільки від свята, обчислений на зверхній ефект, а не стоїть у відносинах до богатства футер, матерій і дорожочіностей, — богатший буває в виправах і спадщинах краківських і львівських міщанок, — так, що деколи будить ся підозрінне, що дбайливість про фізичну особу кінчить ся там, де повинна зачинати ся...“ Мадам де Мотвіль признає, що „не можна було бачити нічого гарнійшого в світі „над убори польської легації по Марію Люїзу, але дуже дивуєть ся, що під таким богатим убраннем нема біля; англійська королева, жінка Карла I, чудуєть ся, що репрезентований їй сивок польського посла, цілий в золотоголаві й блаватах, не має сорочки... (с. 122—3). Взагалі товариське житє без ніякої тонкости, гумор слабій, жіноцтво без образования, — сумний світ без жінки й штуки“

(с. 152). А додати ще другий бік образу, на котрий автор тільки натякає: що на початку XVIII в. трапляли ся випадки, що пан в а с у д ж у в а в на смерть і дійсно карав головою слугу... (с. 38).

Друге видання книжки принесло деякі доповнення, зрештою другорядного значіння: нпр. про патріархальних панів (с. 38), про „сморгонського туриста“ (с. 224) і ин. В другім виданню таксамо як в першім не дав автор ні поток ні цитатів ані навіть простого спису жерел; хоч як боронить ся д. Ловінський перед можливими закидами, — мусимо зазначити, що се значно зменшує вартість книжки.

Ів. Крипякевич.

Ludwik Kubala — *Obleżenie Lwowa z r. 1655* (Lamus, 1909, II, 185—216).

Сеї новий нарис заслуженого історика написаний на лад давніших нарисів, які здобули йому поважне імя в науці, а серед Українців ще славу доволі безсторонного дослідника. Як і давніше, автор змагає тільки до того, щоб певний момент оповісти вірно й цікаво по його головним фактам, притягає значну скількість архивного матеріалу, одначе — знов своїм звичаєм — ані не піддає його докладнійшій критиці, ані не аналізує, — його неясности, часом і суперечности полишає нерас на боці. Все таки дав і сим разом гарний нарис, який особливо своїми жерельними дописками зробить велику прислугу иншим дослідникам.

Заголовок нарису вузший ніж зміст його: в дійсности оповіданє йде про події протягом 1655 р. Очевидно автор хоче в таких окремих нарисах дати цілу історію Хмельниччини; щиро бажаємо, щоб се міг вчинити як найскорше; для польського громадянства особливо се потрібно, бо в нїм закорінили ся такі канібальські погляди на той час українсько-польських відношень, які бачимо з одного боку у Сенкевича, з другого у Равіти-Гавровьского.

С. Томашівський.

R. Charmatz — *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*. I. Die Vorherrschaft der Deutschen; II. Der Kampf der Nationen (Aus Natur und Geisteswelt, 242, 243), Липськ, 1909, ст. 140+175, 16°.

Внутрішній політичний розвиток австрійської держави від революції 1848 р. належить без сумніву до найцікавіших частин новітньої історії. На жаль, тільки недавно фахові історики звернули ся на се поле, тому то основних праць про ті часи дуже небогато і не всі вони відповідають усім вимогам наукового досліду: часи ще занадто недавні, науковий інтерес занадто тісно вязеть ся з політичними й соціальними симпатіями, щоб можна здобути повну об'єктивність і безпристрасність.

І висше наведений підручник призначений для практичних цілей, не вільний від сеї загальної хиби. Німецьке й централістичне становище автора дає окрему закраску цілому творови, яка неприємно ударає ще сильно публіцистична форма з усіма її прикметами. Та годі сказати, щоб книжка була непридатна і з наукового боку безвартна; так не єсть — се навіть корисний підручник, тим більше, що широко закроена праця Кольмера (Parlament und Verfassung) задля своєї форми і методи зовсім непридатна для ширших кругів.

Для нас цікаво, як автор дотикає політичних справ нашого народу. Загалом кажучи — як переважна частина німецьких істориків: перед усім зовсім не знайомий з характером і цілями політичного руху австрійських Українців; він признає, що вони послідна нація в Австрії, але всьому тому винні тільки die Bedrucker Polen, і на тім кінець... Отже не тільки в політиці австрійські Українці *quantité neegligeable*, так само в історіографії.

С. Томашівський.

Б. А. Дідицькій — Своежитєвьи записки. Ч. II: Взглядъ на школьное образование Галицкой Руси въ XIX ст. (Відбитка в „Вѣстника Народного Дома“, 1908), Львів, 1908, стор. 98, 8°.

Ч. I-шу „Своежитєвьи записок“ пок. Б. Дідицького, що вийшла в 1907 р. й дотикала своїм змістом „історію саморозвитія язика и азбуки Галицкой Руси“, обговорили ми вже у „Записках“ т. LXXVI; там подали ми також коротку загальну характеристику самого їх автора й означили все те, що нового принесли для нас сі спомини. Згадану нашу бібліографічну замітку закінчили ми тоді таким бажанням на адресу (живого ще в тім часі) Б. Дідицького: „маємо... надію, що по всестороннім і вичерпучім обговоренню своїх улюблених фільольогічно-ортографічних тем у першій частині своїх „записок“ автор подасть нам у дальших випусках справді важні й цікаві причинки до національно-культурного й політичного життя галицької України в 2-гій половині XIX ст.“

На жаль одначе — наші надії не сповнили ся! Дальший, з черги другий — і вразом — останній випуск „записок“ Б. Дідицького, який вийшов уже по його смерті (вмер 19. I, 1909 р. у 82-ім році життя) і складаєть ся з частини (ст. 1—96), друкованої ще за життя автора у „Вѣстнику Нар. Дома“ з 1908 р. і короткого закінчення (ст. 96—98), знайденого по його смерті між паперами й оголошеного у згаданім „Вѣстнику“ 1909 р. ч. 3 — знов не приніс, беручи його загалом, ніяких „справді важних і цікавих причинків“. Все ті самі фільольогічно-ортографічні дискусії й мудровання, те саме балакуче теоретизування, та сама вкінці старечо-дитяча фантазія і... наївність. Поза тим — тільки

один-два мемуарні фрагменти, які причиняють ся в деякій мірі до ліпшого зрозуміння певних моментів і фактів у нашій національно-політичній життю 2-ої пол. XIX ст.

Обговорювана нами ч. II. „Своежитъевих записок“ складаєть ся з трьох розділів: I. Вглядъ на исторію школьного образованія Галицкой Руси въ XIX ст. (ст. 3—17); II. Второй періодъ въ 1859 г. (ст. 18—43); III. Украинская фонетика (ст. 43—98). Перший розділ (Старорусскій букварь — успѣхи возрожденной Галицкой Руси) не подає взагалі нічого нового й интересного [важачимъ хіба як куріоз „гіпотезу“ пок. автора, що у сільських школах Галичини у хвилі її прилучення до Австрії вживали букваря, який написав... „може самъ первѣйшій лѣтописецъ нашъ Преподобный Несторъ въ Кієво-печерскомъ монастырѣ“ (ст. 10)]. Не цікавий також другий розділ (Періодъ, начавшійся въ г. 1859 неудалою затѣєю введенья въ нашихъ школахъ латинской азбуки, а кончавшійся въ 3 десятка лѣтъ потомъ своего рода азбуковою унією-фонетикою), в якім автор відгріває між ин. ще раз исторію заходів гр. А. Гулуховского накіннути гал. Українцям латинську азбуку (1859 р.), — исторію, звісну докладнійше з інших жерел. Вкінці — третій розділ (Украинская фонетика въ Галичинѣ — ей дѣйствіе и послѣдствія — борьба междуособная партій), який пок. автор присвятив головню українській фонетичній правописі (українську фонетичну правопись уважав... „коренемъ всего для Руси нашей вла“ — ст. 35). Тут, побіч зовсім не интересних, систематично повторюваних у кожній майже статі пок. В. Дідицького, його фільольогічно-ортографічних елюкубрацій, знаходимо між ин. досить цікаві причинки до исторії русифікації Холмщини (70-ті рр. XIX ст.) й вяснення ролі, яку відиграли в сій справі галицькі емігранти — еп. Мих. Куземський й Марк. Попель.

Супроти — з одного боку — вповні историчного характеру сих причинків (автор зазначає з притиском, що про все те, про що він говорить у „Записках“ дотично Холмщини, довідав ся особисто від згаданих: еп. М. Куземського й М. Попеля), з другого — супроти актуальности ходимського питання власне нині ми подаємо дотичний passus зі „Своежитъевих Записок“ у повнім його тексті:

„Извѣстно — каже автор — що по ровгромѣ польской революціи 1863 г., въ которой уніатская іерархія Холмской Руси съ многими ей ополяченными парохами была сильно скомпромитована, наступила емиграція тѣхъ послѣднихъ (выше 50 на 260 всѣхъ епархіальныхъ священниковъ) въ Галичину, а на ихъ мѣсто собылось и переселеніе столькихъ же галицкихъ духовныхъ въ Холмскую Русь. На вакантное мѣсто прогнанного номината-епископа Холмщины, о. Калинского, русское правительство аж по 5-лѣтнихъ мовольныхъ заходахъ въ Римѣ ешеднало

поставленіє дѣйствительнымъ Холмско-уніатскимъ епископомъ нашего святоюрского крыл. Мих. Куземского а первымъ членомъ его капитулы о. М. Попеля.

„И казалось, що именно теперь, коли въ Холмской Руси на виднѣйшихъ мѣстахъ явилось довольное число (сверхъ полъ сотки) самыхъ отъявленныхъ „твердяковъ“ галицко-русского клира, о которомъ урядовыи отчеты и доносы въ Австріи изъ-давна воніюще голосили, що „той клиръ не благосклоненъ униі съ Римомъ, и спріяе московской шивмѣ“, що затѣмъ теперь пожаданное Россіи дѣло воссоединенія Холмскихъ униатовъ къ первобытному ихъ православію отбудется легко, успѣшно, бѣзнасильственно. Но где-тамъ! оно случилось иначе! А перепоною было тутъ сему — що вы скажете! не що другое, а вновь справа русско-языкова, бо такъ ничтожная будто справа, якъ пятѣхъ мѣлкихъ буквѣ славяно-русской азбуки!“¹⁾

Зазначивши дальше те, що перед приходомъ до Холмщини еп. Куземського холмські уніатські владыки й їх консисторіі вживали урядової польської мови і що що-йно новопоставлений епископъ М. Куземський завів у холмській діоцезіі тогочасне галицьке т. зв. язичіє (мішанина: української, російської й церковно-словянської мови, якої ще й нині вживають галицькі руссофіли у своїхъ популярнихъ виданняхъ), він пише дальше такъ:

„Ажь тогда то якое и русское правительство спохватилось въ своемъ небреженіи русскости въ занедбаной дотоль Холмской области, и оно исполнило теперь свою великодержавную обяванность въ той способѣ, що препоручило еп. Куземскому въ его епархіи завести урядовымъ языкомъ книжно-русскій языкъ, яко языкъ на все русское царство державный, и то розумѣется, съ того-жь языка свойственнымъ великорусскимъ словопроизношеніемъ²⁾. Якъ и раціональнымъ и справедливымъ уважалъ еп. Куземскій то роспоряженъе центрально-русского правительства, но оно прикро поразило его разъ для того, що онъ не зналъ и не думалъ на старость изъучати книжно-русскій языкъ со всѣми его особыми примѣтами, которыя хотя отъ малорусчины лишь немного различаются, но все таки требовали заученія; во вторыхъ черезъ то страшно поражены были и значно померкли идеалы помышлений, съ якими такъ Куземскій якъ и его галицкіи земляки прибыли въ

¹⁾ Для поясненія скажемо: пок. Б. Дідицький стояв на тім, що вся різниця між українською й російською мовою лежить у різнімъ вимоворюванню п'ятиох букв (ѣ, е, и... і т. д.); отже — одна мова в двома вимовами (duo unius linguae russicae pronuntiationes).

²⁾ Підчеркнення — автора.

великодержавную Русь, надѣючись для тождоной по слову, слогу и письму малорусчины всюду найти тое тамо рѣвно полное право, якимъ тамъ пользовалась рѣдная посестра, великорусчина.

„Изъ той поры еп. Куземскій передалъ веденіе урядовыхъ переписокъ епархіи духовному сподвижнику своему о. М. Попелю, отлично знавшому книжно-русскій языкъ, а самъ ревностно занялся очищеніемъ уніатского обряда, испещренного еще изъ временъ Костюшки латинопольскими инновациями до такой степени, що самъ народъ тутъ неохотно уважалъ себе не то увіатами, а полу-польскими католиками и бажалъ чѣмъ скорше позбытиса такой постыдной уни. Также изъ Петербурга урговали по дѣлу воссоединенія Холмскихъ уніатовъ къ православію, а нетерпѣливый молодшій клиръ сталъ касовати унію тихцемъ, безъ шуму, опускаая въ литургіи молитву за папу римского. Такъ бы и успѣвало дѣло спокойно, благополучно. Но межи тѣмъ за влѣпаніемъ обер-прокурора Побѣдоносцева—предporučено всемъ нововоссоединяющимся къ православію уніатамъ заводити въ своихъ церквахъ книгочтеніе лишь одно такъ званное древнеславянское (по Копитару), а властиво великорусское, такъ що другіи пронунаціаціи въ русско-церковномъ языкѣ за остаточнымъ уничтоженіемъ уни въ предѣлахъ Россіи уже не допускали ся. Отъ того-то роспоряженья произошли въ Холмской Руси весьма печальныи послѣдствія: Нашъ дѣльный Куземскій сейчасъ (1871 г.) арезигновалъ изъ епископства и не исполнивши головної своей миссіи за кордономъ, вернулъ розчаровавъ въ Галицкую Русь, где уже до смерти (1879 г.) не доспѣлъ митрополичого званія, яке ему по Литвиновичу († 1869) было предвазначено. Русскій же народъ въ Холмщинѣ якъ уже отъ долшого времени и радъ былъ стрясти изъ себе пакиненную ему передъ 150 лѣтами Поляками церковную унію, но теперъ, коли увѣдиль, що по рѣшенію Побѣдоносцева зневолѣтъ то дѣлати лишь за отреченіемъ отъ своего споконвѣчного малорусского книгочтенія въ своей-же прежде православной а теперъ временно увіатской Церкви, народъ той сильно взволновался и во многихъ мѣстахъ и селахъ поднялъ противъ того нового православія формальныи бунты, хотя именно теперъ принатіе сего православія было уже и властію урядово приказано. Для усмиренія тѣхъ бунтѣвъ русское правительство выслало отличного оратора, патріота нашего кр. Маркила Попеля, назначаая того-жъ и будущимъ православнымъ епископомъ Холмскимъ; та хотя М. Попель тѣлько по укаранью кѣлькохъ сотокъ крайне противящихся мужиковъ на поселенье въ дальшій великорусскій губерніи и усмирилъ Холмскую Русь, но онъ таки упорно и съ найточнѣйшимъ умотиваньемъ подѣ взглядомъ языкословнымъ, историчнымъ и націо-

нально-примирительнимъ захищаль супротивъ Побѣдоносцева¹⁾ природное право собственного книгочтенія славяно-русской церковницы якъ въ Холмской такъ и въ цѣлой Южной или Малой Руси. Вѣроятно за ту свою опозицію противъ національного шовинизма Велкорусовъ мой другъ М. Понель уже и не былъ поставленъ дѣйствительнымъ православнымъ епископомъ въ Холмѣ, но вмѣсто того сталъ оувъ отъразу Архіереемъ — Членомъ святѣйшого православного Синода въ Петербургѣ (promoveatur ut amoveatur!), такъ якъ въ то-же время писалъ онъ ко мнѣ коротенько но много дающій домышлятися тїи слова: „Мой другъ Богданъ Андреевичъ! Меня съ повышеніемъ перевели изъ Холма въ Петербургъ. Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan!...“

На тїи кінчимо нашу коротку замітку про „Житвіи записки“ пок. Б. Дідицького, висловлюючи бажанне, щобъ якъ найскорше знайшовъ ся чоловік, який би занявъ ся виданнемъ його може більшъ інтересної, якъ вгадані записки, приватної кореспонденції. *Ів. Кривецький.*

Анатоль Вахнянин — Спомини з життя (Посмертне виданне). Зладив Кирило Студинський, Львів, 1908, ст. 138 + портр.

Українська мемуаристика не може похвалити ся гарнимъ ровномъ ні у Галичині, ні за кордоном, не вважаючи на багато інтересних, а одначе такъ мало знанихъ у деталях, моментівъ в історії українського національно-культурного й суспільно-політичного життя XVII—XIX вв. Передовсімъ останнє — XIX ст., яке перейшло підъ знакомъ українського національно-культурного, по часті й суспільно-політичного ренесансу по обохъ бокахъ австро-російського кордону, звертає увагу кожного своєю надто великою вбогістю на історичні спомини, записки, автобіографії й ин. вивначнійшихъ українськихъ громадськихъ діячів, які брали активну участь у національно-культурнімъ і суспільно-політичнімъ житю українського народу. Т. Шевченко, М. Драгоманів, В. Антонович і декілька менш відомихъ імен — на російській Україні, А. Шанковський, А. Заклинський, Я. Головацький, В. Ільницький, Б. Дідицький й ин. — у Галичині, — отсе й всі

¹⁾ „По упокоившомся недавно (въ февр. 1908 г.) оберпрокуроръ К. Н. Побѣдоносцевѣ осталось пренного писемъ и переписокъ, которые, по увѣренью русскихъ газетъ, вскорѣ будутъ опубликованы. Непремѣнно найдутся тамъ и письма М. Понеля, о якихъ онъ, другъ мой, заѣзжая въ гг. 70-тыхъ изъ Холма во Львовъ, не разъ мнѣ лично сообщалъ, а якіи всегда содержали довольно рѣвкую полемику противъ вредной для близнячой Руси аксіомы Побѣдоносцева: *Una unius linguae russicae pronuntiatio magnorussica*, где есть вѣдай и *secunda pronuntiatio — Russiae Minoris.*“

головніші представники нашої мемуарної літератури ХІХ в. Розуміть ся, що історично-наукова вартість їх мемуарних записок — не однакова. Найцінніші й найінтересніші причинки до пізнання й характеристики чи то власних осіб, чи тогочасного громадського життя подали у своїх записках — Шевченко, Драгоманів, Антонович, Головацький; дуже невелику вартість за те мають пр. обговорені „своєжитєвьи записки“ Дідицького. До того — ні один із українських мемоаристів не перевів своїх записок і споминів систематично за цілий період своєї активної участі у громадськiм житю. Переважна частина їх зупинила ся тільки на поодиноких більш або менш важних моментах й епізодах, збуваючи все инше мовчанкою або ляпіларними фразами. Ті з авторів (пр. Антонович, Дідицький), які закроїли були свої мемоарні записки на ширший план, переважно з причини смерті не встигли вже довести їх до бажаного кінця, полишаючи тільки більші або менші фрагменти. Вкінці мусимо зазначити також характеристичний факт, що майже всі наші визначніші мемуаристи забирали ся до писання своїх житєвнх споминів аж за принукою й довгими намовами своїх найблизших приятелів і знайомих і — дивним дивом — давали намовити себе все тільки... на короткий час перед своєю смертю, яка переривала потім у половині їх роботу з найбільшою шкодою для потомних поколінь (пр. згадані — Антонович, Дідицький й ин). Скаване — доказ того, як мало розуміють наші громадські діячі вагу й значінне того рода літератури для історії нашого громадського життя.

Майже все те, що ми сказали в горі загально про нашу мемоаристику ХІХ в., треба віднести також до нововиданих мемоарів — „Споминів з життя“ пок. А. Вахнянина.¹⁾ „Писав їх покійний на мою просьбу, — каже у передмові до згаданих мемоарів їх видавець проф. К. Студинський. Богато погроблиць пригадував покійному рідний брат, проф. Іван Вахнянин. В маю 1907 р. перебули вони оба у Карльсбаді, перший для товариства жінки, а другий для лічення. Там почав писати покійний свої спомини, а продовжував свою працю в місяці серпні 1907 р. у Спасові, в домі о. Тита Ковальського, та не закидав її у Львові перед ненадійною смертю. Не довело ся покійному докінчити почату роботу, не довело ся вигладити оповідання. Полишив ся нарис,

---

¹⁾ Пок. А н а т о л ь Вахнянин (вр. 1841 р. — вм. 1908 р.) — один із визначних українських політичних діячів у Галичині в останніх 2-ох десятиліттях ХІХ ст. Вудучи послом до австрійського парламенту у Відні і рівночасно до галицького Сейму у Львові, він був у 90-тих рр. мин. ст. побіч д. Ол. Барвінського одним із головних ініціаторів в українського боку, учасником і в кінці — жертвою нового (угодового) курсу в українській політиці у Галичині згл. в Австрії, звісного п. н. „нової ери“.

який видаю друком, бо і він ровкавує нам багато такого, про що ми, молодші, не знаємо, а що було бм на віки пропало, хоч би тому, що охочих до списування мемуарів у нас не багато. Оповідання міщу без змін. При кінці подам деякі замітки зі сучасних видань, на які покійний покликавав ся, а які доповнять у дечім спомини. Не помину також деяких листів покійного, що рівнож в неоднім з'їлюструють його жите та працю, — працю дуже широку і запападливу.⁴¹⁾

Самі „Спомини“ складають ся в трьох нерівних частин: I. Автобіографія (ст. 1—5), яка була призначена первісно для видаваного у Львові артистичного журналу п. в. „Артистичний Вістник“; II. Спомини в житя (ст. 6—128) і III. Про жите питомців і духовенства в часах М. Шашкевича (ст. 129—137); два останні розділи друкували ся найперш у львівській щоденній часописі „Руслан“ (1908) і вийшли тепер окремою відбиткою.

Що тикаєть ся першого розділу — „автобіографії“ пок. А. Вахнянина, то вона написана виключно з погляду музичних інтересів її автора, який побіч педагога (проф. гімназії), політика й ин. був також досить замітним українським композитором у Галичині, а в останніх роках свойого жите — директором українського „Вишого Музичного Інститута“ у Львові. Автобіографія подає небезінтересний матеріал для історії нашої музики і співу у Галичині в 2-ій пол. XIX ст.

Найширша, 2-га частина — властиві „Спомини в житя“ — як ми згадали висше, автором не викінчена. Починаєть ся вона 1847 р., коли пок. А. В. вислали батьки до школи (т. зв. Hauptschule — чотироклясова нормальна школа) до Перемишля й кінчить ся 1874 р. — заснованнем друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. В ній подав він свої спомини про шкільну науку найперш у нормальній школі в Перемишлі (1847—1851 pp.), дальше в гімназії також у Перемишлі (1851—1859 pp.), про свої теологічні й педагогічні студії у духовнім семінарі у Львові (1859—1863 pp.), перші роки учительовання у перемиській гімназії, виїзд на історичні й географічні студії до Відня (1865—1868 pp.), в кінці дальше учительовання в одній із львівських гімназій й участь в українськім громадськім житю у Львові в pp. 1868—1874. У споминах схарактеризовано доволі плястично едукційний систем у галицьких народніх і середніх школах пол. XIX ст., жите перемиських гімназіяльних учеників у тих часах (1851—1859 pp.), семінарське виховання духовних кандидатів у гр. кат. духовнім семінарі у Львові, перші хвилі істновання найстаршого укр. академічного товариства „Січ“ у Відні, жите львівської „Громади“ на переломі 60-тих і 70-тих pp.

⁴¹⁾ Пор. А. Вахнянин, Спомини... ст. 6.

(заснованне „Просвіти“, „Народної Ради“ й ин.). Спеціально звернемо також увагу на тих декілька дрібних причинків, які подають згадані „Спомини“ до історії нашого „Наукового Товариства ім. Шевченка“ (історія навязання зносин пок. А. Вахнянина з півнійшою фундаторкою „Наук. Тов. ім. Шевченка“ Милорадович у Відні й заінтересованне її українськими справами у Галичині — ст. 94—97, 128).

На 1874-тім році, як ми вже згадали вище, ненадійна смерть автора перервала дальше писання його житевої хроніки і таким чином ціла пізніша, поверх 30-літня громадська діяльність пок. А. Вахнянина лишилася поза рамками його мемоарів. А власне сей період у життю пок. діяча, в яким він виступав вже не як один із пасивних тільки обсерваторів національно-культурного й суспільно-політичного життя галицької України, а бере в ньому також активну участь, був би для нас безперечно більш інтересним і важним, ніж обсерваційні записки — часом знані докладніше з інших жерел — з його молодих, шкільних літ.

Третій розділ п. в. Про жите питомців і духовенства в часах М. Шашкевича записаний пок. автором з оповідань його батька о. Клима Вахнянина, не подає до вияснення й характеристики семінарського й пізнішого життя духовенства у Галичині в пол. 30-тих рр. мин. ст. майже нічого нового поза те, що ми знаємо вже з праць: проф. К. Студинського,¹⁾ д. Мих. Тершаківця²⁾, о. М. Стрільбицького³⁾ й ин.; навпаки — у багатьох місцях уводить він непотрібно тільки нові баламуцтва й неправдиві факти, як се зрештою сконстатував у передній замітці до нього сам видавець „Споминів“ проф. К. Студинський.⁴⁾ Взагалі — без сього

¹⁾ К. Студинський, Польські конспірації серед руських питомців і духовенства у Галичині в рр. 1831—46 (Записки Н. Т. ім. Ш. тт. LXXX, LXXXII); також окрема відбитка.

²⁾ М. Тершаковець, Галицько-руське літературне відродження. Львів, 1908; його, Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької Руси в 1830 та 1840 рр. (Укр.-руський Архив. Т. III). У Львові, 1907.

³⁾ О. М. Стрільбицький, Дім галицько-руського священника в 1-шій пол. мин. стол. (Нива (Львів), 1906, чч. 1—4; *ibid.* 1908, ч. 4).

⁴⁾ До ряду таких баламуцтв і неправдивих фактів належить між ин. згадка про першу українську проповідь М. Шашкевича у духовнім семінарі про обовязки горожан супроти цїсаря в 1838 р. (ст. 131) — тоді, як М. Ш. покінчив теологічні науки в 1837 р. і в 1838 р. не було його зовсім у семінарі; дальше „що патріотизму польського не видко було в семінарії“ (*ibid.*) й ин. Також звернемо увагу на факти, які вічим не характеристичні для тодішніх часів і не відрізняють їх нічим від нинішніх, про які одначе пок. автор згадує зі спеціальним натиском — отже що „виклади на університеті відбувалися в латинській мові“ (на теологічнім факультеті відбувають ся вони тою мовою

третього розділу мемуари п. А. Вахнянина були бя, на нашу думку, тільки вискали на своїй історичній вартості й науковім авторитеті.

Вкінці мусимо зазначити, що свої обіцянки, зробленої у передмові до другого розділу — подати деякі замітки про сучасні видання, на які пок. автор покликавав ся, ш. видавець не виконав. Не подав також заповіджених у тій самій передмові листів пок. А. В. до різних осіб, відкладаючи їх опублікування на инше місце (пор. ст. 138).

Ів. Кривецький.

Владимиръ Бобровъ — Народныя пѣсни русскаго на'селепія Лифляндской губерніи, (Відбитка зі „Сборника Ученс-Литературнаго Общества при Имп. Юрьевсьомъ Университетѣ“), Юрѣв, 1908, ст. 20.

В Лифляндській губернії переходило ся доси невеличке число колоністів Великоросів, які зайшли туди перед кількома століттями і в XVII ст. були зміцнені приливом розкольників. Не маючи зносин із рештою своїх земляків, вони відорвали ся цілковито від впливу їх культури, але не підпали також під вплив пануючої там німецької культури; через те витворив ся з них окремиий тип, який ще доси не досліджений зовсім. Перші кроки в тім напрямі почав робити пок. В. Бобров, але передчасна смерть перервала їх. Результатом його заходів являеть ся отсеї невеличкий збірничок пісень, що містить ледви 22 пісні, а в тім і кілька відривків. Належать вони до круга родинних пісень. Автор зазначає, що „большинство родовъ этой поэзіи, какіе можно встрѣтитъ въ другихъ мѣстностяхъ Россіи, здѣсь уже вымерло почти безслѣдно. Пѣсни сохранились, преимущественно, у женщинъ, да и то такія лишь, которыя связаны съ наиболее важными въ жизни женщины событиями: съ выходомъ замужъ, съ пграніемъ свадьбы, а также съ положеніемъ новобрачной въ чужой семьѣ. Понадаются искусственныя пѣсни, подвергнутыя искаженію“. В приложеню до збірничка сї слова зовсім правдиві. Ми бачимо в пісні, як невістку бють і як вона не значить нічого у домі свекрухи (ч. 2), як теща напуває зятя і просить, аби не бив її доньки (ч. 4), які відносини ва мужем ва старим (ч. 9), як муж не дозволяє жінці відвідати родичів у рідній стороні (ч. 12), як у свекрухи кепсько невістці (ч. 15). Маємо також пісні, в яких дівчина снить про будущу долю (ч. 7), маємо похвалу чудового ковра, що дівчина вишила паруб-

---

ще й нині), що „священники по селах бавились, співали німецькі, польські та руські пісні“ й ин.

кови (ч. 8), бачимо, як парубок знаходить свій ідеал жінки (ч. 13), які має любко гарні кучері (ч. 14), як дівчина умирає в жалю за нозаком (ч. 21), як до дівчини приходять свати (ч. 16), як дівчина стає до шлюбу і ин. До пісень ненародного походження я зачислив би ч. 10, що зачинаєть ся :

Повно, повно вечера(о)мъ,
 Когда утихне весь народъ,
 И усыплется небо звѣздамъ
 Во объятіяхъ своихъ,
 И необъятны небосводъ і т. д.

Тут від разу видне штучне складане. Так само ненародного походження остатня пісня, ч. 22. Більше я не добачив.

Хоч збірничок дуже маленький, але при браку багатшої місцевої літератури і він сповнить свою службу. *В. Гнатюк.*

Български народни пѣсни отъ Елена В. Янкова. Записалъ и издалъ полковникъ Г. Янковъ, Пловдив, 1908, ст. XVI+266, 8°.

Хоч болгарські народні пісні мають дуже близький репертуар з сербськими, який дуже часто навіть покриваєть ся, то одначе вони не тільки не здобули собі такої популярности в Европі, як сербські, але навіть нема такого великого числа збірників болгарських пісень. Ось чому кождий їх новий збірник належить радо витати тим більше, коли він приносить нові матеріали.

Та збірник полковника Г. Янкова цікавий ще з инших причин. По перше: Зібрані в ньому пісні походять не з самої Болгарії, але з болгарської колонії в Бесарабії, званої Карапча або „Хасанъ-батръкъ“. І хоч колоністи головне грош пісень принесли певне з собою з батьківщини (се дотикає особливо історичних пісень і обрядових), то певно мусіли на них відбити ся і чужі впливи, які простудіювати було б дуже вдячною річею. По друге: Всі пісні числом 833, що обіймають 8200 стихів, записані від одної особи, матери полковника, Олени Янкової. Навчила ся їх по части від молодіжи села Карапчі, по части від своєї матери, яка була дуже співолюбива і знала множество пісень. Із передмови видно, що й инші члени сеї родини дуже співолюбні: вуйко полковника, а брат Олени Янкової, знає дуже багато пісень і нераз співав їх равом із сестрою; сестра ж полковника знає половину материного репертуару і від неї записав він окремо 70 пісень. Мати д. Янкова мала в часі записуваня коло 70 літ; число пісень виставляє дуже похвальне свідоцтво пам'яті такої бабусі, бож то не жарт носити стілько стихів

у своїй голові і не побаламутити їх. Із цього можемо мати також погляд про обем пісенного матеріалу в одної людини.

Що до розкласифікованя пісень, то д. Янков поділив їх на три головні групи, зовсім раціональні. До першої части дав історичні пісні (від 1—60); до другої ліричні; сі розділив на два підвідділи: тужливі пісні (від 61—133) і веселі та сатиричні пісні (від 134—240); до третьої групи дав обрядові пісні; сю групу розділив на такі підвідділи: а) колядки (241—255); б) обжинкові пісні (256—274); в) вечірничні (275—290); г) лазариці (291—311); д) пеперудні (благальні, в яких про сить ся дощу, 312—313); е) весільні (314—318); ж) приспівки (кортенькі пісні, 319—333).

Само виданє зроблене добре; ц. Янков старав ся в ньому заховати діялект, тому уживав навіть правописи відмінної від літературної; подавав також над словами наголоси, з чого й чужинець може їх собі присвоїти; старав ся пояснити менше зрозумілі слова. Одну одначе річ і то дуже важну забув зробити: не порівняв своєї збірки з іншими болгарськими (бодай Міладіновців, Ястребова та пісень, оголошених у „Сборнику за народни умотворення“) і не подавав паралель, без яких нині ніякий збірник із науковими претенсіями не повинен появляти ся, бо ж при величезнім розрості фольклору попросту не можливо нікому постягати відповідну літературу хочби славянських народів, а до порівнюючих студій, які нині єдино можливі, вона конечно потрібна і без неї обійти ся годі. Очевидно, чим більше літератур обіймають паралелі, тим ліпше; але мінімум, якого в сім напрямі треба вимагати, се подаванє бодай паралель своєї літератури.

Зазначити належить іще, що пісень на вандрівні теми не багато (хйба може східні, не знані нам), між тимиж, що є, попадають ся деякі, знані і в нас, приміром: ч. 3: Тодорка на царска служба (про дівчину воячку); ч. 23: Робиня вдовица съ двѣ дѣчица (про брата, що оженив ся з сестрою); ч. 66: Дамянъ и Дамявка (муж убиває жінку з намови мамі); ч. 76: Назлж Яцдиза (про Сербина, на якого сповуку сестра отруїла брата); ч. 79: Иванъ циганнна и бѣла Рада (дівчина пробиває себе ножем, яким мала краяти яблуко). При ближшій розсліді може знайшло би ся їх іще більше.

В. Гнатюк.

Статистическій Ежегодникъ Полтавскаго губернскаго земства на 1908 годъ, Полтава, 1908.

Статистико-Экономическій обзоръ Херсонской губерніи за 1906 годъ, Херсон, 1909.

Переселенія крестьянъ Харьковской губерніи. Выпускъ I. Харків, 1908.

Отчетъ Харьковской Губернской Земской Управы губернскому Земскому собранію очередной сессіи 1908 года по переселенческому отдѣлу. Харків, 1908.

Син випуском „Ежегодники“ Полтавського земства вступили в дванадцятий рік свого існування. Славні колись на всю земську Росію, полтавські „Ежегодники“ — тепер, після розгрому земської статистики, значно занепали й стратили в цікавості. Проте традиції колишніх добрих часів там ще не зовсім викоринились, і в торічній випуску знаходимо досить цікавого й добре обробленого матеріалу про різні галузи народно-господарського життя Полтавщини.

Усього в сїм випуску уміщено 6 статей: про земські склади сільсько-господарських машин, знярядя й насіння, про людність губернії, про рух грузів залізницями й водними шляхами, про аренду землі й про землеволодінне. Наприкінці вміщено 21 статистичну таблицю до статі про рух грузів і 13 таблиць — до статі про землеволодінне.

Кожна з названих статей представляє свою частину цікавості, але, не маючи змоги зупинитись на всіх їх, ми тут довше зупинимося тільки на двох, які нам здають ся найцікавішими, а саме — на статях про аренду землі й про землеволодінне.

Звертаючись до головних висновків із першої статі (про аренду), ми бачимо, що з боку поширеності земельної аренди Полтавщина займає одне з перших місць серед 26 російських губерній, у яких робилися земські статистичні досліді. Аренда землі в Полтавщині переважно носить характер короткотермінової й грошевої аренди, причім за останніх 20—25 років аренда на довгий час усе більше й більше витіснялась арендою на короткий час. Так саме, аренда натуральна витіснялась арендою за гроші. Арендують землю переважно селяне й козакі: вони дають 99% усіх арендаторів і арендують коло $\frac{9}{10}$ усеї арендної землі, збільшуючи таки свою власну землю на $\frac{1}{3}$. Загалом, в аренді землі беруть участь $\frac{2}{5}$ усього числа дрібних сільських господарств, причім на се витрачається щороку більше $7\frac{1}{2}$ міль. карб., в яких майже $\frac{9}{10}$ виплачують селяне й козакі, а $\frac{1}{10}$ — представники „благородних сословій“. Коло $\frac{2}{5}$ арендної плати лишають ся в руках селян і козаків, а коло $\frac{3}{5}$ переходить до рук дворян, купців і духовенства, які віддають найбільше землі в аренду. Пересічні арендні ціни Полтавщини належать до найвищих у Росії; з цього боку конкурувати в Полтавщиною можуть тільки Київщина, Поділе й Херсонщина. Головна форма аренди — дрібна, т. зв. „голодна“, а що арендна ціна стоїть у зворотній пропорції до розмірів арендованого участку то ясно, що селяне щороку переплачують за аренду силу зайвих грошей. Але останнє деякиліте належить до групи з усе зростаючими арендними цінами.

В другій статі „Ежегодника“ (про землеволодіння), між иншим, знаходимо дуже цікаві відомости про мобілізацію землі в Полтавщині. Виявляється, що вже давно констатований процес демократизації земельної власності йшов увесь останній час усе дужче й дужче, передаючи землю дворян до рук „простонародья“. Поруч з сим розвивався й другий процес уже не стільки соціального, скільки економічного характеру: серед земельних власників із „благородних сословій“, а головню серед дворян — відбувається економічний одбір таких власників, які збільшують і можуть збільшувати свою власність і при тім, так енергійно, що розміри середньої й великої власності розмірно зростають. Земля починає концентруватися у них у менше число рук, але зате в більші володіння.

Той самий процес помічається й серед демократичного елементу: народжуються економічно сильні господарства, збільшуються розміри володіння, з тою лише різницею, що тут зростали не тільки розміри володіння, а й число власників, себто процес розвивався не тільки в глибину, а й в ширину. В той час, як середня й велика власність економічно міцнішала, дрібне землеволодіння не змогло вдержатися на колишній міцній позиції.

Щоб показати яскравіше, які зміни відбулись у землеволодінню Полтавщини за останніх 11—15 років, наводимо з „Ежегодника“ таблицю про пересічні розміри різних категорій володіння раніше й тепер:

	В дрібних господарствах (до 50 дес.)			В середніх господарствах (50—500 дес.)			В великих господарствах (500 і більше дес.)		
	Було (десят.)	Стало	Зміна в проц.	Було (десят.)	Стало	Зміна в проц.	Було (десят.)	Стало	Зміна в проц.
У дворян	14	12	-15,0	154	158	+2,6	1481	1506	+1,7
„ духовних	9,8	8,7	-11,0	88	94	+6,0	—	—	—
„ купців	8,4	10,6	+26,0	168	167	-0,7	1174	1223	+4,2
„ новаків	6,4	6,0	-6,3	86	95	+10,0	—	—	—
„ селян	3,8	3,5	-8,0	88	99,5	+13,5	—	—	—

Звідси ми бачимо, що в групі дрібних господарств пересічні розміри володіння у всіх категорій власників (окрім купців) зменшились на 6,8—15%. Навпаки, в групі середніх господарств пересічні розміри володіння у всіх категорій власників (знов таки, окрім купців) зросли на 2,6—13,5%. Нарешті, в групі великих господарств, і вже без усяких винятків, ми знов констатуємо збільшення пересічних розмірів володіння на 1,7—4,2%. Чи потрібні яскравіші докази для потвердження тої думки, що капіталізм усе енергійніше пробирається в українське сільське господарство?

Той самий процес демократизації землеволодіння, з одного боку, й його концентрації — з другого, — ми помічаємо в Херсонщині, наскільки про се можна судити на підставі відомостей другого з рецензованих видань — „Стат.-економ. Обзор Херс. губ. за 1906 р.“ Тут ми, правда, не маємо детальних даних за більш-менш довгий період часу, а тільки за два роки, 1905 і 1906. Проте й ці обмежені дані досить красномовно відкривають перед нами всю суть сучасних соціально-економічних процесів у сільському господарстві. В отсій таблиці показано (в десятинах) окремо для кожної сословно-економічної групи цифри потер (—) і набутя (+) землі за 1906 і 1905 роки:

	1906 р.	1905 р.
Дворяне й чиновники	—18.341	— 84.231
Духовенство	—64	— 80
Купці	— 8.648	—2.828
Селяне-хлібороби	+12.607	+19.953
Міщане	+5.270	+3.804
Мішані товариства (селяне й міщ.)	+6.345	+4.081
Німці	+1.722	+6.523
Чужоземні підданці	—1.323	—296
Залізничі	+126	+108
Селянський банк	+1.659	+52.816

Як видно, „благородні сословія“ за два роки потеряли 114.192 в лишнім десят. землі, тоді як представники станів „неблагородних“ — селян і міщан — набули за сей час 52.055 в лишнім десятинах землі. Демократизація досить значна. Що ж до процесу концентрації землі, то на ньому не вважаємо потрібним так докладно зупинятись: тут він носить приблизно такий самий характер, як і на Полтавщині.

Звертаючись до змісту Херсонського „Обзора“, невалежно від усяких порівнянь, треба сказати, що він не лише бажати майже нічого кращого. Як і завжди. Обзор укладено повно, зручно й з повним знанням справи. Повторяю свою колишню фразу: коли-б усі українські земства що-року видавали такі збірники — справа української економічної науки стала-б на цілком певний ґрунт.

Із розділів, які в данім разі цікавлять нас найбільше, зупинимо ся на тих, де оповідаєть ся про зарібну плату в сільському господарстві й про діяльність селянського банку. Що до першого питання, то по словам „Обзору“, у всіх повітах ціни на робочі руки в 1906 р. стояли значно вищі проти торішніх. Зріст цін пояснюєть ся, з одного боку, — малим числом робітників-заробітчан. Останні почасти не відважили ся їхати в Херсонщину через те, що боялись, як би їх не стали

вигоняти звідти місцеві робітники, як се трапилось попереднього року, почасти-ж через те, що в сусідніх губерніях, які звичайно висилають у Херсонщину літніх робітників, був також гарний урожай, який і за-тримав їх на місцях. Тому й в жнива на робітників був великий попит, і траплялось, що наемці перебивали їх один у другого. З місцевих селян на роботу ставали всі, хто тільки почував себе хоч трохи в силах. Тяг ся на польові роботи й захудалий городських люд, а проте все відчував ся брак робочих рук. Салдатів, як се робило ся досі, сього року на роботу не пускали, й тим підтримувались на однім високім рівні плати робітникам.

Що до діяльності селянського банку, то вона, як ще було згадано вище, в сім році значно розвинулась. Одначе, розвиток той був трохи однобічний: більше розвинула ся скупка поміщицьких земель, ніж продаж землі селянам. Як ми бачили вище, в одчотнім році банк купив 52.816 дес. землі проти 1.659 дес. у 1905 році. Зате продав він тільки 8.008 дес. проти 4.175 дес. у 1905 р., 8.202 дес. у 1904 р., 15.367 у 1903 році й 13.904 дес. у 1902 році. Подробиці про покупку землі селянами через банк у одчотнім році, рівно як і за попередніх 7 років, представляють ся в такім виді:

Припадає десятин землі:

Рік	на 1 за- продаж у	на 1 по- купця	на 1 душу муж. п.	Ціна 1 дес.
1899	408, ₉	9, ₇	3, ₃	126, ₀
1900	236, ₁₁	9, ₆	3, ₂	132, ₅
1901	421, ₈	11, ₇	4, ₀	137, ₅
1902	408, ₉	12, ₉	4, ₂	169, ₁
1903	415, ₈	10, ₇	3, ₇	179, ₃
1904	372, ₈	3, ₈	1, ₂	174, ₉
1905	521, ₉	10, ₃	3, ₂	161, ₂
1906	572, ₀	8, ₃	2, ₄	199, ₀

Наведені цифри зайвий раз показують, скільки правди в в заповненнях, що селянський банк працює на користь селян. Здавало б ся, коли вже провадити й демократичну політику, як не в 1906 році, коли, з одного боку, дворяне-поміщики так і синули в банк зі своїми землями, а з другого боку, справа стояла так, що селяне з дня на день могли відібрати ті землі без копейки? Одначе, банк не поступив ся ні крихтою; навпаки, він ще підвищив ціни на продану селянам землю до небувалого рівня (199 карб. дес.).

Останні з поіменованих у заголовку сеї замітки видань освітлюють бойове для української сільської дійсности питання — переселенське. Перше видання — „Переселенія крестьян Харьковской Губ.“ — являєть

ся систематизацією анкети харківської губерської земської управи про причини переселення й достатки переселенців, про порядок і умови ліквідації земель переселенців, про бажані заходи для поліпшення переселенської справи й т. д. На анкету надійшло 431 відповідь — усе від місцевих людей-селян. Такого числа відповідей цілком досить для того, щоб можна було виводити ті чи інші висновки в порушеній справі, особливо що до одної Харківщини.

Найхарактерніші відповіді надіслано на запитання „Які причини спонукають селян переселятись“. Із 300 в лишком кореспонденцій, що відповідають на се запитання, величезна більшість (284) показує, як на одну з причин виселення — й, здебільшого, як на головнішу з них, — на малоземелле й взагалі на „земельну тісноту“; при тім майже половина таких відповідей—(132) вказує особливо й тісноту в випасах для худоби, а 20 відповідей підкреслюють висоту арендних цін, а також продажних цін, зріст сих цін останніми часами й незмогу діставати землю в аренду навіть по високій ціні. Поруч з сим, у 77 відповідях згадується про неврожаї й про брак кормів для худоби; ватим — 67 відповідей покликають ся на недостачу й брак заробітків, 7 — на „дорожнечу жита“, 3 — „тяжкі податки“ й 4 — на незручне й невідгідне становище наділів місцевих селян — черезполосицю й т. д.

В тіснім зв'язку з попереднім питанням стоїть питання про те, які саме сім'ї — бідні, середнього достатку чи багаті — йдуть найбільше на переселення. — Відповіді місцевих людей у сій справі можна резюмувати так. Дійсно бідна частина людности, хоча й більше всього незадоволена в свого тутешнього становища, проте вийти з нього шляхом переселення не може і здебільшого навіть не силкується (хоча дуже часто цікавить ся переселенським питанням). Ідуть переважно більш заможні й достатні сім'ї, яким тут дуже допікає земельна тіснота й брак заробітків. Одною ж із найбільш яскраво висловлених і загальних рис всеї маси відповідей являється те, що всі вони одноставно констатують цілком негати́вне відношення багатих селян до переселення.

Що до питання про умови ліквідації переселенцями своїх земельних наділів, то, по словам кореспондентів, справа ся стоїть дуже кепсько. Земля продається дуже дешево, наче якось випадково. Причину сього кореспонденти бачуть у спішности ліквідації переселенцями свого майна, у надзвичайній дрібнополосности й черезполосности селянських земель, у обмежености контингенту покупців (здебільшого землю переселенців майже виключно купують односельці) й, нарешті, в обмеженню селянських прав що до вільного порядкування своєю землею.

Є ще одна серія відповідей, ледве чи не найцікавійших в усій анкеті — про заходи до поліпшення переселенської справи. Відповіді сї

визначають ся великою дотепністю, влучністю, практичністю, навіть мудрістю, показуючи в своїх авторах глибоке знання справи й критичне відношення до неї. На жаль, познайомити читача з сими відповідями не можемо: ніяке резюме не передасть їх своєрідних властивостей, а наводити їх текстуально — занадто довго.

В „Отчеті Харьк. Губ. Земск. Упр.“ про переселенську справу знаходимо чимало фактичних відомостей про так зване ходачество: про обставини, в яких формують ся ходачеські партії, про умови посадки й одправки ходаків, про умови переїзду ходаків залізницями, про огляд земельних частків і т. п.

М. Геатер.

Статистическія свѣдѣнія о-результатахъ примѣненія закона 2 іюня 1903 года о вознагражденіи пострадавшихъ отъ несчастныхъ случаевъ на фабрикахъ и заводахъ, подчиненныхъ надзору фабричной инспекціи за трехлѣтіе 1904—1906 гг. По порученію отдѣла Промышленности составилъ фабричный ревизоръ В. Е. Варзаръ. Изданіе отдѣла промышленности Министерства торговли и промышленности. Спб., 1908 р., стор. 24+102.

Минає вже шестий рік, від коли по фабрично-заводській, гірничій та гірничо-заводській промисловості заведено закон про допомогу та пенсії робітникам, що потерпіли від нещасних пригод на роботі — се закон 2 червня 1903 р. Час чималий минув, а й досі не було відомости про те, як сей закон переводив ся в жите. Вряди-годи проходили звістки по газетах в сій справі, иноді опубліковували ся присуди Сената по справах за нещасні пригоди і тільки тепер, коли видано на-звану нами книжку, маємо змогу познайомитись і придивитись до того, що дав жертвам капіталізму закон 2 червня 1903 р.

Нема де правди діти, опубліковані міністерством відомости неповні, бо вони поінформовують не за всіх робітників, а тільки за тих, що були під доглядом фабричної іспекції; відомостей про гірничих робітників ще не має. Але й те, що видало міністерство має свою спеціальну, навіть специфічну мету — „ознайомити з наслідками діяльності членів фабричної инспекції, як вони переводили в жите закон в 2 червня 1903 р.“ і щоб як найкраще виконати сю працю, „вібрано відомости в сій справі від фабричних инспекторів за трьохліте 1904—1906 pp.“ (ст. 4). Так віщує про мету виданя автор її В. Е. Варзар. Занадто вузьку мету поставив собі відділ промисловости і ся вузькість тавром лягла на вібрані і опубліковані матеріали, відбилась на ньому і просвічує скрізь. Огож, вшайомлючись в книжкою, доводить ся весь час мати на увазі мету виданя.

Не дивлячись на се, подані міністерством відомости варті того, щоб ними зацікавились ширші кола, а не самі фахові статистики, як се буває мажо не з усіми офіційальними виданнями. Дещо з богатої змістом книжки в досить невеликій частині подамо тут.

Діяльність фабричної інспекції, коли вона переводить в житє закон 2 червня 1903 р., зводить ся до того, що вона засвідчує: 1) згоди поміж капіталістами та робітниками що до ліквідації нещасних пригод, 2) нещастя в тих же справах і 3) відмовляє засвідчення згоди поміж сторонами, коли сї згоди мають в собі щось протизаконне. Всіх згод за три роки фабрична інспекція засвідчила:

	1904 р.	1905 р.	1906 р.
По всій Росії	2.425	6.809	9.760
На Україні	426	1.079	1.356
% засвідчених згод на Україні до Росії	17,66	15,85	13,89

З кожним роком абсолютне число згод зростало і по всій Росії і на Україні, але релятивне число згод для України за вказані три роки в невтомною тенденцією зменшувалось. Через що так сталось, про се годі питатись, бо в міністерських відомостях не дізнається нічого. Коли б навіть виникла думка, що таке зменшення викликане зменшенням загального числа нещасних пригод на Україні, то сю думку треба відкинути, як цілком помилкову. Загальне число нещасних пригод з робітниками ва Україні (8 українських губерній) в 1904 році було 9.539, а в 1905 році — 10.001, за 1906 рік відомостей не маємо.

Само по собі число засвідчених згод можна визнати не малим, та коли пригадаємо скілько за сї роки було нещасних пригод з робітниками, то відразу побачимо, що наслідки діяльності фабричної інспекції не можна визнати втішними для міністерства, а тим паче для робітників. В 1904 році всіх нещасних пригод, які закінчились тим, що робітники через нещастє були нездатні до роботи більш ніж три дні, було 47.205. Фабрична інспекція зареєструвала за зей рік 2.425 згод, 627 нещаст та в 19 випадках відмовила засвідчення згоди. Виходить, що тільки 6½% усього числа нещасних пригод так чи инак не минули рук фабричної інспекції, а чим закінчились останні пригоди. Кожен може міркувати як собі захоче. В 1905 році справа трохи міняєть ся, але втішного дуже мало. Нещасних пригод було 52.655, з них до відома фабричної інспекції в справі ліквідації дійшло 8.406, або 16%. Данних за 1906 рік не маємо і тому не мож порівняти. Але пригадавши, що в 1906 році число пригод, які не минули фабричної інспекції, збільшилось в півтора раза проти 1905 р. і припустивши, що абсолютне число нещасних пригод в 1906 році було рівне числу пригод 1905 р., все таки матимемо, що 75% нещасних пригод було ліквідовано за помічю

таємного способа „невідомо“.

На долю „невідомо“ найбільше перепадає нещасних пригод, які не закінчились ні смертю потерпілих, ні постійною повною чи частковою інвалідністю (нездатність до роботи), а тимчасовою інвалідністю. Так в 1904 році пригод з тимчасовою інвалідністю було 40.640; засвідчено згоди тільки в 75 випадках, в 1905 році було 42.901, засвідчено 33 і в 1905 р. 46.994 — засвідчено 30. Цифри дуже мізерні. Не треба забувати, що закон 2 червня 1903 року вимагає від капіталістів, щоб вони виплачували потерпілим робітникам половину їх заробітної плати в часу, коли сталась нещасна пригода і аж поки не признано буде, що вони здатні до роботи і повернули всі видатки на ліки, як що потерпівші не мали лік від капіталіста (статі 6 і 10 закона). І от мимоволі хочеть ся запитати, а що ж сї 130.397 потерпілих мали допомогу, чи постанова закона одна, а дійсність щось инше? На Україні нещасних пригод з часовою інвалідністю було за 1904 і 1905 рр. 17.260.

Перейдемо до того, як ліквідувались нещасні пригоди. Говоримо про ліквідацію лише тих пригод, про які подано відомости в міністерськїм виданню під назвою „згоди, засвідчені фабричними інспекторами“. По всїй Росїї засвідчено 550 згод поміж робітниками та капіталістами, де потерпівші робітники померли; на Україні таких згод було 99. Пенсії сім'ям та родичам по всїй Росїї призначено було 64.254 р. 42 коп., с. т. 47,6% їх щорічного заробітку. На ділі сї згоди подїлились так: в 257 випадках восталась щорічна пенсія, а в 273 замість пенсії сім'ї та родичі в доброї волї згодились одержати „единовременну видачу“, так звану капіталізовану пенсію. В середньому кожна пенсія обіходилась капіталістам в 150 руб., а кожна капіталізована пенсія в 897 руб. 3 коп. На Україні за три роки було 58 випадків, коли видано капіталізовану пенсію на суму 52.716 р. 6 к. і 41 випадок щорічної пенсії на суму 5.571 р. 47 коп.

По закону, коли робітник вмирає від нещасної пригоди, сім'ї його чи родині видають допомогу за кошт капіталістів; в сю допомогу входить: половина заробітної плати від часу, коли трапилась пригода до смерти, трати на ліки і 30 руб. на похорони дорослого робітника і 15 руб. на малих (від 12 до 15 рр.). З 530 випадків смерти допомогу видано тільки в 113 в розмірі 25 р. 79 коп. в середньому. Автор міністерського видання в сього приводу пише: „коли порівняти сї цифри, то виходить, що далеко не при всїх пригодах видавали допомогу“ (ст. 22), а через що не видано допомоги і чому се так сталось, хоч се і входить в сферу компетенції фабричних інспекторів, відповіді годї шукати. Що середня сума допомоги буває далеко менша справжньої

в багатьох випадках наведемо кілька прикладів тому: 1 р. 5 к. в Тульській губ., 1 р. 8 к. в Московській, 3 р. 50 к. в Катеринославщині, 3 р. 75 коп. в Харківщині. На жаль не можна по міністерським даним встановити, яку щорічну пенсію чи капіталізовану видано сім'ї цих робітників.

Не станемо далі перекаувати, як переводився в життя закон 2 червня 1903 р.; хто цікавиться цим, тому щиро раємо звернути ся до самої книжки. З цих коротеньких рядків читач може уявити всю вагу і цінність міністерського видання.

На кінці додамо кілька слів про те, скільки коштували капіталістів на Україні нещасні пригоди з робітниками. В 1904 році капіталісти на Україні втратили на допомогу, щорічні та капіталізовані пенсії всього 138.164 р. 76 коп.; нещасних пригод за той рік було 9.539; на одну нещасну пригоду припадає 14 р. 48 коп., а на одного робітника, що були на фабриках та заводах, звідки подано відомости про нещасні пригоди, виходить 90 коп. В 1905 р. витрачено 339.554 р. 55 коп. На ліквідацію одної нещасної пригоди в середньому буде 33 р. 95 коп., а на одного робітника 2 р. 23 коп. За 1906 рік не маємо відомостей про число нещасних пригод і робітників і тому не подаємо даних про втрати капіталістів. Читаючи міністерське видання, не слід забувати мотивів, які Державна Рада висловила, затверджуючи закон 2 червня; при світлі цих мотивів суть закону 2 червня і наслідки його за три роки матимуть свій особливий характер. Ось ті мотиви:

„Осуществление предположенного узаконения о вознаграждении фабрикантами рабочих, лишившихся трудоспособности, несомненно послужит одним из наиболее действительных способов к успокоению рабочего населения Империи. Представление же этого рода вопросов естественному их течению, какъ тому бывали примѣры и въ исторіи другихъ государствъ, нерѣдко приводило къ серьезнымъ потрясеніямъ общественнаго система. Конечно, въ Россіи не имѣется социаль-демократической партіи (какъ въ Германіи), но тѣмъ не менѣе правительству все же приходится считаться съ подпольной дѣятельностью лицъ, которыя избрали рабочихъ орудіемъ для противоправительственной агитации. Изданіе обсуждаемаго узаконения, представляющаго рабочимъ справедливое обезпеченіе, можетъ имѣть послѣдствіемъ значительное уменьшеніе успѣха упомянутой пропаганды. Достиженіе же подобнаго результата мѣрами исключительно полицейской репрессіи представляется вообще сомнительнымъ“ (Цитуємо з книжки Р. А. Тютрюмова „Фабричное законодательство въ Россіи“ ст. 95—96). Так висловлювалась Державна Рада в 1903 році, а після того мали 1905 рік і маємо 1909.

Я. Мішура.

Видання й статі обговорені в с'їм томі:

X. W. Chotkowski — *Historia polityczna kościoła w Galicyi za rządów Maryi Teresy (1772—1780)*, I—II, 1909.

— *Historia polityczna dawnych klasztorów panieńskich w Galicyi 1773—1848*, 1905.

Dr. W. Tokarz — *Galicya w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1773*, 1909.

W. Szumowski — *Galicya pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783*, 1907.

H. Hirt — *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur*, I—II, 1905—7.

O. Schrader — *Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums* I—III, 1906—7.

E. Meyer — *Geschichte des Altertums* I, 1—2, 1907—9.

В. Городцевъ — *Результаты археологическихъ исследованийъ въ Изюмскомъ уѣздѣ Харьковской губерніи 1901 г.*, 1905.

-- *Матеріалы археологическихъ исследованийъ на берегахъ Донца, Изюмскаго уѣзда Харьковской губерніи*, 1905.

Д. Анучинъ — *О черепахъ изъ кургановъ и могильниковъ Изюмскаго у.*, Харьковской губ. изъ раскопокъ В. Городцева, лѣтомъ 1901 г., 1905.

В. Городцевъ — *Результаты археологическихъ исследованийъ въ Бахмутскомъ уѣздѣ, Екатеринославской губерніи*, 1903 г., 1907.

П. Голубовскій — *Историческая карта Черниговской губ. до 1300 г.*, 1908.

W. Abraham — *Jakób Stropa, arcybiskup halicki (1391—1409)*, 1908.

W. Łoziński — *Życie polskie w dawnych wiekach*, 1907 i 1908.

L. Kubala — *Oblężenie Lwowa z r. 1655*, 1909.

R. Charmatz — *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907*, 1909.

Б. Дѣдицкій — *Своежитъевыя записки*, ч. II., 1908.

А. Вахнянин — *Спомини в житя*, 1908.

В. Бобровъ — *Народныя пѣсни русскаго населенія Лифляндской губерніи*, 1908.

Г. Янковъ — Български народни пѣсни отъ Елена В. Янкова, 1908.

Статистическій Ежегодникъ Полтавскаго губернскаго земства на 1908 годъ, 1908.

Статистико-Экономическій обзоръ Херсонской губерніи за 1906 годъ, 1909.

Переселенія крестьянъ Харьковской губерніи, вип. I. 1908.

Отчетъ Харьковской Губернской Земской Управы губернскому Земскому собранію очередной сессіи 1908 года по переселенческому отдѣлу, 1908.

В. Варзаръ — Статистическія свѣдѣнія о результатахъ примѣненія закона 2 іюня 1903 года о вознагражденіи пострадавшихъ отъ несчастныхъ случаевъ на фабрикахъ и заводахъ, подчиненныхъ надзору фабричной инспекціи за трехлѣтіе 1904—1906 гг.

ЗАПИСКИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА В КИЇВІ

Виходять від 1908 р.

Редакційний комітет: *М. Грушевський, Вол. Перетц, К. Михальчук.*

Вийшла книжка пята, зміст її :

1. **О. Грушевський.** М. Гоголь і сучасна українська суспільність. — 2. **П. Петровський.** Недуга Гоголя. — 3. **К. Невірова:** Мотиви української демонології в „Вечерах“ та „Миргороді“ Гоголя. — 4. **Б. Бучинський.** Змагання до унії Руської церкви з Римом в роках 1498—1506. — 5. **В. Розов.** Українська шкільна драма „Успеніє Богородиці“. — 6. **О. Русов.** Про заняття Українців по перепису 1897 року. — 7. **К. Михальчук і Е. Тимченко.** Програма до збирання одмін української мови (в додатку).

З огляду, що надсиланне передплати з Галичини на Записки Українського Наукового Товариства в Київі, очевидно, робить-трудности багатьом, Рада Товариства за порозумінням з Книгарнею Наукового Товариства ім. Шевченка постановила: замість передплати для Галичини завести продажу поодиноких томів Записок в тій книгарні по зниженій ціні, а власне том буде продавати ся в ній по 3 кор. 20 сотиків

Приймаєть ся передплата на рік 1910

на українську політичну, економічну і літературну газету
(рік видання пятий)

== РАДА, ==

яка виходить у Київі, що дня, окрім понеділків і днів після свят, українською мовою по програмі звичайних великих політичних газет.

НАПРЯМОК ГАЗЕТИ НЕПАРТІЙНИЙ, ДЕМОКРАТИЧНО-ПОСТУПОВИЙ.

Особливу увагу звертає „РАДА“ на місцеве життя провінції.

До співробітництва в „РАДІ“ запрошено визначніші літературні і наукові силл.

„РАДА“ має власних кореспондентів в Державній Думі, в Державній Раді, а також в політичних центрах Європи, у Львові, в Чернівцях і в усіх визначних містах України по сей і по той бік кордону.

Передплатники, що підпишуть ся на газету на цілий рік і виплатять відразу або по частках цілорічну передплату (6 руб.), одержать безплатно такі книжки: „Українсько-Російський словник“ В. Дубровського під ред. Ів. Стеценка, вид. „Час“ 1909 р., ц. 75 к. і „Словарик, Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів“, В. Доманицького, вид. 1906 р., ц. 20 к., а також за доплату 6 рублів можна одержати „Словник української мови“, зібраний редакцією журналу „Кієвська Старина“, виданий у Київі в 1909 р. під редакцією і з доповненнями Б. Грінченка, в 4-х великих томах, що продаєть ся по книгарнях за 8 руб. без пересилки (словник одержав від Рос. Акад. Наук премію ім. Костомарова).

Ціна „РАДІ“ з приставкою і пересилкою в Росії на 1910 р., а також до кінця 1909 р. на рік 6 р., на 11 м. 5'70 р., на 10 м. 5'25 р., на 9 м. 4'75 р., на 8 м. 4'25 р., на 7 м. 3'75 р., на 6 м. 3'25 р., на 5 м. 2'75 р., на 4 м. 2'25 р., на 3 м. 1'75 р., на 2 м. 1'25 р., на 1 м. 65 коп.

Адреса редакції і головної контори у Київі: Велика Підвальна ул., д. 6 біля Золотих Воріт. Телефон 1458.

ПЕРЕДПЛАТА НА РІК 1910

(четвертий рік видання).

УКРАЇНСЬКЕ БЖІЛЬНИЦТВО

ІЛЮСТРОВАНА ЧАСОПИСЬ ПОСТУПОВОГО БЖІЛЬНИЦТВА.

Виходить що місяця (12 разів на рік) книжками до 24 стор. з малюнками.

„УКРАЇНСЬКЕ БЖІЛЬНИЦТВО“ орган українських пасішників слугує потребам бжільництва на Україні. В журналі міститься багато практичних порад, пишеться про все цікаве з пасішного життя, про всі новини з бжільництва. Журнал дурно дає поради (за два роки надруковано біля 80 відповідей). В журналі пишуть видатніші пасішники. Редактор-издатель **Є. Архинець**.

Хто заплатить гроші за цілий рік, одержить додаток „ІЛЮСТРОВАННИЙ СЛОВНИК БЖІЛЬНИЦТВА“ (Пасішна енциклопедія) на стільки спрочна книжка кожного українського пасішника. Словник склали видатніші українські пасішники. В словнику буде біля 80 малюнків.

Ціна на рік 4 корони, на $\frac{1}{2}$ року 2 корони з пересилкою. Окреме число 35 сот. „УКРАЇНСЬКЕ БЖІЛЬНИЦТВО“ за рр. 1908–1909 4 корони з пересилкою. Ілюстрована програм висилається за дурно.

Гроші надсилати: **КИЇВ**, журнал „УКРАЇНСЬКЕ БЖІЛЬНИЦТВО“.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1900 ГОДЪ
НА СЕЛ.-ХОЗ., ИЛЮСТРИРОВАННЫЙ, ДВУХНЕДЕЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ

Х Л И Б О Р О Б Ъ

4-й годъ изданія.

Издается Харьковскимъ Общ. сельскаго хозяйства.

ХЛИБОРОБЪ распространяетъ сельско-хозяйствен. знанія среди крестьянъ и частныхъ владѣльцевъ украинской полосы черноземной Россіи

ХЛИБОРОБЪ печатается понятнымъ изложеніемъ статей на русскомъ и украинскомъ языкахъ.

ХЛИБОРОБЪ помѣщаетъ спеціальныя статьи о полевомъ хозяйствѣ, лугководствѣ, травосѣяніи, садоводствѣ, огородничествѣ, животноводствѣ и пчеловодствѣ.

ВЪ 1910 ГОДУ продолжатся статьи о хуторскомъ хозяйствѣ, начатыя въ 1909 году.

ОТВѢТЫ НА ВОПРОСЫ даются всѣмъ подписчикамъ журнала.

СПРАВОЧНЫЙ ЛИСТОКЪ, рассылаемый при каждомъ № ХЛИБОРОБА, содержитъ цѣны на хлѣба въ Россіи и за границей, свѣдѣнія объ урожаяхъ во всѣхъ государствахъ и статьи объ улучшеніи сбыта хлѣбовъ.

КАЛЕНДАРЬ ХЛИБОРОБА содержитъ, кромѣ свѣдѣній, имѣющихся въ обыкновенныхъ календарямъ, еще сельско-хозяйственный и литературный отдѣлы.

Отвѣственный редакторъ агрономъ **С. М. Кузнецовъ**.

Годовые подписчики получаютъ 24 книги журнала, не менѣе 48 страницъ каждая. 8 пакетовъ сѣмянъ новыхъ сел.-хоз. растений. 3 книги по выбору подписчиковъ изъ списка печатаемаго въ концѣ года. 1 карманный с.-х. календарь ХЛИБОРОБЪ на 1910 годъ. №№ справочнаго листка по хлѣбному торговлѣ.

Подписная цѣна: 1 г. — 1 р. 50 к., $\frac{1}{2}$ года — 75 к., 3 мѣс. 50 к., отдѣльно № 10 к. №№ для ознакомленія бесплатно.

Адресъ Редакціи: г. Харьковъ, Московская, 10. Телеф. 716.

249188

Publikationen

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Supińskijskyj-Gasse, 17.

(in ukrainischer Sprache).

Beiträgen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, redigiert von Prof. Michael Hruševskij, bis jetzt erschienen Bde I—XCI (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literaturgeschichte, besonders der Ukraine). Preis: Bde I—XX kosten 48 Kronen, jeder weitere Bd. (auch separat käuflich) 3 Kr., Bd. XXIII—XXIV (Doppelband) 5 Kr., Bd. XXXI—II u. XXXV—VI (Doppelbände) à 6 Kr.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften:

Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. Elf Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filozofičnoi sekcyi) B. I—IV u. VI—XI enth. eine Geschichte der Ukraine von Prof. M. Hruševskij (I Teil bis Anfang des XI Jahrh., II — bis Mitte des XII Jahrh., III—IV bis zum J. 1340, VI VII bis zum J. 1569), VIII—IX Verfassung und soziale Verhältnisse im XIV—XVII Jhrh. Preis I, II u. V B. à 4 Kr., III u. IV B. 5 Kr., VI u. VII B. 4-50, VIII u. IX B. 4-50. Bd. X—XI 4-50 Kr. Bd. V. enthält Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh. Preis 2 Kr.
2. Historische Bibliothek, bis jetzt erschienen B. I—XXIV.
3. Ukrainisch-ruthenisches Archiv I Band: Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dom in Lemberg — 3 Kr. II Band: Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oekonomie Galiziens im XVIII—XIX Jhd., — 4 Kr. III Band: Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt der Ruthenen in Galizien 1830—1840—5 Kr. IV Band: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien — 3 Kr.
4. Juridische Zeitschrift, bis jetzt X Bde, à 2 Kr.
5. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt IX Bde à 3 Kr.
6. Juridische Bibliothek, bis jetzt III B. à 2 u. 3 Kr.
7. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt I Bd. Preis 3 Kr.

Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 10 Bde ihrer Beiträge (Zbirnyk filologičnoi sekcyi), enthaltend: Bd. I und IV eine Biographie des ukrainischen Dichters Taras Ševčenko, von A. Konyskij, Preis à 3 Kr. Bd. II u. III Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde und Literatur, von Michael Dragomanov (erster Teil). Preis à 4 Kr. Bd. V. Die Mundart der Lemken, von I. Verchratskij, 6 Kr. B. VI. Abhandlungen aus dem Gebiete der ukrainischen Volkskunde von M. Dykariv. Preis 4 Kr. Bd. VII u. X: Abhandlungen aus der ukrainischen Volkskunde und Literatur von Michael Dragomanov (Zweiter Teil). Preis 5 Kr. Bd. VIII—IX, Die Korrespondenz d. J. Holowackij, Preis 7 Kr.

Ukrainische Bibliothek, Bd. I—III. Sämtliche Werke von J. v. Fed'kovič, Bd. I. Gedichte, Preis 6 Kr., B. II. Erzählungen, Preis 4 Kr., Bd. III. Dramatische Werke, 1A Teil, Preis 3 Kr., 2 Teil, Preis 3 Kr. Bd. VI—VII: Gedichte von Taras Ševčenko, Preis à 3 Kr.

Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 12 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk). Die beiden ersten Bände kosten à 3 Kr., Bd. III—VIII erschienen jeder in zwei Abteilungen, jede unter einer besonderen Redaktion; die mathematisch-naturwissenschaftliche red. von Iv. Verchratskij und Vlad. Levickij, die medizinische red. von Dr. E. Ozarkevič. Preis jeder Abteilung 2 Kr. Bände IX—XII à 5 Kr.

Die Archäographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine, Bd. I (Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken Halyč und Peremyšl vom J. 1565—66); Bd. II (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyšl und Sanok im J. 1565); Bd. III (Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Belz und Lemberg im J. 1564—5); Bd. IV u. V (Galizische Akten aus den J. 1648—1659). Bd. VII (Lustration vom J. 1570); VIII B. Akten zur Gesch. der ukr. Kosaken 1513—1630. Jeder Bd. kostet 4 Kr., III Bd. 5 Kr.
2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I. Alttestamentliche Apokryphen; Bd. II. Neutestamentliche Apokryphen A. Evangelienkreis. Bd. III. B. Apokryphe Apostelgeschichten. Bd. IV. Eschatologische Apokryphen. IV. B. V. Denkmäler der religiösen Polemik aus dem XVI—XVII Jh. Bdt. I u. V. Preis 4 Kr., Bd. II u. III à 5 Kronen.
3. Kotljarevskij, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798, Preis 60 Heller.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, Preis 3 Kr.

E. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen (Etnografičnyj Zbirnyk); bis jetzt erschienen 23 Bände. Preis Bd. I—IV u. VII—X, XII—XIII u. XXV à 3 Kr., Bd. V—VI, XVII—XIX u. XXIII—XXIV à 4 Kr. Bd. XVI u. XXI—XXII à 6 Kr. 2. Bd. I enthält: M. Kramarenko, Weihnachtsfeier bei den Kosaken am Schwarzen Meer; M. Rozdolskyj, Galizische Volksmärchen aus Berlin, Bez. Brody; J. Symčenko, Volksanekdoten aus der Ukraine; Programm zur Sammlung der Materialien über das ukrainisch-ruthenische Land und Volk 3 Kr.
- Bd. II, enthält: Vl. Hnatjuk, Die Leiermänner, ihre Lieder, Gebete, ihr Jargon usw. aus dem Bez. Bučáč; G. Žatkovyč, Ethnographische Skizzen aus Ungarisch-Ruthenien; M. Dykariv, Volksmärchen und Anekdoten der Kosaken am Schwarzen Meere 3 Kr.
- Bd. III und IV enth.: Vl. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien (Legenden, Novellen, Märchen, Fabeln, Sagen, Anekdoten) 2 Bde 6 Kr.
- Bd. V, enthält: M. Dykariv, Volksgerichte über die Zarenkrönung; M. Jendvyk, Aus den Volkserinnerungen über die Fronarbeit; I. Franko, Huzulische Beschwörungen; Philaret Kolessa, Volksglaube im Dorfe Chodovyči, Stryj Bez.; I. Franko, Volksglaube im Vorgebirgslande; R. Kaindl, Folkloristisches Material aus dem Munde der galizischer und der Bukovinaer Ruthenen, und andere kleinere Beiträge 4 Kr.
- Bd. VI enthält: V. Hnatjuk, Volksanekdoten der galizischen Ruthenen 4 Kr.
- Bd. VII enthält: J. Rozdolskyj, Galizisch-ruthenische Volksmärchen 2 Kr.
- Bd. VIII enthält: J. Rozdolskyj, Galizisch-ruthenische Volksschwänke (Novellen) 2 Kr.
- Bd. IX enthält: Vl. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien, Bd. III (I. Materialien aus den Komitaten Zemplin, Šaroš, Zips; II. Volkslieder aus der Bačka) 3 Kr.
- Bd. X enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 1: A — vidaty) 4 Kr.
- Bd. XI enthält: Ivan Kolessa, Galizisch-ruthenische Volkslieder aus dem Dorfe Chodovyči, Bez. Stryj, mit Noten 5 Kr.
- Bd. XII—XIII enthält: Vl. Hnatjuk, Galizisch-ruthenische Volkslegenden, 2 Bde 6 Kr.
- Bd. XIV enthält: Vl. Lesevyč, Ukrainische Volkserzählungen 4 Kr.
- Bd. XV enthält: Vl. Hnatjuk, Materialien zur galizisch-ruthenischen Dämonologie 4 Kr.
- Bd. XVI enthält: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. I, Heft 2: Vidaty—djity) 5 Kr.
- Bde XVII—XIX enthalten: Vl. Hnatjuk, Kolomejken (2 oder 4-zählige Volkslieder) à 4 Kr.
- Bde XXI—XXII enthalten: St. Ljudkevyč, Galizisch-ruthenische Volksmelodien, T. I—II à 6 Kr.
- Bde XXIII—XXIV enthalten: Galizisch-ruthenische Volkssprichwörter, gesammelt, geordnet und erklärt von Ivan Franko (Bd. II, Hefte 1—2: Djity—Pjatj) 7 Kr.
- Bd. XXV enthält: Vl. Hnatjuk, Ethnographische Materialien aus Ungarisch-Ruthenien, Bd. IV. 3 Kr.
2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie, Bd. I, Preis 8 Kr. (Enthält Abhandlungen über neueste archäologische Funde, über die Lebens- und Arbeitsweise der ukr. Fischer in der Dobrudža, der galizischen Kürschner usw., sowie auch eine Abhandlung über die farbigen Ostereier, ihre Herstellung und Ornamentik, mit 13 chromolithographischen Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text). Bd. II, 4 Kr. Die Huzulen, Land, Leute, Lebensweise, Industrie, Sitte und Brauch, religiöse Vorstellungen usw., mit über 300 Illustrationen, Bd. III, 4 Kr. (Neue archäologische Funde, Volkskalender, Aus der galiz. Volksindustrie, Hochzeitslieder und Gebräuche a. d. Gouv. Černyhiv, Die Korporationen der Dorfjugend in der Ukraine, Bd. IV, 4 Kr. Die Huzulen (zweiter Teil), Bd. V, 6 Kr. Die Huzulen (dritter Teil). Bd. VII. Die Huzulen (vierter Teil) 6 Kr. Bd. VIII—IX Das Kind in der ukr. Volkskunde, 4 Kr. und 3 Kr. Bd. X (enthält Abhandlungen über anthropologische Messungen des ukrain. Volksstammes Huzulen, samt XII Taf. und 1 Karte, über die Kleidung der Bojken (samt XXXII Taf.) und 5 neue Aufzeichnungen von ukrain. Hochzeitsbräuchen und Liedern).

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—36 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, 10 vorrätig.

НБ ПНУС

249188